

20
2019

LAIETANIA

Estudis d'arqueologia i d'història

Actes del 1r. Simpòsium d'arqueologia laietana

Ajuntament de Mataró
Centre de Patrimoni Arqueològic i Natural

LAIETANIA

Estudis d'arqueologia i d'història

LAIETANIA

Estudis d'arqueologia i d'història

Actes del 1r. Simposium d'arqueologia laietana

Centre de Patrimoni Arqueològic i Natural

Laietania XX, 2019

ÍNDEX

Ponència

1. *L'arqueologia de la prehistòria i l'antiguitat al Maresme i Vallès Oriental. Balanç de recerca i gestió (2000-2017).*
Gemma Hernández Herrero i Joaquim Folch Soler 17

Patrimoni

2. *Els mapes de patrimoni cultural, una eina de coneixement i gestió del patrimoni arqueològic. Els casos del Maresme i el Vallès Oriental.*
Pedro Barbado Mariscal i F. Xavier Menéndez Pablo 51
3. *La riquesa de l'arqueologia de Premià de Mar. Història d'una gestió (1996-2018)*
Ramon Coll Monteagudo, Marta Prevosti Monclús i Jordi Bagà Pascual 65
4. *Emocionar-se amb el llegat romà de proximitat. Intervencions didàctiques a l'aula de clàssiques.*
Margalida Capellà Soler 77

Estudis

5. *L'hipogeu de la Costa de Can Martorell i la guerra a la prehistòria a través de l'etnologia.*
Daniel Daví Salvanyà 83
6. *La fase d'abandonament del poblat ibèric del Puig del Castell de Samalús - Lauro*
Marc Guàrdia Llorens 95
7. *El Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental): un nucli d'activitat econòmica especialitzada a la Laietània*
Pau Menéndez Molist i Eric Sobrevía Corral 113
8. *El poblat ibèric de Castellruf. Aportació de noves dades.*
Eugeni Junyent Carreras i Maria Carme Carmona Marín 125
9. *El poblat iber del Turó de Can Santpere (la Roca del Vallès).*
Jordi Chorén Tosar 135
10. *El comerç del vi laietà procedent del Maresme cap a Itàlia en època romana*
Ramon Járrega Domínguez i Enric Colom Mendoza 147
11. *La Vall de la Riera de Pineda en època romana (Pineda de Mar, Alt Maresme)*
Joan Garriga Toledo i Cesc Busquets i Costa 159
12. *Vida i mort a l'entorn de la Via Augusta al seu pas per Vilassar de Mar. L'estructuració del món rural romà a la part central de la costa laietana.*
Cesc Busquets i Costa i Miquel Gurrera i Martí 171
13. *La cella vinària baixa imperial de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró, Maresme).*
Marta Prevosti, Joan Francesc Clariana i Mariajosé Orobitg 187
14. *El procés de cristianització de 'BARCINO': una nova aproximació*
Patrícia Santacruz 201
- Normes per a la redacció de treballs per publicar a la revista Laietania 213

Consell de redacció de la Revista LAIETANIA

Director:

Víctor Revilla Calvo

Vocals:

Joan Sanmartí Grego

Joaquim Pera Isern

Joan Francesc Clariana Roig

Robert Lleonart Casadevall

Mireia Blesa Capella

Joan Giménez Blasco

Secretari:

Joaquim Garcia Roselló

Edita:

Ajuntament de Mataró. Direcció de Cultura.

© del text i de les il·lustracions: l'autor

L'edició d'aquest núm. 20 de la revista Laietania, ha estat possible gràcies al Consorci de Promoció Turística Costa del Maresme, que s'ha fet càrrec del cost econòmic de la publicació, amb un ajut de la Gerència de Serveis de Cultura de la Diputació de Barcelona.

Fotografia de portada: Atri de la *domus* de Can Cruzate (Iluro-Mataró)

Fotografia: ATICS SL

Correcció lingüística: Elisabet Kamal Boix

Maquetació: Jordi Gasull

Impressió: La impremta d'Argentona

Dipòsit legal: B-23351-2003

ISSN: 0212-8985

Amb la publicació del número 20, *Laietània* inicia una nova etapa editorial en la qual vol reafirmar, alhora, el compromís amb la difusió del coneixement històric i del patrimoni de la ciutat de Mataró i la seva voluntat d'innovació. Aquests objectius, que han caracteritzat la trajectòria de la revista durant els gairebé quaranta anys de la seva existència, assoleixen un significat particular en un context social que presenta desafiaments importants; en particular, la transformació dels continguts culturals en objecte de consum i la circulació accelerada de grans quantitats d'informació gràcies a les noves tecnologies de difusió; tecnologies que proporcionen més llibertat als usuaris, però que també condicionen de manera subtil les seves eleccions. Actualment, hi ha més informació, sens dubte, però també és més difícil recollir, classificar i saber fer servir aquestes dades per aprofitar el seu potencial per a l'educació. Entre els nous desafiaments, cal citar, igualment, l'interès renovat del públic per la història i l'arqueologia, que s'expressa tant en la generalització d'una narrativa divulgativa centrada en els grans episodis i les biografies com en formes més lúdiques, des del cinema fins al videojoc. Aquests factors han contribuït a trencar els límits imposats per les formes tradicionals de generació del coneixement, escolars i acadèmiques, fent trontollar velles jerarquies en l'àmbit de la recerca històrica i arqueològica.

Aquest nou context també ha afectat profundament les pràctiques i els continguts en el món editorial; especialment en l'espai on recerca i societat es relacionen: la divulgació i la valoració del patrimoni. L'impacte ha estat molt important en els instruments tradicionals d'aquesta divulgació, les revistes científiques periòdiques. Les conseqüències han estat molt diferents, segons l'abast d'aquestes revistes i el suport institucional que rebien, però totes, en major o menor mesura, han patit l'efecte d'una creixent competitivitat, la major especialització dels temes (que impliquen un finançament més costós de la recerca i l'obligació ètica de revertir els resultats a la societat), l'ús de nous suports editorials (amb els costos de manteniment consegüents) i l'aparició de mecanismes d'avaluació de qualitat que condicionen el contingut i el grau de difusió de les novetats. Aquest fenomen, que crea noves jerarquies en el món científic, també afecta la recerca local, a priori, més modesta en els seus objectius, perquè l'allunya dels grans circuits de debat, monopolitzats per un grapat de grans revistes, i la priva de recursos econòmics. El resultat ha estat la desaparició d'un bon nombre de publicacions, a Catalunya, les darreres dècades, i una certa paràlisi en l'activitat de moltes associacions i centres d'estudis del nostre país.

Conscients d'aquesta situació, *Laietània* pretén insistir en la seva tradició de promoure la recerca i la divulgació del patrimoni local i comarcal, oferint un espai d'estudi i debat que abasti des de la prehistòria fins a l'època actual i des de la història fins a l'arqueologia industrial. Alhora, però, vol ajudar a fer difusió de projectes desenvolupats al territori amb una perspectiva interdisciplinària, abastant la història i l'epigrafia, la numismàtica, la cultura material i l'arqueobiologia. Aquest objectiu respon al convenciment que aquesta perspectiva és la millor manera de plantejar nous interrogants i nous temes per incentivar el treball científic i, en darrera instància, contribuir a integrar el coneixement de la història i el patrimoni en els debats que genera la nostra societat. Per assolir millor aquests objectius en aquesta nova etapa, la revista renova el Consell de Redacció i incorpora nous col·laboradors. Aquesta renovació ha de permetre una millor comunicació amb les institucions culturals de la nostra ciutat, les administracions responsables de la gestió del patrimoni arqueològic i el món de la recerca acadèmica. El nou Consell de Redacció pretén, igualment, assegurar la regularitat d'aquest projecte editorial i científic, assumint el compromís de publicar un número anual, com a miscel·lània o de caràcter monogràfic, si el tema escau, seguint procediments d'avaluació rigorosos que garanteixen la qualitat de la publicació.

No cal dir que aquesta iniciativa no seria possible sense el suport de les institucions i les persones; en particular, sense l'ajut de la Direcció de Cultura de l'Ajuntament de Mataró. Aquest suport ha estat continu, mantenint *Laietània* com a òrgan d'expressió científica i cultural en un context particularment difícil.

El Consell de Redacció

La comarca del Maresme té una important herència iberoromana. Juntament amb les comarques del Barcelonès, el Vallès Oriental, el Vallès Occidental i el Baix Llobregat, ocupava, en l'època ibera, un territori anomenat *Laietània*, que després va ser part de l'imperi romà. D'aquest nom van sorgir les Jornades de difusió del patrimoni de la *Laietània* (anteriorment, Festival Laietània), que el 2018 van celebrar la vuitena edició.

Aquestes jornades neixen amb la voluntat de fer difusió del ric llegat arqueològic de la comarca, amb visites guiades i teatralitzades, exposicions, narracions i tallers, en diferents pobles i ciutats del Maresme.

En l'edició del 2018, es va celebrar al Centre Enoturístic i Arqueològic de Vallmora, de Teià, en el marc de les Jornades, el primer Simpòsium d'Arqueologia Laietana, un espai on es va donar a conèixer el resultat de la recerca arqueològica al nostre territori els darrers anys: jaciments del Maresme i el Vallès Oriental. El simpòsium el va obrir la ponència marc *L'arqueologia de la prehistòria i l'antiguitat al Maresme i el Vallès Oriental. Balanç de recerca i gestió (2000-2017)*, i seguidament es van exposar les comunicacions dels experts que ara podeu trobar recollides en aquesta publicació.

La importància d'aquest simpòsium rau en la necessitat de comunicar i difondre els resultats de l'activitat arqueològica que s'ha dut a terme als nostres municipis. Uns estudis i recerca de jaciments emmarcats en una forquilla cronològica que abasta des de la prehistòria fins a l'antiguitat tardana i que queda plasmada en l'edició que teniu entre mans de la revista *Laietània*, que impulsa el Consorci de Promoció Turística Costa del Maresme, juntament amb la col·laboració de la Diputació de Barcelona i promou la Direcció de Cultura de l'Ajuntament de Mataró.

També volem expressar el nostre agraïment especial als arqueòlegs Enric Ortega i Ramon Coll, de Vilassar de Dalt i Premià de Mar, respectivament, que ens han ajudat en tot aquest procés.

Joaquim Arnó i Porras

President

Consorci de Promoció Turística Costa del Maresme

Comunicar el coneixement, la base per entendre el nostre territori

Fins a l'edició del 2018, el Festival Laietània, destinat a destacar els valors de la protohistòria i de la cultura clàssica del Maresme, ha estat un eix vertebrador d'activitats culturals i de descoberta amb un enfocament lúdic per al públic familiar.

Entenent l'arqueologia com una disciplina científica que cal potenciar, no només en el sentit de descoberta, sinó sobretot de comunicació, vam creure que calia un fòrum de debat per posar en comú aquelles intervencions arqueològiques que s'havien impulsat els darrers anys. És bàsic vetllar per la salvaguarda del patrimoni, descriure, protegir..., però és molt important comunicar, ja que posar en comú la recerca és la base per avançar en el coneixement de les nostres societats antigues.

Amb aquest pensament va sorgir la proposta d'integrar, en l'edició del Festival Laietània 2018, un simposium sobre arqueologia laietana per tal de poder exposar treballs d'investigació de prehistòria al món romà centrats en les comarques del Maresme i el Vallès Oriental, acotant el territori proper a la realització del Festival. També volíem parlar de gestió del patrimoni arqueològic, i de les iniciatives sobre la seva difusió, tant a nivell de gran públic com pel que fa als estudiants. Les actes que teniu a les mans reflecteixen l'èxit d'aquesta iniciativa.

Les memòries arqueològiques sovint queden en l'oblit, sense que el segon pas, traspasar de manera divulgativa la informació obtinguda en forma de publicació, pugui ser accessible al públic en general.

Els impulsors de la iniciativa, sempre amb el suport del Consorci de Promoció Turística Costa del Maresme, vam creure en la idea i, després d'una crida a arqueòlegs i estudiosos de la comarca, el 12 de maig del 2018 ens aplegàvem al Centre Enoturístic i Arqueològic de Vallmora a Teià per posar en comú un seguit d'intervencions i estudis recents.

Les Jornades es van iniciar amb una ponència marc, *L'arqueologia de la prehistòria i l'antiguitat al Maresme i el Vallès Oriental (2000-2017). Balanç de recerca i gestió*, a càrrec dels arqueòlegs territorials del Vallès i el Maresme del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Gemma Hernández i Joaquim Folch. Cal valorar que, amb un esforç titànic, han sintetitzat en la seva intervenció la tasca legislativa que s'ha fet des de les institucions per preservar el nostre llegat patrimonial, les dificultats i les problemàtiques que han sorgit els darrers divuit anys, i destacar intervencions al territori que, amb molt d'esforç, s'han convertit en centres d'interpretació del nostre passat arqueològic, i, per tant, de la memòria de tothom.

Amb l'estudi *L'hipogeu de la costa de can Martorell i la guerra a la prehistòria a través de l'etnologia*, Daniel Daví, del Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró, ens formula una hipòtesi d'episodi bèl·lic en el calcolític, a partir de les dades arqueològiques i la recerca de paral·lels antropològics.

Marc Guàrdia, del Museu de Granollers, ens acostarà al món ibèric amb la comunicació *La fase d'abandonament del poblat ibèric del Puig del Castell de Samalús-Lauro*, a partir de l'estudi de material ceràmic, per cercar un horitzó cronològic per l'abandonament del jaciment i la seva interpretació a través dels testimonis materials estudiats. Un jaciment, pensem, del qual es parlarà i molt, en el futur.

El poblat iber del Turó de Can Santpere, a càrrec de Jordi Chorén, d'ABANS Serveis Culturals SL, a partir de la campanya d'excavació feta l'any 2011, ens delimita un jaciment emmurallat amb evidències d'urbanisme interior situat a la Roca del Vallès. Es tracta de la meritòria recuperació d'un patrimoni que s'havia extraviat.

Maica Carmona i Eugeni Junyent, de Dracma Arqueologia, ens fan arribar, en el seu treball *El poblat ibèric de Castellruf, aportació de noves dades*, la localització i la interpretació de noves estructures no documentades aparegudes en el seguiment de neteja forestal del jaciment efectuat l'any 2017, un vell conegut que encara té coses per explicar-nos.

La comunicació *El Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental): un nucli d'activitat econòmica especialitzada a la Laietània*, dels arqueòlegs Pau Menéndez i Eric Sobrevía, ens ajuda a interpretar, a partir dels testimonis de l'agricultura, el treball tèxtil i la metal·lúrgia, un exemple del funcionament de l'economia ibèrica en el territori alhora que recuperen un altre clàssic de l'arqueologia laietana que ben segur no ha dit la darrera paraula.

Amb la comunicació *El comerç del vi laietà procedent del Maresme cap a Itàlia en època romana*, Ramon Jàrraga i Enric Colom, de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, ressegueixen la distribució de vi laietà per la Mediterrània per mitjà de l'estudi de les produccions amforals i les marques epigràfiques procedents de la zona del Maresme, un tema cabdal per entendre la romanització, que ben segur aportarà noves dades en el futur.

Ja de ple en la important petjada del món romà a les nostres comarques, Cesc Busquets, d'Àtics SL i membre de l'Àrea d'Arqueologia de la UAB, i Miquel Gurrera, d'Àtics SL, presenten la comunicació *Vida i mort a l'entorn de la Via Augusta al seu pas per Vilassar de Mar. L'estructuració del món rural romà a la part central de la costa laietana*. Aquest treball ens acostarà a l'organització territorial en època romana a partir de la ubicació dels jaciments documentats a l'entorn de la Via Augusta.

Joan Garriga, d'Àtics SL, i Cesc Busquets i Costa, d'Àtics SL i membre de l'Àrea d'Arqueologia de la UAB, ens presenten el treball *La Vall de la Riera de Pineda en època romana* per aproximar-nos a l'estructuració del territori rural en època romana a la Vall de Pineda a partir de la informació aportada per la vil·la romana de can Roig i l'aqüeducte romà de can Marquès.

Amb el títol *La cella vinaria baix imperial de la vil·la romana de Torre Llauder*, a càrrec de Marta Prevosti, de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Joan Francesc Clariana, del Centre d'Estudis Històrics i Arqueològics de Mataró, i Maria Josep Orobítg ens analitzen la fase de declivi de la vil·la de Torre Llauder de Mataró, constatada a partir de la reutilització per estructures agrícoles de l'antiga *pars urbana* de la vil·la.

Patrícia Santacruz, de la Universitat de Barcelona, amb la comunicació *El procés de cristianització de Barcino: una nova aproximació*, se centra en el procés de transformació religiosa i les seves etapes a Barcino a partir de paral·lels en el desenvolupament urbanístics d'altres ciutats de l'entorn.

Una visió àmplia de l'arqueologia municipal ens l'acosten Ramon Coll, del Museu Romà de Premià de Mar, Marta Prevosti, de l'ICAC, i Jordi Bagà, col·laborador dels museus de Premià de Mar, en el treball *La riquesa de l'arqueologia de Premià de Mar. Història d'una gestió (1996-2018)*. Partint d'un intens treball de les entitats i els estudiosos locals, a poc a poc l'Administració va anar prenent mesures per a la protecció del patrimoni, fins a arribar a treballar en la museïtzació d'un espai com la vil·la romana de can Ferrerons.

Una eina de recerca per a professionals, administracions, estudiosos i públic en general per acostar-nos als jaciments, i elements amb interès patrimonial d'un espai determinat són els Mapes de Patrimoni Cultural impulsats per la Diputació de Barcelona. Amb aquesta finalitat, acostar-nos aquesta eina, Pedro Barbado i Francesc Xavier Menéndez, de l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona, ens fan arribar la seva contribució, *Els Mapes de Patrimoni Cultural, una eina de coneixement i gestió del patrimoni arqueològic. Els casos del Maresme i el Vallès Oriental*. Per descomptat, una plataforma que cal impulsar.

Tancàvem el simpòsium amb la participació de Margalida Capellà, de l'Institut de Premià de Mar, on, a partir d'iniciatives didàctiques a l'aula de Llatí, els alumnes han pogut acostar-se al passat romà de la comarca del Maresme, un exemple d'aplicació dels recursos patrimonials a l'aula que trobem recollits en el seu treball *Emocionar-se amb el llegat romà de proximitat*. Un exemple de la fructífera relació que es pot donar entre el món dels museus i l'ensenyament, un intercanvi que cal potenciar en benefici de tota la societat.

Des del calcolític, passant per la presència ibèrica, el llegat romà, les línies administratives de treball, els elements de recerca, el patrimoni..., posar en comú, contrastar coneixement, aprendre..., aquest era l'objectiu del simpòsium, i com a primera edició podem estar satisfets dels resultats, i, encara més, si aquests treballs han quedat recollits en l'exemplar que teniu a les mans, l'objectiu de comunicar estarà assolit.

Esperem que aquesta sigui una primera pedra en la recerca de fòrums d'intercanvi específics de la recerca arqueològica en l'àmbit del Maresme i el Vallès i que tingui continuïtat en futures edicions. A tots els nivells.

Ramon Coll Monteagudo

Arqueòleg, Museu Romà de Premià de Mar

Enric Ortega Rivera

Arqueòleg, Museu Arxiu de Vilassar de Dalt

Coordiadors científics del simpòsium

L'arqueologia de la prehistòria i l'antiguitat al Maresme i Vallès Oriental. Balanç de recerca i gestió (2000-2017)

Gemma HERNÁNDEZ HERRERO
Joaquim FOLCH SOLER

Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya

Resum

El treball fa un balanç de la gestió i la recerca en arqueologia –posant el focus a la prehistòria i l'antiguitat– al Maresme i el Vallès Oriental durant els divuit anys transcorreguts entre el 2000 i el 2017. Es recorden els precedents –de l'organització de la postguerra (1939) fins als primers anys del Servei d'Arqueologia (1980)– per crear el marc en què cal avaluar aquesta darrera etapa que ens ocupa. L'avanç de l'arqueologia preventiva, lligada als inventaris, la nova legislació sobre Patrimoni Cultural i les lleis d'urbanisme i medi ambient; els canvis organitzatius en el si de la Direcció General corresponent, així com accions especialment noves, com el PIACAT, dibuixen aquest període.

El text no oblida l'esforç efectuat des dels municipis d'ambdues comarques, la seva implicació en la gestió del patrimoni ni la tasca dels arqueòlegs que, des de museus o serveis d'arqueologia locals, tiren endavant la recerca i la difusió del seu patrimoni.

Palabras clave

Arqueologia, Catalunya, gestió, PIACAT, recerca, organització

Resumen

El trabajo hace un balance de la gestión e investigación en arqueología –poniendo el foco en la prehistoria y la antigüedad– en El Maresme y El Vallès Oriental durante los dieciocho años transcurridos entre 2000 y 2017. Se recuerdan los precedentes –de la organización de la posguerra (1939) hasta los primeros años del Servicio de Arqueología (1980)– para crear el marco en el que hay que evaluar esta última etapa que nos ocupa.

El avance de la arqueología preventiva, ligada a los inventarios, la nueva legislación sobre Patrimonio Cultural y las leyes de urbanismo y medio ambiente; los cambios organizativos en el seno de la Dirección General correspondiente, así como acciones especialmente nuevas, como el PIACAT, dibujan este periodo.

El texto no olvida el esfuerzo efectuado desde los municipios de ambas comarcas, su implicación en la gestión del patrimonio ni la labor de los arqueólogos que, desde museos o servicios de arqueología locales, llevan adelante la investigación y difusión de su patrimonio.

Palabras clave

Arqueologia, Catalunya, gestió, PIACAT, investigació, organització.

El període que va des del canvi de segle fins avui ha estat una època intensíssima en activitat arqueològica, tant en recerca com en protecció, conservació i gestió. Les diferents administracions –amb els seus diferents nivells competencials i de responsabilitat– s'han dotat de personal i mitjans per prestar els serveis que la ciutadania demanava i assegurar el retorn a la societat del patrimoni recuperat. Cal destacar la implicació dels ajuntaments, l'acompanyament quant a assessorament i finançament per part de les diputacions i l'esforç efectuat des de la Generalitat de Catalunya –tant de les universitats catalanes com de departaments diversos–. Com a peça central, el Departament de Cultura, amb competència exclusiva sobre el tema, mitjançant un Servei d'Arqueologia inicial i de mínims, que es va anar adaptant a les múltiples necessitats sorgides com a Àrea de Coneixement i Recerca, i, actualment, com a Servei d'Arqueologia i Paleontologia.

Al Vallès Oriental i al Maresme, s'ha reflectit aquesta activitat en diverses actuacions, en forma d'intervencions importants científicament i patrimonialment, i en una acció decidida per al millor estudi, documentació i protecció dels béns culturals.

1. D'on venim (una mica abans del 2000)

El 16 d'abril del 1978 va tenir lloc, al Museu Municipal de Badalona, la primera Assemblea d'Arqueologia de Catalunya. Després de donar la benvinguda als assembleistes, el director del Museu, Josep Guitart i Duran, i F.P. Verrié van obrir la sessió i van fer constar que l'assemblea que començava tenia com a tasca l'estructuració de l'arqueologia catalana... Van ser anys de debat i encontres, amb Max Cahner, Miquel Tarradell i una llarga llista de professionals i d'arqueòlegs compromesos.

El 4 de desembre del 1980, un cop recuperada la Generalitat de Catalunya i restablertes les competències, es va crear el Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (Decret 295/1980, de 4 de desembre, DOGC 105, 07/01/1981).

No gaire lluny quedaven la Comissió General de Excavacions Arqueològiques (1939 - 1955), el Servicio Nacional de Excavaciones Arqueológicas (fins al 1970) i, al nostre país, la ingent tasca duta a terme per un gran nombre d'erudits locals, com ara J. Barberà, I. Cantarell, J. Estrada, J. Maurí, P. Font, E. Ramon, M. Ribas, J. Lladó, T. Balvey, J. Ventura, Josep M. Padrós, Ll. Sala i J. M. Pons i Guri, per esmentar alguns noms d'una llista pròpiament més extensa.

Els centres excursionistes, com el Centre Excursionista de Catalunya i d'altres d'àmbit més local, feien una tasca de difusió molt rellevant. A les universitats, els departaments d'arqueologia es van anar consolidant, mentre s'experimentava un augment progressiu d'estudiants i professors a les aules. Especialment important va ser, a partir del curs 1969 - 1970, el Pla Maluquer per a l'estudi de les Humanitats i la funció que va tenir com a director de la Comissió Nacional de Excavacions a partir del 1974. També als anys seixanta i setanta, Ricard Pascual i Josep Barberà van publicar treballs notables sobre el patrimoni arqueològic del Maresme i el Vallès.

Fins al 4 de desembre del 1980, la pràctica i la gestió de l'arqueologia a Catalunya, i arreu, es feia des de la Universitat i els museus, mancats com estàvem d'una veritable estructura administrativa. I va ser aleshores que es va crear el Servei d'Arqueologia de la Generalitat, en el marc de la recuperació de les nostres institucions. El Servei disposava d'una única secció, anomenada d'*Inspecció Tècnica i Programació*. El juliol del 1981, es van transferir les competències arqueològiques a Catalunya.

D'aquest primer moment daten:

- Decret 295/1980: creació del Servei d'Arqueologia amb la secció d'Inspecció Tècnica i Programació i una Comissió Assessora amb funcions d'organisme consultiu i assessor.
- Decret 115/1981, normativa sobre excavacions arqueològiques.
- Reial Decret 1010/1981, de traspàs de funcions i partides del Ministeri de Cultura destinades a la investigació, la conservació i la revaloració del patrimoni arqueològic.
- Ordre de 23 setembre del 1981, sobre la inspecció de jaciments.
- Ordre de 16 de novembre del 1981, sobre la regulació de les subvencions.

En pocs mesos, el recent Servei d'Arqueologia va fer dues accions importantíssimes: organitzar l'exposició *L'arqueologia a Catalunya avui* i iniciar la sèrie de publicacions *Excavacions Arqueològiques a Catalunya*.

Per tal de llegir convenientment el canvi que es produirà els divuit anys posteriors en què centrem aquest treball, volem recordar que el primer número de la publicació *Excavacions Arqueològiques a Catalunya* (1982) va fer un estat de la qüestió de la recerca al país durant la dècada dels setanta. Del Vallès Oriental hi ha set entrades:

Résumé

Le projet évalue la gestion et la recherche en archéologie, en mettant l'accent sur la préhistoire et l'antiquité, dans le Maresme et le Vallès Oriental dans les 18 années qui se sont écoulées de 2000 à 2017. Les précédents sont passés en revue –de l'organisation des années d'après-guerre (1939) jusqu'aux premières années du service archéologique (1980)– afin de bien définir un cadre de recherche. Les avancées en archéologie préventive, liées aux Inventaires; de la nouvelle législation sur le Patrimoine culturel et les lois sur l'urbanisme et l'environnement; les changements organisationnels au sein des administrations générales correspondantes; et des nouveaux plans tels que PIACAT, sont les principales forces motrices de cette période.

Les efforts des municipalités des deux régions ne passent pas inaperçus dans le texte, ainsi que leur implication dans la gestion du patrimoine, ou le travail des archéologues qui depuis des musées ou services archéologiques locaux, font avancer la recherche et la diffusion de leur patrimoine.

Summary

The work assesses the management of and research in archaeology – with focus on prehistory and antiquity –in the Maresme and the Vallès Oriental in the 18 years from 2000 to 2017. Precedents are reviewed– from the organization in the post-war years (1939) through the first years of the Archaeological Service (1980) –in order to properly frame the period under review.

Advances in preventive archaeology, tied to the Inventories; new legislation on Cultural Heritage and laws on Urban Planning and the Environment; organizational changes within the corresponding General Administration; and new plans such as PIACAT, are the main driving forces behind this period.

Efforts by the municipalities of both regions do not go unnoticed in the text, nor does their implication in the management of heritage, or the work of archaeologists who, from museums or local archaeological services, carry forward the research and dissemination of their patrimony.

Can Garriga (Bigues), paleolític.
 El Coll (Llinars del Vallès), neolític.
 Balma de l'Espluga (Sant Quirze Safaja), neolític.
 La Sorriera (Santa Eulàlia de Ronçana), bronze.
 Les vinyes d'en Colom (Santa Eulàlia de Ronçana), necròpolis prehistòrica.
 El Turó del Vent (Llinars del Vallès), ibèric.
 Can Poi de la Garriga, prehistòric i romà.

Totes aquestes intervencions estaven lligades al Museu d'Arqueologia de Catalunya, aleshores de la Diputació de Barcelona, amb la participació del grup de col·laboradors del Museu de Granollers.

Del Maresme tenim també set entrades, d'intervencions lligades, principalment, als museus de Mataró i Badalona:

Burriac (Cabrera de Mar), poblat ibèric.
 Prospeccions submarines al Maresme i el Barcelonès.
 Can Modolell (Cabrera de Mar), temple de culte romà i cristià.
 El Roser o el Mujal (Calella), vil·la romana.
 Malgrat de Mar, forn d'àmfores romà.
 Torre Llauder (Mataró), vil·la romana.
 Mataró, ciutat romana.

A finals de novembre de l'any 1982, el Servei d'Arqueologia va iniciar l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya, sota la direcció de Josep Castells Camp. Es va estructurar per comarques. L'any 1983, entre d'altres, es va fer la Carta Arqueològica del Vallès Oriental, i el 1987, la del Maresme. Aquesta va ser el fruit de setze mesos de feina. Es van documentar més de quatre-cents jaciments, força d'inèdits o desconeguts fins a la data. També el 1985 estava en fase de prova la informatització de l'Inventari, que es preveia que seria enriquida amb l'aportació de les dades informatitzades provinents de l'inventari fet pel Servei de Museus, pel que fa referència als materials arqueològics dipositats als diferents museus. Va ser aleshores, també, que es va fer una exposició al Museu de Granollers sobre els resultats de l'estudi de la Carta Arqueològica del Vallès Oriental, gràcies a la col·laboració de l'Àrea d'Arqueologia d'aquesta institució.

En el marc de l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya, es va dur a terme el Programa Corpus de Pintures Rupestres, iniciat el 1985, que va comportar la documentació del conjunt amb pintures rupestres de la Pedra de les Orenetes, a la Roca del Vallès (1987), inscrit a la llista del Patrimoni Mundial de la UNESCO des del 1998. Volem recordar aquí que l'any 1988, a iniciativa del Grup Independent d'Arqueòlegs, format per Josep Bosch, Isabel Oliveras, Montse Tenas, Lluís Vila i Montserrat Gratacós, durant els mesos de setembre i octubre, es van celebrar un conjunt d'activitats

que, sota el nom El patrimoni històric i arqueològic de la Roca del Vallès, van presentar el llibre *Les pintures rupestres de la Pedra de les Orenetes*, un cicle de conferències sobre "el poblament de la Roca del Vallès al llarg de la història" i una exposició monogràfica sobre *Les pintures rupestres de la Pedra de les Orenetes*, amb el suport del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

En aquesta etapa, la metodologia d'excavació i la documentació van anar millorant i del mer estudi dels objectes vam passar a l'estudi dels contextos en els quals es trobaven. També hi va haver un augment progressiu d'estudiants a les universitats, unes especialitats menys generalistes i la transferència de les competències arqueològiques a les comunitats autònomes (Catalunya, com ja hem dit, el juliol del 1981), i es va aprovar la Ley de Patrimonio Histórico Español (1985), que va protegir de manera més efectiva el patrimoni arqueològic, reconeixent la seva pertinença al "domini públic" i ampliant les figures legals per protegir-lo. Es va professionalitzar el col·lectiu d'arqueòlegs i es van obrir les portes a la creació d'empreses privades d'arqueologia. L'any 1991 (Decret 231/1991), es va dictar una nova regulació sobre les intervencions arqueològiques, i anys més tard (1993), el Parlament de Catalunya va aprovar la Llei del Patrimoni Cultural Català.

Diferents edicions del Pla de Solidaritat amb l'Atur –Castellruf, a Santa Maria de Martorelles, Turó del Vent, a Llinars del Vallès, i Burriac, a Cabrera de Mar, per citar els de la zona que ara estudiem– la realització de l'Inventari del Patrimoni Arqueològic (1982) per part del Servei d'Arqueologia de la Generalitat, l'organització de camps de Treball –la Torre Roja, a Caldes de Montbui–, el taller escola d'Arqueologia de Tarragona (TED'A, 1987), els seminaris internacionals Harris Matrix (Girona, 1989), l'obra *L'arqueologia medieval a Catalunya*, editada l'any 1989 per M. Riu i Riu, que va assentar les bases de l'arqueologia medieval i d'altres lleis i normatives pertanyents a àmbits diferents al patrimonial –com ara el Decret 114/1988, de 7 d'abril, d'avaluació d'impacte ambiental–, van anar formant el nostre camí.

El període precedent (1980 - 2000) a l'etapa que forma la part central d'aquesta ponència va ser d'una enorme intensitat. En paral·lel als canvis socials i polítics, es va produir, sobretot des de l'inici dels anys noranta, un veritable *big bang* de l'activitat constructiva, tant en l'àmbit privat com d'infraestructures públiques, que va obligar a reaccionar a l'Administració pública, i amb ella una part important dels professionals de l'arqueologia, per donar una resposta per salvar un extensíssim patrimoni arqueològic que es va veure afectat massivament. Mai abans s'havia actuat per documentar amb metodologia arqueològica jaciments que a vegades s'estenien

per diverses hectàrees, en un temps limitat. Es va haver de respondre amb canvis legals, invertint recursos i ideant noves maneres de documentar els jaciments.

És l'època en què neix o agafa força l'arqueologia urbana a Mataró, Granollers, Caldes de Montbui, Cabrera de Mar i altres municipis, i del control de grans obres com el tram l'autopista del Maresme de Mataró a Malgrat. Les diputacions i, principalment, els ajuntaments de municipis amb un important patrimoni arqueològic incorporen professionals de l'arqueologia i creen serveis propis o adequen els existents, tal com ja establí la Llei 9/1993 del Patrimoni Cultural Català.

Dediquem uns paràgrafs als Programa d'Arqueologia Urbana, per la seva importància i perquè més tard ens hi referirem en parlar de l'Atlas d'Arqueologia Urbana de Granollers.

EL programa d'arqueologia urbana (PAU)

L'establiment del Programa d'Arqueologia Urbana de Catalunya, conegut com a PAU i creat per l'Ordre de 28 de novembre del 1989 (DOGC 1230, de 13.12.89), va tenir per objecte impulsar l'existència dels mecanismes i les ordenances o els plans urbanístics necessaris per poder estudiar i protegir de manera reglada els béns mobles i immobles de caràcter històric, susceptibles de ser estudiats amb metodologia arqueològica, que es troben al subsòl o la superfície dels nuclis urbans de Catalunya.

Els seus objectius concrets eren:

- a) Instar els ajuntaments de Catalunya a estudiar, preservar i protegir les restes arqueològiques que es troben als nuclis urbans.
- b) Promoure els estudis necessaris per conèixer i delimitar les zones arqueològiques que es troben als nuclis urbans i impulsar l'adopció dels mecanismes de protecció adequats.
- c) Promoure la realització i l'aprovació, pels organismes competents, de les ordenances i els plans urbanístics adequats per tal de protegir i conservar el patrimoni arqueològic dels nuclis urbans, especialment els plans especials de protecció a què fa referència l'article 20 de la Llei del patrimoni històric.

El Programa tenia un director arqueòleg (Miquel Llongueras) i una Comissió de Coordinació en la qual podem assenyalar com a fet important la presència conjunta d'un representant del Servei d'Arqueologia i un representant del Servei del Patrimoni Arquitectònic, a banda d'altres professionals de l'àmbit de l'arqueologia o la història. També es podia integrar a la Comissió un

representant de la Direcció General d'Urbanisme del Departament de PTO. Si observem la composició de les comissions territorials del Patrimoni Cultural o els grups de treball o ponències de les comissions d'urbanisme, aleshores i ara, veiem el caràcter plural i integrador del PAU.

El Programa es va dur a terme amb la complicitat dels ajuntaments catalans, amb els quals se signaven convenis d'actuació. Concretament, es va dur a terme a Lleida, Girona, Badalona, Mataró, Tarragona, Montblanc, Barcelona, Cardona, Isona i Conca Dellà, Manresa, Tortosa, Vic (1989 - 1995) i Granollers (2000 - 2002).

De l'experiència d'aquells anys van derivar les eines per afrontar l'etapa posterior. Una etapa en què va continuar el desplegament normatiu també des d'altres sectors aliens al patrimoni, que afectava i impel·lia el desenvolupament de l'arqueologia professional, lligat al planejament urbanístic i a l'impacte ambiental, que –juntament amb el resultat de la realització dels inventaris– va donar lloc al que s'ha anomenat arqueologia preventiva.

2. Una nova etapa, 2000-2017: legislació, inventaris, georeferenciació i protecció

A partir del tombant de segle, l'esforç col·lectiu del període anterior va donar resultats i es van plantejar nous avenços i millores en la gestió del patrimoni arqueològic.

El govern va aprovar, el 2002, el Decret de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic, que va marcar les regles de les intervencions, del dipòsit de materials i altres aspectes. Diferenciava entre les actuacions derivades d'una investigació, les preventives i les urgències.

Des del Departament de Cultura, l'Inventari del Patrimoni Arqueològic abastava ja tot el territori, i es va posar al servei dels municipis com a eina per a la protecció. Van començar les revisions de les cartes arqueològiques: el Maresme i el Vallès Oriental, l'any 2008. Aquestes revisions a què ens referim van comportar novament la contractació d'un equip d'arqueòlegs per fer el treball de camp, actualitzar les dades i informatitzar-les, i fer les tasques de georeferenciació per a la seva explotació amb eines SIG. Això, a banda de l'actualització sistemàtica que es porta a terme a mesura que es tenen resultats de les diverses intervencions arqueològiques o com a resultat de noves troballes.

La Llei 2/2002, de 14 de març, d'urbanisme, estableix que els catàlegs de patrimoni formen part imperativa

del planejament general (POUM) i es generalitza el seu ordenament mitjançant el planejament derivat (bàsicament, plans especials de protecció del patrimoni arquitectònic en sentit ampli), que inclouen els jaciments arqueològics coneguts al terme municipal.

La protecció en la categoria de *bé cultural d'interès nacional* s'estén als jaciments principals. Quant a l'àmbit territorial que ens ocupa, hem d'esmentar les declaracions com a BCIN a favor de Can Tacó - Turó d'en Roina, a Montmeló i Montornès (2008), que ve a sumar-se a la de Can Terrers, a la Garriga (2001), als castells de Montbui (Bigues i Riells), de Montornès, de Montclús (Sant Esteve de Palautordera), Tagamanent, la Torre Roja (Caldes de Montbui), la torrassa del Moro (Llinars del Vallès), i al recinte emmurallat de Granollers i Sant Celoni, inscrits al registre de Bienes de Interés Cultural (BIC) l'any 1988, en aplicació del Decret de 5-5-1949 sobre arquitectura defensiva i militar d'Espanya, entre altres béns. El conjunt de pintures rupestres de la Pedra de les Orenetes, a la Roca del Vallès, està declarat BCIN en aplicació de la disposició addicional primera de la Ley del Patrimonio Histórico Español i, com ja hem dit, forma part de la llista del Patrimoni Mundial dins la candidatura *Art rupestre de l'arc mediterrani de la península Ibèrica*. D'aquest conjunt, cal dir que des del Servei d'Arqueologia s'han fet, al llarg d'aquests anys, tres projectes de tancament diferent per salvaguardar les pintures i que no han pogut tirar endavant per la poca implicació de l'Ajuntament en el tema.

Al Maresme, es va declarar l'edifici octagonal romà de Can Ferrerons, a Premià de Mar (2014), i l'aqüeducte romà de Sant Pere de Riu, a Tordera, i Can Cua, a Pineda (2014), que se sumen a les declaracions dutes a terme des del 1980 de la Via de Parpers (Argenton), ciutat romana d'Iluro (Mataró), la Roca d'en Toni (Vilassar de Dalt), el poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar) i d'altres, com Can Sentromà (Tiana, 1975), la Torre Llauder (Mataró, 1964) i les nombroses torres i cases fortes protegides en aplicació del Decret de maig del 1949 esmentat anteriorment.

Gràcies als procediments d'impacte ambiental i al planejament urbanístic, que impliquen mesures de protecció i d'excavació que obliguen a obres privades i públiques, aquests anys ha estat possible documentar, i sovint conservar, el registre arqueològic que apareix en el curs dels treballs de construcció, i que és una missió fonamental del Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat. Això, evidentment, inclou vetllar l'impacte de les grans obres i infraestructures.

Podem esmentar, per exemple, el control arqueològic del gasoducte Martorell-Figueres, que, al Vallès Ori-

tal, va permetre descobrir la necròpolis tardoromana de les Franqueses. Durant les obres de la línia d'alta velocitat (AVE), es va descobrir i excavar, entre d'altres, el jaciment ibèric de Can Suari (Llinars), que s'ha aconseguit conservar i presentar, malgrat la proximitat de la via, que hi dificulta l'accés.

El nombre d'estudis d'impacte ambiental i estudis d'afectació al patrimoni que s'han fet i informat aquests anys, des d'Inventari primer i des de la Secció d'Informació i Estudis a partir del 2007, és ingent, tal com recullen les memòries del Departament de Cultura.

Cal remarcar, també, els avenços en el planejament urbanístic d'aquest període 2000-2017 (sobretot plans generals i catàlegs de patrimoni), responsabilitat que recau en els municipis, per als quals els inventaris de patrimoni arqueològic i arquitectònic de la Generalitat de Catalunya són la base principal, juntament amb els *Mapes del patrimoni cultural local* de L'OPC –que parteixen de la mateixa font– i els *Inventaris del patrimoni històric, arquitectònic i ambiental* que es redacten des del Servei de Patrimoni Arquitectònic Local de la Diputació de Barcelona (Cardedeu, 1994, Parc Natural del Montseny, 1997, i Dosrius, 2005). El Departament de Cultura de la Generalitat revisa i informa el planejament abans d'aprovar-lo, per tal de vetllar que els béns de cada municipi quedin adequadament protegits. En el cas de municipis que tinguin elements patrimonials declarats com a bé cultural d'interès nacional, la seva aprovació per part de les comissions d'urbanisme necessita l'acord favorable de la Comissió Territorial del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura.

En el període que revisem, es van aprovar o actualitzar, entre d'altres, els catàlegs de patrimoni (com a pla especial o integrats en un POUM) de Vilassar de Dalt (2000), Premià de Mar (2001), Tiana (2002), Mataró (2003), Granollers (2003), Mollet del Vallès (2005), Canet de Mar (2007), Vallromanes (2008), la Garriga (2008), Sant Andreu de Llavaneres (2012), Montmeló (2012), la Roca del Vallès (2013), Argenton (2015), Cabrera de Mar (2015), Alella (2015) i Teià (2016). Altres municipis havien aprovat catàlegs amb anterioritat al període que repassem.

Aquest desplegament normatiu marca un abans i un després per a la protecció del patrimoni als municipis de les dues comarques. És d'esperar que aquesta actualització dels catàlegs s'estengui a més municipis.

Un altre tema del qual és obligat parlar és dels béns protegits com a bé cultural d'interès local (BCIL). El lector avantatjat sabrà que la seva catalogació no és una competència de la Generalitat –ni del govern, com en el cas dels BCIN, ni del conseller o la consellera de Cultura, com en el cas dels EPA–, sinó dels ajuntaments,

o dels consells comarcals, en el cas de municipis de menys de 5.000 habitants, tal com estableix l'article 17 de la Llei del Patrimoni Cultural Català. Aquests article també diu que:

- L'acord de declaració d'un bé cultural d'interès local s'ha de comunicar al Departament de Cultura, perquè en faci la inscripció al Catàleg del Patrimoni Cultural Català.
- La declaració d'un bé cultural d'interès local únicament es pot deixar sense efecte si se segueix el mateix procediment prescrit per a la declaració i amb l'informe favorable previ del Departament de Cultura.
- Tota catalogació de béns immobles ha de contenir els jaciments arqueològics del terme municipal que han estat declarats espais de protecció arqueològica. La disposició addicional primera de la Llei, al seu torn, diu:
- 1 (...) Els béns immobles que en el moment de l'entrada en vigor d'aquesta Llei estiguin inclosos en catàlegs de patrimoni cultural incorporats en plans urbanístics passen a tenir, llevat que siguin béns culturals d'interès nacional, la consideració de béns culturals d'interès local i queden inclosos en el Catàleg del Patrimoni Cultural Català.

L'any 1997, el Servei d'Arqueologia es va adonar que aquesta figura de protecció no era feta servir per l'Administració local –tot i que van ser els municipis els qui van reclamar aquesta competència durant la tramitació de la Llei del PCC–, i va endegar una campanya de sensibilització. Entre d'altres, va sol·licitar informació als 947 municipis de Catalunya sobre els béns inclosos al Catàleg del Patrimoni Cultural Català dins els seus termes municipals en aplicació de la disposició addicional primera esmentada –és a dir, també als 43 municipis del Vallès Oriental, abans de la creació del Moianès, i els 30 del Maresme i els consells comarcals corresponents–. La iniciativa era reeixida, però no va donar bons resultats, perquè, tot i que el percentatge de respostes rebudes va ser baix, va ser més que suficient per col·lapsar la unitat encarregada del tema (Inventari) per manca de personal. Més dolorosa va ser la manca de criteris clars per part del Departament a l'hora de donar una única interpretació de la norma per tal d'incloure aquests béns al Catàleg del Patrimoni Cultural Català.

La ingent tasca de fer les comprovacions oportunes per tal d'efectuar la inscripció dels béns va durar anys i no va arribar a fer-se de tot Catalunya, però sí que es va dur a terme en diversos municipis del Vallès Oriental i del Maresme.

Consolidació de l'arqueologia preventiva

Què és l'arqueologia preventiva? Disposem de múltiples definicions sobre el tema, però ben segur que la que recollim tot seguit resumeix de manera clara i sense retòrica innecessària en què consisteix: conjunt d'actuacions, fonamentalment administratives, destinades a evitar l'impacte negatiu de les obres i/o els moviments de terres en els jaciments arqueològics. Es basa en la cooperació entre tres grans àrees o departaments: Cultura (Patrimoni Històric o Cultural), Medi Ambient i Planejament Urbanístic i Territorial.

Si bé els anys 1980 - 1990 van ser els de l'origen de l'arqueologia preventiva, amb la realització dels inventaris o les cartes arqueològiques i, posteriorment, els mapes del sòl, durant els anys 1990 - 2000 les intervencions lligades a projectes d'obra cada cop van ser més freqüents, i va ser la dècada següent quan, a partir del Decret 78/2002 de protecció del patrimoni arqueològic i les noves normatives municipals, l'arqueologia preventiva es va normalitzar a la major part del territori.

Una conseqüència en va ser l'augment del nombre d'intervencions, molt lligat a l'expansió de l'activitat d'ordenació del sòl, urbanística i immobiliària, i a la creació d'infraestructures. Cada actuació exigia per part de la Generalitat de Catalunya –a partir de diferents procediments, com ara l'avaluació d'impacte ambiental o l'aplicació dels plans especials o catàlegs urbanístics– la tramitació dels permisos corresponents d'intervenció i de tractament de restes, així com la inspecció, i molt sovint la intervenció, per gestionar nombroses qüestions derivades de l'actuació.

En aquest àmbit, cal destacar les intervencions que van ser possibles gràcies al conveni entre el Departament de Cultura de la Generalitat, l'Ajuntament de Mataró i la Fundació Pública Municipal Museu Comarcal del Maresme - Mataró, relatiu a l'àrea d'intervenció arqueològica, signat el 1990 i prorrogat fins al 2009, amb ajuts de fins a 45.000 euros anuals, el conveni amb l'Ajuntament de Cabrera de Mar per finançar les despeses d'un arqueòleg municipal o la línia de subvenció específica a ajuntaments de menys de 30.000 habitants dels darrers anys.

Continuant en el camp de l'arqueologia preventiva, el Departament va atorgar anualment, fins l'any 2012, i novament durant els anys 2017 i 2018, subvencions a particulars, empreses i ajuntaments.

Abundant en aquest camp, cal esmentar el paper de les noves tecnologies, que permeten localitzar jaciments sense cap intrusió destructiva i que jaciments que no seran visibles per trobar-se al subsol i no estar pre-

vista la seva excavació, siguin vistos en tres dimensions gràcies a la fotogrametria i l'escàner 3D. Serà el cas, per exemple, de la part soterrada de les termes romanes de Caldes de Montbui, de la vil·la de la Bòvila d'en Font, a la Garriga, la del Pla de les Parets, a Cardedeu, etc.

L'atles d'arqueologia urbana de Granollers

Fruit del Programa d'Arqueologia Urbana (PAU) i primer número d'una sèrie inconclusa d'Atles d'Arqueologia Urbana de Catalunya, l'any 2004 va veure la llum aquest primer volum, amb la finalitat de posar a disposició dels ciutadans, els urbanistes i els professionals de l'arqueologia tota la informació que hi havia relativa al patrimoni arqueològic en un nucli urbà determinat, un instrument al servei de l'Administració local per a una planificació i d'un desplegament urbanístic sensible i compatible amb la conservació i la integració del patrimoni arqueològic.

L'Atles, coordinat per Alexandra Uscatescu, va ser el resultat de la col·laboració entre el Departament de Cultura, l'Ajuntament de Granollers i el Museu de Granollers, institució de l'Administració en qüestió que sempre ha tingut una funció rellevant en la recerca arqueològica de la comarca.

Efectivament, l'aplicació del Programa d'Arqueologia Urbana va néixer de la col·laboració amb l'Àrea d'Arqueologia del Museu de Granollers els anys 2000 - 2001, de la mà de Joaquim Arxé, arqueòleg de la Direcció General. L'inici del projecte va ser la catalogació i l'inventari de les restes arqueològiques que es trobaven dins el nucli urbà del municipi, així com la realització de la cartografia de les restes antigues.

La segona fase del projecte, a partir de finals del 2002, va consistir en l'actualització de les dades i la inclusió de les noves dades generades pel gran volum d'intervencions que van tenir lloc en aquell bienni. A més, es va fer la cartografia antiga de Granollers sobre suport informàtic, integrada en la cartografia informatitzada actual de la ciutat de Granollers per part del Servei d'Urbanisme de l'Ajuntament. L'Atles incorpora el resultat d'una feina de síntesi feta per diversos especialistes, una interpretació global i cronològica de les restes arqueològiques trobades al nucli de Granollers.

L'estructura de la publicació està organitzada en dos cossos amb format físic diferent, però des del punt de vista de continguts, totalment imbricats i complementaris: un llibre imprès i un CD-ROM interactiu. La part impresa d'aquesta obra presenta una síntesi actualitzada de l'arqueologia de la ciutat de Granollers, estructurada segons un criteri cronològic, des de la prehistòria fins

al segle XVII, sense oblidar una breu introducció a la geologia del municipi i una breu anàlisi sobre la muralla d'època carlina. Dins d'aquestes pàgines es presenta, de manera resumida i precisa, una revisió crítica de les interpretacions que s'han emès fins ara sobre la Granollers antiga i medieval, amb l'objectiu final d'aportar una interpretació global de les restes arqueològiques trobades a Granollers al llarg de la seva història i una reconstrucció del desenvolupament urbanístic d'aquesta localitat. El text d'aquesta síntesi va acompanyat d'una petita selecció d'il·lustracions, ja que la documentació gràfica més representativa e les excavacions arqueològiques a Granollers es troba dins del CD-ROM. El volum imprès inclou, a més, una bibliografia exhaustiva i actualitzada sobre l'arqueologia d'aquesta ciutat, amb més de 250 referències bibliogràfiques específiques sobre Granollers. Al final del text, un índex topogràfic permet fer cerques i consultes més àgils de l'obra. Al llarg del text, nombroses indicacions entre claudàtors remetent a la base de dades arqueològica i al catàleg que es troba al CD-ROM adjunt.

Una valuosa aportació de l'obra és la documentació cartogràfica, que se'ns mostra tant en l'obra impresa com en la versió digital. Integren el corpus cartogràfic una carta o un plànol general del municipi, on se situen els fulls que componen l'atles, que en la versió impresa té una escala d'1:25.000. Sobre aquest plànol general s'han cartografiat amb detall 19 fulls que ocupen una superfície d'uns 250 x 370 metres cadascun i que corresponen a diverses àrees del municipi on hi ha notícia i constància de l'existència de restes arqueològiques. Tres fulls, cartografiats originalment a escala 1:1.000, detallen les troballes i les estructures arqueològiques de les quals hi havia documentació planimètrica. Concretament, el full 3 (barris dels Instituts i de Ponent), el full 5 (centre històric) i el full 8 (barris de Sota el Camí Ral, Sant Miquel i Tres Torres).

El centre històric de Granollers és objecte d'un tractament especial i és l'únic que està dibuixat a escala 1:500, amb detall de totes les estructures trobades en aquest sector. Donada la complexitat de les estructures arqueològiques que físicament es troben superposades a la zona de la plaça de l'Església, hi ha diverses planimetries que, de manera esquemàtica, intenten il·lustrar l'evolució arquitectònica d'aquest centre històric durant el període romà (full 5a.1), el període romà i tardoantic (full 5a.2), el període tardoantic i altmedieval (full 5a.3) i el període baixmedieval i modern (full 5a.4). El CD-ROM conté, d'una banda, una documentació textual exhaustiva sobre les restes arqueològiques trobades a Granollers (base de dades i catàleg), i, d'altra banda, la base cartogràfica abans esmentada.

La doble presentació de l'obra és especialment interessant quant al material gràfic.

1. L'arqueologia de la prehistòria i l'antiguitat al Maresme i Vallès Oriental. ■ Balanç de recerca i gestió (2000-2017)

Potser ens hem estès massa en l'explicació d'aquest projecte, però creiem que és una de les actuacions més rellevants quant a gestió en aquests anys a la zona que ens ocupa.

2.1. 2004. Nous plantejaments per a la gestió de l'arqueologia a Catalunya

Divuit anys són molts per tractar-los tots de manera conjunta. I els gairebé quaranta del Servei d'Arqueologia encara més. Intentem fer un zoom d'algunes èpoques o esdeveniments singulars.

A l'inici del 2000, es troba una Direcció General del Patrimoni Cultural amb un munt d'assignatures pendents per tal d'ajustar-se i donar resposta a les noves expectatives que van obrir la Llei 9/1993, de 30 de setembre, del patrimoni cultural català i la Llei 2/2002, de 14 de març, d'urbanisme, així com el corpus normatiu derivat de la Directiva 2001/42/CE sobre l'avaluació dels efectes de determinats plans i programes en el medi ambient, que és l'instrument jurídic que fixa els principis generals del sistema d'avaluació ambiental estratègica, normativa lligada a les polítiques preventives de protecció del patrimoni.

Quan, l'any 2002, s'aprova el Decret 78/2002, de 5 de març, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic, l'organigrama i la cultura organitzativa del moment no reflecteixen ni poden donar resposta als nous escenaris sorgits, ni són eficients.

A finals del 2004, la Direcció General del Patrimoni Cultural inicia un nou camí que es fa palès amb el Decret 478/2004, de 28 de desembre, de reestructuració del Departament de Cultura. De la Subdirecció General del Patrimoni Cultural es fa dependre els òrgans següents: a) L'Àrea de Coneixement i Recerca, b) L'Àrea de Planificació i Acció Territorial, c) L'Àrea de Difusió i Explotació i d) L'Àrea de Desenvolupament i Projectió, que assumeixen d'una manera més transversal les funcions dels serveis anteriors (Museus, Arqueologia i Patrimoni Arquitectònic) i afegeixen nous programes.

L'Àrea de Coneixement i Recerca va sumar a les competències que ja eren pròpies del Servei d'Arqueologia la gestió de l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic, la direcció de la biblioteca i Centre d'Informació i Documentació del Patrimoni Cultural, la gestió del Catàleg del Patrimoni Cultural Català i la transferència de coneixement, entre d'altres.

Es van crear tres seccions: Inventari del Patrimoni Immoble, Secció d'Actuacions i Secció d'Informació i Estudis. Com a funcions li corresponien:

- a) Registrar, sistematitzar i transferir coneixements relatius a àrees d'interès de la Subdirecció General del Patrimoni Cultural i conservar les fonts documentals respectives.
- b) Fer els inventaris per al registre, la custòdia i l'estudi dels béns immobles del patrimoni cultural català.
- c) Analitzar, estudiar i avaluar les condicions del patrimoni arqueològic, paleontològic i arquitectònic de Catalunya.
- d) Proposar i impulsar investigacions i actuacions dirigides al desenvolupament del coneixement bàsic i aplicat del patrimoni cultural.
- e) Proposar i coordinar els programes d'intervencions sobre el patrimoni arqueològic i paleontològic.
- f) Impulsar i gestionar el catàleg del patrimoni cultural català.
- g) Estructurar els fons documentals i bibliogràfics en matèria de patrimoni cultural i organitzar la metodologia d'accés dels usuaris.
- h) Qualsevol altra funció de naturalesa anàloga que se li encarregui.

Com a programes o eixos bàsics, la seva actuació es va centrar, fins a les acabades del 2010, en:

- Patrimoni i planejament urbanístic.
- Programa del Patrimoni Immoble.
- Programa del Pla Territorial Sectorial d'Espais de Protecció Arqueològica.
- Programa de coneixement aplicat i impacte ambiental.
- Programa d'intervencions arqueològiques i paleontològiques.
- Programa de sistemes d'informació i documentació del patrimoni cultural català.
- Programa d'accessibilitat al coneixement.
- Programa d'adequació i consolidació de jaciments.
- Corpus de Pintures Rupestres de Catalunya.

D'aquests programes en destaquem alguns:

Programa Pla Territorial Sectorial d'Espais de Protecció Arqueològica. Aquest programa, que va arribar a les portes del Consell Tècnic del govern, tenia per objectius protegir, conservar i gestionar el patrimoni arqueològic de Catalunya, en el marc de la protecció del patrimoni cultural i de l'ordenació racional i ordenada. El Pla havia de ser un instrument d'ordenació territorial que com a àmbit d'aplicació abastava tot el territori de Catalunya, i les seves disposicions eren d'aplicació a tots els jaciments arqueològics. L'any 2004, es va re-

dactar la memòria preparatòria i va continuar *viu* fins l'any 2009. A banda, es va continuar amb la declaració d'Espais de Protecció Arqueològica segons el procediment individualitzat establert a la Llei 9/1993, del patrimoni cultural català. La seva aprovació hauria comportat la protecció directa de tots els jaciments i els llocs susceptibles de tenir jaciments arqueològics recollits a les diferents Cartes Arqueològiques de Catalunya, entre d'altres, el Maresme i el Vallès Oriental. Com a model partíem del Pla d'Espais d'Interès Natural (PEIN).

Programa d'accessibilitat al coneixement i sistemes d'informació i documentació del patrimoni cultural català. Sistema d'Informació Geogràfica (SIG) connectat als Inventaris; realització d'estudis específics; digitalització dels fons del Centre d'Informació i Documentació del Patrimoni Cultural Català; desenvolupament de noves prestacions a les aplicacions dels inventaris, web en l'àmbit de l'arqueologia dins el Departament de Cultura; millora de la biblioteca i creació de diferents ambients: sala de publicacions periòdiques - sala de planimetria - sala de consulta de memòries i espais de treball tècnic.

Programa d'adequació i consolidació de jaciments. Van ser moltes les actuacions que es van fer en aquest àmbit, de manera directa o acompanyant els ajuntaments, que en van ser els protagonistes principals. Al Vallès Oriental i el Maresme, podem destacar Can Tacó (Montmeló i Montornès del Vallès), les Adobe-ries de Granollers i muralles, la Torrassa del Moro (Llinars del Vallès), Can Ferrerons (Premià de Mar) i la Fornaca (Vilassar de Dalt), i l'important esforç fet a Mataró per fer visitables i entenedores les restes exhumades fruit de la seva reeixida activitat en el camp de l'arqueologia urbana, a l'empara del conveni amb el Departament de Cultura i les millores fetes a Torre Llauder. També ajudats per un conveni de naturalesa semblant, el cas de Cabrera de Mar amb Ca l'Arnau, Can Rodon de l'Hort i Can Modolell, per citar alguns exemples, o l'actuació de museïtzació del Veral de Vallmora-Cella Vinaria, a Teià.

Cal recordar també les operacions per recuperar i adequar a la visita l'Estela del Pla de la Calma (Montseny) i el menhir de Mollet. L'Estela del Pla de la Calma, o Sitja del Llop, formava part d'una de les parets d'una cabana de pastor, la barraca de les Lloses o la barraca d'en Ramon, al turó del Poniol (1.279 m). Diferents accions vandàliques van portar el Servei d'Arqueologia i Paleontologia a traslladar-la, l'any 2010, a un espai singular de nova creació projectat per exposar-la. Prèviament, es va restaurar i se'n va fer un motlle i una rèplica per tal de deixar la còpia –integrada en una nova barraca– al Pla de la Calma.

En tots aquests projectes, la implicació de la Direcció General es va materialitzar de manera diversa: finançant intervencions arqueològiques o projectes arquitectònics, avalant sol·licituds de fons europeus com ara FEDER, mitjançant l'1% cultural estatal o autonòmic, o encarregant directament la redacció de plans directors, com és el cas de Can Ferrerons, a Premià de Mar, que l'Àrea de Coneixement i Recerca va contractar l'any 2006 a l'empresa Actium Patrimoni Cultural SL.

Volem destacar, també, que la intervenció “amb solucions arquitectòniques actuals” en alguns d'aquests jaciments els han afegit nous valors culturals i turístics, i els edificis o tractaments de l'espai han estat objecte de nombrosos reconeixements. És el cas de les solucions projectades i dirigides per Toni Gironès a la Fornaca, a Vilassar de Dalt (l'edifici va ser finalista dels premis FAD d'arquitectura l'any 2005), i a Can Tacó - Turó d'en Roïna, a Montmeló-Montornès (premi FAD d'opinió Ciutat i Paisatge, per l'adequació del jaciment a l'espai natural dels Turons de les Tres Creus, 2008-2012, i guanyador de la XII Biennal Espanyola d'Arquitectura i Urbanisme en la categoria de protecció del territori i el paisatge). Sobre la Fornaca, cal afegir que es tracta de tres forns excavats a l'argila localitzats en un polígon industrial i que l'edifici projectat, a banda de mantenir les restes en un espai soterrat, dona solució al passeig de vianants situat sobre el jaciment.

2.2. 2007. Repensant l'arqueologia. El pla integral per a l'arqueologia a Catalunya (PIACAT)

L'any 2007, el Departament de Cultura va iniciar, a través de la Direcció General del Patrimoni Cultural, la primera fase de diagnòsi del Pla Integral per a l'Arqueologia a Catalunya (PIACAT), amb l'encàrrec d'un seguit d'informes sobre l'estat actual de l'arqueologia a casa nostra. La segona fase, encetada el mes de maig del 2008, va obrir el debat i l'ocasió per reflexionar sobre els problemes del sector i plantejar les solucions que cal desenvolupar, amb unes noves línies de gestió sòlides i coherents, per a l'arqueologia del futur.

El PIACAT va ser un procés obert per analitzar de manera objectiva la realitat complexa de l'arqueologia catalana, on van participar tots els agents que intervenen en la gestió del patrimoni arqueològic i paleontològic de Catalunya. Amb un format d'11 taules temàtiques, coordinades per la cap del Servei d'Arqueologia i Paleontologia, i 150 experts de l'arqueologia i la paleontologia –entre els quals hi havia personal dels museus de Caldes de Montbui, Granollers i Mataró, entre d'altres–, va tenir com a objectius identificar i quantificar l'estructura i la composició de l'arqueologia del nostre país, coordinar, orientar i adequar els agents i els

1. L'arqueologia de la prehistòria i l'antiguitat al Maresme i Vallès Oriental. Balanç de recerca i gestió (2000-2017)

sectors que hi intervenen i analitzar mecanismes per millorar la gestió de l'arqueologia en benefici del conjunt de la societat. La tercera i darrera fase va culminar el procés del PIACAT amb les propostes d'actuació que recullen part de les conclusions de les taules temàtiques.

A partir d'aquí, es va establir un Pla d'acció integral i es van definir les accions en cinc eixos fonamentals: organització, intervenció, formació i entorn professional, recerca, i difusió, amb la finalitat de posar les bases de l'arqueologia catalana dels anys vinents i, en definitiva, millorar el model de gestió del patrimoni arqueològic del nostre país.

En l'entretant, el Decret 136/2008, d'1 de juliol, de reestructuració del Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació va modificar l'estructura i la denominació d'òrgans de la Direcció General del Patrimoni Cultural, i en va crear i en va suprimir d'altres. L'Àrea de Coneixement i Recerca va passar a denominar-se *Servei d'Arqueologia i Paleontologia*.

El Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya va presentar el Pla Integral per a l'Arqueologia a Catalunya (PIACAT) el 14 de juliol del 2009. El Pla va recollir moltes de les propostes que es van fer a partir de l'any 2004 des de l'Àrea de Coneixement i Recerca, moltes de les quals van sorgir del debat de les taules i els treballs fets els anys 2007 - 2009, i d'altres van ser aportades directament des de la Subdirecció General. Per diferents motius, la implementació de les propostes sorgides del procés del PIACAT ha estat desigual. Hi ha propostes que sí que van tirar endavant i d'altres que encara esperen el moment que se les implementi o se les revisi.

Tot i avançar-nos a les conclusions, a l'hora de fer balanç de la gestió de l'arqueologia de la prehistòria i l'antiguitat al Maresme i el Vallès Oriental no podem obviar algunes reflexions de caire general, per a tot el territori i l'arqueologia de totes les cronologies, derivades de la implementació del Pla d'Acció Integral.

El Servei d'Arqueologia i Paleontologia s'havia d'organitzar en tres seccions: la Secció d'Informació i Estudis, la Secció d'Actuacions i la Secció de Paleontologia. Aquesta darrera secció encara no s'ha pogut materialitzar. Si bé això té poca incidència en la comarca del Maresme, sí que és més important en el cas del Vallès Oriental, escenari de diferents projectes de recerca.

L'any 2011, el Servei es va remodelar a partir del decret 304/2011, de 29 de març, de reestructuració del Departament de Cultura. La Llei 7/2011, del 27 de juliol, de mesures fiscals i financeres va crear l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural. Aquestes dues iniciatives van canviar el model de gestió i funcionament existent en

aquell moment i va suposar l'adaptació o la modificació d'algunes de les propostes sorgides del PIACAT. Així, doncs, si bé el Servei d'Arqueologia havia de dirigir funcionalment les tasques del Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya en matèria d'inspecció, inventari i protecció del patrimoni arqueològic submergit, el nou model implementat el va vincular de manera clara al MAC. La secció d'Inventari del Patrimoni Immobile (arqueològic, paleontològic i arquitectònic) va quedar inscrita al nou servei d'Inventari i Suport Tècnic.

La Comissió Assessora del Servei d'Arqueologia, creada pel Decret 295/1980 i “formada per persones vinculades a la matèria, com a organisme consultiu i assessor del Servei”, es va substituir pel Consell Nacional d'Arqueologia i Paleontologia de Catalunya, com a òrgan d'informació, consulta i assessorament de l'Administració en aquests temes, i amb una composició plural i no sempre vinculada directament amb l'arqueologia.

Quant a la Comissió Nacional d'Avaluació i Tria de Béns Mobles, tan necessària per gestionar els materials arqueològics i paleontològics que generen les intervencions arqueològiques i paleontològiques, per determinar-ne la conservació, per raó del valor patrimonial o informatiu, o bé l'eliminació, encara és un valor que té aquest tema en les polítiques, els pressupostos i les actuacions dels diferents museus, com ara el de Cardedeu, el de Caldes de Montbui, el de Granollers, el de Premià de Mar, el de Vilassar de Dalt o el de Mataró, entre d'altres. Cal recordar que el Pla de Museus presentat per la Generalitat el 21 de gener del 2008 preveia la creació de la Xarxa de Museus Locals de Catalunya i la posada en marxa dels Serveis d'Atenció Museística (SAM), i que els tres anys següents a la presentació s'havien de destinar 28 milions d'euros a millorar i enfortir els museus locals. En el període que ens ocupa, encara es va presentar una nova proposta, el *Pla de Museus de Catalunya. Document de treball del 2015*, del qual és hereu *Museus 2030. Pla de museus de Catalunya*, però la qüestió del dipòsit de materials continua sent un tema complex que requereix una inversió important.

S'ha creat la Comissió de Recerca d'Arqueologia i Paleontologia, òrgan consultiu amb flexibilitat i autonomia, de perennitat i dotada d'instàncies científiques, on hi ha representades totes les institucions vinculades a la recerca arqueològica i paleontològica de Catalunya.

Per aconseguir agilitar la tramitació administrativa i una millor planificació de les accions, s'havien d'introduir algunes modificacions reglamentàries quant a la direcció de les intervencions i la responsabilitat de les empreses, al procediment de gestió de les intervencions i a l'execució de les memòries que encara s'estan estudiant. El tema de la responsabilitat de les empreses és especialment important quant a les memòries i el dipò-

sit de materials arqueològics, així com en els resultats de les intervencions.

Amb la crisi del 2008, van ser moltes les empreses que van fer fallida (Arqueociència, TEA, Estrats, Codex, Cota 64, etc.), molta la documentació del treball de camp que no es va lliurar al Servei d'Arqueologia i Paleontologia, moltes les memòries que no es van fer perquè el director de la intervenció va haver de deixar l'arqueologia o perquè, com que no cobrava, no va fer l'estudi i va passar a ser tècnic en intervencions i a no dirigir; molts els materials que estaven en poder de les empreses com a dipòsit provisional i es van lliurar de manera no controlada a diferents institucions o, clarament, no sabem on són... Evidentment, entre les empreses citades –i les que no hi són– n'hi ha que han estat molt curoses i transparents amb el Servei, però no totes. I aquest fet afecta també múltiples intervencions efectuades a la zona que ens ocupa.

Gran part de les actuacions debatudes al PIACAT són anteriors (2004-2006): la publicació de les memòries d'excavació a través d'un repositori web –projecte CALAIX– i tot el projecte de digitalització documental en obert (planimetries, expedients BCIN, etc.). Aquests projectes es van presentar al Fòrum d'Arqueologia, a la UB, els anys 2007 i 2008. La realitat del país, poc després, va fer que no tinguessin la continuïtat esperada.

Quant a la política de subvencions, especialment important quan parlem d'intervencions arqueològiques preventives, la proposta abans de la crisi era mantenir les línies habituals per a intervencions arqueològiques i paleontològiques i anar augmentant la dotació a preventives anualment, amb l'objectiu d'arribar al 70% de les despeses de direcció. L'any 2011, ofegats per la realitat econòmica del país, va deixar de convocar-se aquesta línia, i el 2017 es va convocar amb la poca dotació pressupostària disponible.

La Direcció General apostava, com a eines per a la bona pràctica professional per a l'acceptació d'un codi deontològic, per una organització professional col·legial, un registre d'empreses acreditades per a l'activitat arqueològica, un protocol d'habilitació de professionals i un espai de relacions professionals amb els agents de l'arqueologia. Però cap d'aquestes propostes no s'ha pogut tirar endavant i actualment la realitat és una altra.

El PIACAT posava un accent especial en el Pla de recerca. Però les seves diagnosi ja no són vàlides; avui no podem dir que “les empreses d'arqueologia són més sòlides i amb estructura suficient per fer recerca”, perquè són moltes les empreses que han fet fallida. Els plantejaments teòrics van canviar i declaracions com “El Departament de Cultura, en referència a la recerca que subvenciona, no vol marcar quina recerca ha de fer cada agent de recerca, però sí que vol determinar com

ha de ser i, en tot cas, prioritzar algunes recerques sobre la base de criteris d'equilibri territorial i cronològic” es van transformar a recer de l'AGAUR.

El PIACAT incloïa com a investigació tot tipus d'excavació o actuació sobre el patrimoni arqueològic que impliqués metodologia arqueològica. També va manifestar que l'activitat professional dels arqueòlegs i els paleontòlegs comporta un procés de recerca. El Pla defensava la consecució de tots els estudis bàsics en els programes d'intervenció arqueològica i paleontològica. En aquell moment, es va dibuixar un model que diverses circumstàncies van anar transformant. Evidentment, respectem les polítiques dissenyades des del Departament, però cal dir que potser caldria ajustar els barems i la proporcionalitat en les relacions / valoracions Agència i Servei d'Arqueologia i Paleontologia.

Des de fa anys, són moltes les hores i els diners invertits en actuacions preventives. Molts els equips. Són majoritàries les recerques bàsiques i les temàtiques sorgides arran d'aquest tipus d'intervencions, i variades les relacions entre investigadors “al servei d'una empresa d'arqueologia, una institució o administració” i universitats o centres de recerca com ara el CSIC.

És per això que sorprèn que el document de l'Institut d'Estudis Catalans *Reports de la recerca a Catalunya 2003-2009. Història*, publicat a les acaballes del 2014, digui:

“Des dels serveis municipals d'arqueologia, no s'ha fixat mai com a objectiu la recerca pròpiament dita. Grans centres d'aquest tipus, com ara Barcelona o Tarragona, han excavat molt, però han estudiat i publicat una ínfima part del que han obtingut de les intervencions d'urgència que han hagut d'assumir en els seus territoris municipals. Grans troballes, com ara el Born, a Barcelona, han generat, de manera excepcional, una recerca molt profunda, tot i que encara s'espera la museïtzació de la zona. Els professionals d'aquests organismes municipals difícilment els podem catalogar dins l'apartat de la investigació.”

3. Encara parlant de recerca

Un dels millors indicadors per mesurar la recerca és l'estudi de les tesis doctorals que s'han fet en aquest període. Evidentment, no ens ha estat possible llegir ni valorar amb profunditat aquests treballs. La ressenya que transcrivim correspon i ha estat feta (suposem) pels autors mateix, ja que ens limiten a reproduir la informació que proporciona la base de dades TDX (tesis doctorals en xarxa) o DIALNET. Respectem la llengua en què s'han redactat. En funció de l'àmbit d'estudi, les hem agrupat entorn del Vallès Oriental o el Maresme, tot i que no és exactament així:

1. L'arqueologia de la prehistòria i l'antiguitat al Maresme i Vallès Oriental. ■ Balanç de recerca i gestió (2000-2017)

Vallès Oriental

Tecnologia del treball del ferro al nord-est peninsular en l'ibèric antic i ple. Jordi Auladell Marquès (2005).

Aproximació al nivell tècnic de la siderúrgia protohistòrica del nord-est peninsular; amb aquest objectiu inicial, s'ha compilat un conjunt mostral heterogeni tipològicament i funcional, provinent de diversos establiments i necròpolis de dues àrees d'evolució històrica prou diferenciada, la costa central catalana i el delta de l'Ebre. El comentari de les característiques estructurals i la relació utilitat - espai - cronologia ha de possibilitar establir unes hipòtesis inicials amb fonamentació científica, on es puguin relacionar els condicionants que defineixen l'evolució de la societat ibèrica des del segle VII aC fins al segle III aC en el context geogràfic.

De l'estudi del conjunt mostral (107 mostres sobre 78 objectes diferents) pot derivar-se que no existeix evolució lineal de la tècnica siderúrgica, sent sincrònics materials d'antagònica qualitat en el mateix període i context. Tractaments que, hipotèticament, s'han catalogat com de cronologia posterior són plenament identificats en objectes, possiblement d'importació, datats en ibèric antic o preibèric (ús de làmines, cementació, etc.); d'altres, teòricament inaudits en un context tecnològic considerat endarrerit, com les tècniques del tremp i el tremp suau, són plenament generalitzades a partir del segle IV aC.

Tanmateix, no sembla possible que es donés una especialització en les diverses fases de la cadena siderúrgica, tal com s'evidencia en context centreeuropeu. La manca d'organització social supratribal, evolució avortada per les tensions territorials del segle III aC, va motivar una siderúrgia d'autosuficiència, principalment a la fase final de l'ibèric ple, mostrant materials de pobres qualitats metal·lúrgiques evidenciats al conjunt mostral. Material Museu de Granollers.

Anàlisi de la xarxa de comunicacions i del transport a la Catalunya romana: estudis de distribució i mobilitat. Pau Soto Cañamares (2010)

El concepte elemental sobre el qual s'ha articulat aquest treball és que l'anàlisi de l'economia romana també s'ha de reconstruir a partir de la distribució i de la mobilitat de les mercaderies. Diversos són els acostaments metodològics utilitzats fins avui dia que permeten intuir com funcionava el transport romà. L'anàlisi de les dades que aporta el material arqueològic és, sens dubte, una de les més importants, ja que representa l'enregistrament del resultat de la circulació d'aquestes mercaderies. L'estudi de les fonts antigues que descriuen en els seus passatges qüestions com els

mitjans de transport, la compra o venda de productes o aspectes sobre la legislació romana també representen una font d'informació molt valuosa. A tot això, aquest treball aporta la visió de l'ús de les infraestructures i la simulació del moviment com a elements indispensables per conèixer els beneficis i les deficiències del sistema de transport creat en època romana. Una anàlisi aprofundida de cadascun dels models de distribució (tant temporals com econòmics) definits aporta informacions molt valuoses per comprendre els mecanismes de l'economia i la societat romanes, però alhora presenta un conjunt de mancances que fan de la seva interpretació un resultat incomplet. És obvi, doncs, que la combinació de tots ells ha de permetre obtenir una visió més global de l'economia romana, sobretot en les qüestions de la circulació de mercaderies.

Dinàmica dels assentaments i estructuració del territori a la Laietània interior. Estudi del Vallès Oriental de l'època ibèrica a l'alta edat mitjana. Marta Flórez (2011)

La tesis doctoral ha tingut com a objectiu estudiar l'evolució del poblament rural antic al Vallès Oriental i caracteritzar la dinàmica d'ocupació del sòl, les formes d'hàbitat i l'estructuració territorial antiga que es va desenvolupar al Vallès Oriental, sempre partint d'un marc cronològic diacrònic, que comprèn des d'època ibèrica fins a l'antiguitat tardana.

En general, l'àrea d'estudi ha comprès 27 municipis i ha abastat una superfície de 48.867 ha, que s'estén entre la Serralada Litoral, la Depressió Prelitoral i la Serralada Prelitoral catalanes.

Arqueologia del paisatge (segles VI aC - XI dC).

El territori i el poblament del Vallès en època antiga. Del sorgiment de la societat ibèrica a la romanització (segle VI aC - II dC). Estudi arqueomorfològic i històric. Joan Oller Guzmán (2012)

Aquesta tesi doctoral consisteix en una aproximació a l'evolució del poblament i el territori en època antiga a la zona de l'actual Vallès. Es tracta d'un territori coherent en l'àmbit geogràfic i històric, que actualment comprendria les dues comarques vallesanes (Vallès Occidental i Oriental) i que en l'antiguitat apareix referenciat com a *Laietània interior*. Aquesta aproximació parteix d'una recopilació exhaustiva de totes les fonts d'informació disponibles, tant de caràcter literari com epigràfic, numismàtic, documental i, especialment, arqueològic. De fet, la relativa abundant presència d'informació sobre aquest territori en època antiga és un dels atractius principals a l'hora de plantejar-ne l'estudi. Un cop feta aquesta recopilació, s'ha dut a terme l'anàlisi històrica de l'evolució d'aquesta Laietània inte-

rior, situant-la en el context general del nord-est peninsular i d'Hispania, i amb una cronologia que se situaria entre els segles VI aC i el II dC.

Estudi Caldes de Montbui.

Arqueologia dels paisatges culturals del massís del Montseny: dinàmiques històriques de la prehistòria a l'edat mitjana. Arnau Garcia Molsosa (2013)

S'ha fet una aproximació a l'arqueomorfologia del territori a partir de l'estudi de la xarxa viària. A partir d'aquest conjunt de resultats, s'ha traçat un recorregut per les dinàmiques històriques del massís del Montseny entre la prehistòria i l'edat mitjana, intentant obrir el debat sobre l'impacte de cada període en el procés de formació dels paisatges culturals. Així mateix, s'ha analitzat la relació de les traces de cada període arqueològic amb els diversos paisatges per tal de comprendre els valors historicoculturals de diversos sectors del massís.

La implantació militar romana a Catalunya: caracterització d'espais militars al NE de la Citerior en època tardorepublicana (segles II - I aC). Carles Padrós Gómez (2016)

Aquesta tesi planteja la definició dels espais militars romanorepublicans i la seva caracterització arqueològica, com a element clau i estructurador de la implantació romana en el territori i l'evolució d'aquesta dinàmica al nord-est de la Citerior, des dels moments posteriors a la Segona Guerra Púnica i fins a l'època d'August. D'aquesta manera, a partir de la realitat arqueològica de què es disposa a dia d'avui al nord-est, amb 62 jaciments estudiats, s'ha definit una jerarquització funcional que comporta, en primer lloc, una divisió entre espais pròpiament militars i espais logístics. En el primer apartat trobem els campaments, els *castella* i les torres, en el segon els *vici* militars i/o les *officinae armorum*, els espais d'administració, gestió o les residències oficials, i, finalment, els espais d'emmagatzematge, és a dir, camps de sitges i *dolia*. Els resultats obtinguts apunten a un predomini de *castella* com a espais que aprofiten antics *oppida* del territori i amb una cronologia que se centra a grans trets entre el 150 i el 50 aC, amb perduracions mitjanes de no més de 50 a 100 anys. Aquestes dades convergeixen en la fase d'estrès bèl·lic, 125 - 70 aC i 50-25 aC. Entre el 125 i el 70 aC, es consolida una estructura militar complexa, una xarxa real de *castella* a l'interior i una altra a la costa, tancant l'accés peninsular, conjuntament amb el control sobre els passos de l'Ebre. La complexitat i la regularitat dels jaciments mostra una realitat preconcebuda, dins un moment o moments d'estrès bèl·lic concrets, com el moment d'estrès bèl·lic de la fase (82 - 72 aC). Durant la Guerra de Sertori, es podria confirmar la presència de diverses línies defen-

sives, implementades pel general per frenar les tropes provinents del nord durant el 82 aC.

Las estructuras de combustión en la prehistoria reciente en el nordeste de la península Ibérica. Joaquín Fernández Ruiz (2016)

Esta investigación es la primera síntesis y la primera propuesta morfológica de hogares del nordeste de la península Ibérica del periodo cronocultural entre el Neolítico y la Edad del Bronce. Este trabajo intenta crear una herramienta útil en el campo de la arqueología a través de la creación de un corpus de hogares y contribuir a una mejor comprensión de las estructuras de combustión. Se ha realizado el análisis y estudio de toda una serie de variables relacionadas para caracterizar los diferentes tipos de hogares, con el objetivo de responder a las problemáticas planteadas sobre una muestra de 548 hogares de 90 yacimientos arqueológicos. Este estudio ha permitido conocer la variabilidad existente en el ámbito tipológico de estructuras de combustión y la evolución cronocultural y funcionalidad. (Jaciment Neolític de Can Massot)

Aigua sagrada i aigua monumental al nord-est de la península Ibèrica en l'època romana. Ana Costa Solé (2017)

A finals de l'època republicana, els canvis sobre el territori del nostre estudi es van començar a fer patents. En aquest període es van establir una sèrie d'edificis de culte, de clar caràcter itàlic, que van evidenciar el control territorial, religiós, social i econòmic que va comportar la romanització. Aquest treball analitza amb profunditat diversos exemples d'aquest tipus d'establiments al llarg de les actuals províncies de Girona, Barcelona i Tarragona, evidenciant els processos de sincretisme propis del contacte entre dues realitats religioses ben diferenciades, passant a l'etapa de la *interpretatio* dels mateixos per part del contingent romà i la posterior immersió total de la religió romana al nostre territori. El fil conductor d'aquest estudi és l'aigua i com aquest element va articular tot un seguit d'espais que s'han diferenciat en tres apartats: els espais de culte i els espais de caire termomineral; finalment, tractem l'aigua des del punt de vista de la monumentalitat.

Maresme

El poblament antic a la Laietània litoral (del Besòs a la riera de Caldes): l'aplicació d'un GIS (Sistema d'Informació Geogràfica) a l'estudi de la seva evolució i les seves relacions espacials. Carme Ruestes i Bitrià (2003)

1. L'arqueologia de la prehistòria i l'antiguitat al Maresme i Vallès Oriental. ■ Balanç de recerca i gestió (2000-2017)

La tesi forma part d'un projecte internacional sobre estudis de territoris antics, promogut per la Unió Acadèmica Internacional i assumit, a Catalunya, per l'Institut d'Estudis Catalans: la *Forma Orbis Romani*. Ha tingut per objecte estudiar el poblament antic de la part de la Laietània litoral compresa entre el Besòs i la riera de Caldes. Per tant, d'uns territoris marcats per la presència de les ciutats romanes de Baetulo (Badalona) i Iluro (Mataró).

Les nombroses tasques d'excavació i prospecció portades a terme a la zona han anat aportant novetats importants. D'altra banda, una de les noves tecnologies, el GIS (Sistema d'Informació Geogràfica), ha començat a despuntar com una eina amb molt de potencial per a l'estudi de territoris antics. Conseqüentment, actualitzant les dades existents i aplicant el GIS a l'estudi, hem intentat explorar les possibilitats d'avançar en el coneixement.

De la civitas d'Iluro a Alarona (Mataró, Barcelona). Entre la tetrarquia i els carolingis. Joan Bonamusa i Roure (2010)

La ciutat romana de Iluro, actual Mataró (Barcelona), mencionada per Mela, Plini i Ptolemeo, desde antiguo ha sido objeto de estudios diversos. La primera noticia es del siglo XVI, con la mención de las divinidades Silvano y Juno. A principios del siglo XVIII, Alejandro de Laborde dio a conocer gráficamente la primera pieza de la arqueología local, una lucerna Dressel 28.

Nuestro interés por la Antigüedad Tardía se debe a que es la etapa menos tratada en la historiografía antigua de esta ciudad y territorio, principalmente la del corto periodo de al-Andalus.

Somos conscientes de que los periodos son convencionales y que solo se pueden establecer si presentan un hilo conductor; en nuestro caso, es el de la romanidad, que no se extinguió ni en la época musulmana con la presencia de la Iglesia latina. Por lo tanto, lo iniciamos en el año 284, con las reformas de la tetrarquía, una vez agotado el modelo augustal, y lo terminamos con la conquista de Barcelona del año 801, con la organización carolingia.

Gènesi, fundació i període republicà de la ciutat romana d'Iluro (*Hispania Tarraconensis*) Joaquim Garcia i Roselló (2014)

En el subsuelo del centro histórico de la actual ciudad de Mataró, situada en la costa central de Barcelona, se hallan los restos arqueológicos de la antigua ciudad romana de Iluro, referenciada por las fuentes escritas antiguas (Plinio el Viejo, Pomponio Mela y Ptolemeo) y por la epigrafía. Aun así, es la arqueología la que ha

proporcionado la mayor cantidad de datos para obtener información y conocimiento de este yacimiento. Las referencias más remotas que evidencian hallazgos arqueológicos se remontan al siglo XVI, si bien es a partir de los últimos treinta años cuando la arqueología ha proporcionado suficiente información que nos permite conocer diferentes aspectos de esta ciudad romana. Uno de los temas que siempre han generado un mayor interés es el de su fundación, cronología, causas, protagonistas, etc.

Caracterización arqueométrica de ánforas tardo-romanas del nordeste de la península ibérica. Leandro Fantuzzi (2015)

En este trabajo se presentan los resultados del estudio de caracterización arqueométrica de un conjunto de ánforas tardo-romanas halladas en tres centros de consumo del nordeste de la Península Ibérica: Emporiae / Sant Martí d'Empúries, Tarraco / Tarragona e Iluro / Mataró. Se estudiaron un total de 219 ánforas, que fueron analizadas arqueométricamente mediante una combinación de distintas técnicas: análisis petrográfico por microscopia óptica (MO), estudio mineralógico por difracción de rayos X (DRX) y análisis químico por fluorescencia de rayos X (FRX).

(...)

El estudio arqueométrico de este extenso conjunto de ánforas tardoantiguas halladas en centros receptores del nordeste peninsular ha permitido realizar una caracterización de las mismas y avanzar en la definición de su proveniencia, así como en el conocimiento de algunos aspectos de su tecnología de producción. De este modo, a través del análisis de la proveniencia de las ánforas, la presente investigación ofrece información útil para el estudio de las redes comerciales en las que se insertaban dichos centros de consumo de la *Hispania Tarraconensis* en la Antigüedad Tardía. Al mismo tiempo, proporciona, además —desde la perspectiva del análisis de materiales hallados en centros receptores—, datos significativos sobre los centros y las áreas de producción de ánforas a lo largo del Mediterráneo durante dicho periodo.

El expolio arqueológico en Cataluña: sistematización de la tipología conductual de los furtivos. Joan Carles Alay Rodríguez (2016)

El estudio trata sobre el *furtivismo* arqueológico tarragonés en Cataluña. En primer lugar, se exponen los criterios que han propiciado la elección de la denominación *furtivismo* y se propone un concepto, fundamentado en los contenidos legislativos, con especial atención a la definición legal de expolio del patrimonio histórico.

De los diferentes bloques que conforman este estudio, el último bloque profundiza en el estudio del caso del furtivismo arqueológico en el valle de Cabrera de Mar (El Maresme, Barcelona), donde se ejemplarizan y se ponen de manifiesto casi todos los aspectos tratados. Las experiencias resultantes pueden generalizarse y ser de gran utilidad. Finalmente, se presentan las conclusiones obtenidas, que evidencian que el estudio del furtivismo arqueológico permite numerosas vías de investigación académica pendientes de desarrollar.

4. Algunes dades de conjunt sobre la difusió dels resultats

Actualment, la difusió dels resultats de l'activitat arqueològica es fa mitjançant diferents canals i formats; fem constar alguns dels que actualment fem servir.

Publicacions

Des del Departament de Cultura s'han editat, formant part de diferents col·leccions en el període que ens ocupa i sobre les comarques del Vallès Oriental i el Maresme, les obres següents:

• Sèrie Excavacions arqueològiques a Catalunya

Les excavacions a l'església de Sant Andreu (Òrrius): estudi preliminar de la troballa de monedes comtals (1983).

El jaciment romà del Morè (Sant Pol de Mar, Maresme) (1997).

La necròpolis del neolític mitjà i les restes romanes del camí de Can Grau (La Roca del Vallès, Vallès Oriental). El jaciment de Cal Jardiner (Granollers, Vallès Oriental) (1997).

El menhir de Mollet (2012).

• Sèrie Memòries d'intervencions arqueològiques

El poblat ibèric de Castellruf. Santa Maria de Martorelles (1995).

• Publicació periòdica *Tribuna d'Arqueologia*, paper i digital:

(2001 - 2002). La vil·la romana de Can Farrerons (Premià de Mar, Maresme). Resultats de les darreres intervencions, pàg. 167 / Marc Bosch de Doria, Ramon Coll Montegudo, Josep Font Piqueras.

(2004 - 2005) Ca l'Estrada (Canovelles, Vallès Oriental): un exemple d'ocupació de la plana vallesana des de la prehistòria fins a l'alta edat mitjana, pàg. 45 / Abel Fortó, Pablo Martínez, Vanessa Muñoz.

(2006) Can Suari. Un assentament rural ibèric dels segles II - I aC a Llinars del Vallès (Vallès Oriental), pàg. 169 / Marta Zabala.

(2007) El castellum de Can Tacó / Turó d'en Roïna (Montmeló - Montornès del Vallès, Vallès Oriental). Resultats i el seu entorn territorial, pàg. 195 / Mònica Mercado, Esther Rodrigo, Marta Florez, Josep Maria Palet, Josep Guitart.

(2007) Darreres intervencions al nucli històric de Granollers (intervencions 2005), pàg. 227 / Mònica Mercado, Antoni Rojas, Paula Santamaria, Roberto González.

(2007) La muralla del segle XVI de la vila de Mataró (Maresme), pàg. 309 / Joan Jiménez, Montserrat Freixa, Joaquim Garcia.

(2009 - 2010) La Torre Roja: un jaciment ibèric i medieval (Caldes de Montbui, Vallès Oriental; Sentmenat, Vallès Occidental), pàg. 113 Abel Fortó, Xavier Maese.

(2010 - 2011) Les ocupacions prehistòriques i la vil·la tardorepublicana de Can Massot, al terme municipal de Montmeló. Darreres intervencions, pàg. 293 / Victòria Cantarells Sancho, Gemma Ibars Pérez, Montse Tenas i Busquets, Pol Castejón Vidal, Josep Guitart i Duran.

(2011 - 2012) Caldes de Montbui: la recuperació de la muralla medieval, pàg. 332 / Daniel Gutiérrez, Lluís Juan, Anna Monleon.

(2011 - 2012) La vil·la romana de Torre Llauder. Darrers treballs de recerca i restauració, i perspectives de futur (Mataró, Maresme), pàg. 189 / Carme Puerta López, Joaquim Garcia Rosselló.

(2012 - 2013) Arqueologia urbana i difusió del patrimoni immoble a Granollers, pàg. 164 / Josep Muntal Muns, Elisenda Moix Ezquerria.

(2013 - 2014) Darreres intervencions al jaciment ibèric de les Maleses: excavacions i procés de museïtzació, pàg. 60 / Mercedes Durán, Gemma Hidalgo, Daniel Moly.

(2013 - 2014) Control i excavacions arqueològiques fetes durant l'obra del gasoducte Martorell - Figueres: tram sud Martorell - Hostalric, pàg. 313 / Francesc X. Florensa, Damià Griñó, Esther Medina, Jordi Ramos (camps de Can Viure - les Franqueses).

(2014 - 2015) El darrer decenni d'intervencions arqueològiques a llturo (Cabrera de Mar, Maresme). Novetats i estat actual de la recerca, pàg. 304 / Albert Martín Menéndez.

(2016 - 2017) El poblat neolític de Ca l'Estrada-2 (Canovelles, Vallès Oriental) / Jordi Roig, Joan M. Coll, Josep A. Molina, Rocío Gómez, Joana Melo.

1. L'arqueologia de la prehistòria i l'antiguitat al Maresme i Vallès Oriental. ■ Balanç de recerca i gestió (2000-2017)

(2016 - 2017) El poblat ibèric del Puig del Castell de Samalús (Cànoves i Samalús, Vallès Oriental). Balanç dels primers cinc anys de recerca (2011 - 2016) / Marc Guàrdia.

(2017 - 2018) Les termes romanes de Caldes de Montbui. Una nova visió a partir de les darreres intervencions / Pere Lluís Artigues, Gemma Hernández, Antoni Rigo.

Cal recordar les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia 2001: Comarques de Barcelona 1996 - 2001, celebrades a la Garriga del 29 de novembre a l'1 de desembre del 2001, i que va editar en paper i CD-ROM el Departament l'any 2004, i l'*Atlas d'Arqueologia Urbana - Granollers*, una publicació que, com ja hem explicat, a més de recollir informació procedent de moltes fonts diverses, ha reformulat la interpretació de les notables estructures d'època romana de la ciutat, que hem comentat anteriorment.

Però la publicació dels resultats de les intervencions al Vallès Oriental i el Maresme, a més de la via de les publicacions del Servei d'Arqueologia o dels simposis i els congressos científics, s'ha canalitzat a través de publicacions periòdiques com les revistes *Lauro* i *Laietània*.

Lauro, revista del Museu de Granollers, amb trenta números publicats, que van del 1990 al 2005. Del 2000 al 2005, han passat per les seves pàgines una inscripció de pedra del carrer del Corró (Jordi Pardo), el nucli romà de Granollers (Montserrat Tenas), la necròpolis del Coll a Llinars del Vallès (Vanessa Muñoz), un monogràfic de Josep Estrada a càrrec de diversos autors, Santa Digna III, a les Franqueses del Vallès (R. González, P. Martínez, A. Alarcos), Sant Genís de Tapióles (I. Salvadó, Ll. Vila), el poblat ibèric de la Torre Roja, a Caldes de Montbui (diversos autors), Ca l'Estrada, a Canovelles (Fortó, Martínez, Muñoz), el vi del Vallès a l'època romana (Carles Aguilar), la necròpolis medieval de Sant Esteve de Granollers, l'anàlisi paleomagnètica de les restes de Can Grau (C. Lalueza-Fox) i la topografia urbana de Granollers entre els segles X i XV (J.M. Vila, A. Pancorbo).

El museu també ha publicat la sèrie *Treballs* i diverses monografies, a banda dels catàlegs de les exposicions que ha acollit. Dins la sèrie *Treballs*, cal destacar el número 1, dedicat a *Una tomba de guerrer de la primera edat del ferro trobada a Llinars del Vallès (Vallès Oriental, Barcelona)*, a càrrec d'Enric Sanmartí-Grego (1993), i el número 2, *De la balma a la masia. L'hàbitat medieval i modern al Vallès Oriental*, a càrrec de diversos autors (1996 i 2003, 2a ed. revisada). Com a monografies, dos volums sobre la història de Canovelles, *Senyors i pagesos a la domus d'Olivet (segles XI - XV)*, de Cinta Cantarell i Jaume Dantí (2007), i *Ca l'Estrada (jaciment)*, d'Abel Fortó, Pablo Martínez i Vanessa Muñoz (2007).

Laietània, editada pel Museu de Mataró, anual, va començar el seu camí l'any 1981. Fins al 2018, se n'han editat 19 números. Han estat objecte d'atenció a les seves pàgines una gran quantitat de jaciments i autors, entre d'altres: Burriac (Cabrera de Mar), Turó del Vent (Llinars del Vallès), Can Miralles - Can Modolell (Cabrera de Mar), Can Xammar (Mataró), Cal Ros de les Cabres (el Masnou), les excavacions a l'autopista A-19, variant de Mataró; Can Blanc (Argentona), el *Cardo Maximus* de la ciutat romana d'Illuro, l'hipogeu de la Costa de Can Martorell (Dosrius), els vasos cineraris de Ca l'Estrada d'Argentona i el Turó dels Dos Pins (Cabrera de Mar). Al darrer número publicat (19: 2018), *Gènesi, fundació i període republicà de la ciutat romana d'Illuro (Hispania Citerior)*, l'impecable i imprescindible treball de Joaquim Garcia Roselló.

Recursos en xarxa.

Socialització del coneixement

Com hem explicat anteriorment, en el marc del canvi en el model de gestió iniciat l'any 2004, des de l'Àrea de Coneixement i Recerca es va fer un gran esforç per generar i transferir coneixement. Això va portar a iniciar tot un seguit de projectes que, uns anys més tard, han donat resultats:

Georeferenciació de l'inventari del patrimoni arqueològic de Catalunya

El Sistema d'Informació Geogràfica de la Direcció General del Patrimoni Cultural, el SIGDGPC, va néixer per ser una eina de gestió i d'anàlisi territorial, una tribuna, un àmbit, un espai on explicar i difondre el patrimoni arqueològic, paleontològic i arquitectònic català. Des d'un bon començament, va pensar-se el Sistema d'Informació Geogràfica de la Direcció General del Patrimoni Cultural (el SIGDGPC) com una eina de gestió del patrimoni immoble català i, al mateix temps, una eina per donar respostes a altres necessitats de la Direcció.

Durant el 2005, es va començar a introduir la informació geogràfica al SIGDGPC dels béns immobles del patrimoni arqueològic i paleontològic, i quatre anys més tard tota la informació ja havia estat georeferenciada. També es va obrir un portal web extranet des del qual s'habilita un espai restringit a ens administratius (els ajuntaments hi tenen l'accés d'ofici) i empreses que, per la dedicació professional o de gerència pública, necessitaven determinar geogràficament localitzacions allà on el servei té coneixement de l'existència d'un bé patrimonial immoble. Va ser l'origen de l'aplicatiu eGIPCI.

CALAIX

Tal com és preceptiu, els resultats de la intervenció es presenten a la Generalitat de Catalunya, en forma de memòries que estan a disposició pública. La creació del repositori CALAIX permet consultar a internet aquestes memòries i altra documentació.

Actualment, CALAIX permet consultar a internet les *Memòries d'intervenció arqueològica, planimetries, jaciments i béns culturals d'interès nacional (BCIN)* i articles de la Tribuna d'Arqueologia, entre d'altres. S'organitza entorn d'una subcomunitat (Tribuna d'Arqueologia) i les col·leccions següents: inventaris, 9.555 entrades; jaciments des de l'aire, 148; memòries d'intervenció arqueològica, 3.080; planimetria dels jaciments catalans, 2.717; publicacions d'arqueologia i paleontologia, 10, i 42 vídeos Tribuna.

Integren els fons sobre el Vallès Oriental 1.181 entrades. D'aquestes, 130 documents corresponen a memòries d'intervenció arqueològica.

Pel que fa al Maresme, hi trobem 501 entrades. D'aquestes, 151 documents corresponen a memòries d'intervenció arqueològica.
Accés: calaix.gencat.cat/

eGIPCI

L'eGIPCI (e-Gestió Integral del Patrimoni Cultural Immobile), tal com explica el web del Departament que ara transcrivim, és un sistema a l'entorn extranet del Departament de Cultura que forma part de les millores iniciades per l'Àrea de Coneixement i Recerca en els sistemes de gestió de la Direcció General del Patrimoni Cultural, amb l'objectiu d'agilitzar i millorar processos quant a la informació, la documentació i la gestió del patrimoni cultural immoble de Catalunya, i que s'emmarca en el model d'administració electrònica.

Permet la consulta, de manera controlada, de les dades de l'Inventari del Patrimoni Cultural Immobile Català (patrimoni arquitectònic, arqueològic i paleontològic), integrada amb la representació cartogràfica dels elements de l'Inventari (mitjançant un visor SIG), així com la consulta de l'estat de tramitació de les sol·licituds dels permisos d'intervenció arqueològica i paleontològica. Aplicatiu intern PINTER.

L'eGIPCI va entrar en funcionament el gener del 2010 i es va consolidar com a eina imprescindible per a professionals, empreses i institucions per a l'accés en línia a les dades de l'Inventari i a les dades de tramitació dels permisos d'intervenció arqueològica i paleontològica que es troben en curs.

En relació amb l'arqueologia preventiva, és l'eina que permet fer i controlar les consultes de l'Inventari que es fan amb motiu de planejament urbanístic, estudis ambientals o projectes d'obra sotmesos al tràmit d'avaluació d'impacte ambiental.

Els darrers anys, el sistema presenta mancances per falta de manteniment.

Accés: <https://egipci.cultura.gencat.cat/>

Blog tribuna d'arqueologia

Aquest és un blog –creat a l'entorn del cicle de la Tribuna d'Arqueologia, que organitza el Servei d'Arqueologia i Paleontologia des de fa més de trenta anys– que va ser iniciat cap al 2012. S'hi pot seguir l'actualitat de les conferències, i també notícies i novetats de l'àmbit de l'arqueologia i la paleontologia a Catalunya. Permet gaudir de les conferències en streaming, incorpora un històric amb totes les entrades a la Tribuna i el PDF de la publicació des de l'inici, l'any 1982; incorpora documents del Servei d'Arqueologia i Paleontologia com el *Manual d'estil per a l'elaboració de memòries, el Plec de prescripcions tècniques i Barem de preus públics*, o el Pla de Recerca. També té una entrada al *Recull bibliogràfic d'arqueologia i paleontologia*.
<http://tribunadarqueologia.blog.gencat.cat>

Recull bibliogràfic d'arqueologia i paleontologia

Tal com fa constar la presentació del primer número, el febrer del 2013, aquest recull bibliogràfic, que s'elabora des del Servei d'Arqueologia i Paleontologia, té una periodicitat mensual i és el resultat del buidatge dels materials bibliogràfics i documentals que es reben al Servei d'Arqueologia i Paleontologia, i que després passen a ser dipositats a la Biblioteca del Patrimoni Cultural de la Direcció General d'Arxius, Biblioteques, Museus i Patrimoni, o al mateix Servei. Es tracta d'un recull especialitzat en arqueologia i paleontologia que vol ser útil a tots els professionals i els especialistes en el tema per tal que estiguin informats de les darreres novetats que es publiquen i arriben al Servei. El recull, que està classificat alfabèticament per temes, segueix el mateix criteri que s'estableix al bloc de la Tribuna d'Arqueologia, respectant les mateixes entrades de continguts per tema i continguts per cronologia. S'hi inclouen documents en diferents formats: monografies, articles de revista, actes de congressos, estudis, recursos electrònics, etc. En alguns casos també s'hi inclouen enllaços considerats d'interès i relacionats amb el document citat, en especial quan es troba disponible en format electrònic.

1. L'arqueologia de la prehistòria i l'antiguitat al Maresme i Vallès Oriental. ■ Balanç de recerca i gestió (2000-2017)

Actualment se n'han editat 62 números.
<http://tribunadarqueologia.blog.gencat.cat/>

Mapa d'intervencions arqueològiques a Catalunya

Aquest projecte, impulsat des dels Serveis Territorials del Departament de Cultura a Barcelona, té la voluntat de transmetre un coneixement que considerem molt important no només per al col·lectiu d'arqueòlegs, sinó també per a l'Administració local, planificadors del territori, promotors i públic en general.

Com a projecte pilot, concebut per abastir tot Catalunya, actualment hem treballat amb les intervencions arqueològiques dels anys 2014, 2015, 2016 i 2017 dutes a terme a les comarques de la demarcació de Barcelona: Alt Penedès, Baix Llobregat, Barcelonès, Garraf, Maresme, Vallès Occidental i Vallès Oriental.

La informació s'estructura a partir d'una fitxa que, a més de fer-nos saber si es tracta d'una intervenció arqueològica o paleontològica, proporciona la informació següent: nom de la intervenció o jaciment, municipi i comarca, director de la intervenció i empresa, tipologia, descripció i cronologia del jaciment, coordenades UTM projectades i fotografia.

El *Mapa d'intervencions arqueològiques a Catalunya* és un projecte obert que espera millorar amb la col·laboració de tots els agents implicats: arqueòlegs, gestors de la informació i consumidors en general.

El *Mapa d'intervencions arqueològiques a Catalunya* ha estat possible gràcies a Instamaps, una eina creada per l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya per a la difusió i l'accessibilitat de la geoinformació.

5. Les intervencions i el progrés del coneixement

Des de l'any 2000, el gran nombre d'intervencions preventives i de recerca efectuades ha conduït a avenços remarcables en l'estat del coneixement de les èpoques que van de la prehistòria a l'antiguitat tardana.

Maresme

Malauradament, durant aquests dos darrers decennis es pot dir que la prehistòria del Maresme no ha estat objecte de projectes de recerca. Podem esmentar revisions pel que fa al megalitisme que han inclòs una part de jaciments del Maresme, o revisions que s'han dut a terme des de museus o institucions de la comarca (Ra-

mon Coll i Jordi Bagà, prehistòria de Burriac). El 2003, es publicava la comunicació sobre aspectes paleontològics del jaciment de la Costa de Can Martorell (Dosrius). Les intervencions preventives han permès situar algun punt més en el mapa de jaciments (nucli urbà de Premià de Mar, autopista C-32 i, darrerament, Can Conde, a Cabrera de Mar).

Tampoc la cultura ibèrica al Maresme ha estat objecte de projectes de recerca que comportin intervencions arqueològiques, tot i que la recerca que s'ha dut a terme a partir d'intervencions anteriors no s'ha aturat, com testimonien treballs com el de Dolors Zamora sobre Burriac i el seu entorn, o la publicació del catàleg de materials de la Torre dels Encantats, a Arenys, o els treballs d'Àlex Garcia Sinner també sobre aspectes de la llengua i la numismàtica a Burriac - Ilduro.

En l'àmbit d'intervenció arqueològica, són les intervencions preventives les que han mantingut l'activitat de camp. S'han concentrat (no és cap sorpresa) al territori de Cabrera de Mar: camí de Can Segarra, Can Masriera, Can Canal. A la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt) s'han dut a terme intervencions relacionades amb la museïtzació del poblat.

Com en el cas de la prehistòria, es troba a faltar un projecte plurianual i amb abast comarcal que tingui per objecte el món ibèric del Maresme.

Quant a l'època romana, només dos projectes quadriennals han tingut per objecte l'estudi de jaciments romans del Maresme. Han estat *Arquitectura domèstica senyorial a la costa central de la Laietània romana. Centres urbans i territori, de la república a l'imperi*, centrat en la Torre Llauder, i *Estudi del comerç, l'exportació i les xarxes de redistribució del vi entre els segles I aC i II dC al Conventus Tarraconensis*, projecte que ha inclòs la prospecció del derelicte Calella I. Crida l'atenció l'absència de més projectes, atesa la tradició de recerca a la comarca i entitat del patrimoni romà al Maresme.

Un cop més, són les intervencions preventives (causades per obres, motivades per la reivindicació del patrimoni, etc.) les que dominen el panorama global.

Dins dels dos decennis analitzats, i pel que fa al període romà republicà, hem d'esmentar que les excavacions dels anys noranta a Ca l'Arnau - Can Mateu, que van posar a la llum un jaciment romà republicà excepcional al voltant del que pot ser l'edifici termal més antic d'Hispania, han tingut continuïtat mitjançant diverses intervencions preventives a la localitat, al mateix Ca l'Arnau - Can Mateu, però també Can Rodon, Can Benet i altres punts, que en conjunt estan confirmant que ens trobem davant d'una aglomeració de tipus urbà, predecessora de la Iluro - Mataró.

I enllaçant amb aquesta problemàtica, hem de destacar el descobriment, a Mataró, del macellum republicà d'Iluro, el qual ha aportat dades capitals sobre els orígens de la ciutat.

Quant al món rural en època romano-republicana, hem de tornar a parlar de Cabrera, en aquest cas, de les fases republicanes més tardanes, en què sembla que el caràcter urbà del lloc ha deixat pas a establiments rurals productors de vi i d'àmfores. També hem d'esmentar les excavacions a Can Nolla - Ctra. de Premià (Vilassar de Dalt), on s'han documentat estructures d'un assentament rural.

Els jaciments d'època imperial han estat objecte de nombroses intervencions, que han fet augmentar molt el coneixement del període. És obligat començar per l'únic projecte de recerca: Torre Llauder, que ha revelat conservar estructures encara desconegudes dins del seu clos arqueològic. La llarga continuïtat del projecte, fins i tot en èpoques difícils, és del tot elogiable. Però en el camp de l'arqueologia preventiva són diversos els exemples d'intervencions d'alt interès: Can Jalpí (Arenys de Munt), Can Miqueló (Vilassar de Dalt), El Roser (Caella), la vil·la romana de la Gran Via (Premià de Mar), a la qual ens tornarem a referir, la premsa romana de Santa Anna (Premià de Dalt) o el conjunt molt singular d'intervencions al Veral de Vallmora, Cella Vinaria (on ara ens trobem): un exemple singular d'intervenció reeixida a molts nivells d'excavació, estudi, publicació, adequació a la visita mitjançant la creació d'un parc arqueològic, que, a més, és l'únic indret del Maresme (i, de fet, de molts de Catalunya) on és possible visitar un complex d'estructures de producció agrícola d'època romana. Darrerament, s'han reprès les intervencions preventives a Can Modolell, un dels conjunts més singulars del Maresme, que mereixia tornar a ser investigat. I, com a exemple de jaciment amb un possible futur d'alt interès, tenim Can Jordà, a Santa Susanna, on les prospeccions visuals i geofísiques auguren l'existència d'un centre productor d'àmfores. Un capítol a part mereix el jaciment de Fornaca (Vilassar de Dalt), sobre el qual tornarem.

Quant a les intervencions a la ciutat romana d'Iluro, ha estat important el nombre d'actuacions preventives, però destaquen intervencions com les de la Baixada de Sant Simó, interessants pel coneixement de la trama urbana, les excavacions a la Domus de Can Cruzate, i, naturalment, les excavacions a Can Xammar, que van comportar el descobriment de la Venus d'Iluro.

Quant a l'antiguitat tardana, ens hem de referir bé a les fases tardanes de jaciments esmentats, com la premsa de Santa Anna, que esdevé un lloc d'enterrament, bé a altres actuacions, com la de la pista d'atletisme de Vilassar de Dalt. S'ha de fer una menció a part de

l'excel·lent edifici octagonal romà de Can Ferrerons (dins de l'extens jaciment de la vil·la de la Gran Via), un monument que ha situat el Maresme en el mapa de l'arquitectura baix-imperial romana i que ara, a iniciativa de l'Ajuntament de Premià de Mar, podrem visualitzar en la seva integritat gràcies a les properes excavacions.

Els projectes de recerca i altres projectes esmentats suposen una activitat de recerca que va més enllà del treball de camp, i que implica la revisió d'intervencions anteriors, la contextualització i la cerca de paral·lels, la revisió de materials dipositats a museus, etc.

Referir tots els estudis en curs resta més enllà dels límits d'aquest treball, però a tall d'exemple podem esmentar la revisió que s'ha dut a terme de la producció d'àmfores de Malgrat, o els estudis, en marxa ja fa anys, de les termes de Ca l'Arnau, o de les estructures de producció vitivinícola de Veral de Vallmora - Cella Vinaria.

Vallès Oriental

Parlar de la recurrència en l'ocupació de la plana vallesana al llarg de la història és una obvietat. Al Vallès Oriental, trobem una gran quantitat de jaciments prehistòrics que van ser objecte de localització i estudi per part d'erudits locals. A partir dels anys noranta, joves arqueòlegs excaven, reestudien i publiquen diversos treballs de síntesi que cal esmentar, sense ànim de ser exhaustius, com ara Josep Bosch, que publica, el 1991, *El neolític antic al Vallès Oriental*, o *La prehistòria de Montmeló a partir de la col·lecció Cantarell*, obra col·lectiva del Museu de Montmeló; també Martí-Pou-Carlús, amb *El camí de Can Grau, la Roca del Vallès* (1997), o Genís Ribé, amb l'article sobre territoris i poblaments del Vallès en el neolític (1999). Als darrers il·lustres les intervencions preventives o simplement de les obres, ens han aportat novetats que cal destacar especialment, com el menhir de Mollet i Ca l'Estrada (Canovelles). Només perquè l'excavació es deriva de dues obres diferents –la Ronda Nord de Granollers i l'Escola Quatre Vents de Canovelles– amb directors diferents, aquestes intervencions han estat registrades com a Ca l'Estrada i Ca l'Estrada 2.

A la primera intervenció (2003), es van documentar cinc fases cronològiques diferents, que van des del neolític antic cardial fins a l'època moderna. De les fases prehistòriques tenim les inhumacions, les estructures de combustió, restes d'un mur, fossats antròpics i l'estàtua menhir antropomorfa, que no va ser localitzada *in situ*. Recollint les conclusions de Fortó-Martínez-Muñoz, la troballa de les grans estructures de combustió, dels fossats antròpics i l'estàtua menhir antropomorfa fa pensar que es tracta d'un jaciment singular, i ells

1. L'arqueologia de la prehistòria i l'antiguitat al Maresme i Vallès Oriental. ■ Balanç de recerca i gestió (2000-2017)

apunten que probablement aquest espai físic va adoptar unes connotacions socials i religioses molt especials i importants, fins al punt que es pugui considerar un lloc cerimonial i àdhuc un santuari.

Pel que fa a l'excavació i la interpretació de Ca l'Estrada 2, dirigida per J. Roig, els treballs han permès descobrir dues cabanes amb solera de pedres, estructures de combustió i una part funerària on s'han trobat dos enterraments. Es tracta, sens dubte, d'un dels assentaments a l'aire lliure del neolític antic més ben conservats de Catalunya, raó per la qual es va modificar el projecte d'escola, que va donar lloc als treballs per tal de conservar i fer accessible les restes. També es va localitzar un petit assentament d'època alt medieval, del qual es van localitzar les restes de les sitges per a l'emmagatzematge del gra.

Sobre estructures de combustió en el període cronocultural entre el neolític i el bronze, i particularment com a estudi del jaciment prehistòric de Can Massot (Montmeló), cal citar la tesi doctoral de Joaquín Fernández Ruiz (2016).

La cultura ibèrica està ben representada al Vallès, amb una gran quantitat de jaciments que han estat en part publicats recentment per Isabel Panosa al llibre *Els ibers al Vallès Oriental* (2012). Com a projectes de recerca amb intervenció arqueològica durant els darrers anys, cal destacar Puig Castell (Canoves i Samalús), Les Maleses (Sant Fost de Campsentelles) i La Torre Roja (Caldes de Montbui). Tots tres jaciments van ser intervinguts com a projectes d'investigació durant els biennis 2010 - 2011 i 2012 - 2013, i tots tres es van haver de reconvertir en preventives, en no tenir cabuda al nou Pla de Recerca 2014 - 2017. La qual cosa ens hauria de fer reflexionar sobre la bondat del Pla.

El projecte de recerca al Puig del Castell de Samalús, engegat l'any 2011, ha permès treure a la llum un poblat ibèric conegut d'antic però gairebé inèdit. Les primeres campanyes han incidit en la documentació de la imponent fortificació, amb set torres defensives localitzades i un perímetre de muralla a l'entorn d'un quilòmetre, així com obtenir dades de l'abast cronològic de la seva ocupació. La interpretació de dades de diferent índole per part de Marc Guàrdia, director de la recerca, proposa la identificació d'aquest assentament amb la ciutat ibèrica de Lauro.

Sobre el poblat de Les Maleses, que va tenir el moment àlgid d'ocupació entre els segles III - II a.n.e. i molt probablement va ser abandonat després de l'arribada de les tropes romanes, en tenim molta informació, gràcies a la tasca minuciosa i constant de la seva directora, M. Duran, i el seu equip, que se n'ocupen de manera global (excaven, estudien, consoliden, publiquen, etc.). Potser

el que no és tan conegut, i vull destacar, és que "els avenços arqueològics al poblat ibèric de Les Maleses han estat estretament lligats, els últims trenta anys, a un projecte educatiu que finalment ha donat el fruit de més d'una dècada de campanyes anuals continuades. Gràcies a la col·laboració de l'IES Montserrat Miró i Vilà, de Montcada i Reixac (i copiem aquesta informació directament del web de l'Ajuntament de Montcada), amb l'oportuna autorització del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya, els estudiants de 1r de Batxillerat poden triar, entre les matèries optatives, l'Arqueologia. Durant el curs, els alumnes obtenen les nocions teòriques i puguen al poblat per fer el manteniment i el desbrossament del terreny, deixant-ho tot enllestit per a la intervenció arqueològica de l'estiu. Tots aquells que volen participar en la campanya d'estiu formen part de l'equip auxiliar de campanya, dirigits i supervisats per arqueòlegs professionals."

"Aquest projecte va consolidar la regularitat de les intervencions al poblat, gràcies a un conveni entre l'Associació Amics del Museu i el Parc Natural de Serralada de Marina (Diputació de Barcelona). L'estrat de l'experiència viscuda al poblat per a cadascun dels participants ha marcat el camí cap a l'objectiu fonamental del projecte: l'empremta identitària amb el patrimoni del poble afavoreix, any rere any, més sensibilitat cap a la seva protecció i defensa."

El Poblat de la Torre Roja, assentament fortificat al terme municipal de Caldes de Montbui que s'habita des del segle VI aC / BzF fins a finals del segle I aC, va ser excavat sistemàticament en diverses campanyes d'estiu des del 1984, mitjançant camps de treball promoguts per la Direcció General de la Joventut de la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Caldes de Montbui. L'any 2004, l'associació FIDES, amb la col·laboració del Museu Thermalia i els plans d'ocupació impulsats per l'Ajuntament, reprenen les intervencions.

La dilatada ocupació del jaciment i la seva situació com a eix vertebrador de l'àrea de la vall mitjana de la riera de Caldes obre un camp extens a la investigació. El fet que el conjunt de la cultura material evidenciï, segons Maese i Fortó, un important substrat indígena que es fa palès també en els sistemes constructius i determinats elements de la cultura material, cultural i ideològica fa encara més singular aquest assentament. L'equip que ha dut a terme les intervencions al jaciment la darrera dècada, en el marc del projecte de recerca *Societat, economia i evolució del poblament a la vall mitjana de la riera de Caldes*, ha abandonat el treball de camp al jaciment en no poder optar a ser integrat al Pla de Recerca 2014 - 2017 i no sentir-se gaire acompanyat per l'Ajuntament de Caldes.

Quant a època romana, i ja que citem el Pla de Recerca quadriennal, esmentem l'únic projecte d'aquest àmbit cronològic que es va aprovar al Vallès Oriental, *Implantació i precedents del model de ciutats del Conventus Tarraconensis (Iesso, Can Tacó, Iulia Livica)*, de J. Guitart (UAB-ICAC). S'ha portat a terme un projecte de recuperació, estudi i visita pública del jaciment tardorepublicà de Cant Tacó (Montmeló i Montornès del Vallès). Can Tacó es presenta com un dels pocs assentaments de caràcter politicomilitar d'època romanorepublicana a Catalunya. La primera intervenció es va fer l'any 2003 (ESTRATS) i es va redactar un Pla director. L'ICAC en va assumir la direcció a partir del 2004. L'any 2008, va ser declarat BCIN. El gener del 2009, els ajuntaments implicats van sol·licitar un projecte FEDER - Parc natural i arqueològic. Observatori de la Via Augusta. BCIN de Can Tacó - Turó d'en Roina - que va ser atorgat i que va permetre excavar i museïtzar la totalitat del jaciment del 2010 - 2012. La recerca continua al jaciment i al Museu de Montmeló, que custodia el jaciment i els materials (Comissió de Seguiment Ajuntament de Montmeló, Ajuntament Montornès i ICAC i Servei d'Arqueologia i Paleontologia). La intervenció arquitectònica efectuada al jaciment - estudi Toni Gironès - ha estat objecte de diversos premis d'arquitectura.

No podem acabar aquest breu resum sobre la recerca i la gestió dels jaciments d'època romana sense referir-nos a Granollers ni a la intervenció que actualment encara es duu a terme a la plaça de la Font del Lleó a Caldes de Montbui, on, amb motiu de les obres de reurbanització de la plaça, s'ha excavat en extensió per tal d'ampliar el coneixement del conjunt termal.

Recordem que totes les novetats sobre Granollers van ser recollides a l'atles del qual ja hem parlat; correspon a Alexandra Uscatescu la nova interpretació sobre la seva identitat a l'època romana.

Per anar acabant

Aquest text correspon a la ponència que vam dictar el maig del 2018. Aleshores ens vam aventurar a fer un top ten de jaciments que cal destacar, que van ser il·lustrats en una presentació. Aquests jaciments, pel que fa al Vallès Oriental, eren: el conjunt termal de Caldes de Montbui; la Torre Roja; Ca l'Estrada; Puig Castell; Pla de les Parets, de Cardedeu; l'Estela Pla de la Calma; Santa Digna; Can Terrers; Bòbila d'en Font i Can Noguera, de la Garriga; mosaic del carrer de Sant Bartomeu de Granollers; restes del carrer de Sant Jaume; la Torrassa del Moro i el Turó del Vent, de Llinars del Vallès; el menhir de Mollet o el Pla de les Pruneres; Can Tacó i Can Massot, de Montmeló; el Terminus Augustalis, de Montornès, i el castell / poblat de Sant Miquel; el conjunt amb pintures rupestres de la Pedra de les Orenetes, a la Roca

del Vallès; les Maletes i l'Estela, a Canovelles. Evidentment, podrien ser més, però ja no tindria raó de ser un llistat dels més representatius quant a la gestió que s'ha dut a terme aquests anys. Quant al Maresme, la cova sepulcral Costa de Can Martorell, a Dosrius; la Cadira del Bisbe, a Premià de Dalt; l'Oppidum de Burriac, a Cabrera de Mar; la Torre dels Encantats, a Arenys de Mar; Torre Llauder, a Mataró, i Can Ferrerons, a Premià de Mar, entre d'altres.

Al darrere de l'activitat de gestió, protecció i intervenció sobre el patrimoni arqueològic, hi han estat, a més de la Generalitat, amb les funcions que hem descrit, els ajuntaments, que han implementat la protecció del patrimoni, hi han invertit i n'han fomentat la difusió.

Els museus locals han augmentat la seva funció, molt important en comparació amb els seus recursos. Aquests museus, a **Granollers, Caldes de Montbui, Cardedeu, Montmeló, Mataró, Vilassar de Dalt, Premià de Dalt, Premià de Mar, el Masnou, Arenys de Mar i Calella**, han fet d'enllaç entre el patrimoni arqueològic i la població.

Cal fer esment, també, de la funció de les empreses d'arqueologia, que es van desenvolupar molt a l'inici d'aquest període, abans que la crisi en fes patir els efectes. Aquestes empreses sovint han excedit el mer paper d'executors de les intervencions que se'ls encomanava, per ser veritables equips de recerca i difusió.

Cal esmentar, també, el Centre de Restauració de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya, que ha dut a terme múltiples intervencions de restauració de materials arqueològics provinents de jaciments del Maresme i el Vallès Oriental, així com del menhir de Mollet, que va ser netejat, consolidat, documentat en 3D a les seves instal·lacions i traslladat a la nova ubicació, a Mollet.

Com a balanç final, dir que el període 2000 - 2017 ha estat d'una activitat intensa i molt productiva pel que fa a la recerca i la gestió del patrimoni arqueològic d'època prehistòrica i antiga al Maresme i el Vallès Oriental.

- L'arqueologia preventiva s'ha afermat com una activitat plenament dins de la recerca, atès el seu creixent rigor i els efectes que produeix sobre l'estat del coneixement.
- La professionalització s'ha consolidat.
- La difusió i la socialització del coneixement ha experimentat un gran impuls.
- Les institucions han impulsat la protecció del patrimoni arqueològic. La gestió del planejament urbanístic ha estat clau.

1. L'arqueologia de la prehistòria i l'antiguitat al Maresme i Vallès Oriental. ■ Balanç de recerca i gestió (2000-2017)

- S'ha constituït el llegat de grans projectes de reivindicació del patrimoni, com Can Tacó - Mons Observans, Cella Vinaria i les Maletes, entre d'altres.

D'altra banda, en altres aspectes encara cal progressar:

- Encara molts jaciments es troben en situació d'abandonament i degradació.
- Cal impulsar més projectes de recerca, amb continuïtat i equips sòlids.
- La crisi econòmica ha estat devastadora pels efectes que ha tingut en el món professional i les empreses arqueològiques: s'han perdut actius molt valuosos.
- Manquen reestudis i, en ocasions, estudis de jaciments ja excavats. La publicació dels resultats no segueix el ritme de les intervencions.
- Hi ha molt per fer pel que fa a la qüestió dels dipòsits de materials. La migradesa de museus registrats i la manca de dotació econòmica d'aquestes institucions és la causa que molts materials no restin als municipis d'origen, o bé no puguin ser exposats públicament.

Bibliografia

CASTELLS CAMP, J.; HERNÁNDEZ HERRERO, G. (1991): Pintures rupestres de Catalunya: un patrimoni desconegut i amenaçat. El Projecte Corpus de Pintures Rupestres de Catalunya. *Tribuna d'Arqueologia*, 1989 - 1990, p. 30-39. Barcelona

CASTELLS, J.; DUPRE, X.; HERNÁNDEZ, G.; RAFEL, N. (1991): La documentació i l'avaluació del patrimoni i els mapes arqueològics dels centres urbans. , pàg. 71-82. Lleida.

CASTELLS CAMP, J. (2007): L'inventari del patrimoni arqueològic com a eina de protecció. Les cartes arqueològiques i els catàlegs municipals. *Urtx: Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 20, pàg. 399 - 408. Tàrraga.

CASTELLS, J.; FERNÁNDEZ, A.; SALA, N. (2011): El SIGDGPC, eina de gestió del patrimoni cultural immoble català. *Tribuna d'Arqueologia* 2009, pàg. 339-358. Barcelona.

HERNÁNDEZ HERRERO, G. (1992): L'Assemblea d'Arqueologia de Catalunya: una assignatura pendent. *Cota Zero*, núm. 8 (exemplar dedicat a 10 anys d'Arqueologia a Catalunya. 1981 - 1990), pàg. 11-23. Vic.

HERNÁNDEZ HERRERO, G.; CASTELLS CAMP, J. (1993): Banco de datos e informatización del Inventario del Patrimonio Arqueológico de Cataluña, a *Inventarios y cartas arqueológicas: homenaje a Blas Tarace-*

na: 50º aniversario de la primera Carta arqueológica de España, Soria 1941 - 1991, pàg. 207-218. Valladolid.

HERNÁNDEZ HERRERO, G. (1999): Conservació preventiva i protecció dels conjunts amb pintures rupestres a l'aire lliure: La problemàtica dels tancaments. , 9, pàg. 29-40. Lleida.

HERNÁNDEZ HERRERO, G. i MIRET MESTRE, M. (1999): La protecció del patrimoni arqueològic des de l'Administració local a Catalunya. 9, pàg. 340-341. Lleida.

HERNÁNDEZ HERRERO, G. (2005): L'Atlas d'Arqueologia de Granollers. *Lauro: revista del Museu de Granollers*, núm. 28, pàg. 87-90. Granollers.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2014). REPORTS DE LA RECERCA A CATALUNYA 2003 - 2009 Història. Report coordinat per Antoni Simon, amb la col·laboració de Giovanni C. Cattini, Antonio Espino, Josep Maria Fullola, Pere Pascual i Flocel Sabaté.

LLONGUERAS CAMPAÑA, M. (1994): El programa d'arqueologia urbana de Catalunya: objectius i resultats (Direcció General del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya). *Actas del XIV Congreso Internacional de Arqueología Clásica* (1993, Tarragona).

ROCA ARMENGOL, J.; RUEDA TORRES, J.M.; HERNÁNDEZ HERRERO, G. (2009): El Pla Integral per a l'Arqueologia a Catalunya (PIACAT): Un Pla per adequar l'arqueologia catalana a les necessitats actuals. *Cota zero*, 24, pàg. 100-101. Vic.

DEPARTAMENT DE CULTURA. GABINET TÈCNIC. MEMÒRIES DEL DEPARTAMENT. <http://cultura.gencat.cat/ca/departament/publicacions/departament/memories/>

Fig. 1 / La presentació del patrimoni arqueològic al públic és fonamental per acomplir el deure de retornar a la societat el resultat del treball científic. A la imatge, senyalització del poblat ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt).

Fig. 2 / L'edifici tardoantic de Can Ferrerons (Premià de Mar), una de les descobertes més rellevants del nou segle, ha estat objecte d'un important projecte de museïtzació, ara en curs d'ampliació.

Fig. 3 / Treballs de consolidació a la vil·la romana de Can Sentromà (Tiana), a càrrec del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. La conservació del patrimoni és actualment una de les tasques més urgents.

Fig. 4 / L'arqueologia urbana ha tingut un gran desenvolupament, pel nombre i la qualitat científica de les intervencions. A la imatge, la domus de Can Cruzate (Mataró).

Fig. 5 / En les darreres dècades s'ha valorat cada cop més la sinergia entre patrimoni arqueològic i patrimoni natural. Treballs de restauració per part del Servei d'Arqueologia de la Generalitat a l'aqüeducte romà de Sant Pere de Riu (Tordera).

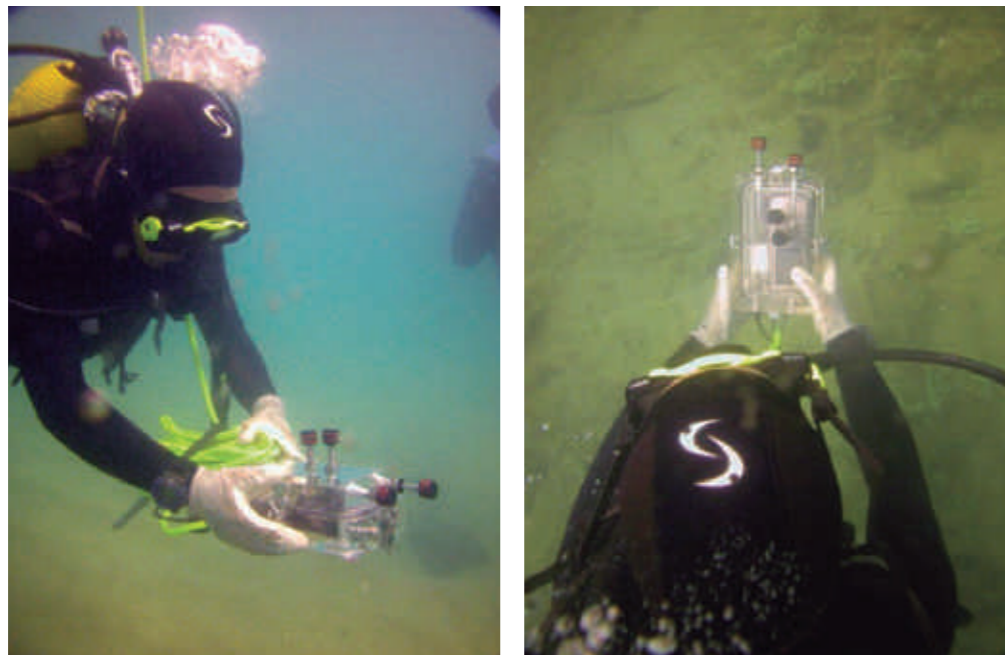

Fig. 6 / La vil·la romana de Torre Llauder (Mataró), un model de treball de recerca, conservació i difusió que exemplifica la tasca que han dut a terme els municipis.

Fig. 8 / La publicació dels resultats de les intervencions, en un format o un altre, hauria de ser l'objectiu final; malauradament, no sempre s'assoleix.

Fig. 7 / L'inventari i el coneixement del patrimoni és fonamental per a una gestió adequada. A la imatge, treballs de la carta arqueològica subaquàtica del Maresme, a càrrec del Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya.

Fig. 9 / Els esdeveniments i els festivals que reuneixen activitats de difusió i de reconstrucció històrica són una eina útil per conscienciar la societat del valor del patrimoni arqueològic.

Fig. 10 / Ca l'Arnau

Fig. 11 / Can Rodon

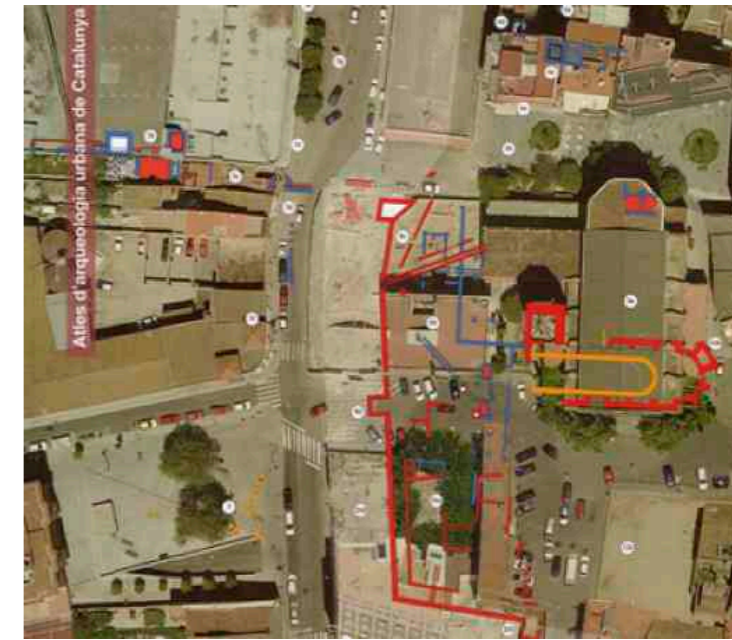

Fig. 12 /
Programa
d'Arqueologia Urbana:
Atles de Granollers

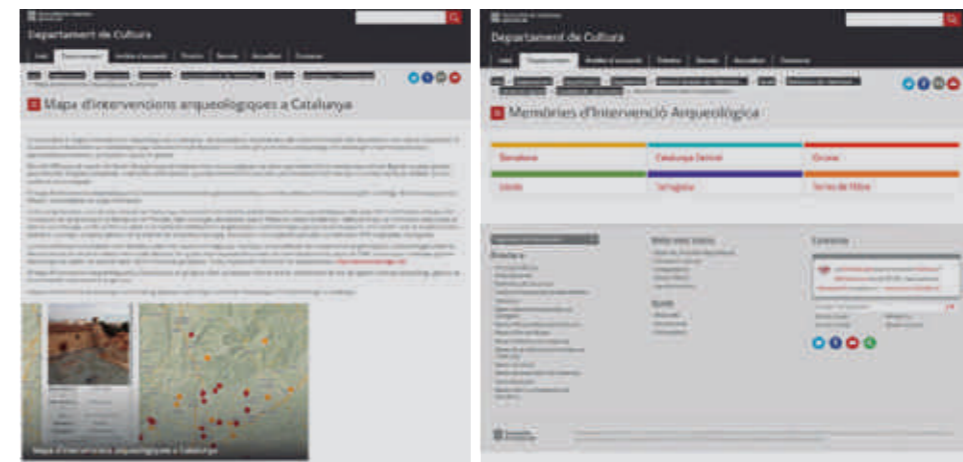

Fig. 13 /
Recursos en xarxa

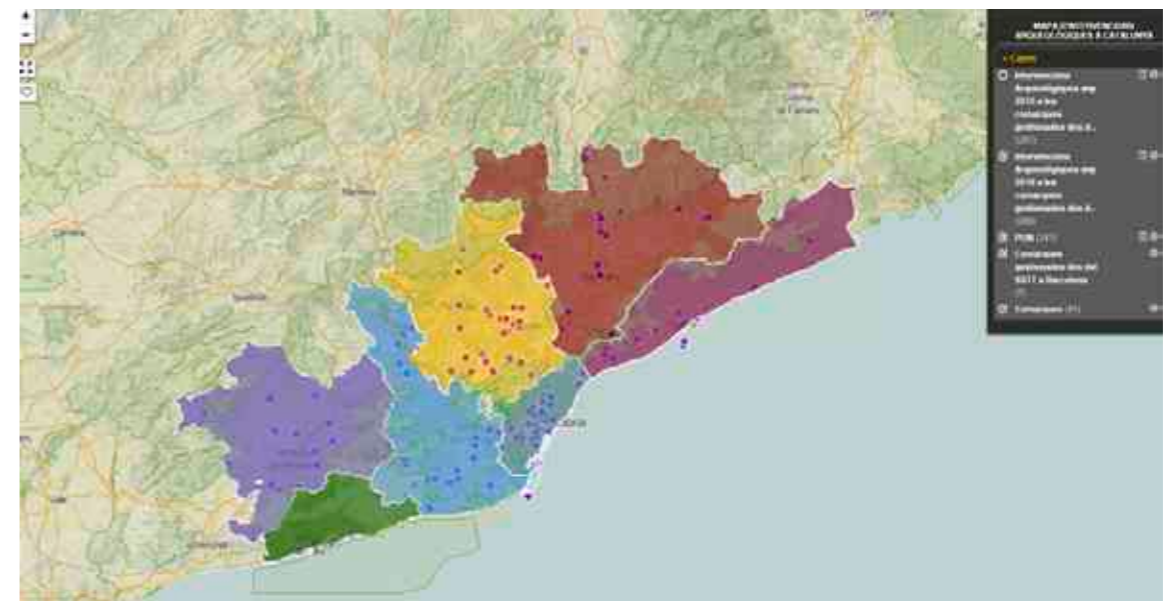

Fig. 14 / Recursos en xarxa: el mapa d'intervencions arqueològiques a Catalunya

Fig. 15 /
Ca l'Estrada 2
(Canovelles, Vallès Oriental)
Cabanes neolítiques localitzades
al solar de la futura
Escola Quatre Vents

Fig. 16 /
Poblat ibèric de la Torre Roja
(Caldes de Montbui)
Programa de recerca iniciat
arran d'un camp de treball

Fig. 17 /
Plaça de la
Font del Lleó
(Caldes de Montbui)
Restes del conjunt
termal.
Dia de portes obertes:
300 visitants

Fig. 18 / Actuació integral per a la recuperació de l'Estela del Pla de la Calma
(Montseny, Vallès Oriental)

Fig. 19 / La Pedra de les Orenetes (la Roca el Vallès, Vallès Oriental).
Jaciment amb pintures rupestres, documentades l'any 1987
dins el Projecte Corpus de Pintures Rupestres de Catalunya
Inscrit a la llista del Patrimoni Mundial de la UNESCO des del 1998

Fig. 20 / Mons Observans. Jaciment de Can Tacó-Turó d'en Roina (Montmeló i Montornès, Vallès Oriental) Exemple de col·laboració entre municipis. A dalt, el jaciment, i a sota, l'aula d'arqueologia

Fig. 21 / La intervenció arquitectònica va ser premiada a la XII Biennal Espanyola d'Arquitectura i Urbanisme, 2013, dins la categoria de Protecció del Territori i Paisatge; finalista als premis FAD d'Arquitectura i Interiorisme 2013 en la categoria de Ciutat i Paisatge; nominada a l'edició 2015 dels premis Mies Van Der Rohe Award; medalla d'Or al *Premio Internazionale d'Arquitectura Domus Fassa Bertolo de la Universitat de Ferrara*, entre altres moltes mencions

Fig. 22 / Puig Castell, Cànoves i Samalús (Vallès Oriental). La Ciutat perduda de Lauro.

Fig. 23 / Exposició del *Terminus Augustalis* a Can Saurina (Montornès, Vallès Oriental).

Fig. 24 / Museització vil·la romana de Can Terrers (La Garriga, Vallès Oriental)

Fig. 25 / Menhir de Mollet (Vallès Oriental)

Els mapes de patrimoni cultural, una eina de coneixement i gestió del patrimoni arqueològic. Els casos del Maresme i el Vallès Oriental

Pedro BARBADO MARISCAL
F. Xavier MENÉNDEZ PABLO

Oficina del Patrimoni Cultural. Diputació de Barcelona.

Resum

El programa de Mapes del Patrimoni Cultural que duu a terme l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona consisteix en l'elaboració, en cada municipi, d'un inventari exhaustiu de tots els elements del patrimoni cultural i natural local. Aquesta comunicació pretén donar a conèixer, a més del programa mateix, els mapes dels municipis de les comarques del Maresme i del Vallès Oriental que ja s'han fet (un 36,6%, 11 de 30 municipis, i un 46,1%, 18 de 39 municipis, respectivament), fent un èmfasi especial en les seves especificacions pel que fa al patrimoni arqueològic. Els mapes, per tant, no només recullen com a tipologia específica els jaciments arqueològics (partint, com no podia ser d'altra manera, de les cartes arqueològiques de la Generalitat), sinó també els objectes singulars o les col·leccions arqueològiques rellevants procedents del municipi, de titularitat pública o privada, estiguin dins o fora del terme

Paraules clau

Mapes del Patrimoni Cultural, Diputació de Barcelona, inventari, jaciments arqueològics, col·leccions arqueològiques, gestió del patrimoni cultural

Resumen

El programa de Mapas del Patrimoni Cultural que realiza la Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputación de Barcelona consiste en la elaboración, en cada municipio, de un inventario exhaustivo de todos los elementos del patrimonio cultural y natural local. La presente comunicación pretende dar a conocer, además del propio programa, los mapas de los municipios de las comarcas de El Maresme i El Vallès Oriental que ya han sido realizados (un 36,6%, 11 de 30 municipios, y un 46,1%, 18 de 39 municipios, respectivamente), haciendo especial énfasis en sus especificaciones en cuanto al patrimonio arqueológico. Los mapas, en consecuencia, no solo incluyen como tipologia específica los yacimientos arqueológicos (partiendo, como no podía ser de otro modo, de las cartas arqueológicas de la Generalitat), sino también los objetos singulares o las colecciones arqueológicas relevantes procedentes del municipio, de titularidad pública o privada, estén dentro o fuera del término municipal.

Palabras clave

Mapas del Patrimonio Cultural, Diputación de Barcelona, inventario, yacimientos arqueológicos, colecciones arqueológicas, gestión del patrimonio cultural

Introducció

Amb aquesta comunicació, pretenem donar a conèixer, en primer lloc, el programa de Mapes del Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona, i en segon lloc, presentar els mapes dels municipis de les comarques del Maresme i del Vallès Oriental que ja s'han fet, posant l'èmfasi en les seves especificacions pel que fa al patrimoni arqueològic. Els mapes no només recullen com a tipologia específica els jaciments arqueològics (partint, com no podia ser d'altra manera, de les cartes arqueològiques de la Generalitat), sinó que també inclouen els objectes singulars o les col·leccions arqueològiques rellevants del municipi, de titularitat pública o privada, que s'hagin detectat i estiguin dins o fora del terme.

Els mapes del patrimoni cultural

Des de l'any 1999, l'Oficina de Patrimoni Cultural (OPC) de la Diputació de Barcelona (DIBA) desenvolupa el programa de Mapes del Patrimoni Cultural, destinat als municipis de la província de Barcelona que ho sol·liciten. La realització dels Mapes del Patrimoni Cultural té per objectiu la recollida exhaustiva de dades sobre el patrimoni cultural i natural d'un municipi concret i la seva valoració, permetent establir mesures per a la seva protecció i conservació, així com la planificació de la seva protecció i rendibilització social. Els inventaris consisteixen en l'elaboració exhaustiva de les corresponents fitxes individualitzades per a cadascun dels elements (classificats en les tipologies de patrimoni immoble, moble, documental, immaterial i natural), acompanyades d'una memòria de context. Les fitxes també inclouen fotografies i la seva localització geogràfica s'opera en el marc del sistema cartogràfic de la DIBA. Els inventaris es fan en conveni amb els municipis que ho sol·liciten i els elaboren professionals o empreses especialitzades, que contracta la Diputació. La major part del finançament va a càrrec de la Diputació; els ajuntaments de municipis de més de mil habitants assumeixen una part del cost (que va del 10 al 40%) en funció del nombre d'habitants. Actualment, el nombre de mapes que s'han fet és de 162 (ja representen més de la meitat dels 311 municipis de la província), i totalitzen més de 36.000 fitxes. En aquest moment està en curs de realització d'una trentena de mapes més, en diferents processos de sol·licitud i tramitació.

Els mapes inclouen la gran diversitat dels vestigis físics i immaterials que formen el patrimoni local, classificats en cinc categories: patrimoni immoble (edificis, conjunts arquitectònics, elements arquitectònics, jaciments arqueològics i obra civil), moble (col·leccions, objectes i elements urbans), documental

(fons documentals, fons d'imatges i fons bibliogràfics), immaterial (manifestacions festives, tradicions orals, música i dansa, costumari i tècniques artesanals) i natural (zones d'interès natural i espècimens botànics singulars).

D'entrada, els mapes han d'incloure tots els béns prèviament catalogats o inventariats, estiguin protegits o no. Per tant, no hi poden faltar els béns culturals protegits, siguin béns culturals d'interès nacional (BCIN), béns culturals d'interès local (BCIL) o espais de protecció arqueològica (EPA); els espais naturals protegits; les festes catalogades, així com tots els béns culturals inventariats per la Generalitat (com l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya, on es recullen els jaciments arqueològics i paleontològics; l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya, l'Inventari de Patrimoni Etnològic de Catalunya o l'Inventari de Patrimoni Industrial de Catalunya), sense oblidar tots els elements inclosos als catàlegs urbanístics de béns a protegir dels municipis o instruments similars, si existeixen.

Tots els mapes segueixen una mateixa metodologia, que està establerta en un manual detallat de prescripcions tècniques, amb l'objectiu de garantir la coherència i la congruència de criteris i continguts de tots els mapes. En primer lloc, consisteix en una recollida documental de dades prèvies (bibliografia, bases de dades públiques, cerca en arxius i museus, informació de l'Ajuntament, etc.), seguida del treball de camp (recollida d'informació oral i visita a tots els elements per elaborar la fitxa, situar-los al plànol i fer-ne fotografies) i del posterior treball de gabinet (introducció de les fitxes a una base de dades en MS Access i elaboració d'una memòria del treball amb un capítol de valoració del patrimoni existent i un altre de recomanacions).

Una vegada completada la base de dades, es publica a internet mitjançant el sistema d'informació geogràfica (SIG) propi de la DIBA, que permet consultar les fitxes, les fotos i la memòria, i situar els elements al mapa. Els mapes tenen dues versions: una pública, que poden consultar els usuaris a la pàgina del web de la DIBA <https://www.diba.cat/web/opc/xep/mapes> i també als webs dels ajuntaments corresponents (i que exclou, per raons de seguretat, les fitxes dels elements mobles i documentals de titularitat privada), i una de restringida, destinada a la gestió municipal, que inclou la totalitat de les fitxes.

D'altra banda, és un instrument obert i flexible, perquè permet a l'OPC de la DIBA fer modificacions o afegir noves fitxes d'elements inventariats, d'ofici o a petició dels ajuntaments. Periòdicament, es fan revisions i actualitzacions globals dels mapes més antics.

2. El mapes de patrimoni cultural, una eina de coneixement i gestió del patrimoni arqueològic. Els casos del Maresme i el Vallès Oriental

En resum, es tracta d'un producte que proporciona als ajuntaments una eina de gestió i de coneixement i que ha de facilitar l'adopció de mesures quant a recerca, difusió i protecció del patrimoni local. Per exemple, el mapa és un punt de partida excel·lent per redactar, ampliar o revisar els instruments de protecció (catàleg de béns a protegir) en el marc del planejament urbanístic, o per impulsar declaracions de protecció (BCIL) dels elements patrimonials. També pot esdevenir la base per elaborar itineraris i rutes i per a la senyalització i la retolació dels elements singulars visitables (mitjançant plafons informatius).

Els 162 mapes elaborats fins ara (setembre del 2018) representen el 52,1% dels municipis de la demarcació, això és, el 56% del total de la superfície i el 17,1% del total de població. Aquest és un aspecte important, perquè subratlla que la majoria dels ajuntaments atesos són menors de 5.000 habitants. Dels 162 mapes elaborats, 52 corresponen a municipis de menys de 1.000 habitants, 60 a poblacions d'entre 1.000 i 5.000 habitants i 22 a poblacions d'entre 5.000 i 10.000 habitants. Pel que fa a la tipologia dels elements inventariats, de les 36.283 fitxes realitzades, el 69,92% corresponen al patrimoni immoble; el 9,88% al natural; el 8,39%, al moble; el 7,56% a l'immaterial, i, finalment, el 4,25%, pertanyen a l'àmbit documental.

La relació per comarques és la següent:

- Anoia - 22 de 33 municipis: 66,6%
- Garraf - 4 de 6 municipis: 66,6%
- Berguedà - 20 de 31 municipis: 64,5%
- Bages - 19 de 30 municipis: 63,3%
- Alt Penedès - 16 de 27 municipis: 59,2%
- Osona - 28 de 50 municipis: 56%
- Vallès Oriental - 18 de 39 municipis: 46,1%
- Moianès - 4 de 10 municipis: 40%
- Vallès Occidental - 9 de 23 municipis: 39,1%
- Maresme - 11 de 30 municipis: 36,6%
- Baix Llobregat - 11 de 30 municipis: 36,6%

Els mapes del patrimoni cultural del maresme i del vallès oriental

A diferència d'altres comarques (en sis de les onze, s'ha superat amb escreix la meitat dels municipis), les comarques del Maresme i del Vallès Oriental formen part del grup de comarques que estan per sota del 50% de mapes fets.

Vegeu fig. 1

Al Maresme s'hi han fet mapes en 11 dels 30 municipis, que suposen el 36,7% del total. Els municipis del Maresme que disposen de Mapa són: Alella, Arenys de Munt, Argentona, Cabrera de Mar, Cabriels, Caldes d'Estrac, el Masnou, Montgat, Premià de Mar, Santa Susanna i Vilassar de Dalt. Val a dir, però, que a la tardor del 2018 està previst lliurar els de Malgrat i Dosrius, per la qual cosa el percentatge pujaria del 36,7% al 43,3%. El 2019 es faran els mapes de Sant Iscle de Vallalta i Tiana. El total de fitxes del Maresme es de 2.803 (un 68,53% de patrimoni immoble; un 8,53% de moble; un 4,57% de documental; un 6,06% d'immaterial, i un 12,31% de natural). El nombre de fitxes de patrimoni immoble és de 1.921, de les quals 278 corresponen a jaciments arqueològics.

Vegeu fig. 2

Al Vallès Oriental són 18 els municipis amb mapa, dels 39 que hi ha, que representen un 46,1% del total. Els municipis del Vallès Oriental que disposen de mapa són: Aiguafreda, l'Ametlla del Vallès, Bigues i Riells, Caldes de Montbui, Cànoves i Samalús, Figaró - Montmany, Fogars de Montclús, Granollers, Gualba, Martorelles, Montornès del Vallès, la Roca del Vallès, Sant Pere de Vilamajor, Santa Eulàlia de Ronçana, Santa Maria de Martorelles, Tagamanent, Vallromanes i Vilanova del Vallès. L'any 2019, es lliurarà el de Campins. El total de fitxes del Vallès Oriental és de 4.466 (un 69,86% de patrimoni immoble; un 7,05% de moble; un 3,54% de documental; un 7,10% d'immaterial, i un 12,45% de natural). El nombre de fitxes de patrimoni immoble és de 3.120, de les quals 542 corresponen a jaciments arqueològics.

Vegeu fig. 3

nom municipi	m	habitar	km2	num fitxes	Immoble	immoble: %	Moble	moble: %	Documental	documental: %	Immaterial	immaterial: %	Natural	natural: %
Alella		9.570	9,59	418	330	78,95%	15	3,59%	19	4,55%	7	1,67%	47	11,24%
Arenys de Munt		8.190	22,05	308	204	66,23%	18	5,84%	13	4,22%	22	7,14%	51	16,56%
Argentona		11.161	25,22	356	236	66,29%	24	6,74%	11	3,09%	16	4,49%	69	19,38%
Cabrera de Mar		4.553	9,50	183	150	82,00%	2	1,00%	1	0,50%	24	13,00%	6	3,50%
Cabriels		6.536	7,09	247	169	68,42%	26	10,53%	11	4,45%	9	3,64%	32	12,96%
Caldes d'Estrac		2.607	0,76	123	81	65,85%	9	7,32%	5	4,07%	24	19,51%	4	3,25%
Masnou		22.536	3,30	297	197	66,33%	51	17,17%	9	3,03%	6	2,02%	34	11,45%
Montgat		10.270	2,83	97	45	46,39%	21	21,65%	8	8,25%	13	13,40%	10	10,31%
Premià de Mar		27.802	1,92	196	133	67,86%	14	7,14%	22	11,22%	13	6,63%	14	7,14%
Santa Susanna		3.251	12,45	160	125	78,13%	4	2,50%	9	5,63%	11	6,88%	11	6,88%
Vilassar de Dalt		8.879	9,08	418	251	60,00%	55	13,00%	20	5,00%	25	6,00%	67	16,00%
TOTALS		115.355	103,79	Total fitxes	Immoble		Moble		Documental		Immaterial		Natural	
TOTALS PROVÍNCIA		5.511.147	7728,17											
%		0	0,01	2803	1921	68,53%	239	8,53%	128	4,57%	170	6,06%	345	12,31%

nom municipi	núm habitants	km2	num fitxes	immoble	immoble: %	Moble	moble: %	Documental	documental: %	Immaterial	immaterial: %	Natural	natural: %
Aiguafreda	2.478	7,96	273	179	66,00%	17	6,00%	13	5,00%	33	12,00%	31	11,00%
Ametlla del Vallès, l'	7.949	14,12	441	324	73,47%	19	4,31%	7	1,59%	11	2,49%	80	18,14%
Bigues i Riells	7.564	28,67	368	254	69,02%	22	5,98%	8	2,17%	46	12,50%	38	10,33%
Caldes de Montbui	17.019	37,92	373	283	75,87%	29	7,77%	5	1,34%	29	7,77%	27	7,24%
Cànoves i Samalús	2.877	28,48	155	112	72,00%	15	10,00%	6	4,00%	10	6,00%	12	8,00%
Figaró - Montmany	1.019	14,70	240	161	67,08%	7	2,92%	6	2,50%	10	4,17%	56	23,33%
Fogars de Montclús	455	40,15	229	152	66,38%	5	2,18%	13	5,68%	28	12,23%	31	13,54%
Granollers	58.940	14,89	411	349	84,91%	18	4,38%	2	0,49%	11	2,68%	31	7,54%
Gualba	1.426	23,24	250	182	72,80%	16	6,40%	3	1,20%	36	14,40%	13	5,20%
Martorelles	4.922	3,61	91	47	51,65%	20	21,98%	8	8,79%	11	12,09%	5	5,49%
Montornès del Vallès	14.516	10,50	157	101	64,33%	18	11,46%	5	3,18%	2	1,27%	31	19,75%
Roca del Vallès, la	10.291	37,10	368	208	56,52%	17	4,62%	18	4,89%	27	7,34%	98	26,63%
Sant Pere de Vilamajor	4.281	34,74	339	212	62,50%	46	13,50%	16	4,70%	22	6,50%	43	12,70%
Santa Eulàlia de Ronçana	6.921	13,99	261	179	69,00%	26	10,00%	19	7,00%	10	4,00%	27	10,00%
Santa Maria de Martorelles	853	4,49	150	86	57,50%	14	9,00%	14	9,00%	20	13,50%	16	11,00%
Tagamanent	282	43,80	134	110	82,09%	13	9,70%	2	1,49%	4	2,99%	5	3,73%
Vallromanes	2.094	10,53	150	120	80,00%	10	6,67%	9	6,00%	4	2,67%	7	4,67%
Vilanova del Vallès	3.774	15,20	76	61	80,26%	3	3,95%	4	5,26%	3	3,95%	5	6,58%
TOTALS	145.183	347,65	Total fitxes	Immoble		Moble		Documental		Immaterial		Natural	
TOTALS PROVÍNCIA	5.511.147	7728,17	4466	3120	69,86%	315	7,05%	158	3,54%	317	7,10%	556	12,45%

Les diferències entre els mapes i les cartes arqueològiques

Si fem una comparativa amb els jaciments inclosos a les Cartes Arqueològiques de la Generalitat (que manté el Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Direcció General del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura), descobrirem que, en general, els nostres mapes tenen més jaciments (vegeu els gràfics següents; *In-varque* significa *Cartes Arqueològiques*).

Vegeu fig. 4 / Vegeu fig. 5

La raó que els mapes de patrimoni tinguin més jaciments respecte a les cartes arqueològiques pot ser que:

- Els mapes inclouen sovint masies enrundades com a jaciment.
- La detecció de nous jaciments, descoberts pel mapa i encara no inclosos a les cartes arqueològiques. En canvi, un menor nombre de jaciments als mapes pot estar causat per:
  - La unificació de jaciments (propers) en un de sol.
  - L'existència de nous jaciments inclosos a les cartes arqueològiques amb posterioritat als mapes.

- La classificació, als mapes, com a edificis o com a obra civil, de determinades construccions (i que surten als dos inventaris IPAC de la Generalitat, el de patrimoni arquitectònic i el de patrimoni arqueològic): p. e. un sepulcre romà, una via romana...

També pot haver-hi disparitats entre mapes i cartes en funció de la diferent denominació dels jaciments.

Els béns arqueològics mobles dels mapes de patrimoni cultural del Maresme i del Vallès Oriental

Els Mapes de Patrimoni Cultural no només recullen els jaciments arqueològics com a patrimoni immoble, sinó que també inclouen objectes i col·leccions de béns mobles rellevants, siguin públics o privats, alguns dels quals són de caire arqueològic.

	Total fitxes	Total jaciments	Total béns mobles arqueològics
MARESME	2.803	278	16
VALLÈS OR.	4.446	542	29

Els mapes de patrimoni no només recullen, com hem vist, els jaciments arqueològics com una de les tipologies del patrimoni immoble. També pretenen detectar aquells elements i col·leccions de béns mobles rellevants que es troben al municipi, siguin de titularitat pública o privada.

Els béns mobles es divideixen en tres tipologies: els elements urbans, els objectes i les col·leccions. Els elements urbans són aquells béns commemoratius que es troben a l'espai públic, normalment, de titularitat municipal, com monuments, escultures o plaques dedicades a persones o fets; elements ornamentals i artístics; fonts, etc. Els objectes (quan són singulars i rellevants) i les col·leccions (sèries coherents d'objectes) s'inventarien quan tenen un interès patrimonial remarcable per al municipi.

Els mapes no persegueixen inventariar la totalitat dels béns patrimonials mobles en un municipi. No només és absolutament impossible, sinó que, a més, es tracta d'un patrimoni que pot canviar fàcilment d'ubicació i de municipi. D'entrada, és inabastable detectar i fitxar totes les col·leccions privades. En canvi, sí que els mapes es posen com a objectiu fitxar totes aquelles que són de titularitat pública (per exemple, les que es troben en museus). I no només les que es troben al museu o els museus del mateix municipi, en cas d'existir-ne, sinó que també es fitxen aquells béns mobles rellevants o col·leccions que es troben en museus de fora del municipi (com, per exemple, els mu-

seus nacionals o els de la capital comarcal). La raó de fer-ho és subministrar a l'Ajuntament informació del patrimoni local, allà on es trobi. I la raó d'inventariar col·leccions privades és també informar l'Ajuntament de la seva existència, per exemple, per organitzar-hi visites o exposicions temporals.

Cal dir que les col·leccions privades només s'inclouen als mapes si ho desitgen els propietaris. En cas contrari, ni s'esmenten. En cas que ho autoritzin –i ho facin per escrit– la fitxa corresponent, per raons òbvies de seguretat, només és visible a la versió íntegra del mapa, a la qual té accés exclusivament l'Ajuntament. La versió pública del mapa, la que tothom pot consultar per internet, no permet, per tant, l'accés a les fitxes del patrimoni moble (i documental) de titularitat privada.

Hem considerat de caràcter arqueològic, en el marc d'aquest treball, aquelles col·leccions que corresponen clarament a aquesta tipologia. En el cas dels objectes, només aquells que tenen una cronologia prou reculada. Volem dir amb això que els nostres mapes tenen com a objectiu molts elements singulars de diferents cronologies, que, òbviament, també són arqueològics –com capitells, creus de terme, piques, piques baptismals, lloses sepulcral, sarcòfags..., sobretot medievals–, però que no hem inclòs aquí com a elements arqueològics.

Vegeu fig. 6

La majoria de les fitxes de béns mobles corresponen a:

- Fons arqueològics en museus o col·leccions, municipals o privats, situats al mateix municipi.
- Fons arqueològics en museus de fora del municipi (Museu d'Arqueologia de Catalunya –MAC–, museu de la capital comarcal, altres museus municipals...). Al Maresme destaquen els museus de Mataró, de Premià de Mar i de Vilassar de Dalt, i al Vallès Oriental, els de Granollers i de Sant Feliu de Codines.
- Objectes singulars de caràcter arqueològic, situats al municipi o en un museu de fora del municipi.

Analitzem ara quines de les fitxes de béns mobles dels mapes del Maresme tenen relació directa amb l'arqueologia.

Els 11 mapes fets al Maresme totalitzen 2.803 fitxes, de les quals un 8,53% són de caràcter moble (239 fitxes). De les 239, 26 són de caràcter arqueològic.

Maresme

Municipi	Total Fitxes	Fitxes P. Moble	Objectes arqueològics	Col·leccions arqueològiques	Altres col·leccions amb mat. arqueològics	Total	Observacions
Aiella	418	15 (3,59%)			Museu Can Magarola Aiella	1	Antic museu (tancat)
Arenys de Munt	308	18 (5,84%)			Museu-Arxiu Arenys de M	1	
Argentona	365	24 (6,74%)				0	
Cabrera de Mar	184	2 (1%)		M.de Mataró		1	Falta la col·lecció arqueològica local
Cabrils	247	26 (10,53%)	Terracota Iberica	Museu local Museu - A de Vilassar de Dalt M. Premià Mar M.de Mataró		5	La terracota fou donada a l'Aj. i es conserva a l'arxiu
Caldes d'Estrac	123	9 (7,32%)				0	
El Masnou	297	51 (17,17%)			Museu Nàutica Masnou	1	
Montgat	97	21 (21,65%)		Fons Municipal d'Arqueologia		1	Està a la biblioteca.
Premià de Mar	196	14 (7,14%)			Museu Estampació Premià de M	1	
Santa Susanna	160	4 (2,50%)				0	
Vilassar de Dalt	418	55 (13%)	Diari d'Excavació Memòria d'Excavació	Museu-Arxiu de Vilassar de Dalt M. Premià Mar MAC		5	
TOTAL	2803	239 (8,53%)				16	

Corresponen als tipus següents:

- Hi ha quatre fitxes de col·leccions específicament arqueològiques corresponents a col·leccions locals municipals. Només una correspon a un museu (Museu Thermalia de Caldes de Montbui). Dues més corresponen a col·leccions locals (la de Bigues i Riells, dipositada a Can Maspons, en mans d'una fundació pública, i la de Montornès del Vallès, gestionada per l'Arxiu Municipal). Hi ha una quarta col·lecció que hauria de ser temporal: correspon a uns materials procedents d'unes prospeccions efectuades el 1991 i que des de llavors es troben a l'Arxiu Municipal de Vallromanes, i que estan pendents de ser transferits al Servei d'Arqueologia de la Generalitat.
- Hi ha setze fitxes de col·leccions específicament arqueològiques però que es troben fora dels municipis respectius. Quinze són de titularitat pública (si més no, es tracta de quinze museus, i hi inclouem l'Episcopal de Vic) i una de titularitat privada. Cinc corresponen al Museu de Granollers, amb fitxes dedicades a fons procedents de l'Ametlla del Vallès, Bigues i Riells, Fogars de Montclús, Montornès del Vallès i Santa Maria de Martorelles. Dos més corresponen al Museu Municipal de Can Xifreda, de Sant

Feliu de Codines, que hostatja fons dels municipis de l'Ametlla del Vallès i Bigues i Riells. Una altra fitxa està dedicada al fons procedent d'Aiguafreda que conserva el Museu Episcopal de Vic. La col·lecció paleontològica E. Grimalt de Centelles i el Museu Torre Balldovina de Santa Coloma de Gramenet també conserven fons paleontològics d'Aiguafreda. Hi ha dues fitxes més amb fons del Museu d'Arqueologia de Catalunya (MAC) que corresponen als municipis de Santa Maria de Martorelles i de Montornès del Vallès. Aquest darrer municipi també té materials al Museu de Montmeló. El Museu Tomàs Balvey de Cardedeu conserva una sageta de coure de la Roca del Vallès. I l'Ajuntament de Santa Maria de Martorelles consigna fons arqueològics dipositats al Museu d'Arqueologia de Catalunya. Fins aquí els museus. La col·lecció privada és a Mollet del Vallès (amb materials arqueològics procedents de Santa Maria de Martorelles).

- També s'han consignat tres col·leccions particulars de caràcter arqueològic, corresponents als mateixos termes municipals: es troben en dues masies de Santa Eulàlia de Ronçana i a una de Tagamanent.

- Hi ha una fitxa de col·lecció d'un museu local (que inclouen tots els fons del museu en general) i que in-

Vallès Oriental

Municipi	Total Fitxes	Fitxes P. Moble	Objectes arqueològics	Col·leccions arqueològiques	Altres col·leccions amb mat. arqueològics	Total	Observacions
Aiguafreda	273	17 (6%)		Col. Sala Paleontologia E. Grimalt de Centelles Col. Museu Torre Balldovina Museu Episcopal de Vic		3	La col·lecció del Museu Torre Balldovina (Santa Coloma de Gramenet) es de caràcter geològic i paleontològic
Ametlla del Vallès, l'	441	19 (4,31%)		Museu S. Feliu Codines Museu de Granollers		2	
Bigues i Riells	368	22 (5,98%)		Col. Local (can Maspons) Museu S. Feliu Codines Museu de Granollers	Col. Sant Miquel del Fai	4	A sant Feliu també mat. paleontològics
Caldes de Montbui	373	29 (7,77%)		Museu Thermalia de Caldes de M.		1	
Cànoves i Samalús	155	15 (10%)	Moneda ibèrica (Museu de Granollers)			1	Correspon al Tresor de Cànoves (41 monedes desaparegudes)
El Figaró - Montmany	240	7 (2,92%)				0	
Fogars de Montclús	229	5 (2,18%)		Museu de Granollers		1	
Granollers	411	18 (4,38%)			Museu de Granollers	1	
Gualba	250	16 (6,40%)				0	
Martorelles	91	20 (21,98%)				0	
Montornès del Vallès	171	18 (11,46%)	Terminus Augustalis	Col.lecció local (arxiu) Museu de Granollers Museu Montmeló MAC		5	
Roca del Vallès, la	368	17 (4,62%)		Museu T. Balvey Cardedeu		1	Nomes una sageta de coure
Sant Pere de Vilamajor	339	46 (13,50%)				0	
Santa Eulàlia de Ronçana	261	26 (10%)	Mil·liari can Vendrell (MAC)	Col. Privada masia can Maspons Col. Privada masia Can Tabac		3	
Santa Maria de Martorelles	150	14 (9%)		Museu de Granollers MHC MAC Col. Privada a Mollet del Vallès		4	Les 4 col·leccions corresponen a mat. arqueològics del poblat ibèric de Castellruf
Tagamanent	171	13 (9,70%)	Estela de la Calma o Sitja del Llop	Col. Privada (del Montcau)		2	
Vallromanes	150	10 (6,67%)		Col·lecció arqueològica que es troba a l'Arxiu		1	Dipòsit (prospeccions) pendent de transferir al Servei d'Arqueologia
Vilanova del Vallès	76	3 (3,95%)				0	
TOTAL	4.446	315 (7,08%)				29	

clou fons arqueològics importants. Es tracta del mateix Museu de Granollers.

- També hi ha el cas de la Col·lecció de Sant Miquel del Fai, que és en bona part arqueològica.

- D'objectes singulars, de caràcter estrictament arqueològic, n'hi ha quatre, com ara veurem. Es tracta d'elements emblemàtics, molt coneguts i de gran rellevància científica. En primer lloc, tenim el *Terminus Augustalis* de Montornès del Vallès, que l'ajuntament acaba de museïtzar en un equipament públic. També s'ha fitxat al mapa de Santa Eulàlia de Ronçana el mil·liari romà can Vendrell, que s'exposa al Museu d'Arqueologia de Catalunya. El mapa de Tagamanent també ha inclòs la coneguda estela de la Calma o Sitja del Llop, que amb posterioritat a la publicació del mapa va ser traslladada i instal·lada al municipi de Montseny. Finalment, el mapa de Cànoves i Samalús inclou com a objecte una moneda ibèrica de Lauro que conserva el Museu de Granollers. El fitxatge d'aquesta simple moneda és rellevant perquè representa el conegut tresor de Cànoves, que tenia 41 monedes ibèriques, la majoria de les quals, però, van desaparèixer en mans de particulars.

Com hem vist, tots els materials mobles arqueològics fitxats al Vallés Oriental són de titularitat pública excepte cinc (les quatre masies esmentades i el fons del Museu Episcopal de Vic).

Bibliografia

A. V.: Mapes del Patrimoni Cultural. Corresponents als diferents municipis i a diferents autors, en diversos anys. Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona. <https://www.diba.cat/web/opc/xep/mapes>

BOSCH DE DORIA, M.; MONTLLÓ BALART, J. (2008): Inventari del patrimoni arqueològic del Parc Serralada Litoral. Consorci Parc Serralada Litoral, Museu de Granollers, Mataró, inèdit.

REYES, T. (2012). "Els Mapes de Patrimoni Cultural, una eina per conèixer el patrimoni local a la xarxa". Dins: D. A. *Patrimoni, història local i didàctica. Homenatge a Jaume Codina. Actes de les VI Jornades del Patrimoni del Baix Llobregat*, Sant Feliu de Llobregat: Consell Comarcal del Baix Llobregat i Edicions del Llobregat, 2012, 480-493.

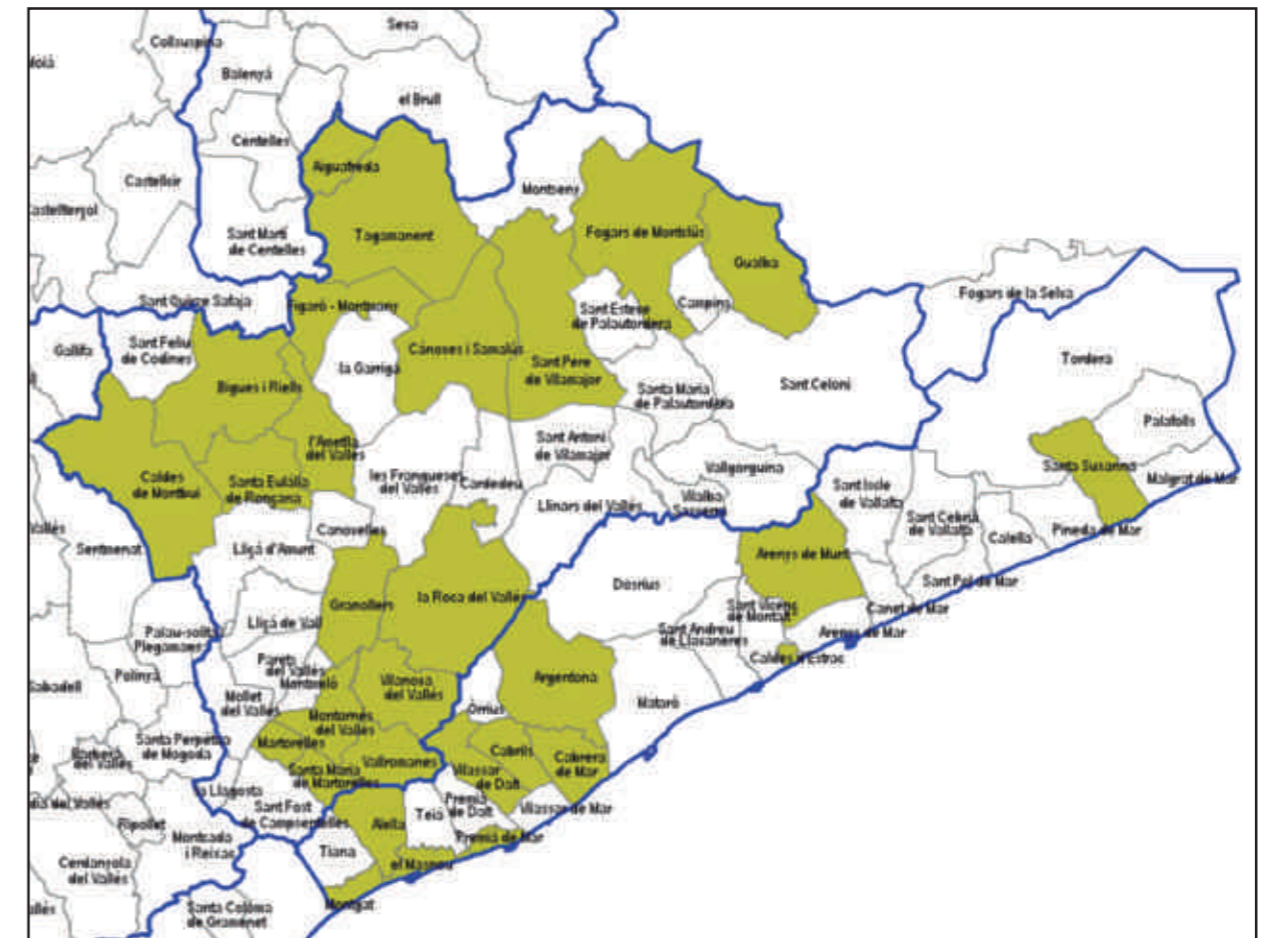

Fig. 1

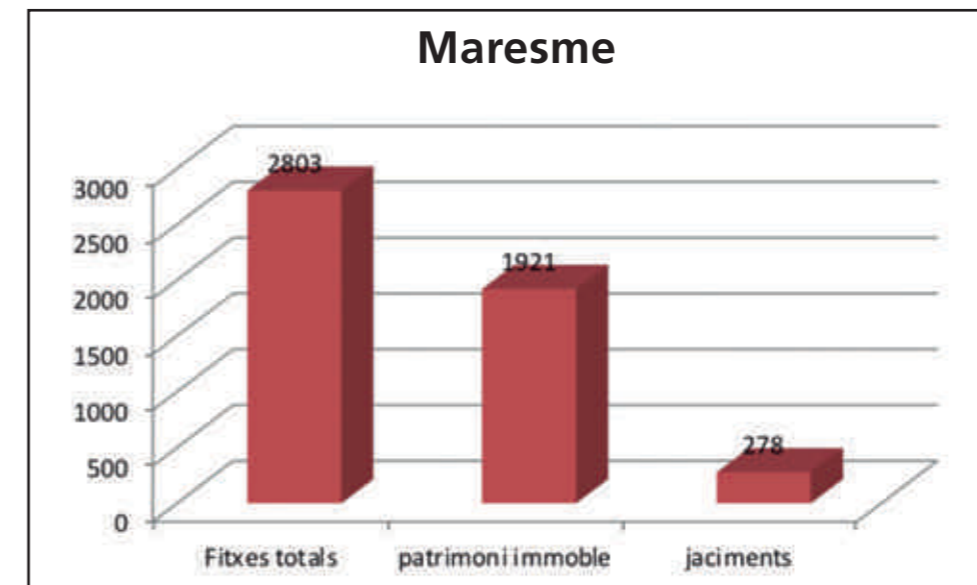

Fig. 2

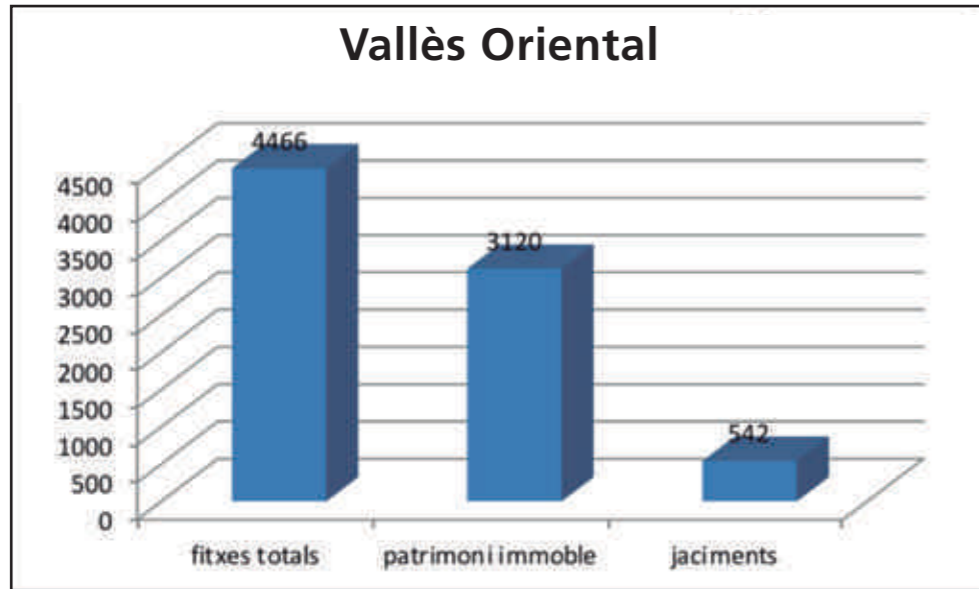

Fig. 3

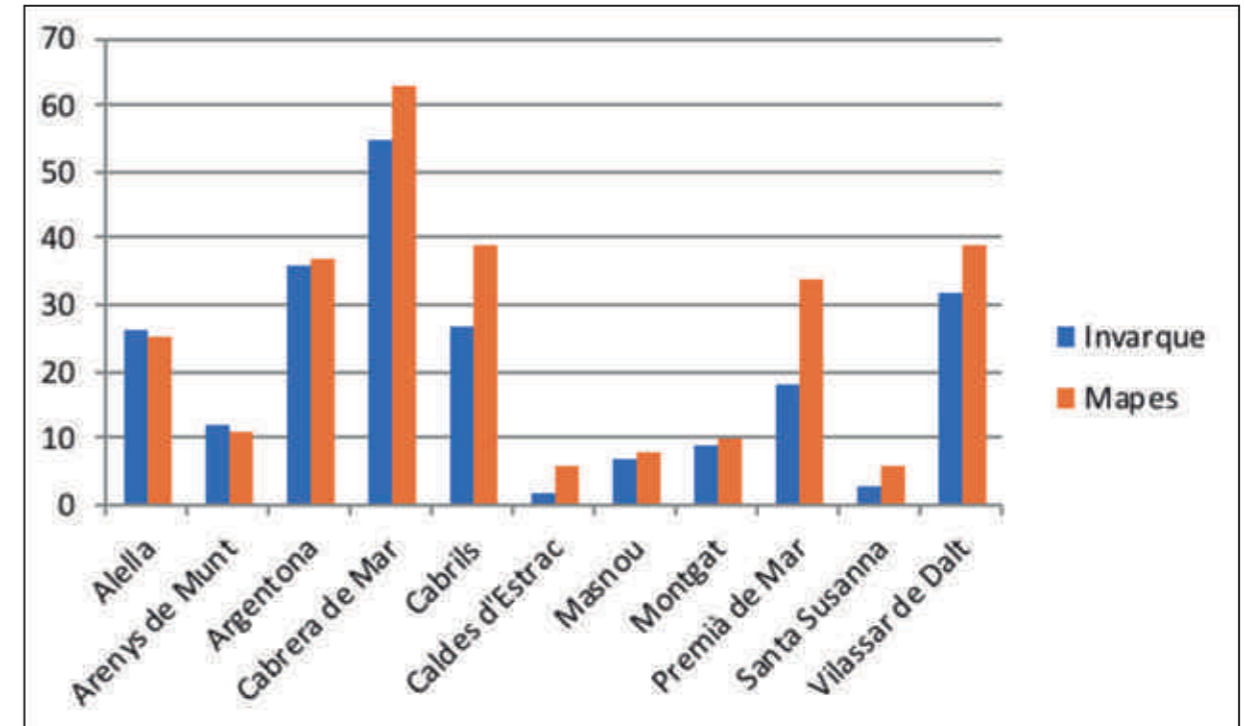

Fig. 5 / Jaciments arqueològics del Maresme

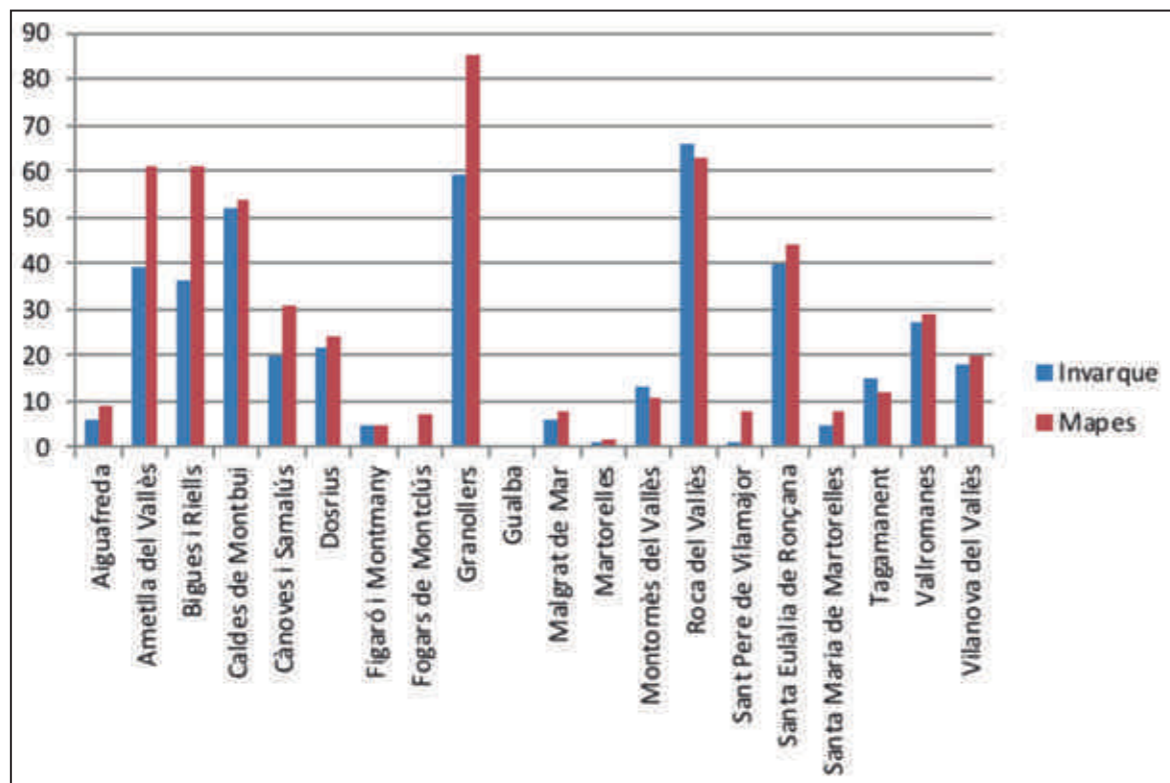
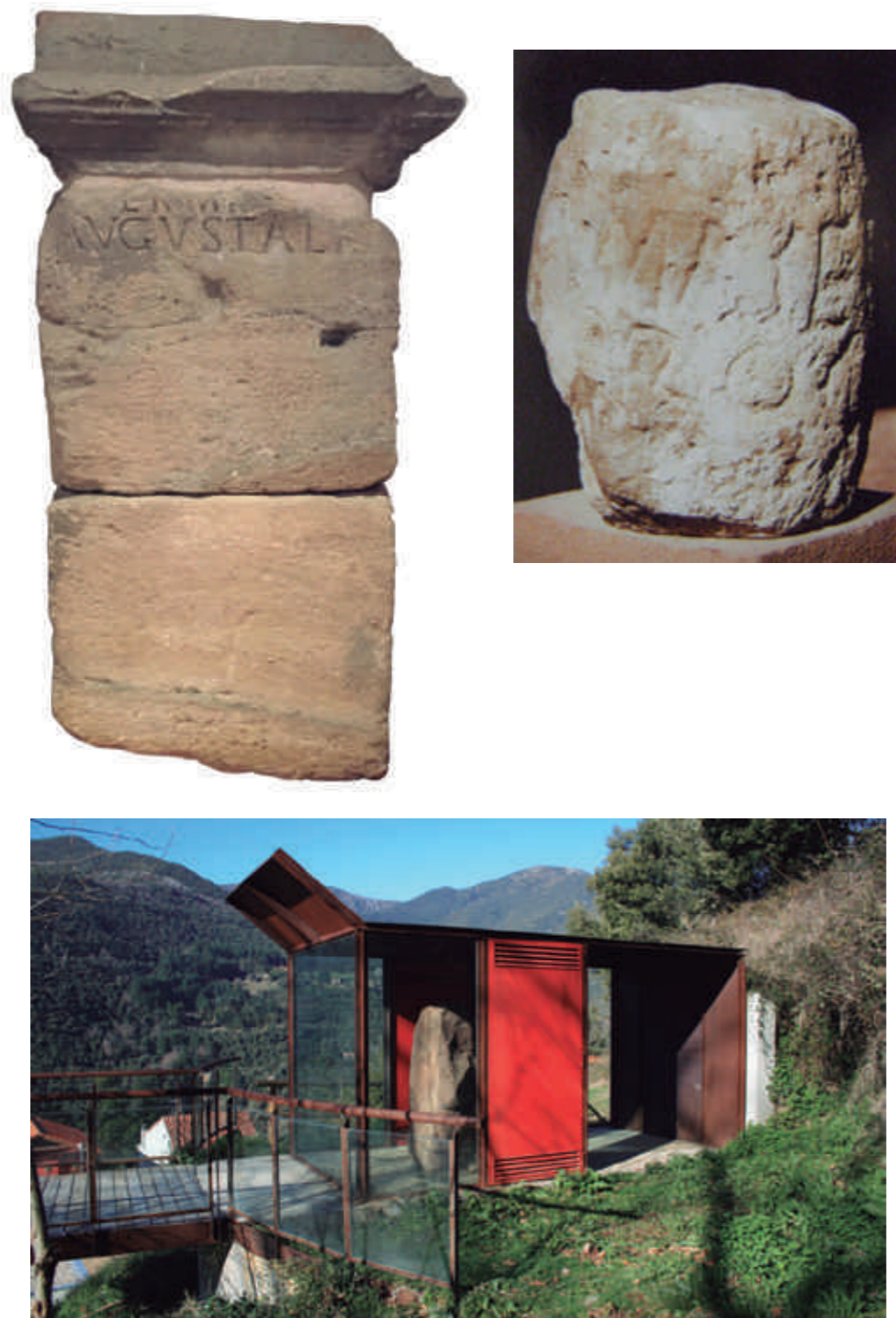

Fig. 4 / Jaciments arqueològics del Vallès Oriental

Fig. 6 /

Exemples d'objectes singulars de caràcter arqueològic, del Vallès Oriental, inclosos als mapes de patrimoni cultural.

A dalt, a l'esquerra, el *Terminus Augustalis* de Montornès del Vallès (núm. inv. 20311. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona).

A dalt, a la dreta, el mil·liari romà de can Vendrell, de Santa Eulàlia de Ronçana (Museu d'Arqueologia de Catalunya-Barcelona)

A baix, estela megalítica de la Calma o Sitja del Llop (Tagamanent; actualment exposada al municipi del Montseny))

La riquesa de l'arqueologia de Premià de Mar. Història d'una gestió (1996-2018)

Ramon COLL MONTEAGUDO

Museu Romà de Premià de Mar, collmr@premiademar.cat

Marta PREVOSTI MONCLÚS

Institut Català d'Arqueologia Clàssica, mprevosti@icac.cat

Jordi BAGÀ PASCUAL

col·laborador dels museus de Premià de Mar, jordibaga@hotmail.es

Resum

La gestió de l'arqueologia a Premià de Mar entre els anys 1996 i 2018 ha tingut moments de gran intensitat, s'han documentat des de jaciments excepcionals, com l'edifici octogonal romà de Can Ferrerons (2000), fins a etapes prehistòriques desconegudes fins aleshores al municipi, cas del neolític de Montboló (1999 i 2011). En aquest període també s'ha aprovat un Pla Especial de Protecció del Patrimoni (2001), s'ha editat una monografia que recull les restes arqueològiques del municipi (2004) i s'ha declarat com a bé cultural d'interès nacional (BCIN) l'edifici octogonal de Can Ferrerons (2014).

Paraules clau

Història de l'arqueologia, gestió, Premià de Mar (1996-2018)

Resumé

La gestion de l'archéologie de la ville de Premià de Mar pendant les années 1996 et 2018 elle a eu moments de grande intensité: ont été documentés des gisements exceptionnels, comme le bâtiment octogonal romain de Can Ferrerons (2000), et aussi phases préhistoriques inconnues jusque-là a la ville, comme le néolithique de Montboló (1999 i 2011). Dans cette période, il a également été approuvé un Plan Spécial pour la Protection du Patrimoine (2001), a été publiée une monographie qui rassemble les découvertes archéologiques de la ville (2004), et s'est déclaré comme Bien Culturel d'Intérêt National (BCIN) le bâtiment octogonal de Can Ferrerons (2014).

Mots clés

histoire de l'archéologie, gestion, Premià de Mar (1996-2018)

Introducció

Considerem que la història de l'arqueologia a Premià pot dividir-se essencialment en tres etapes. En la primera (1926-1939) veiem els primers temptejos i es comencen a fer descobriments en uns llocs on d'antuvi es desconeixia la presència de cap vestigi arqueològic. En la segona fase (1939-1981) es formen i es consoliden els grups arqueològics locals, a redós de les Comissaries Locals d'Excavacions Arqueològiques. I en la tercera (del 1981 endavant) assistim a una lenta professionalització i consolidació de les tasques de gestió arqueològica.

En aquest escrit no pretenem fer una relació més o menys detallada de la història de l'arqueologia premianenca, aspecte que ja ha estat desenvolupat en un treball anterior (COLL 2004: 41-53, amb bibliografia anterior). Sí que haurem de fer un breu repàs a aquests antecedents per tal de tenir una visió prou panoràmica del tema.

Els primers temptejos (1926-1939)

Poc abans de la Guerra Civil, assistim als primers descobriments arqueològics, tant al municipi de Premià de Mar com al de Premià de Dalt, que reben la visita de l'infatigable arqueòleg mataroní Marià Ribas i Bertran, que, a partir del 1926, documenta els primers jaciments premianencs, entre els quals destaquen Santa Anna o Can Vilà i encontorns, amb restes d'època romana.

L'any 1929, Joaquim Folch i Torres descobreix el poblat ibèric de la Cadira del Bisbe de Premià de Dalt.

Al llarg de la dècada del 1930, es produeixen algunes troballes arqueològiques. És el cas d'uns materials romans recuperats pel lampista Josep Comas entre Premià de Mar i Premià de Dalt, en un lloc indeterminat a prop del Camí del Mig. Van ser ingressats per Joaquim Folch i Torres a l'aleshores Museu Arqueològic de Barcelona i no s'han estudiat fins a temps recents (COLL, PREVOSTI 2011: 67-70).

També a la Cadira del Bisbe es van dur a terme algunes intervencions poc abans de la Guerra Civil. Van ser les d'un grup d'aficionats de Vilassar de Dalt i de Teià, dirigits per Jaume Ventura. També en aquest *oppidum* ibèric es va poder recollir un petit lot de material arqueològic, per part del Sr. Roura, i que es va ingressar al Museu Arqueològic de Barcelona. I també la constatació, per part de Marià Ribas, de tombes de *tegulae* i altres restes romanes allà, que han estat valorades en èpoques més recents (COLL 2009a: 97-104).

Formació i consolidació dels primers grups arqueològics (1939-1981)

Com ja sabem, la postguerra va portar la creació de les Comissaries Locals i Provincials d'Excavacions Arqueològiques, dependents del Servicio Nacional de Excavaciones, amb seu a Madrid, en les quals es van integrar molts dels aficionats que no havien mort en la guerra o que no havien hagut de fugir del país. Les comissaries van continuar mantenint les estructures de l'antic Servei d'Excavacions Arqueològiques, que havia estat dirigit per Pere Bosch Gimpera. Pel que fa a aquest període, va estar coordinat per Josep de Calassanç Serra Ràfols, arqueòleg primer represaliat i després més o menys rehabilitat per les autoritats franquistes (entre d'altres, BARRAL 2013: 85-100; SERRA, SERRA 2013: 101-123).

Quan el sistema de les Comissaries i les Delegacions d'Excavacions va ser suprimit, ja a la dècada del 1960, la majoria dels grups arqueològics més o menys consolidats van continuar funcionant de manera semblant. Essencialment, van continuar amb les tasques d'exploració, i en molts més casos encara, de salvament de restes en una comarca afectada pel salvatge urbanisme del tardofranquisme. Alguns d'aquests entusiastes es trobaven ja aixoplugats en els incipients museus que s'anaven creant aleshores. Pot consultar-se una visió panoràmica de l'arqueologia de l'època a la comarca del Maresme en un treball de Joan Bonamusa (BONA-MUSA 2003: 125-139).

En el cas de Premià de Mar, va tenir una importància cabdal la creació, l'any 1967, de l'Agrupació d'Estudis Científics i Culturals (AECC). Els pols d'atracció del grup van ser el poblat ibèric de la Cadira del Bisbe, de Premià de Dalt, amenaçat de destrucció a causa de les urbanitzacions que es planejaven i que en ocasions es començaven a executar. També l'entorn del traçat de l'actual autopista C-32, aleshores en construcció. I, en general, la intervenció davant de qualsevol amenaça envers el patrimoni arqueològic local o comarcal. Serveixin com a exemple dels salvaments que va dur a terme l'entitat els que es van efectuar a la sitja de la Torre Rosendo-Riera per causa de l'autopista (Premià de Dalt, 1968), al poblat ibèric de la Cadira del Bisbe, durant l'obertura de l'anomenat *Camí de la Costa* (Premià de Dalt, 1972-1973), o en la destrucció de la necròpolis romana del Palmar Hotel (Premià de Mar, 1976) (fig. 3, 3).

L'any 1969, de manera fortuïta, va tenir lloc a Premià de Mar el descobriment de la vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons, a partir d'un mosaic de prop de 50 m² i de sòlides construccions romanes a sota de l'edifici núm. 229 de l'actual Gran Via de Lluís Companys. La sensibilitat del promotor de l'obra, Sr. Bardina, que va alertar l'aleshores Museu Arqueològic de Barcelona, va

3. La riquesa de l'arqueologia de Premià de Mar. Història d'una gestió (1996-2018) ■

permetre una intervenció arqueològica, dirigida per Ricard Batista, de la qual es va fer ressò tot el poble. Premià de Mar va tenir, per primera vegada, consciència a nivell col·lectiu de posseir un passat romà.

La professionalització de les activitats arqueològiques (1981-2018)

El traspàs de competències en matèria de cultura a la Generalitat de Catalunya des del govern de l'Estat, durant l'anomenada *transició democràtica*, va tenir com a conseqüència el naixement del Servei d'Arqueologia i Paleontologia (1981). A partir d'aleshores es van començar a regular les activitats arqueològiques a Catalunya, i va quedar clar que els antics grups, en alguns dels quals tan sols hi havia aficionats, s'haurien de convertir a la nova situació administrativa.

L'any 1975, l'AECC es va legalitzar com a entitat, i alhora va incorporar dos arqueòlegs professionals, Jaume Àlvarez i Anna Carrasco, que tindrien la responsabilitat de la Secció d'Arqueologia els anys següents (1975-1982), per descomptat, *gratis et amore*. En aquell període, l'objectiu principal del grup va ser crear un museu per a Premià de Mar –que es faria realitat l'any 1986–, així com fer exposicions de l'arqueologia local, cursets d'arqueologia, excavacions arqueològiques de salvament, com, per exemple, les de Santa Anna (Premià de Dalt, 1976-1980), i fins i tot un projecte de recerca, que es faria al poblat ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, 1981-1982), avalat des de la Càtedra d'Arqueologia, Epigrafia i Numismàtica de la Universitat de Barcelona, aleshores dirigida pel Dr. Miquel Tarradell.

A partir del 1982, amb la marxa dels arqueòlegs per qüestions laborals, la Secció d'Arqueologia de l'AECC es va quedar sense professionals titulats. En aquell moment va ser proposat com a responsable un de nosaltres (R. Coll), aleshores estudiant d'arqueologia, que va exercir aquesta tasca durant gairebé una vintena d'anys (1982-2001).

D'aquest llarg període es poden destacar dues etapes, ben diferenciades. En la primera (1982-1996) va caldre fer tasques d'estudi i de documentació, ja que els jaciments arqueològics premianencs, evidenciats d'una manera o altra, a penes estaven estudiats i publicats. A la vegada, també es farien treballs de divulgació, amb el muntatge d'una sala d'arqueologia al Museu de l'Estampació (1986-1988), amb exposicions temporals (com la dedicada a l'assentament romà de Les Pèrgoles, a Premià de Dalt, l'any 1987), o amb diverses xerrades divulgatives.

Una de les activitats importants d'aquell període va ser la documentació de nous jaciments, mitjançant excavacions d'urgència o troballes casuals. Una llista de les estacions arqueològiques on es va intervenir durant

aquells anys, no tant a Premià de Mar com a Premià de Dalt i municipis propers, donarà idea de la intensitat d'aquestes tasques:

Intervencions arqueològiques (1981-1996)	
Any	Jaciment
1984	Palmar Hotel (Premià de Mar)
1987	Mas Coll (Alella), Les Pèrgoles (Premià de Dalt) i Cadira del Bisbe (Premià de Dalt)
1988	Can Vilà (Premià de Dalt) i Jardí Park o Ronda Mistral (Premià de Dalt) Col·laboració en l'adequació i el tancat de part del poblat de la Cadira del Bisbe, d'acord amb l'Ajuntament de Premià de Dalt
1989	Can Serra (Alella)
1993	Can Vilà (Premià de Dalt) i Cova de les Encantades (Cabrera de Mar)
1994	Terrenys de la Cisa (Premià de Dalt) i Cadira del Bisbe (Premià de Dalt)
1995	Plaça de la Sardana (Premià de Mar), Camí de la Mina (Cabrils) i Depuradora (Teià)

En l'etapa següent (a partir del 1996) van tenir lloc diversos canvis de planificació i execució pel que fa a l'arqueologia del municipi de Premià de Mar. El primer va ser que a partir del 1996 es va produir un fet cabdal per a la gestió correcta del seu patrimoni arqueològic: d'acord amb la Regidoria d'Urbanisme, aleshores encapçalada per Miquel Gironès, es va acordar dur a terme controls arqueològics en totes les obres públiques i en totes aquelles privades on era permès de fer-ho. Cal valorar que aquesta mesura, sense l'existència prèvia d'un Pla Especial de Protecció del Patrimoni, que no s'aprovaria fins uns anys més tard, demostrava una clara voluntat política envers la conservació de les restes arqueològiques. Cal dir també que en el decurs d'aquella etapa van augmentar significativament tant les obres públiques com les privades, i, per tant, les activitats constructives, la qual cosa va tenir com a conseqüència una quantitat més elevada d'intervencions arqueològiques, sobretot de control i de seguiment.

La crisi econòmica esdevinguda a partir, sobretot, de l'any 2008 ha provocat, en general, una aturada en els treballs arqueològics de camp a escala del país. Això no s'ha notat tant a Premià de Mar, atès que el municipi està urbanitzat en un alt percentatge. Les intervencions arqueològiques que s'han dut a terme des de l'any 1996 han estat les següents:

Intervencions arqueològiques a Premià de Mar (1996-2018)	
Any	Jaciment
1997	Torrents Amell i Fontsana
1997	Col·lector Gran Via
1997	Carrer Elisenda de Montcada
1997-1998	Carrer de la Mercè
1998	Els Frigorífics (1a fase)
1998	Edifici Mar
1998	Centre Cívic
1999	Els Frigorífics (2a fase)
1999	Col·lector (vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons)
2000-2001	Edifici octogonal (vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons)
2001	Can Salamó
2001	Els Frigorífics (3a fase)
2002	Comissaria Mossos d'Esquadra
2002	Edifici octogonal (vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons)
2002	Plaça del Dr. Ferran (vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons)
2004	Carrer d'Arbau, 2-10
2004	Carrer de la Plaça, 2
2004	Ca n'Amell
2004	Can Ferrerons (vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons)
2005	Can Boter
2006	Biblioteca Martí Rosselló
2006	Plaça del Dr. Ferran (vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons)
2006	Edifici octogonal (vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons)
2008	Edifici octogonal (vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons)
2010	Camí de Can França (trobada casual)
2010-2011	Plaça dels Països Catalans
2011	Can Torrents (trobada casual)
2012	Carrer de Sant Pau, 15 (trobada casual)
2014	Edifici octogonal (vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons)
2015	Ca l'Escoda
2015	Gran Via de Lluís Companys (vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons)
2016	Can Burra
2017	Pintor Pau Roig, 33
2017-2018	Plaça de Can Fitó

Fora de les intervencions arqueològiques estrictes, en el decurs de l'any 2001 es van tramitar i aprovar els nous Estatuts del Museu de l'Estampació de Premià de Mar, en els quals es preveia que un dels objectius de la institució seria la “gestió del patrimoni arqueològic del municipi, d'acord amb la legislació vigent” (art. 6.3).

D'importància cabdal com a eina de gestió del patrimoni arqueològic va ser l'aprovació, el mes de juny de l'any 2001, del Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic, Ambiental i Històric de Premià de Mar,

que inclou tots els jaciments arqueològics coneguts al municipi fins aquella data, d'acord amb la disposició addicional primera de la Llei 9/93, del Patrimoni Cultural Català (fig. 1). En l'actualitat, aquest Pla es troba integrat al POUM de Premià de Mar (2010), i s'ha ampliat amb nous elements, com, per exemple, els búnquers de la Guerra Civil. Aquest document pot consultar-se en línia: <http://www.premiademar.cat/organisme.php?id=170>.

Cal valorar també, com a eina de gestió patrimonial, si bé no exclusivament arqueològica, el Mapa del Patrimoni Cultural i Natural de Premià de Mar (MONTLLÓ 2011), promogut per l'Ajuntament de Premià de Mar i per l'Oficina del Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona. Es tracta d'un instrument valuós que també ha d'ajudar a reivindicar els patrimonis cultural i natural de la població, i planificar-ne les accions de rendibilització social i cultural més adients (vegeu el treball de Pedro Barbado i Francesc Xavier Menéndez, en aquest mateix volum).

La declaració com a BCIN de l'edifici octogonal romà de Can Ferrerons, el 18 de setembre del 2014, ha donat un nou impuls a la protecció del patrimoni arqueològic de la població, alhora que en facilita la difusió.

La gestió arqueològica a Premià de Mar, que en l'actualitat es duu a terme des del Museu de l'Estampació i des del Museu Romà, té un triple objectiu:

- Vetllar per la conservació dels béns arqueològics immobles i mobles de la població. En aquest sentit, cal destacar no només les tasques de control de les obres públiques i privades al municipi, d'acord amb les àrees arqueològiques protegides que es troben catalogades al POUM (fig. 1), o d'altres susceptibles d'interès patrimonial, sinó també les tasques fetes encaminades a la recuperació i la documentació de material arqueològic moble en mans de particulars producte de troba-

lles fortuïtes. És el cas, per exemple, d'alguns objectes de procedència subaquàtica que recentment s'han pogut ingressar al Museu.

- Recerca de l'arqueologia local. En el moment de redactar aquestes ratlles, estem treballant en la redacció de la memòria científica global sobre la vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons, que inclourà l'estudi de totes les intervencions arqueològiques que s'hi han fet des de l'any 1969. Cal dir que la concessió d'un Fons Europeu de Desenvolupament Regional (FEDER), entre els anys 2017-2020, al projecte d'acabament de les excavacions arqueològiques i museïtzació de l'edifici octogonal de Can Ferrerons –l'actual Museu Romà de Premià de Mar (fig. 4, 3)–, culminarà anys de recerca en aquest singular assentament d'època romana.

- Difusió del patrimoni arqueològic a diversos nivells. Això inclou el públic general, el públic escolar i el públic especialitzat. En aquest sentit, es duen a terme diverses accions divulgatives, com són:

- El muntatge i l'obertura d'una exposició generalista sobre l'arqueologia ibèrica i romana de Premià de Mar al Museu de l'Estampació (2011), que va ser ampliada l'any 2014 amb les troballes prehistòriques de la població (fig. 4, 1).

- Obertura al públic del Museu Romà de Premià de Mar (2015). En l'actualitat és un espai accessible, que es museïtzarà a partir del desenvolupament del projecte FEDER a què al·ludíem anteriorment (fig. 4, 3).

- La Festa Romana, que commemora l'obertura del Museu Romà, entorn dels idus de març. S'hi duen a terme diverses activitats de reconstrucció històrica per part de grups especialitzats, totes centrades en el món romà: legionaris, jocs gladiatoris, taller d'agrimensura, tallers d'oficis (fig. 4, 2)... I, per descomptat, jornada de portes obertes al Museu Romà. Tot plegat amb una gran aflluència de públic.

- Altres activitats, com són els *Lvdi Romani* o els tallers d'escriptura romana, de caràcter netament familiar, ajuden a difondre el patrimoni arqueològic entre la població propera.

- Resulta especialment positiu, per a la projecció fora del municipi, que la Festa Romana i altres activitats divulgatives formin part d'activitats supramunicipals de difusió del patrimoni arqueològic, com són les Jornades de Difusió del Patrimoni de la Laietània (l'antic Festival Laietània), organitzades pel Consorci de Promoció Turística Costa del Maresme. Enguany, també s'ha dut a terme el I Simpòsium d'Arqueologia Laietana, amb gran èxit de participació per part d'estudiosos, arqueòlegs i persones interessades, del qual aquest text forma part.

- Proposta d'activitats didàctiques per al públic es-

colar referides al Museu Romà, a partir d'uns dossiers per a l'alumnat i per al professorat, tant per a Primària com per a Secundària, en català i en anglès. Aquests vuit dossiers poden descarregar-se des de l'enllaç: <https://museuroma.pdm.cat>.

- També en el mateix enllaç es col·loquen els diferents treballs de recerca científica que es van publicant sobre la vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons, en format PDF, per tal que les persones interessades se'ls puguin descarregar.

- Publicació d'una monografia sobre l'arqueologia de Premià (de Mar i de Dalt), l'any 2004, que recull els coneixements que se'n tenien fins aleshores (COLL 2004). Amb anterioritat, i també amb posterioritat a la publicació d'aquesta monografia, també s'ha considerat una prioritat mantenir al dia el coneixement arqueològic que hom té de Premià de Mar, amb l'inventari actualitzat al màxim (CAZORLA *et alii* 1997: 177-202; COLL 2000: 15-46; COLL 2001: 239-260; COLL 2009b: 209-232).

- Publicació del conte *Secret, secret! L'horta Farrerons té un secret*, de Chus Díaz i Gina Portillo (2008), que explica als més menuts el descobriment de l'edifici octogonal de Can Ferrerons (fig. 4, 4).

- Realització periòdica de conferències sobre els avenços en la recerca arqueològica, adreçades a un públic general.

- Visites guiades al Museu Romà, per al públic escolar i per al públic general.

- Assistència a congressos, seminaris, col·loquis i trobades d'estudiosos, nacionals i internacionals, amb treballs generats per la recerca arqueològica, sobretot entorn de la vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons.

Valoració

La possibilitat de poder aplicar criteris d'arqueologia preventiva, cosa que va ser possible amb una certa regularitat a partir de l'any 1996 i, sobretot, a partir de l'aprovació del Pla Especial de Protecció del Patrimoni (2001), ha comportat una millora substancial pel que fa a la gestió del patrimoni arqueològic de Premià de Mar. D'aquesta manera, s'han pogut fer controls d'obra amb resultats diversos, cas de la constatació de deposicions secundàries com les de Can Salamó, indicatives d'assentaments més enlairats (p. e., COLL 2002: 7-17; COLL 2004: 252-255). També hi ha hagut novetats en assentaments ja coneguts, cas de la vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons amb les troballes de la zona del col·lector (COLL 2004: 265-266) (fig. 3, 2) o de la plaça del Dr. Ferran (CARBONELL 2009: 239-254; PREVOSTI *et alii* 2015: 199-205) (fig. 3, 1). També s'han fet descobertes de menor entitat, que no han estat ob-

viades, com les del col·lector de la Gran Via de Lluís Companys (COLL 2016: 9-11).

També s'han anat produint noves troballes, com són la de l'assentament iberoromà del carrer de la Mercè, datable entre els anys 75-25 aC (COLL *et alii* 1998: 73-94; COLL 2004: 154-161) (fig. 3, 4), o els abocadors romans dels Frigorífics del Maresme (COLL 2004: 161-162, 259; CARMONA 2007). Però allò que ha cridat més l'atenció ha estat el descobriment de tota una sèrie d'elements arqueològics singulars, desconeguts fins aleshores al municipi, com són bastants testimonis de la prehistòria recent. Entre aquests, a banda d'algunes troballes adscribibles a l'edat del bronze, com les de la plaça de la Sardana (COLL 2004: 79-81, amb bibliografia anterior), destaca la constatació de la fàcies Montboló, pertanyent al neolític antic recent, tant als antics Frigorífics del Maresme (COLL 2004: 64-65; COLL *et alii* 2004: 7-25) com en el decurs de la intervenció que es va dur a terme durant la construcció de l'aparcament de la plaça dels Països Catalans (COLL 2011).

La troballa més espectacular de tot el període que tractem, la que per si sola justificaria l'aplicació dels criteris de l'arqueologia de prevenció que sempre hem defensat, ha estat, sense cap mena de dubte, l'edifici octogonal de Can Ferrerons, evidenciat l'octubre del 2000 (fig. 2 *infra*). Aquest edifici ha estat objecte de diversos estudis, tant pel que fa a l'arquitectura (PUCHE *et alii* 2014; COLL, PREVOSTI 2016), la cronologia (PREVOSTI *et alii* 2014) o altres aspectes més concrets de l'edifici, com és el *balneum* (PREVOSTI, COLL 2017). Amb les restes d'altres parts de la vil·la, tot plegat forma un assentament extens (COLL 2004: 260-270), d'unes 5,5 ha i de llarga durada (circa 75 aC - 600 dC), que, malauradament, coneixem tan sols de manera molt parcial (fig. 2 *supra*). Amb la recerca engegada, comencem a conèixer aspectes tan cabdals com la data fundacional i una primera producció vitivinícola, que va ser el motiu de l'assentament (PREVOSTI *et alii* 2015; COLL *et alii* 2016), com ho va ser també el de tants d'altres.

En el decurs del temps, també s'han publicat algunes troballes arqueològiques casuals, tant d'època antiga (p. e., MONTLLÓ 2011: 79-81) o pertanyents a períodes més recents (GÓMEZ, COLL 2012: 25-27; COLL 2013: 25) (fig. 3, 5). Tampoc no s'han descuidat alguns aspectes de la paleontologia local (GARCIA 2016: 7-8).

En definitiva, i sempre en la mesura de les nostres possibilitats, no només hem intentat dur a terme com cal les tasques de recerca i conservació. També hem considerat com a part fonamental de la nostra dedicació la difusió de tot aquest patrimoni a tots els nivells, especialment pel que fa al públic escolar i al públic familiar. Perquè el coneixement generat per la recerca del patrimoni cal retornar-lo a la societat, que coneixent-lo l'estimarà i

ahora les persones se sentiran més arrelades al territori per un més que legítim sentiment de pertinença.

Bibliografia

BARRAL, X. (2013): Josep de C. Serra i Ràfols o la voluntat de continuïtat ideològica de l'arqueologia, des de la Mancomunitat i malgrat el franquisme. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics XXIV*, 85-100. Barcelona.

BONAMUSA, J. (2003): La investigació arqueològica al Maresme, a *L'arqueologia a Catalunya durant la República i el franquisme (1931-1975). Actes de les jornades d'historiografia celebrades a Mataró els dies 24 i 25 d'octubre del 2002. Homenatge a Marià Ribas i Bertran (1902-1996) en el centenari del seu naixement* (J. Barberà i J. García, coord.), 125-139. Mataró.

CARBONELL, C. (2009): Noves aportacions a l'estudi de la *pars rustica* de la vil·la romana de Can Ferrerons (Premià de Mar): el recinte de Llevant. *Actes del Simposi: Les vil·les romanes a la Tarraconense* (Revilla, V.; González, J. R.; Prevosti, M., ed.), vol II, Monografies 11, 139-154. Barcelona.

CARMONA, M. C. (2007): *Memòria de seguiment i posterior excavació arqueològica del jaciment "Els Frigorífics" de Premià de Mar (Maresme)*. Inèdita. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. Barcelona.

CAZORLA, F.; COLL, R.; JÁRREGA, R. (1997): Els darrers jaciments arqueològics descoberts a Premià. Una aportació a l'inventari arqueològic de Premià de Mar i Premià de Mar (el Maresme). *XIII Sessió d'Estudis Mataronins*, 177-202. Mataró (consultable en línia: <https://www.raco.cat>).

COLL, R. (1988): *El poblat ibèric de la Cadira del Bisbe (Premià de Dalt, el Maresme). Història de la investigació i estat de la qüestió*. Premià de Mar.

COLL, R. (2000): Nova actualització de l'inventari arqueològic de Premià de Mar i Premià de Dalt (el Maresme, Barcelona) (primera part). *XVI Sessió d'Estudis Mataronins*, 15-46. Mataró (consultable en línia: <https://www.raco.cat>).

COLL, R. (2001): Nova actualització de l'inventari arqueològic de Premià de Mar i Premià de Dalt (el Maresme, Barcelona) (segona part). *XVII Sessió d'Estudis Mataronins*, 239-260. Mataró (consultable en línia: <https://www.raco.cat>).

COLL, R. (2002): Resultats del seguiment arqueològic efectuats en els terrenys de Can Salomó (Premià de Mar, el Maresme). *XVIII Sessió d'Estudis Mataronins*,

7-17. Mataró (consultable en línia: <https://www.raco.cat>).

COLL, R. (2004): *Història arqueològica de Premià de Mar*.

COLL, R. (2009a): Una necròpolis romana al poblat ibèric de la Cadira del Bisbe de Premià de Dalt?. *III Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme*, 97-104. Vilassar de Mar.

COLL, R. (2009b): Les darreres novetats arqueològiques a Premià de Mar (anys 2004-2007). *XXV Sessió d'Estudis Mataronins*, 209-232. Mataró (consultable en línia: <https://www.raco.cat>).

COLL, R. (2011): *Memòria dels treballs de seguiment arqueològic duts a terme durant el projecte de construcció "Obres de reforma dels espais urbans i construcció d'un aparcament subterrani a la plaça dels Països Catalans" (Premià de Mar, octubre-desembre del 2010 i febrer del 2011)*. Inèdita. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. Barcelona.

COLL, R. (2013): Una vorera del segle XIX trobada al carrer de Sant Pau de Premià de Mar. *XXIX Sessió d'Estudis Mataronins*, 25. Mataró (consultable en línia: <https://www.raco.cat>).

COLL, R. (2016): Noves troballes a la vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons (Premià de Mar, el Maresme). *XXXII Sessió d'Estudis Mataronins*, 9-11. Mataró (consultable en línia: <https://www.raco.cat>).

COLL, R.; CARMONA, M. C.; CAZORLA, F.; MONTLLÓ, J. (1998): L'assentament iberoromà del carrer de la Mercè (Premià de Mar, el Maresme). *Laietània* 11, 73-94. Mataró.

COLL, R.; PREVOSTI, M. (2011): Premià de Mar, 1932. Descobertes arqueològiques al Camí del Mig. *XXVIII Sessió d'Estudis Mataronins*, 67-70. Mataró (consultable en línia: <https://www.raco.cat>).

COLL, R.; PREVOSTI, M. (2016): La tècnica constructiva de l'edifici octogonal de Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). *QUARHIS*, 12, 94-105. Barcelona.

COLL, R.; PREVOSTI, M.; BAGÀ, J. (2016): Primeros resultados del estudio del taller anfórico de la Gran Via-Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). *III Congreso Internacional de la SECAH-Ex Officina Hispana. Amphorae ex Hispania. Paisajes de producción y de consumo* (R. Járrega i P. Berni, ed.), 120-138. Tarragona.

COLL, R.; QUADRADA, R.; FONT, J. (2004): Els materials prehistòrics documentats durant les intervencions arqueològiques al jaciment dels Frigorífics de Premià de

Mar (1999-2002): del neolític de Montboló a l'edat del bronze. *XX Sessió d'Estudis Mataronins*, 7-25. Mataró (consultable en línia: <https://www.raco.cat>).

GARCIA, E. (2016): L'Holocè de Premià de Mar. *XXXII Sessió d'Estudis Mataronins*, 7-8. Mataró (consultable en línia: <https://www.raco.cat>).

GÓMEZ, J.; COLL, R. (2012): Alguns fragments de la història de Premià de Mar. *XXVIII Sessió d'Estudis Mataronins*, 25-27. Mataró (consultable en línia: <https://www.raco.cat>).

MONTLLÓ, J. (2011): Troballes arqueològiques al camí de can França (entre els termes municipals de Premià de Mar i Premià de Dalt, el Maresme). *XXVII Sessió d'Estudis Mataronins*, 79-81. Mataró (consultable en línia: <https://www.raco.cat>).

MONTLLÓ, J. (2011): *Mapa del Patrimoni Cultural i Natural de Premià de Mar* (consultable en línia: <http://patrimonicultural.diba.cat>).

PREVOSTI, M.; COLL, R. (2017): Un balneum du Ve siècle dans le bâtiment octogonal de Can Ferrerons (Barcelone). *SRWRP* 10, 69-80. Girona.

PREVOSTI, M.; COLL, R.; BAGÀ, J. (2015): Sobre el moment fundacional de la vil·la romana de la Gran Via-Can Ferrerons (Premià de Mar, Barcelona). *II Congrès Internacional d'Arqueologia i Món Antic Tarraco Bienal 2014*, 199-205. Tarragona.

PREVOSTI, M.; LINDROOS, A.; HEINEMEIER, J.; COLL, R. (2016): AMS 14C dating at Can Ferrerons, a Roman octagonal building in Premià de Mar, Barcelona. *Journal of Archaeological Science: Reports* 6, 275-283. Consultable en línia: https://ac.els-cdn.com/S2352409X16300402/1-s2.0-S2352409X16300402-main.pdf?_tid=fdc84f70-6536-4088-b0c7-8e5f41966e-d4&a&c&d&n&t=1530549038_5c&d&a2c7e-2974284790b4596391ae3440.

PUCHE, J. M.; PREVOSTI, M.; PADRENY, J. M.; COLL, R. (2014): El edificio de Can Ferrerons, estudio métrico y arquitectónico. A J. M. Álvarez, T. Nogales i I. Rodà (ed.): *XVIII CIAC. Centro y periferia en el mundo clásico*. Vol. II, 1077-1081. Mérida.

SERRA, E.; SERRA, B. (2013): Repressió, represàlies i represa en l'arqueologia catalana (de 1939 a finals de la dècada del 1940): notes sobre Josep de Calassanç Serra i Ràfols. *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics XXIV*, 85-100. Barcelona.

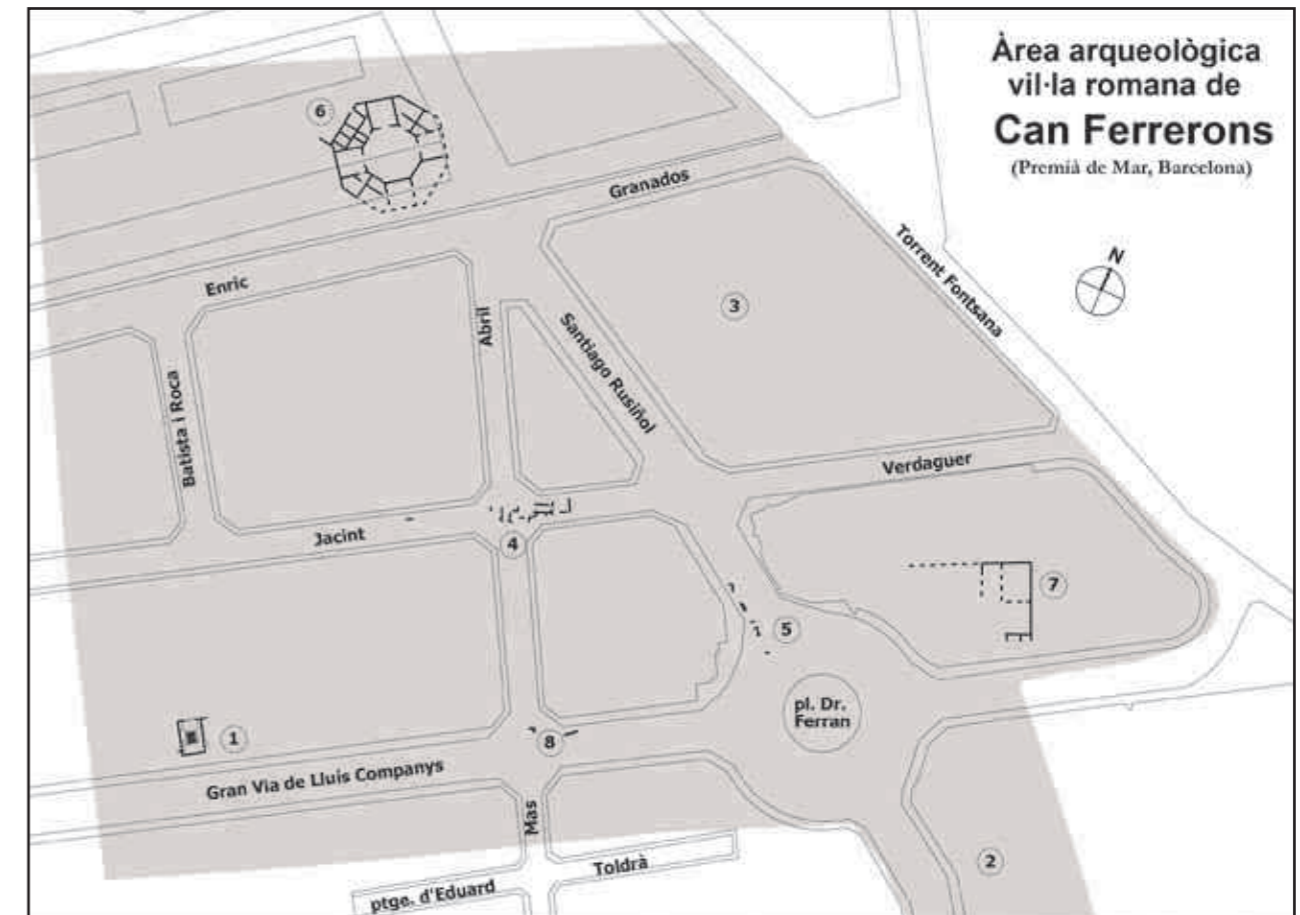
 CATÀLEG DEL PATRIMONI ARQUITECTÒNIC AMBIENTAL HISTÒRIC DE PREMIÀ DE MAR	FITXA BÀSICA I NORMATIVA A-1 Data: X-00 Revisió:
	ESTAT DE CONSERVACIÓ GLOBAL:
DENOMINACIÓ DEL JACIMENT:	
TIPUS DE JACIMENT:	
CRONOLOGIA:	
CONTEXT/LOCALITZACIÓ:	
ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES I DATA:	
DESCRIPCIÓ DE LES RESTES ARQUEOLÒGIQUES:	
UBICACIÓ DEL MATERIAL ARQUEOLÒGIC:	
FORMES D'ACTUACIÓ NORMATIVA:	

Fig.1 / Matriu de la fitxa del Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic, Ambiental i Històric de Premià de Mar (2001).

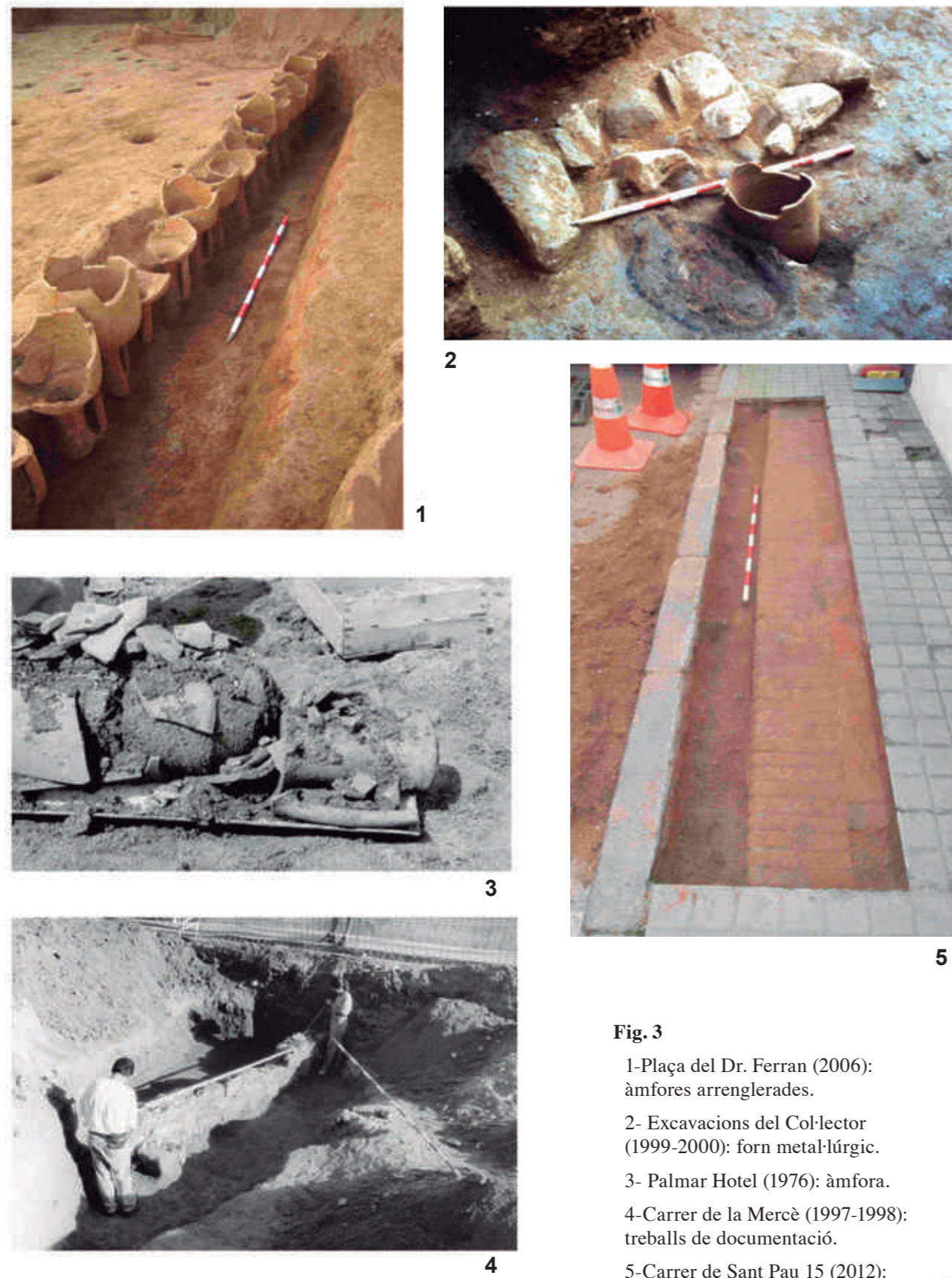
1 - Gran Via 229; 2 - Mas Foixà; 3- Vallpremià; 4 - carrer Jacint Verdaguer; 5 - carrer Santiago Rusiñol; 6 - edifici octogonal; 7- pl. del Dr. Ferran; 8 - Troballes 2015.

■ Àrea de jaciment

Fig. 2 / Planta general de la vil·la de la Gran Via-Can Ferrerons. Foto aèria de l'edifici octogonal feta durant l'excavació (2001).

Fig. 3

- 1-Plaça del Dr. Ferran (2006): àmfors arrengrerades.
- 2- Excavacions del Col·lector (1999-2000): forn metal·lúrgic.
- 3- Palmar Hotel (1976): àmfora.
- 4-Carrer de la Mercè (1997-1998): treballs de documentació.
- 5-Carrer de Sant Pau 15 (2012): vorera del segle XIX.

Fig. 4

- 1-Exposició sobre l'arqueologia de Premià. Museu de l'Estampació (2011).
- 2-Cartell de la IV Festa Romana (2018)
- 3-El Museu Romà (2015)
- 4-Portada del conte *Secret, secret! L'horta Farrerons té un secret*

Emocionar-se amb el llegat romà de proximitat. Intervencions didàctiques a l'aula de clàssiques

Margalida CAPELLÀ SOLER
Institut Premià de Mar

Resum

Diferents intervencions didàctiques portades a terme a l'aula de Llatí de l'Institut Premià de Mar per tal d'acostar els jaciments arqueològics del Maresme a l'alumnat i animar-los, amb la descoberta del llegat romà de proximitat, a interessar-se més pel nostre passat, a valorar el nostre increïble patrimoni local, a encuriosir-se per la història i l'arqueologia, a voler preservar els béns culturals i a emocionar-se amb el turisme arqueològic, a prop de casa, amb l'escola, però també amb les seves famílies i amics.

Paraules clau

Didàctica, patrimoni local, turisme arqueològic, llegat romà

Summary

Different didactic interventions carried out in the Latin classroom of the Premià de Mar institute in order to bring the Maresme archaeological sites closer to the students and to encourage them, with the discovery of the Roman legacy of proximity, to learn more about our past, to value our incredible local heritage, to become curious about history and archaeology, to want to preserve cultural property and to get excited about local archaeological tourism either on school trips or with family and friends.

Keywords

Teaching, Local heritage, Archaeological tourism, Roman legacy

A les classes de Llatí de l'ESO i de Batxillerat de l'Institut Premià de Mar, a més d'aprendre la llengua llatina, estudiem cultura i civilització romana. Fem visites als principals jaciments arqueològics de Catalunya (Bàrcino, Tàrraco i Empúries) i de viatge de final de curs, des de fa uns anys, visitem Roma.

Des del descobriment del jaciment de Can Ferrerons, l'any 2000, fins a l'actualitat, convertit en el Museu Romà de Premià, gràcies a l'amabilitat de Ramon Coll, primer, i després de la Dra. Marta Prevosti, entre d'altres, els alumnes de diferents generacions del nostre institut han pogut gaudir de les explicacions *in situ* del jaciment i n'han anat deixant registre als nostres blogs *El Fil de les Clàssiques*, *Aracne fila i fila* i *A* cada passa referents clàssics, així com en diferents treballs i projectes de recerca. Als alumnes els resulta molt emocionant descobrir que a prop, o fins i tot a sota de casa seva, hi ha restes romanes i petjades de vides passades. La descoberta d'aquest patrimoni romà de proximitat i la fascinació pels objectes trobats i exposats els resulta sempre molt intrigant, de manera que cal ajudar-los a fer aquesta descoberta i a valorar i a estimar el patrimoni cultural, herència del passat i llegat per al futur.

Objectius didàctics i avaluació per competències:

A Llatí i a Cultura Clàssica, ens hem fixat els objectius següents:

Acostar els jaciments arqueològics romans del Maresme a l'alumnat.

Animar-los, amb la descoberta del llegat romà de proximitat, a:

- Interessar-se més pel nostre passat
- Valorar el nostre patrimoni local
- Encuriosir-se per la història i l'arqueologia
- Voler preservar els béns culturals
- Emocionar-se amb el turisme arqueològic, a prop de casa, amb l'escola, però també amb les seves famílies i amics
- Participar en les festes de reconstrucció històrica i en els festivals locals, com Laietània
- Fer-ne difusió als blogs, a la ràdio i a les xarxes socials

Tots aquests objectius van encaminats a assolir el nostre objectiu didàctic principal, que és:

Aconseguir el desenvolupament de les dimensions següents dins el marc comú europeu de referència per a les llengües (CONSEJO DE EUROPA, 2002: 146-147):

1. Dimensió sociocultural: Comprendre i valorar el nostre món a partir de les arrels culturals que l'han configurat.

2. Dimensió cultural i artística: Valorar el patrimoni cultural com a herència rebuda del passat, per defensar-ne la conservació i afavorir que les generacions futures se l'apropriïn.

3. Dimensió de tractament de la informació i organització dels entorns de treball i aprenentatge: Cercar, contrastar i seleccionar informació digital adequada per al treball que s'ha de fer, tot considerant diverses fonts i mitjans digitals.

4. Dimensió comunicació interpersonal i col·laboració: Participar en entorns de comunicació interpersonal i publicacions virtuals per compartir informació i fer activitats en grup, tot fent servir eines i entorns virtuals de treball col·laboratiu.

A més de la competència bàsica principal, la d'aprendre a aprendre, que permetrà als nostres alumnes, futurs ciutadans, continuar aprenent de manera autònoma d'acord amb els propis objectius i necessitats, alhora que guia les accions i el desenvolupament de totes les altres competències.

L'aproximació al llegat de proximitat no s'avalua només a la matèria de Llatí, sinó que la nota també forma part de l'avaluació per competències a l'ESO en la competència digital i la social i personal, que són transversals.

Intervencions didàctiques

A l'aula de Clàssiques de l'Institut Premià de Mar, ja fa més d'una dècada que gaudim d'un entorn virtual d'aprenentatge i de vint-i-cinc blogs que pegen del blog d'aula *El Fil de les Clàssiques*. Entre totes les activitats didàctiques que hem portat a terme, val la pena destacar, per ser les primeres, les següents:

Jaciments romans al Maresme, projecte de recerca fet durant el curs 2010-2011 pels alumnes de Llatí de 4t ESO de l'antic Institut Cristòfol Ferrer de Premià de Mar Alejandra Bejarano, Georgina Tur, Hady Camara i Ricard Alcázar. <https://jacimentsromansalmareme.jimdo.com/localitzaci%C3%B3/>

Per què el van triar? Justifiquen així la seva tria i expliquen els objectius del seu treball:

“Tot i que no ho vàiem clar, finalment vam triar aquest tema perquè la Margalida ens va portar, en una hora de classe de Llatí, a visitar el jaciment de Can Ferrerons com a projecte d'estudi per emprendre aquest projecte de recerca. Està situat a cinc minuts del nostre institut i no en sabíem res, tret dels apunts preparatoris publicats a *El Fil de les Clàssiques* i a *Aracne fila i fila!*”

4. Emocionar-se amb el llegat romà de proximitat. Intervencions didàctiques a l'aula de clàssiques

Sentim fascinació pels romans, ja que el seu llegat és el major llegat cultural de la història, un llegat legislatiu amb lleis àmplies i bones, un llegat jurídic, un llegat econòmic, un llegat militar, el llegat de Roma, al cap i a la fi, és el que fa que el món funcioni, però avui les restes de Roma cada vegada són menys conegudes. Amb aquest treball mirarem de fer que la petjada de Roma sigui coneguda a la comarca del Maresme. Tot i que han passat molts segles, hi ha llocs que es poden visitar, un cap de setmana, un diumenge, per exemple, llocs en els quals no sempre s'ha de pagar, però sí esperar perquè arribin les dates de jornades obertes, tot i que no tinguin gaire promoció.

Objectiu: Volem localitzar el món romà del Maresme i fer-ne difusió, ja que no apareix gairebé enlloc, ni en la ruta del Maresme del Palau Robert. En el llistat de jaciments romans del Maresme, només s'inclouen la Torre Llauder de Mataró i la vil·la de Can Sent-romà de Tiana.

Punt de partida: la pàgina de patrimoni de Gencat Romans al Maresme.

Després de la seva recerca de jaciments romans al Maresme, els van geolocalitzar en un Google Maps, ja que aquesta eina no només facilita la geolocalització, sinó que també permet consultar en ruta amb els dispositius mòbils i en un clic l'horari d'obertura d'un museu, d'un jaciment, les dades d'interès, les activitats programades... <https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?ll=41.51629000000005%2C2.3881529999999884&spn=0.179948%2C0.291824&hl=ca&t=h&oe=UTF8&msa=0&z=11&source=embed&ie=UTF8&mid=1frAQIM-4CUgs2C2JF35c0-plh6VE>

Varen arribar a les conclusions següents:

“Les restes romanes més importants es troben al Baix Maresme, situat entre dos ramals de la via Augusta i amb bons ports. Tot i això, són restes poc conegudes.

El tipus d'assentament principal dels romans a Catalunya, i concretament al Maresme, va ser el que ells mateixos varen anomenar *villae* (vil·les), és a dir, cases de camp. L'arqueologia ha demostrat que el poblament romà va ser, a la comarca del Maresme, dispers, però molt abundant. Volem destacar els *balnea* octogonals de Can Ferrerons, a Premià de Mar, Torre Llauder, a Mataró, la *Cella Vinaria* de Teià, la Fornaca, a Vilassar, i Can Modolell, a Cabrera de Mar (sic).

Tot plegat ens indica que la petja romana al Maresme és ben patent i que cal ser molt respectuosos amb els testimonis del passat. Les restes romanes trobades i per trobar són molt abundants i mereixen un bon seguiment arqueològic, i cal preservar-les, ja que són el nostre passat i, per tant, el nostre futur.”

Prospecció: “Cal dir que els testimonis de la presència romana en el que avui és el municipi de Premià de Mar és prou abundant i que caldria fer tot un treball de recerca”.

El curs següent, un alumne de segon de Batxillerat, Rubén Florencio, va seguir el fil de la prospecció de *Jaciments romans al Maresme: Can Ferrerons un jaciment excepcional a Premià de Mar*. Un treball que li va permetre mantenir moltes converses amb els arqueòlegs que havien excavat a Can Ferrerons, Josep Font, la Dra. Marta Prevosti, Ramon Coll i la Dra. Isabel Rodà, i va tenir molta difusió a Ràdio Premià i molts premis, entre els quals volem destacar el Premi Recerca Jove 2012, l'Hèracles 2012...

Quan van arribar, el 2012, a segon de Batxillerat, Georgina Tur i Hady Camara van voler continuar amb el treball de recerca *Turisme arqueològic al Maresme* i van obrir una altra pàgina amb Jimdo <https://turismearqueologicmaresme.jimdo.com/>:

“A l'hora de triar el nostre treball de recerca de segon de Batxillerat, teníem molt clar que volíem seguir amb la investigació engegada a 4t d'ESO sobre els jaciments romans del Baix Maresme, però se'ns va acudir que seria encara millor, per donar a conèixer els jaciments que van deixar els romans fa segles a la nostra comarca, dinamitzar-los. Aquest és, doncs, l'objectiu principal del nostre treball. Volem que tothom sàpiga que té jaciments romans magnífics a la vora de casa i que estan esperant que algú els visiti.”

El seu objectiu principal va ser:

“Dinamitzar els jaciments perquè la gent vagi a veure'ls. I, alhora, aquest treball en format web pretén ser una audioguia per tal que la gent trobi, amb el seu dispositiu mòbil, la informació que necessiti, fins i tot, *in situ*.”

Van aconseguir fer una colla de tallers i van acostar els adolescents un diumenge matí al Museu!

(Fig.1)

Turisme arqueològic al Maresme va tenir difusió a Ràdio Premià i va ser guardonat amb una sèrie de premis, entre els quals volem destacar el Baldiri Reixac 2013, l'Eidèia 2013...

Els alumnes de Llatí de l'Institut Premià de Mar hem vist la descoberta del jaciment de Can Ferrerons, i mentre els anys han anat passant l'hem anat coneixent i descobrint gràcies als arqueòlegs, a Marta Molina, a Anton També... L'hem visitat amb el professor Robert Delord i els seus cent alumnes francesos de Grenoble, que ens van visitar perquè ens havíem conegut a la xarxa, fins i

tot va venir la televisió del Maresme, han sorgit articles als nostres blogs, *thinglinks*, jocs i gimcanes, lectures compartides de textos llatins, hem visitat exposicions, hem assistit a xerrades i a conferències fetes per arqueòlegs, hem participat en festivals de reconstrucció històrica (*Vinalia Rustica*, a Teià, Festival Laietània, festa iberoromana de Cabrera...), hem fet enregistraments audiovisuals, projectes i treballs de recerca i hem tingut la sort de tenir molts reconeixements i premis; també els ha inspirat per fer relats i microrelats per Sant Jordi.

(Fig. 2)

També hem visitat, amb l'Institut Torre Llauder i el Museu de Mataró, els forns romans de Vilassar de Dalt, la *cella vinaria* de Teià, entre d'altres, i, a títol personal, han visitat i han fet treballs de tots els jaciments romans del Maresme.

Quines dificultats hem tingut?:

Tot i que hi ha empreses, com Tanit Didàctica i Difusió Cultural, que ens ho faciliten molt i ens fan molt bones propostes didàctiques, a Secundària i a Batxillerat, és difícil poder visitar tot el patrimoni romà del Maresme des de l'escola, i cal tenir en compte que els grups escolars són una part fonamental dels públics dels museus i els espais patrimonials del nostre país. Per tant, crec que caldria un abonament d'un any per poder visitar tots els centres del Maresme i, fins i tot, facilitar-hi el desplaçament amb transport públic, de manera que proposo fer un recorregut de turisme arqueològic durant uns dies a l'any, o durant el Festival Laietània, si no pot ser més sovint, de manera que poguéssim pujar i baixar, com en un autobús turístic, des de qualsevol jaciment per decidir amb facilitat quins visitem. Si volem que els alumnes visitin els museus, cal facilitar-los el desplaçament des de l'escola i en el seu lleure, amb els amics i familiars, però també per potenciar el turisme cultural del Maresme.

Conclusions

A tall de conclusió, podem afirmar que hem aconseguit els nostres objectius amb escreix i hem despertat en els nostres alumnes:

- Interès pel nostre passat romà
- Interès pel nostre patrimoni
- Interès pel turisme cultural de proximitat
- Interès per l'arqueologia i la història
- Interès per participar i col·laborar en actes culturals com exposicions, conferències, visites a museus, tallers, Festivals, Jornades, certàmens...
- Interès per difondre el patrimoni romà local

I, finalment, agrair profundament la tasca dels arqueòlegs i de totes les persones que dinamitzen el patrimoni local. Moltes gràcies per deixar-nos gaudir i emocionar-nos *in situ*, i també difondre a la xarxa la vostra feina.

Bibliografia

Avaluació per competències Decret juliol de 2018 CONSEJO DE EUROPA (2002). *Marco común europeo de referencia para las lenguas: aprendizaje, enseñanza y evaluación*. Madrid. MECD y Anaya.

Webgrafia

A cada passa referents clàssics
<http://blocs.xtec.cat/referentsclassics/>

Aracne fila i fila
<http://blocs.xtec.cat/aracnefilaifila/>

Can Ferrerons, un jaciment excepcional a Premià de Mar (TR de Rubén Florencio)
http://seec.cat/wp-content/uploads/2012/04/FERRERONS_FLORENCIO.pdf

El Fil de les Clàssiques
<http://blocs.xtec.cat/elfildelesclassiques/>

Google Maps de Jaciments Romans del Maresme
<https://www.google.com/maps/d/u/0/viewer?ll=41.516290000000005%2C2.3881529999999884&spn=0.179948%2C0.291824&hl=ca&t=h&oe=UTF8&msa=0&z=11&source=embed&ie=UTF8&mid=1frAQIM-4CUgs2C2JF35c0-plh6VE>

Jaciments romans al Maresme
<https://jacimentsromansalmaresme.jimdo.com/localitzaci%C3%B3/>

Turisme arqueològic al Maresme
<https://turismearqueologicmaresme.jimdo.com/>

4. Emocionar-se amb el llegat romà de proximitat. ■ Intervencions didàctiques a l'aula de clàssiques

Fig. 1 Cartell dels tallers. Turisme arqueològic al Maresme

Fig. 2 Lectura de *Perènnia* amb Mònica Miró al Museu Romà de Premià de Mar.

ESTUDI

L'hipogeu de la Costa de Can Martorell i la guerra a la prehistòria a través de l'etnologia

Daniel DAVÍ I SALVANYÀ
Centre d'Estudis d'Arqueologia i Història de Mataró

Resum

L'excavació de l'hipogeu calcolític de la Costa de Can Martorell (Dosrius, Barcelona) va donar lloc a la hipòtesi d'un episodi bèl·lic que hauria causat la mort de nombrosos individus. En aquest treball comparem el registre arqueològic amb dades de l'antropologia referents a diverses societats tribals. Els antropòlegs parlen de l'ús generalitzat de la guerra entre grups, que sovint es duia a terme a través d'emboscades o atacs per sorpresa, que en ocasions podien provocar un elevat nombre de baixes.

Resumen

La excavación del hipogeo calcolítico de la Costa de Can Martorell (Dosrius, Barcelona) dio lugar a la hipótesis de un episodio bélico que habría causado la muerte de un número elevado de individuos. En este trabajo comparamos el registro arqueológico con información de la antropología referente a sociedades tribales. Los antropólogos hablan del uso generalizado de la guerra entre grupos, frecuentemente a través de emboscadas o ataques por sorpresa, que en ocasiones podían provocar un elevado número de bajas.

Paraules clau:

hipogeu, calcolític, antropologia, guerra, atacs per sorpresa

Palabras clave:

hipogeo, calcolítico, antropología, guerra, ataques por sorpresa

Introducció

Al segle XVI es va forjar el mite del bon salvatge a partir de la descoberta, per part dels europeus, de poblacions indígenes en diversos continents. Es veia en les poblacions primitives una qualitat moral que contrastava amb la suposada vilesa i cobdícia dels europeus, donant lloc a la imatge del salvatge simple i saludable, solidari amb la seva comunitat i en perfecta harmonia amb la natura (MERCADAL, AGUSTÍ 2006: 37). Aquesta visió de l'home prehistòric va anar canviant a mesura que descobertes arqueològiques com el sepulcre col·lectiu de San Juan ante Portam Latinam (Àlaba), publicat el 1988, no deixaven cap dubte que s'havien dut a terme accions violentes.

Al Maresme, l'excavació de l'hipogeu de la Costa de Can Martorell, de Dosrius, va obrir noves vies per a l'estudi de la guerra a la prehistòria (ALIAGA 2003: 53-70). La tomba contenia les restes d'uns 200 individus i 68 puntes de fletxa de sílex. L'anàlisi tecno-funcional de les fletxes a partir d'un protocol experimental va determinar que algunes –si no totes– van entrar a la tomba allotjades als cossos dels inhumats i, per tant, es va produir almenys un episodi violent que va provocar la mort d'un nombre elevat d'individus (PALOMO, GIBAJA 2003: 179-214). Com a confirmació d'aquesta evidència, es valorava l'elevat nombre d'individus adults, la presència als ossos de ferides que podien haver estat produïdes per accions violentes i la constatació que durant l'excavació les sagetes van aparèixer escampades dins la tomba i no en grups, fet que indicaria que no es trobaven a l'interior de carcaixos dipositats com a aixovar funerari. Recentment, s'ha publicat un estudi on també s'identifiquen les puntes de fletxa trobades en dos dòlmens propers (Can Gol I i Can Gol II, a la Roca del Vallès) com a proves d'actes violents, ampliant d'aquesta manera l'àrea on s'haurien produït les accions bèl·liques (SORIANO *et alii* 2015).

En aquest treball volem aprofundir en els indicis arqueològics que confirmarien, una vegada més, la hipòtesi d'un episodi bèl·lic a Can Martorell. Tindrem en consideració la proporció de sexes dels individus inhumats i altres aspectes relacionats amb el context i l'època, com ara l'armament, la manca d'estructures defensives i la constatació d'actes violents en una àmplia zona del sud de França situada a prop dels jaciments catalans. També analitzarem la manera com es feia la guerra basant-nos en els models elaborats pels antropòlegs.

En aquest sentit, l'antropologia aporta dades valuoses amb relació a la tendència bèl·lica de la gran majoria de societats i posa de manifest l'escassetat de grups pacífics. Analitzarem algunes pautes de les societats tribals per veure com es podia haver fet la guerra a l'època que analitzem, posant exemples que s'acosten, d'alguna manera, al grau d'evolució social del grup calcolític del tercer mil·lenni abans de Crist que estudiem.

Per a alguns arqueòlegs, la qüestió que ara es planteja no és tant si l'home prehistòric feia la guerra a la zona de Can Martorell, sinó la mesura amb què aquesta es produïa; és a dir, si es tractava d'atacs habituals en un estat de guerra constant o, més aviat, d'enfrontaments esporàdics (SORIANO *et alii* 2015). En aquest sentit, analitzarem si Can Martorell constitueix un cas aïllat o si, com sembla, es troba immers dins d'una àrea on es desenvolupava l'activitat bèl·lica. La imatge romàntica del bon salvatge està donant lloc a una visió més realista i estricta d'allò que va succeir en el passat.

L'hipogeu calcolític de la Costa de Can Martorell

El sepulcre col·lectiu de la Costa de Can Martorell es va excavar els anys 1995 i 1996. Es tracta d'una cova artificial amb passadís i cambra subcircular a la qual s'accedeix a través d'un vestíbul de lloses que recorda els sepulcres megalítics, d'aquí el nom d'hipogeu paradolmènic amb el qual es va batejar. A l'interior es van localitzar les restes d'almenys 200 individus i 68 puntes de fletxa de sílex d'aletes i peduncle. L'anàlisi tecnofuncional de les sagetes va concloure que almenys una part van entrar a la tomba allotjades dins dels cossos dels inhumats.

L'estudi dels ossos va permetre identificar una fractura de cop de parada, alguns traumatismes del periosti, contusions cranials i diverses fractures en mans i peus que podrien ser causats tant per accidents quotidians com per conflictes grupals anteriors a la mort dels individus (MERCADAL (coord.) 2003; MERCADAL, AGUSTÍ 2006: 42-44).

Gairebé la meitat de la població enterrada eren adults d'entre 20 i 40 anys. Segueix en nombre la població juvenil (de 13 a 20 anys) i després els infants majors (de 6 a 12 anys). Destaca el nombre de joves morts, un grup que normalment sobreviu en poblacions naturals, per haver superat els problemes immunològics de la infància. La població enterrada a Can Martorell, doncs, no sembla seguir un patró de mort natural, fet que s'exploraria perquè una part hauria mort per causes violentes.

Quant a la proporció entre homes i dones, 46 cranis tenen trets masculins enfront de 32 que presenten trets femenins. Basant-nos en els elements femorals, 50 són masculins i 40 femenins (MERCADAL (coord) 2003: 172; MERCADAL, AGUSTÍ 2003: 105). Aquestes dades semblen indicar un nombre d'individus femenins lleugerament inferior al d'individus masculins. El fet podria respondre a diverses causes. Una possible explicació seria l'infanticidi femení que es produeix en algunes societats, amb el consegüent major nombre d'individus masculins. També es podria relacionar amb l'evidència que en un conflicte bèl·lic els homes s'exposen en major

5. L'hipogeu de la Costa de Can Martorell i la guerra a la prehistòria a través de l'etnologia

mesura durant el combat. Finalment, hom podria pensar en una situació que es produeix habitualment en algunes societats tribals, consistent en el segrest de les dones del poblat vençut després donar mort als homes.

El jaciment de la Costa de Can Martorell s'ha datat per radiocarboni a la segona meitat del tercer mil·lenni abans de Crist, amb una estimació probable entre el 2560 i el 2035 aC (MESTRES 2003: 227). Pertany a finals del calcolític i s'inclou en el campaniforme regional, com testimonia la presència dins la tomba d'un bol d'aquesta cultura.

Evidències de violència a l'entorn del jaciment

El sud de França (Causse, Llenguadoc, Provença i en menor mesura els Pirineus) concentra una àmplia zona on s'han localitzat nombrosos enterraments del IV i III mil·lenni aC amb signes de violència, que contrasta amb l'escàs nombre documentat a la resta de regions franceses.

Diversos enterraments d'aquesta àrea contenen restes de vas campaniforme: la tomba de La Fare (Forcalquier, Alpes-de-Haute-Provence), on es va exhumar un element de sílex implantat a l'ulna que no va causar la mort de l'individu; l'enterrament en un túmul de Plan d'Aups (Var) amb una punta de fletxa amb forma de fulla allotjada en un fèmur; la cova del Rec de les Balmes, a prop de Caunes-Minervois (Aude), d'on procedeix una ulna amb l'impacte d'una punta de fletxa d'aletes, i la cova de La Tourasse (Saint-Martory, Alta-Garona), on es va exhumar una vèrtebra que també mostrava l'impacte d'una punta de fletxa d'aletes. Com hem comentat, en tots aquests jaciments es van trobar restes de vas campaniforme (GUILAINE, ZAMMIT 2005: 130-133) i, per tant, s'aproximen cronològicament a Can Martorell

El seu nombre reduït entre el total de restes es deu més aviat a dificultats de recerca, ja que durant el període campaniforme s'enterrava en tombes col·lectives construïdes anteriorment, per la qual cosa es fa difícil distingir quines restes humanes pertanyen concretament a aquest període.

El que sembla significatiu és l'evidència d'una zona, extensa però acotada, que destaca per l'elevat nombre d'atacs violents durant el IV i III mil·lenni aC, situada relativament a prop de Can Martorell i dels dòlmens de la Roca del Vallès.

Indicadors de violència en el registre arqueològic

S'han considerat tres tipus d'evidències arqueològiques que demostrarien l'ús de la violència: ossos humans amb marques de ferides provocades per armament, la

presència d'armes i estructures defensives i, finalment, la representació d'actes bèl·lics en suports lítics, com ara roques o estàtues-menhir (SORIANO *et alii* 2015: 174). A continuació analitzarem cadascun d'aquests indicadors amb relació al sepulcre de la Costa de Can Martorell i el seu entorn.

Marques de ferides als ossos

A la Costa de Can Martorell es van trobar, com hem comentat, diverses lesions que podrien ser provocades tant per actes violents com per caigudes i accidents de la vida quotidiana.

A Catalunya, altres indrets amb evidències similars són la Balma de la Sargantana, amb traumatismes cranials que podrien haver estat causats per actes violents, i la Cova de Sant Bartomeu, on es va trobar una costella amb incisió causada per un objecte afilat. També s'han localitzat puntes de fletxa metàl·liques associades a cranis (tomba megalítica de Collet de Su i cova H del Cingle Blanc) i quatre traumatismes cranials identificats al dolmen de Clarà, deguts, també, probablement, a la violència (MERCADAL, AGUSTÍ 2006). Finalment, a la cova d'Aigües Vives es va localitzar un crani amb rastres d'extracció de la pell.

Armament

Durant el IV i el III mil·lenni aC, els guerrers disposaven de tres armes bàsiques: l'arc i les fletxes, la daga o punyal i la destrat. Guilaine i Zammit (2001: 159 i seg.) assenyalen que totes tres formaven part del domini simbòlic masculí. Es representen a l'art sobre pedra de l'occident europeu i són presents entre els elements que duia l'home d'Ötzi, trobat en un glaciari dels Alps, així com en nombroses tombes masculines.

Els pobles campaniformes, apareguts al calcolític, feien servir l'arc, i elaboraven ganivets de sílex, dagues de coure i destrats del mateix metall.

Les puntes de fletxa de la Costa de Can Martorell són típiques del calcolític i es caracteritzen per tenir peduncle i aletes desenvolupades. Anteriorment, durant el neolític mitjà, les puntes de sageta més habituals eren les geomètriques (trapezoides i triangles), que si s'emmanegaven transversalment a la tija es podien fer servir per a caçar aus. Aquestes puntes, més aviat dissenyades per a la cacera, no apareixen al registre arqueològic del calcolític, fet que palesa una tendència a convertir en armament uns estris que anteriorment es feien servir essencialment amb finalitats cinegètiques. D'altra banda, l'escassa evidència arqueològica de cacera durant el calcolític fa pensar en l'ús de l'arc per a la guerra (SORIANO *et alii* 2015: 176).

Arqueòlegs com John Blitz (citats per OTTERBEIN

2004:64-65) consideren que al nord d'Amèrica l'adopció de l'arc i les fletxes va provocar una escalada de la guerra. Els estudis etnològics conclouen que les fletxes amb puntes lítiques es feien servir per a la cacera de grans animals i la guerra, mentre que les puntes de materials orgànics servien per a la cacera de petits animals, incloent-hi els ocells (OTTERBEIN 2004: 65).

A diferència de les armes que es feien servir en la lluita cos a cos, l'arc permet els atacs a distància i unes tècniques diferents de fer la guerra. Algunes societats tribals disparen fletxes a l'aire sense apuntar directament a l'objectiu, produint d'aquesta manera algunes baixes entre l'enemic. Els indis caribs practicaven aquesta tècnica amb fletxes enverinades, fet que provocava que pocs ferits s'acabessin recuperant (WHITEHEAD 1990: 150). Els yanomamö en ocasions també llançaven una pluja de fletxes contra el poblat enemic amb l'objectiu de causar algunes víctimes i fugir ràpidament.

Alguns antropòlegs creuen que les societats organitzades en poblats autònoms tenen com a arma principal l'arc i les fletxes, a diferència dels cabdillatges, els quals fan especialment la guerra cos a cos fent servir armes com ara porres (CARNEIRO 1990: 197).

L'altre element característic del calcolític són els punyals o les dagues de coure. Es podien fer servir per a la guerra i en la vida quotidiana. Alguns s'han trobat dipositats en tombes com a ofrena, com ara l'exhumat al dolmen de Can Gurri, dins la mateixa Serralada Litoral. També podem citar les làmines de sílex, que, emmanegades, es podien fer servir com a ganivets o punyals. Tot i que es tracta més aviat d'eines d'ús quotidià, també es feien servir com a armament, tal com demostra la troballa de fragments de ganivets de sílex encastats en ossos humans.

Al sud de França s'han conservat restes d'armes clavades en ossos humans, fet que prova el seu ús efectiu com a armes. El nombre més aclaparador correspon a puntes de sageta de sílex de diverses tipologies, però també s'hi compten algunes làmines de sílex, segurament emmanegades com a ganivets (GUILAINE, ZAMMIT 2005: 135).

Estructures defensives

Ni a l'entorn de la Costa de Can Martorell ni a la resta de Catalunya s'han localitzat estructures defensives del calcolític. No obstant això, la manca de muralles o fossats no ens permet classificar una societat com a pacífica, atès que l'etnologia aporta dades de grups de reconeguda tendència guerrera que disposen d'estructures defensives poc rellevants o inexistents. Els yanomamö viuen en poblats circulars (*shabonos*) i solen construir una estacada de tres metres d'altura quan preveuen atacs de l'enemic. Les entrades al poblat es cobreixen amb maleïda seca perquè els gossos donin l'alerta si senten moviments. Els poblats que no disposen d'estacada són

més vulnerables i hom apila llenya sota el ràfec de la teulada com a protecció contra possibles atacs nocturns (CHAGNON 2006: 131).

Les cases dels shuar (jíbars) en ocasions disposaven d'una torre de vigilància i les parets de la cabana estaven fetes de taulons que protegien els seus habitants d'un atac eventual amb llances (WEYER 1972: 105). Les entrades es tancaven amb resistents portes de fusta o posts mòbils i en ocasions es posava una capa de palma a la paret propera als llits. També es dipositaven horitzontalment troncs a la paret interior, els quals donaven protecció fins a una altura superior a un metre. A l'interior de l'habitatge s'obrien trinxeres per poder disparar des de punts baixos i proporcionar refugi a dones i nens, i s'excavava un túnel per poder escapar a l'exterior (HARNER 1984: 44). Com a mesura de prevenció d'atacs inesperats, els jíbars instal·laven a l'entorn del poblat trampes consistents en estaques afilades al fons d'una fossa dissimulada. També posaven al camí armes que disparaven llances múltiples a través de mecanismes activats per contacte, i, més recentment, armes de foc que s'activaven a través d'un cordill en el camí lligat al gatell de l'arma (WEYER 1972: 105). Finalment, els jíbars tenen gossos, entre altres motius, perquè alerten de la presència de possibles atacants.

Els dani de Nova Guinea construeixen torres de vigilància a les vores dels conreus per tal de detectar les ràtzies dels enemics. Com a mecanisme d'alarma fan servir el crit dels ànecs del riu: si algú hi passa a la vora, el seu soroll alerta els habitants. En aquest sentit, creen en llocs estratègics basses artificials que després freqüentaran aquestes aus (HEIDER1997: 107-109).

Els antropòlegs han assenyalat que les fortificacions són un preludi de la guerra, però la seva absència no implica necessàriament el contrari. Com hem vist, algunes societats tribals de reconeguda tendència guerrera fan servir altres mecanismes d'alerta i protecció, la major part dels quals no deixa constància al registre arqueològic.

Representacions artístiques

Respecte a l'art, no es coneixen representacions d'armes o escenes de guerra dins l'àrea i el període que estudiem, però aquesta mancança no implica l'absència d'activitat guerrera, donada la gairebé nul·la presència d'art figuratiu a la nostra àrea. Tan sols farem esment de les representacions parietals en art llevantí, ja que ens trobem dins l'àmbit de distribució d'aquest art. La cronologia de les pintures llevantines ha estat llargament debatuda i els diversos autors les han situat entre l'epipaleolític i l'edat del bronze. L'exemple més proper a Dosrius és la Pedra de les Orenetes (la Roca del Vallès), amb dues figures que no mostren cap activitat guerrera. En altres indrets, l'art llevantí presenta escenes bèl·liques, com ara dos grups d'arquers enfrontats on

5. L'hipogeu de la Costa de Can Martorell i la guerra a la prehistòria a través de l'etnologia

no deixa de ser present la noció d'estratègia: sovint un primer contingent d'arquers té a la rereguarda un altre grup de reserva per donar suport al front de batalla en el moment oportú. També s'hi representa alguna possible emboscada dirigida per diversos guerrers contra una sola persona. Guilaine i Zammit (2005) suggereixen que els enfrontaments estarien motivats per la defensa dels territoris de cacera propis de cada comunitat.

Les dades de l'antropologia

Els antropòlegs que estudien la guerra analitzen, entre altres aspectes, el seu origen, causes i evolució a través de l'anàlisi de diverses societats. Segons els antropòlegs, la guerra és present a la gran majoria de societats, de manera que les ètnies o els grups pacífics en constitueixen l'excepció. Richard Sipes destaca que de les 130 societats analitzades en el seu estudi tan sols en troba onze de pacífiques, i d'aquestes n'exclou cinc per falta d'informació. Otterbein només en troba quatre entre les cinquanta que estudia. L'activitat bèl·lica augmenta en societats que han arribat a un nivell estatal, mentre que les societats pacífiques tendeixen a estar geogràficament isolades en illes, cims de muntanyes, terres ermes de l'àrtic o altiplans envoltats de selves (GREGOR 1990: 106-107).

Alguns antropòlegs distingeixen entre els enfrontaments de poblats políticament autònoms i la guerra entre cabdillatges, un esglaó superior en el desenvolupament polític on els caps ostenten l'autoritat sobre diversos poblats. Carneiro (1990: 191 i seg.) veu en la guerra el factor que transforma les senzilles comunitats independents en estats complexos, passant per la fase intermèdia dels cabdillatges. El mateix autor postula que amb l'aparició de l'agricultura es transformaria la causa principal de la guerra i aquesta s'intensificaria, passant de la revenja a la conquesta de territori. Entre els cabdillatges, l'objectiu principal de la guerra és la revenja, de la mateixa manera que entre els poblats autònoms, però a una escala més intensa. Segons Carneiro, en aquestes societats més complexes es pretén l'anihilació total de l'enemic en persones i propietats.

Un altre tret diferencial entre les societats de poblats autònoms i els cabdillatges es troba en les persones que van a la guerra i el seu nombre. A les ètnies de poblats autònoms yanomamö (Amazònia) i dujum dani (Nova Guinea), tan sols hi van aquells que ho desitgen, però en cabdillatges com els fiji, del Pacífic, la participació és obligatòria. Així mateix, els poblats autònoms reuneixen unes dotzenes de guerrers, mentre que els cabdillatges poden formar exèrcits d'uns centenars que molt rarament es poden convertir en milers (CARNEIRO 1990: 194-195).

Una darrera diferència es manifesta en l'armament: mentre els poblats autònoms fan servir, bàsicament, arcs

i fletxes, en els cabdillatges predomina la guerra cos a cos. En aquest sentit, els fijians, organitzats en cabdillatges, tenen la porra com a arma principal, i els pobles de la vall del Cauca (Colòmbia) també fan servir preferentment armes dissenyades per a la lluita cos a cos (CARNEIRO 1990: 197).

Causes de la guerra i prestigi social

S'han definit múltiples causes de la guerra entre comunitats: conflictes individuals (iniciats sovint per casos d'adulteri); revenges per alguna mort; suposats actes de bruixeria, robatori d'aliments, conquesta de territoris; rivalitats per terres, zones de cacera o pesca; obtenció de trofeus humans, segrest de dones i adquisició de prestigi social.

Sovint, la guerra sorgeix a partir de conflictes individuals, quan es produeix una escalada de la violència en involucrar-s'hi altres membres del grup, i, finalment, s'escampa la disputa provocant l'enfrontament entre dos poblats (CHAGNON 2006: 322).

Un dels motius que induïa a la guerra entre els yanomamö era la revenja per alguna mort. S'ha calculat que el trenta per cert dels homes adults d'aquesta ètnia moria per causes violentes, mentre que dos terços de la població superior als quaranta anys havia perdut almenys un pare, un germà o un fill per aquesta causa. Aquestes evidències expliquen el valor de la revenja com a motivació de la guerra dins d'aquesta societat (CHAGNON 2006: 357).

En moltes societats tribals, la malaltia o la mort de persones sovint s'atribueix a actes de bruixeria. Quan se sospita aquesta activitat, es busca el possible culpable dins o fora del poblat, cosa que pot ocasionar alguna mort o bé derivar en una guerra entre poblats. La situació s'ha descrit entre els yanomamö (CHAGNON 2006: 321), però també és habitual en altres ètnies.

Els jíbars feien la guerra per obtenir caps trofeu d'una altra tribu, normalment dels achuara (HARNER 1984: 182). Altres guerres s'han iniciat per raptar dones. Entre els yanomamö, pocs atacs es fan amb aquest objectiu, però, en canvi, n'és una conseqüència molt desitjada (CHAGNON 2006: 328-329).

Els desencadenants de la guerra entre cabdillatges poden ser diferents de les societats de poblats autònoms que acabem d'esmentar. Entre els fiji del sud-oest del Pacífic, la conflictivitat es produeix per l'orgull i la gelosia entre els caps i per ampliar els territoris de cadascun a costa dels altres (CARNEIRO 1990: 193). Entre els cabdillatges de la vall del Cauca, la guerra es feia per expandir el domini del cap i controlar els recursos natu-

rals, com ara les mines d'or i de sal (CARNEIRO 1990: 193). Els tainos tenien una motivació similar i lluitaven per conquerir territori i per posseir les zones de pesca o cacera (CRUZ 2007: 56). Sembla, però, que l'objectiu principal de la guerra a la vall del Cauca era l'obtenció de presoners per al sacrifici i per ser consumits, ja que practicaven el canibalisme. Amb el temps, el canibalisme va esdevenir una de les motivacions per fer la guerra en aquesta regió, de la mateixa manera que entre els fiji (CARNEIRO 1990: 194-207).

Un dels motius principals dels homes per participar en un atac, tant en societats de poblats autònoms com en cabdillatges, era l'obtenció de prestigi social. Aquell que esdevenia un bon guerrer adquiria reconeixement dins el seu grup. Els requisits essencials d'un marit jíbar eren el valor en el combat i l'habilitat en la cacera (WEYER 1972: 117). Entre els indis mandan de Dakota del Nord, alguns joves guerrers organitzaven atacs amb l'únic objectiu de matar homes per aconseguir cabelleres i capturar dones i nens, ja que aquells atacs els donaven fama i prestigi. Aquesta ètnia classificava la valentia en molts graus i era decisiva en l'elecció d'un nou cap (BURLAND 1967: 71).

Les investigacions de Chagnon sobre els yanomamö apunten que els *unokais* ('homes que han mort algú') tenien 2,5 vegades més dones que els no *unokais* i més del triple de fills. D'aquesta manera, els *unokais* estan socialment recompensats en obtenir un prestigi superior als altres homes i tenen un èxit superior a l'hora de trobar mullers i tenir fills (CHAGNON 2006: 357).

Entre els nuer del Sudan, els nens esperaven impacients el dia que acompanyarien els adults en les incursions contra els dinka, i tan bon punt els joves s'iniciaven en l'estat adult preparaven un atac per enriquir-se i obtenir fama com a guerrers (EVANS-PRITCHARD 1977: 143). Els fijians donaven el nom honorari de *koroi* al guerrer que matava un enemic a cops de porra. Com més valent era i més captius feia, més elevat era el rang que adquiria el guerrer fijia (CARNEIRO 1990: 200-201). Finalment, entre els ilongot de les Filipines, la motivació dels joves era arribar a la igualtat amb els adults en una societat que només distingia entre el rang d'adults i el de joves (GIBSON 1990: 134).

Preparació d'una expedició i tipus d'atacs

Sovint els poblats autònoms formaven aliances que els permetien atacar un poblament enemic amb més possibilitats d'èxit. Entre els yanomamö, aquestes aliances eren febles i sovint es produïen traïcions entre els aliats (CHAGNON 2006). En els atacs podien participar unes dotzenes de persones, però sovint el nombre era més reduït. D'altra banda, els jíbars reclutaven homes en-

tre diverses cases repartides pel territori i normalment aconseguïen reunir trenta o quaranta guerrers (HARNER 1984: 184).

Altres societats, com els dani de Nova Guinea, formaven aliances de confederacions de tribus, de manera que el nombre de guerrers que podia agrupar cada bàndol era més nombrós. Entre dues aliances hi havia una terra de ningú que constituïa la frontera, una terra insegura i deshabitada, pel perill que suposaven les ràtzies freqüents.

Els indis caribs també formaven aliances que podien reunir 300 o 400 guerrers, cosa que, segons WHITEHEAD (1990: 153-154), implicaria quatre o cinc poblats. A la vall del Cauca, organitzada en cabdillatges, la mitjana dels exèrcits se situava entre 200 i 400 guerrers, però ocasionalment es podien reunir uns milers de combatents (CARNEIRO 1990: 195). Una expedició organitzada al segle XVI pels tupís va agrupar un miler de guerrers (STADEN 1983: 135). S'ha assenyalat que el nombre de combatents estava limitat per la dificultat en l'obtenció de subministraments.

Els atacs als poblats enemics es feien amb una fase prèvia de preparació on no faltaven les festes i les reunions, la posada a punt de les fletxes i les consultes als endevins. Abans d'emprendre l'atac, es buscava informació sobre el possible resultat de l'expedició a través dels somnis, amb la ingesta de substàncies al·lucinògenes, la consulta als xamans o fent servir altres mitjans d'endevinació. Els tupís del Brasil confiaven en els somnis, ja que somniar la victòria era l'indicador de l'èxit en l'expedició que s'emprenia (STADEN 1983: 136-137, 207-208), mentre que els jíbars prenien substàncies al·lucinògenes per tal d'esbrinar si el dia seria propici per a una expedició de captura de caps. Les drogues provocaven visions que els indicaven l'èxit de l'empresa (WEYER 1972: 104-105).

Quant a la fase de l'atac, Otterbein (2004: 202) distingeix dues formes de fer la guerra en societats de sistemes no centralitzats, que anomena emboscades i línies. Els dani de Nova Guinea i els tiwi de Melville Island (nord d'Austràlia) formaven línies de batalla amb l'objectiu de mesurar la força de l'enemic, les quals causaven un nombre reduït de baixes. Contràriament, les emboscades ocasionaven un nombre més elevat de morts.

Les societats organitzades en poblats autònoms solien fer la guerra a través de ràtzies, atacs per sorpresa o emboscades. Els assalts dels yanomamö tenien l'objectiu de causar algunes morts i fugir sense ser descoberts. S'amagaven a prop del poblament enemic i sorprenien aquells que sortien a orinar o a buscar aigua. Els atacants no s'atreïen contra un grup nombrós; en aquest cas, es retiraven o llançaven una pluja de fletxes contra el poblament enemic. Després dels atacs fugien ràpidament, perquè l'enemic els perseguiria, en ocasions avançant-

5. L'hipogeu de la Costa de Can Martorell i la guerra a la prehistòria a través de l'etnologia

En ocasions es capturaven presoners per convertir-los a l'esclavatge. Aquesta pràctica es donava entre els maoris de Nova Zelanda (BURLAND 1967: 155), mentre que els tupí de la costa atlàntica del Brasil feien presoners de guerra per consumir-los després de fer uns rituals, atès que practicaven el canibalisme.

Alguns antropòlegs afirmen que en sistemes polítics no centralitzats els homes maten els guerrers enemics capturats però solen perdonar la vida de les dones, que agafen com a mullers, i dels nens, que prenen en adopció. Moltes d'aquestes societats són polígames i d'aquesta manera adquireixen dones addicionals. No obstant això, en algunes societats organitzades en cabdillatges, com ara els fiji i els pobles de la vall del Cauca, hom matava fins i tot les dones i els nens (CARNEIRO 1990: 199).

L'activitat bèl·lica podia donar lloc a l'obtenció de trofeus humans que donaven prestigi al guerrer que els exhibia. Els caps trofeu constituïen un signe de virilitat amb el qual un jove impressionava la dona que volia com a muller (BURLAND 1967: 105).

Una altra conseqüència de la guerra era la pèrdua de béns materials. De vegades s'incendiava el poblament, bé com una tècnica d'atac o amb la intenció de destruir-lo. Aquest fet s'ha descrit entre els mundurucú de l'Amazònia (DÍAZ 1986: 113) i els pobles tupí del litoral brasiler al segle XVI (STADEN 1983: 109,208). També durant la incursió dels dani del 1966 que hem esmentat, es van cremar molts assentaments. Finalment, es podia produir el saqueig dels béns del poblament atacat.

Els enfrontaments podien acabar amb la desaparició del poblament autònom com a entitat pròpia. Entre les yanomamö, alguns assentaments debilitats per la guerra desapareixien quan els habitants es refugiaven de manera permanent en altres poblacions. Només algunes ètnies conquerien territori enemic, com és el cas dels nuer del Sudan, els quals van anar ocupant terres dels dinka, que reculaven cap a indrets més allunyats, restant dins les terres novament conquerides petits llinatges dels vençuts (EVANS-PRITCHARD 1977).

Conclusions. aplicació dels models antropològics a Can Martorell

En diverses publicacions s'ha destacat la Costa de Can Martorell com un exemple d'episodi violent a la prehistòria a partir, entre altres factors, de l'anàlisi de les puntes de fletxa. Dues tombes relativament properes amb puntes de sageta de característiques similars (Can Gol I i Can Gol II, a la Roca del Vallès) posarien de manifest que l'episodi de Can Martorell no és un cas aïllat, sinó que la violència es desenvolupava en una àrea més extensa.

se i preparant-los una emboscada (CHAGNON 2006: 328 i seg.). Una altra estratègia documentada en aquesta ètnia és la traïció o *nomohori*, consistent en anar a un poblament sense mostrar males intencions i atacar els habitants quan estan desprevinguts (CHAGNON 2006: 329). Els atacs per sorpresa també s'han descrit entre els kenyah de Borneo, els quals tallaven com a trofeu alguns caps dels enemics morts i tornaven ràpidament al seu poblament (BURLAND 1967: 105). Els jíbars organitzaven expedicions per atacar una o dues cases simultàniament i obtenir el màxim nombre de caps trofeu, saquejant els béns dels atacats (HARNER 1984: 186-187). En ocasions feien servir la tècnica de posar setge a l'assentament (WEYER 1972: 105).

Fins i tot algunes societats jerarquitzades evitaven les batalles a camp obert, tal com es desprèn de l'estudi de Carneiro (1990:197), basat en els cabdillatges dels fiji i de la vall del Cauca. Ambdues cultures disposaven de places fortificades i solien atacar l'enemic en una posició defensiva.

No obstant això, entre alguns grups es practicava la guerra a camp obert. S'ha dit que els indis caribs de l'Orinoco preferien els enfrontaments planificats en espais oberts als atacs per sorpresa. Els dos exèrcits es disposaven un davant de l'altre i, després de llançar fletxes enverinades, lluitaven amb porres cos a cos (WHITEHEAD 1990: 155).

Un altre exemple són els atacs dels nuer del Sudan contra els dinka. Es feien en tres divisions separades a certa distància; quan una divisió entrava en combat, les altres avançaven o es retiraven, segons el desenvolupament de la batalla (EVANS-PRITCHARD 1977: 145).

Les conseqüències de la guerra

La conseqüència immediata de la guerra és la pèrdua de població. Com hem comentat, entre els yanomamö el trenta per cert dels homes adults morien per causes violentes. Entre els dani de Nova Guinea, el 28,5% dels homes i el 2,4% de les dones també sucumbien per causa de la guerra (HEIDER 1997: 113-114). En aquest cas, les dades provenen d'una regió fronterera que probablement patia més els efectes de l'activitat bèl·lica que el conjunt de l'aliança de la qual el grup formava part.

Quant al nombre de morts en cada enfrontament, varia entre unes escasses persones i uns pocs centenars. Bona part de les expedicions dels yanomamö acabaven amb un o diversos morts. Entre els fiji, el nombre de morts en una batalla oscil·lava entre 20 i 200 persones. En el cas dels dani, les batalles en línia de l'anomenada guerra ritual causaven escasses defuncions, però un atac per sorpresa fet l'any 1966 va produir la massacre de 125 persones (HEIDER 1997: 112).

En aquest treball hem analitzat altres indicadors que confirmarien les conclusions dels estudis precedents. En primer lloc, la constatació d'un nombre superior d'individus masculins a la tomba respecte dels femenins podria estar causat, sense excloure altres explicacions, al fet que els homes s'exposen més en un conflicte en entrar directament en combat.

Els antropòlegs ens recorden que la gran majoria de societats fan la guerra. Les cultures pacífiques en són l'excepció i se situen en indrets isolats, com ara illes o capçaleres de rius. Aquest factor no es dona a Can Martorell, que disposa d'una fàcil comunicació, a través de rieres, amb els corredors litoral i prelitoral.

L'armament utilitzat a Can Martorell també avalaria l'activitat guerrera. Les dades etnològiques demostren que les puntes de pedra servien per a la guerra i per a la cacera de grans animals, però aquests no solen aparèixer en el registre arqueològic. Les puntes de fletxa d'aletes i peduncle que els grups calcolítics fabricaven en gran nombre s'han de considerar, doncs, armes per a la guerra més que no pas per a la cacera.

A més, les dades arqueològiques han definit a prop de la nostra àrea una zona extensa que abasta l'extrem sud de França on s'han documentat nombroses mostres d'atacs violents, fet que contrasta amb la resta de territori francès, on manquen aquest tipus d'evidències o bé hi són escasses. Tot fa pensar, doncs, que la Costa de Can Martorell estava en una àrea –o ben a prop– on es practicava la guerra.

Cal considerar l'activitat bèl·lica en tota la magnitud, no només com una activitat més dels grups humans. Les societats que la practiquen solen tenir un sistema de valors relacionats amb aquesta activitat, recompensen el guerrer amb prestigi social, en alguns casos exterioritzen les mostres de valentia amb l'exhibició de trofeus i disposen d'un conjunt de rituals al respecte. Els desencadenants de la guerra van, doncs, més enllà dels motius estrictament econòmics. Contràriament, les societats pacífiques solen destacar els valors de la pau. Les tribus de l'Alt Xingú tenen un sistema de valors de natura antiviolenent i relacionen amb la pau el concepte de tot allò que és bo. En aquest cas són aquells que eviten els conflictes els recompensats amb prestigi social (GREGOR 1990: 106).

Es desconeix el grau o la intensitat amb què van tenir lloc els enfrontaments en l'àrea que estudiem i els indicis al respecte són poc aclaridors. La manca d'estructures defensives no constitueix un argument negatiu, ja que a través de l'etnologia coneixem societats que han viscut en un estat de guerra constant i no disposen d'aquesta mena d'estructures.

Gràcies a l'antropologia, coneixem alguns trets bàsics del desenvolupament de la guerra en societats actuals properes al nivell socioeconòmic del calcolític. Alguns antropòlegs distingeixen entre els enfrontaments en línies de batalla i les emboscades o els atacs per sorpresa. Mentre que els primers eren de caràcter ritual i servien per mesurar les forces, causant un nombre reduït de baixes, els atacs en forma d'emboscada produïen un nombre elevat de morts. També es documenten els atacs planificats a camp obert amb la lluita cos a cos, però aquest sistema predomina en cabdillatges i altres estadis evolucionats d'organització social.

Desconeixem el grau de complexitat social de les societats calcolítiques catalanes, ben diferent de sectors puntuals de la península Ibèrica, com Los Millares (Almeria) o Zambujal (Portugal), que disposen de defenses de muralles, torres i bastions, cosa que demostraria un important nivell de jerarquització. A la nostra àrea s'ha plantejat la possibilitat d'una certa diferenciació social (BASSOLS *et alii* 2018: 332), però no sabem amb certesa si estaríem dins un model de poblats autònoms o de cabdillatges, amb les diferències inherents en cada cas en el modus de fer la guerra descrites pels antropòlegs que hem citat anteriorment. El registre arqueològic de les tombes de Can Martorell, Can Gol I i Can Gol II palesa l'ús generalitzat de l'arc, una arma que permet fer la guerra a distància. Seguint el model suggerit per Carneiro i tenint en compte l'ús de l'arc com a arma principal, podem hipotetitzar que ens trobem davant de societats organitzades en poblats autònoms, les quals solen evitar la guerra cos a cos, que es produeix habitualment entre els cabdillatges. D'aquesta manera, cal pensar que, probablement, les persones que enterraven a Can Martorell feien la guerra amb el sistema que s'ha definit per a les societats de poblats autònoms, és a dir, mitjançant emboscades, ràtzies o atacs per sorpresa.

A nivell d'hipòtesi, podem proposar que una part dels individus enterrats al sepulcre de la Costa de Can Martorell responen a atacs per sorpresa o emboscades, tal vegada fets sobre el poblat que hi enterrava els seus habitants. En el cas de tractar-se de guerrers morts en un atac llunyà, difícilment se n'haurien recuperat els cossos per dipositar-los dins la tomba pròpia de la comunitat.

Els 200 inhumats a Can Martorell constitueixen un nombre elevat amb relació als habitants dels assentaments de l'època, que, extrapolant dades etnològiques, es podrien situar a l'entorn d'un centenar o, més rarament, d'uns escassos centenars de persones per poblat. La ubicació del sepulcre en una vall interior de la Serralada Litoral fa pensar en un poblat no gaire llunyà i de reduïdes dimensions, donat l'entorn de muntanya, on les terres conreables són més aviat escasses. Tampoc podem excloure un poblament dispers pel territori en diverses cases unifamiliars. Les dades suggereixen com

a hipòtesi més probable un enterrament progressiu de membres de la comunitat per diverses raons, i no pas en un únic episodi bèl·lic, que si fos així hauria eliminat la pràctica totalitat de la població. L'etnologia mostra que sovint la guerra es fa a través de petits atacs continuats que provoquen un nombre reduït però constant de morts que van delmant les poblacions implicades. Ocasionalment, però, es documenten atacs que causen un nombre elevat de víctimes. En el cas de Can Martorell, els morts produïts per un o, més probablement, diversos enfrontaments violents s'haurien afegit a una tomba que ja contenia inhumacions prèvies.

Bibliografia

ALIAGA I RODRIGO, S. (2003): L'excavació arqueològica d'urgència. *La Costa de Can Martorell (Dosrius, El Maresme). Mort i violència en una comunitat del litoral català durant el tercer mil·lenni aC. Laietania* 14, 53-70. Mataró.

BASSOLS I FERNÁNDEZ, I.; DAVÍ I SALVANYÀ, D.; FONT I COT, J. O.; LLEONART I CASADEVALL, R.; LOU I MARTÍNEZ, T. (2018): *Dòlmens i menhirs entre la Tordera i el Besòs. El grup megalític del Maresme i el Baix Vallès*. Monografies del SERP, 13. Barcelona.

BURLAND, C. (1967): *La vida en los pueblos primitivos*. Barcelona.

DÍAZ MADERUELO, R. (1986): *Los indios de Brasil, un mito permanentemente actualizado*. Madrid.

CARNEIRO, R. L. (1990): Chiefdom-level warfare as exemplified in Fiji and the Cauca Valley. Dins: Jonathan Haas (ed.) *The Anthropology of War*, 190-211. Cambridge.

CHAGNON, N. A. (2006): *Yanomamö. La última gran tribu*. Barcelona.

CRUZ GARCÍA, Á. (2007): *Vida y costumbres de los pueblos del Caribe y la Amazonia*. Madrid.

EVANS-PRITCHARD, E. E. (1977): *Los nuér*. Barcelona.

GIBSON, T. (1990): Raiding, trading, and tribal autonomy in insular Southeast Asia, dins Jonathan Haas (ed.) *The Anthropology of War*, 125-145. Cambridge.

GREGOR, T. (1990): Uneasy peace: intertribal relations in Brazil's Upper Xingu, dins Jonathan Haas (ed.) *The Anthropology of War*, 105-124. Cambridge.

GUILAINE, J.; ZAMMIT, J. (2005): *The Origins of War. Violence in Prehistory*. United Kingdom.

HARNER, M. J. (1984): *The Jivaro. People of the Sacred Waterfalls*. University of California Press. United States of America.

HEIDER, K. G. (1997): *Grand Valley Dani. Peaceful Warriors*. Case studies in cultural anthropology. 3a ed. United States of America.

MERCADAL I FERNÁNDEZ, O. (coord.) (2003): *La Costa de Can Martorell (Dosrius, el Maresme). Mort i violència en una comunitat del litoral català durant el tercer mil·lenni aC. Laietania* 14. Mataró.

MERCADAL, O.; AGUSTÍ, B. (2006): "Comportaments agressius a la prehistòria recent. La desmitificació del bon salvatge?" *Cypsela* 16, 37-49. Girona.

MESTRES I TORRES, J.-S. (2003): La datació per radiocarboni de l'hipogeu de Can Martorell. *La Costa de Can Martorell (Dosrius, el Maresme). Mort i violència en una comunitat del litoral català durant el tercer mil·lenni aC. Laietania* 14, 221-228. Mataró.

OTTERBEIN, K. F. (2004): *How war began*. United States of America.

PALOMO I PÉREZ, A.; GIBAJA BAO, J. F. (2003): Anàlisi tecnomorfològica/funcional i experimental de les puntes de fletxa. *La Costa de Can Martorell (Dosrius, el Maresme). Mort i violència en una comunitat del litoral català durant el tercer mil·lenni aC. Laietania* 14, 179-214. Mataró.

SORIANO, I.; GIBAJA, J. F.; VILA, LI. (2015): Open warfare or the odd skirmish? Bell beaker violence in the north-eastern Iberian Peninsula. *Oxford journal of archaeology* 34 (2), 157-183.

STADEN, H. (1983): *Verdadera historia y descripción de un país de salvajes desnudos*. Barcelona.

WEYER, E., Jr. (1972): *Pueblos primitivos de hoy*. Barcelona.

WHITEHEAD, N. L. (1990): The Snake Warriors - Sons of the Tiger's Teeth: a descriptive analysis of Carib warfare, ca. 1500-1820, dins Jonathan Haas (ed.) *The Anthropology of War*. 146-170, Cambridge.

Fig. 1 / Planta de l'hipogeu de la Costa de Can Martorell (segons Aliaga 2003)

Fig. 2 / Puntetes de fletxa d'aletes i peduncle de l'hipogeu de la Costa de Can Martorell. Museu de Mataró.

La fase d'abandonament del poblat ibèric del Puig del Castell de Samalús - Lauro

Marc GUÀRDIA I LLORENS
Museu de Granollers

Resum

Coincideixen en el jaciment laietà del Puig del Castell de Samalús certs aspectes que el fan singular en la seva fase republicana. Pretenem exposar aquestes circumstàncies des de diferents òptiques, abordant l'estudi del material ceràmic corresponent a la darrera fase d'ocupació, posant un èmfasi especial en les importacions. Ens aproximarem a aquesta anàlisi des del punt de vista descriptiu, per enquadrar cronològicament el final de l'assentament, i en l'àmbit quantitatiu, per poder aventurar el significat dels seus índexs. A la vegada, pararem esment en aquelles produccions singulars que poden denotar el possible caràcter de la seva ocupació.

Paraules clau

Lauro, romanització, quantificació, tardorepublicà, Laietània.

Resumen

Coinciden en el yacimiento laietano del Puig del Castell de Samalús ciertos aspectos que lo hacen singular en su fase republicana. Pretendemos exponer estas circunstancias desde diferentes vertientes, abordando el estudio del material cerámico correspondiente a la última fase de ocupación, poniendo especial interés en las producciones importadas. Nos aproximaremos a este análisis desde el punto de vista descriptivo para marcar cronológicamente el final del asentamiento, y en el ámbito cuantitativo, para poder proponer el significado de sus índices. A la vez, nos fijaremos en aquellas producciones singulares que pueden denotar el posible carácter de su ocupación.

Palabras clave

Lauro, romanización, cuantificación, tardorepublicano, Layetania.

Introducció: la fase republicana

Les excavacions dutes a terme al poblat ibèric del Puig del Castell de Samalús (Cànoves i Samalús, Vallès Oriental), empreses l'any 2011, han aportat una gran quantitat de dades referents a diferents àmbits, des de la dispersió numismàtica fins a la poliorcètica, passant per l'abast cronològic de l'ocupació o les característiques urbanes de l'assentament.

L'objectiu d'aquest estudi no és la descripció detallada del jaciment, extrem que hem dut a terme en treballs recents (GUÀRDIA 2015; GUÀRDIA en premsa), sinó que pretenem caracteritzar la darrera fase d'ocupació del Puig del Castell de Samalús, a partir de les restes materials, fonamentalment ceràmiques, per tal que ens permetin fixar el moment del seu abandonament, i desenvolupar unes aproximacions quantitatives i qualitatives per poder argumentar diferents aspectes de la seva ocupació.

En l'àmbit sintètic, pel que fa a les característiques estructurals del jaciment, la muralla principal, que en molts punts supera els dos metres de gruix, es va construir a inicis de l'ibèric ple, tot i que els nivells d'una de les portes principals de l'assentament, la porta sud-est, apunten a una ocupació que es pot remuntar a mitjan segle V aC. Per tant, el perímetre de la fortificació ja estava tancat quan va començar el segle IV aC, i el que és més important és que també eren fundacionals d'aquesta muralla set de les torres de la fortificació. Aquestes torres, de les quals n'hem pogut excavar dues, presenten una cambra interna o cos de guàrdia, i la seva construcció és solidària de la muralla, descartant-se en tots els casos que fossin construccions annexades a una muralla preexistent.

Pel que fa a la fase republicana, sabem que el poblat va patir, a inicis del segle II aC, una reconstrucció important, que va afectar de manera específica la muralla. No coneixem encara quin resultat van tenir els esdeveniments de la Segona Guerra Púnica i la repressió posterior i el seu efecte sobre la fortificació, però a inicis del segle II aC es va construir una nova muralla sobre la de l'ibèric ple. D'altra banda, les torres de l'ibèric ple es reocuparan en aquesta fase. La nova muralla, més estreta, prendrà un traçat sensiblement diferent de la primera, tot i que tendirà a convergir en les torres que es reaprofitaran. Aquesta observació l'hem pogut comprovar a partir de l'excavació de la torre 2 i la torre 6, distants entre si en més de 300 metres. En la mateixa direcció apunta l'ocupació de la superfície del turó en aquesta fase. En tots els punts sondejats hem pogut evidenciar que aquesta ocupació es dona en tota la superfície, des dels nivells de la muralla nord, fins a la porta sud-est.

Una altra qüestió és caracteritzar aquesta ocupació. En primer lloc, cal valorar el significat de la construcció

d'una nova muralla, i encara més el fet de reocupar les torres en una fase en què la població indígena ja estava sotmesa.

El material: anàlisi descriptiva

Pel que fa a l'apartat de l'estudi ceràmic, ens centrarem bàsicament en el conjunt de totes aquelles produccions importades (i algunes imitacions), per poder incidir més amb detall en la procedència, la tipologia, la cronologia i la quantificació. No obstant això, en la taula adjunta (fig. 1), presentem tot el lot de material vascular que procedeix de les unitats estratigràfiques del darrer moment d'ocupació del poblat, base per poder traçar altres valoracions quantificables. La quantificació s'ha dut a terme exclusivament pel material que prové de les unitats estratigràfiques que corresponen al darrer moment del poblat. Es tracta d'un conjunt de 25 ue's de diferents indrets de l'assentament, incloent-hi les amortitzacions de les torres 2 i 6, mostra que comprèn les campanyes del 2011 al 2018. S'han negligit totes aquelles unitats estratigràfiques poc fiables i que no es podien adscriure amb certesa al darrer moment d'ocupació. El conjunt examinat està format per 11.950 fragments, conferint un alt grau de representativitat, tant per la quantitat com per la distribució en punts ben distants dins del poblat.

La vaixella fina d'importació

A primer cop d'ull, la composició de les importacions de vaixella fina pot sobtar. Si ens fixem en les proporcions d'aquesta categoria, el 20,7% dels individus i el 18,3% dels fragments són propis de produccions dels segles V al III aC (àtiques de figures roges, àtiques de vernís negre i Tallers de Roses). Aquesta anomalia ve donada per les mateixes característiques del jaciment, que es remunta a mitjan segle V aC, donant la peculiaritat de trobar habitualment elements de cronologies anteriors en els nivells del darrer moment. Aquesta dinàmica no es circumscriu només a la vaixella, i, com veurem, passa el mateix amb les àmfors importades, i, per extensió, al món de les produccions locals, per la qual cosa la desviació és homogènia en l'àmbit de les quantificacions.

De les produccions pròpies de la fàcies republicana, les importacions se ceneixen a la Campaniana A i a les del Cercle de la B, i aquesta darrera és la que domina de manera aclaparadora, tant en individus com en fragments. En el terreny tipològic, pel que fa a les del Cercle de la B, estan representades per les formes característiques del moment, on sobresurten especialment les pàteres Lamboglia 5 (fig. 2, núm. 11-16) (27 ind., que representen el 54% de les formes) i els bols Lamboglia 1 (fig. 2, núm. 1-3) (11 ind., que representen el 22%). Si bé és cert que els notables diàmetres de vora de les Lamb. 5 poden sobre-representar aquest espècimen, el domini d'aquesta forma és del tot concloent amb altres conjunts

contemporanis, com, per exemple, la fase 3 de Burriac (75-50 aC), on les Lamb. 5 representen el 58,47%, seguides de les Lamb. 1, amb el 17,8% (ZAMORA 2006-07: 297). A Baetulo també són les formes més representades del grup de la B, on trobem, en primer lloc, les Lamb. 5, seguides igualment de la Lamb. 1 (JIMÉNEZ 2002: 37-39). En un context de finals del segle II a inicis del segle I aC, al jaciment laietà del Turó d'en Boscà, dels 35 ind. d'aquesta producció, 21 són del grup de pàteres Lamb. 5/7, arribant a un 60% de representació, seguides també per les Lamb. 1, assolint un 28,57% (10 ind.) (ZAMORA 1996: 156). En tercer lloc, amb tres individus cadascuna, tenim representades les formes Lamb. 3 (fig. 2, núm. 4-5) i Lamb. 4 (fig. 2, núm. 6-7), representant ambdues el 6% de les formes d'aquesta producció.

Dins d'aquest grup, hem de ressenyar la presència d'un bol de producció etrusca, probablement volterrana. Aquesta producció no ens és desconeguda al jaciment, ja que en nivells de segle II aC ja tenim una altra producció de Volterra, concretament, una gerra Morel F5213. La peça en qüestió és un bol de la forma Morel F2653, apareguda en els nivells d'abandonament de la torre 2, caracteritzat per la vora exvasada i un petit llavi girat cap a l'exterior (fig. 2, núm. 10). La pasta de color beix i la qualitat i la consistència del vernís delaten la seva procedència etrusca (característiques anàlogues a la F5213) (MOREL 1981: 201 i 339-340), amb una producció dins del segle II aC. Es tracta d'una forma amb una ínfima presència al litoral català, i el paral·lel més clar i proper el trobem a *Pollentia*, amb tres exemplars, amb una representació dins del conjunt testimonial, assolint el 0,7% dels vernissos del jaciment (SANMARTÍ *et alii* 1996: 33), tot i que potser caldria atribuir-la ja a les aretines de vernís negre, com el cas dels tipus d'Empúries (SANMARTÍ GREGO 1978: núm. 1443).

Per cloure l'apartat relatiu a la vaixella fina importada, cal ressenyar la presència en nivells superficials d'una base d'aretina de vernís negre, amb el solc característic a la cara interior del peu, que deu pertànyer a una pàtera Lamboglia 7 (fig. 2, núm. 9). Com a decoració conserva dues estampilles que segueixen el model de les lletres enfrontades. Aquest element, malgrat no venir estrictament dels nivells d'amortització de la darrera fase (per tant, no quantificat), és representatiu d'aquest moment, atès que en els conjunts superficials recuperats no hi ha cap element que ens faci suposar una freqüentació del lloc en dates posteriors al seu abandonament (absència de tipus àmfors posteriors a mitjan segle I aC, cap terra sigillata...). Així, doncs, la seva troballa ens marca molt bé el final d'aquesta fase, quan s'inicia l'arribada d'aquesta producció, a partir de *circa* 50 aC.

Pel que fa a les imitacions locals de prototips de vernís negre, també poden ser elements que ens ajudin a emmarcar la darrera fase d'ocupació de l'assentament. Al

Puig del Castell en tenim una mostra exigua, formada per una vora d'imitació de Lamboglia 1, de cocció reductora (fig. 2, núm. 8), així com una vora *simil* Lamboglia 33b, també de cocció reductora. A partir del final del primer quart del segle I aC, a la costa laietana és quan es documenten les imitacions de formes característiques del vernís negre del moment. Es tracta de peces que quantitativament apareixen en proporcions molt baixes. En alguns estudis (GARCIA ROSSELLÓ *et alii* 2007) s'ha avaluat l'inici de la seva presència, com en el cas del dipòsit de Burriac, on, en els nivells datats en el període 90-70 aC, són absents, mentre que en els que corresponen a la forquilla 70-40 aC ja són presents. La mateixa dinàmica es repeteix a *Iluro*, on els nivells fundacionals de la ciutat no proporcionen aquestes imitacions, però sí ja en el segon quart de la centúria. A *Ilesso* (Guissona), la presència d'aquestes imitacions en ceràmica grisa es dona a partir de mitjan segle I aC (PERA, GUITART 2007: 180).

Tornant a l'anàlisi conjunta de la vaixella fina importada pròpia d'aquesta fase, és a dir, la Campaniana A i la del Cercle de la B, els percentatges també ens poden ajudar a fixar un moment en el temps (fig. 5, núm. 1)¹. Tot i que hi ha una certa variabilitat regional, els índexs poden ser un factor per tenir en compte per poder valorar una aproximació cronològica, més enllà de l'anàlisi estrictament tipològica. Si prenem com a referència diferents jaciments litorals, d'entitats clarament diferenciades, veurem com els índexs del NMI d'individus de la Camp. A respecte de la B van decreixent a mesura que ens endinsem a mitjan segle II aC. Aquest decreixement és sostingut fins a arribar al *sorpasso*, al voltant del segon quart del segle I aC. En aquest sentit, són rellevants els índexs aclaparadors de la preeminència de la Campaniana del Cercle de la B dels conjunts de Burriac (75-50 aC), els cesarians d'Empúries o els de l'abandonament del Puig del Castell, que se situen en una forquilla igual o superior al 75% del NMI d'individus, recollint així un valor que ens pot guiar per fases entorn el 50 aC. No pretenem donar un sentit de guia universal per la fàcies de mitjan segle I aC, ja que l'especificitat de cada assentament pot determinar el comportament de la composició ceramològica

Les àmfors importades

El lot d'àmfors importades està ben representat en el registre d'aquesta fase del jaciment. Tal com havíem documentat en el cas de la vaixella fina importada, n'hi ha alguns exemplars de fases anteriors, tal com testimonia la presència dels tipus ebussitans T.1.3.2.3 (1 ind.) i T. 8.1.1.1 (2 ind.), propis de la segona meitat del segle V i del segle IV aC, respectivament. Si ens fixem en el total de NMI d'aquesta fase (sense ponderar per 1), disposem de tretze individus, que representen el 14,95% sobre el total dels individus importats.

Pel que fa als tipus més comuns d'aquest horitzó de l'ibèric final, la presència majoritària la devem als envasos de procedència itàlica, que agrupen el 61,54% dels individus (8 ind.), un percentatge similar si ho analitzem des del prisma del NTF (57,65%). Ara bé, cal tenir present que dins del grup dels envasos itàlics podem separar els de procedència campano-vesuviana (4 ind., 396 fragm.) i els de l'Apúlia (4 ind., 109 fragm.). Pel que fa als primers, destaquen els tipus Dressel 1, com una vora i coll d'una Dressel 1A (fig. 3, núm. 1) o una vora d'una Dressel 1 B/C (fig. 3, núm. 2). És interessant un fragment d'espalla que porta un segell DIO[...] (fig. 3, núm. 3), tal vegada relacionable amb els DIONIS sobre Lamb. 2 itàliques.

Pel que fa a les àmfores brindisanes, disposem de quatre individus, tots del tipus oleari Giancola 5 (fig. 3, núm. 6-8). És rellevant el cas del terç superior d'un d'aquests envasos amb la presència de segells sobre sengles nanses, en les quals podem llegir [V]EHILI + PASTOR (fig. 3, núm. 8).

Aquesta inscripció *VEHILI* fa referència al nomen *C. VEHILIUS* (PALAZZO 1989), concretament en genitiu, i remetria a un propietari i emprenedor testimoniat als centres terrissaires brindisians, a les *figlinae* d'Apani, especialment a La Rosa (MANACORDA 1994). A Catalunya, aquest nomen s'ha documentat en deu ocasions: quatre exemplars a Empúries (ALMAGRO 1952, núm. 179 = CEIPAC 17486; ALMAGRO 1952, núm. 193=BERNI 1996 núm. 2; AQUILUÉ *et alii* 2002a: pàg. 24; i amb molta probabilitat ALMAGRO 1952, núm. 249), un a Badalona (COMAS 1997, núm. 215 = CEIPAC 18056), un a Sant Boi de Llobregat (BERNI, CARRERAS 2013: núm. 151 = CEIPAC 36679), un a Aeso (Isona) (MORÁN 1994 i 1997 = CEIPAC 17883), un a Barcelona (ASENSIO *et alii* 2009: lám 11.14), un a Ilerda (MORÁN 1994 i 1997), i ara al Puig del Castell.

La inscripció *PASTOR* és molt menys habitual. De fet, no ha estat documentada a la península Ibèrica, tot i que sí en el lloc d'origen, el centre productor brindisià de La Rosa, on se'n coneixen tres exemplars (RTAR 3020/CEIPAC 4744). Fora d'Itàlia, està testimoniada a França, concretament a La Galère (RTAR 1832), també sobre nansa d'àmfora brindisiana.

Però el que fa aquesta àmfora singular és la presència d'ambdues inscripcions en sengles nanses del mateix recipient. En aquest sentit, el nom de *PASTOR* faria referència a un personatge de condició servil, mentre que *VEHILI* remetria a un personatge lliure. Aquesta dualitat cal interpretar-la com les àmfores que porten el nom del *dominus* (en genitiu), en aquest cas, el propietari de les *figlinae*, sumat al nom de l'esclau involucrat en la producció (en nominatiu), sense que puguem esbrinar el paper concret del que participava (MORÁN 2010).

Aquesta dualitat és habitual amb associacions diverses entre un mateix propietari (escrit en genitiu) i diversos esclaus de noms grecs (escrit en nominatiu). Cal ressenyar que la fórmula *VEHILI + PASTOR* la creiem inèdita

Aquests envasos sud-itàlics tenen una cronologia àmplia dins el període republicà, de mitjan segle II aC fins a mitjan segle I aC. És interessant un recent estat de la qüestió de les àmfores brindisanes peninsulars, on es testimonia l'arribada d'aquests envasos al llarg del darrer terç del segle II aC, i la seva presència és molt comuna en la primera meitat del segle I aC (CARRERAS *et alii* 2016). Però, tornant al cas dels segells *VEHILI*, s'ha proposat per a les produccions d'Apani amb inscripció referent al nomen *Vehilius* una cronologia de producció entorn del 100-75 aC (MANACORDA, PALLECHI 2012: Fig. 7.9). En aquest sentit, són interessants les cronologies d'alguns dels *VEHILI* catalans, ja que ens ofereixen unes datacions assimilables a la nostra: ca. 50 aC, per al cas de la sitja 4775 d'Empúries, 75-50 aC, a Badalona, o primera meitat del segle I aC, en el cas de Montjuïc.

També tenim en aquests nivells un individu d'àmfora tripolitana antiga (fig. 3, núm. 5), producció comuna en el moment republicà i que sovint s'associa a la distribució d'oli, com és el cas de les àmfores brindisanes (CARRERAS *et alii* 2016: 117).

Dins del món de les àmfores, però ja de producció local, tenim quaranta-nou individus d'àmfora ibèrica i un individu d'àmfora *citerior*, representat per una vora de Dressel 1C (fig. 3, núm. 4) i un pivot. Aquesta producció, que imitarà els prototips itàlics, s'iniciarà per a les formes més antigues a finals del segle II aC, i al centre terrisser de Ca l'Arnau es continuaran produint fins a mitjan segle I aC. A Can Pau Ferrer, també a Cabrera de Mar, la producció s'estendrà al llarg de la primera meitat del segle I aC. Concretament per a la forma Dressel 1C de *citerior*, sembla que la producció es va iniciar vers el 85 aC, arribant a la màxima expansió en el període 75-50 aC (LÓPEZ MULLOR, MARTÍN 2007 i 2008). Val a dir que també hem documentat nombrosos fragments informes amb restes d'engalba blanca sobre àmfora *citerior*, acabat comú en les Dressel 1 *citerior* i les Dressel 1C, característica que s'inscriuria en les produccions documentades als centres terrissers d'*Ituro* (LÓPEZ MULLOR, MARTÍN 2007 i 2008: 690).

Tota aquest conjunt amfòric, sense la presència d'àmfores Pascual 1, Tarraconense 1 o Dressel 2-4, ens emmarca en un horitzó del segon quart de segle I aC, ca. 50 aC.

La ceràmica comuna importada

El lot de ceràmica comuna importada està dominat aclaparadorament per les produccions itàliques, siguin de parets fines o ceràmica comuna, que han escombrat pràcticament les altres produccions importades. En conjunt, les de procedència itàlica representen el 78% dels fragments d'aquesta categoria, i el 100% del NMI sense ponderar per l. Pel que fa a la ceràmica comuna itàlica, tenim vint-i-set fragments i sis individus. Concretament, disposem de dos ind. de morter com. ita. 8e (fig. 4, núm. 10-11), un ind. de cassola com. ita. 6C (fig. 4, núm. 9), un ind. de gerra i dues vores de tapadora (fig. 4, núm. 8), una de les quals de la forma Vegas 16. Cronològicament, malgrat que el lot s'adiu perfectament a aquest horitzó republicà, no ofereix més precisions per al moment d'abandonament, perquè són transversals de la faciès republicana.

Pel que fa a les ceràmiques de parets fines, el panorama encara és més monòton, ja que tots els individus inventariats (sis ind.) pertanyen a la forma Mayet II (fig. 4, núm. 1-6).

Volem destacar també la presència d'una vora d'imitació regional de parets fines, concretament, de la forma Mayet 3 (fig. 4, núm. 7), caracteritzada per una coloració de la pasta marró amb abundants partícules blanques i l'absència de mica negra, tret característic de les produccions itàliques. Aquestes imitacions són abundants a *Ituro*, on, en el període 100-80 aC, ja es fabricaven en les *figlinae* locals. En aquest moment, les imitacions essencialment es redueixen a la forma 2. Pel que fa a la còpia de la forma 3, la seva presència debuta en aquests nivells del 100-80 aC (en absència d'àmfores Dressel 1 *citerior*), tot i que esdevé clarament més representada en contextos entorn al 40 aC (LÓPEZ MULLOR, MARTÍN, 2010).

És interessant ressenyar que del prototip itàlic de la forma Mayet III, s'ha pogut comprovar que les distintives vores còncaves esdevenen més altes en exemplars més tardans (LÓPEZ MULLOR 1989: vol.1, 104), característica anàloga al nostre cas, tret que plausiblement seria copiat en les imitacions regionals.

Anàlisi quantitativa

La nostra aproximació pretén ser un primer esbós respecte de les activitats comercials i el seu impacte en la darrera fase del jaciment, que per raons d'espai hem de deixar obert per a posteriors publicacions, i així poder enquadrar-lo millor tenint presents les fases anteriors en la dinàmica econòmica del poblament. A la vegada que intentem fer aquesta aproximació interpretativa, també volem facilitar les dades absolutes de les quantificacions de la darrera fase del jaciment, per tal que les puguin aprofitar altres investigadors (fig. 1).

Per contextualitzar aquestes dades s'han emprat altres conjunts publicats de la Laietània, amb fases afins². Volem fer constar la dificultat de trobar publicades quantificacions útils a l'hora de poder traçar comparatives, ja que la majoria estan mancades de taules i números absoluts, o la consignació de si els percentatges estan trets a partir de NTF o NMI, base per poder dur a terme analogies amb agrupacions similars i garanties de resultats. Aquesta mancança encara és més acusada respecte de la fase republicana³.

El nivell d'anàlisi proposat segueix les pautes marcades en treballs orientats a l'estudi comercial (ASENSIO, SANMARTÍ 1998), validat posteriorment en nombroses publicacions.

La primera aproximació l'hem fet a partir del volum de vasos importats, expressat en la suma de tots els atuells importats respecte del total de produccions de la fase, en NMI (fig. 5, núm. 2). Aquest nivell d'anàlisi ens permet copsar l'impacte comercial dels assentaments. Comparat amb altres poblats laietans, el Puig del Castell presenta uns índexs que estan en consonància amb assentaments del mateix rang (18,6%), és a dir, nuclis vertebradors del territori, com Ca n'Oliver o la Torre Roja, tots tres amb valors que oscil·len entorn del 15-20%. Aquests índexs es veuen superats per l'impacte comercial que tindria la capital, Burriac, que assoleix valors entorn del 50% per a aquesta fase (51,9%). Aquesta homogeneïtat en les xifres percentuals d'aquests tres jaciments és aclaridora en el sentit que equipara el pes específic d'aquests poblats de segon ordre en un moment en què ja estan implantats una gran quantitat d'assentaments a la plana. Ens manquen encara molts conjunts ceràmics d'aquests darrers indrets, essencialment productius, que ens puguin mostrar llur comportament econòmic. En el cas d'un assentament rural, la Facultat de Medicina de la UAB (Cerdanyola del Vallès), en la fase de final del segle II a inicis de l'I aC, presenta uns valors del 12,3% que mostra un impacte netament inferior al dels poblats vertebradors (FRANCÈS *et alii* 2002). A manca d'altres dades per a aquest tipus de poblament, sembla que el pol econòmic encara no ha baixat dels turons a la plana, malgrat ser punts eminentment productius.

Un altre enfocament que ens pot matisar i complementar aquest primer nivell d'anàlisi és el del percentatge d'àmfores importades respecte del total d'individus importats (fig. 5, núm. 4). Aquesta gràfica ens permet matisar problemes de les mostres en els quals els pesos de la vaixela fina siguin excessius i emmascarin el veritable protagonista que revela millor les traces comercials, com és l'envàs amfòric. En aquest sentit, ambdós registres (el del total d'importacions i el de les àmfores importades) tenen comportaments paral·lels. Tot i que baixa el pes específic percentual de les àmfores, la proporció entre els jaciments es manté en els mateixos rangs, que per a

Ca n'Oliver i el Puig del Castell comprenen entre el 10 i el 15%, respectivament, enfront del 31,9% de Burriac, pel que fa a la primera meitat del segle I aC.

Una bona radiografia de la rellevància i la funció dels assentaments el pot tenir un nou àmbit de comparació de les dades. Ens referim a l'impacte del NMI de la vaixella fina importada respecte de la vaixella de producció local (fig. 5, núm. 5). Aquí la quantificació és més complexa, perquè una anàlisi funcional de les produccions locals no és un paràmetre gaire freqüent. Amb els riscos que comporta, i per tal de poder comparar diferents dades publicades, busquem un mínim denominador comú, i presentem una aproximació que engloba els individus de vaixella local, sense comptar els de cuina a torn (ni a mà ni a torn), o aquells envasos destinats a magatzem (*dolia*) o transport (àmfores ibèriques). Els resultats semblen ser representatius de les tres entitats territorials analitzades: índexs baixos per a assentaments rurals (13,6% per al cas de Medicina), mitjans per a centres vertebradors (23,8% per al Puig del Castell) i alts per a la capital (43,2% per a Burriac). De moment, la mostra de jaciments amb material publicat per poder comparar entre ells és minsa, però les dades semblen definir la intensitat comercial d'aquestes diferents entitats.

On l'especificitat de cada assentament, més enllà de la funció que li atorguem a escala territorial, sembla clau i determina les dades, és en l'anàlisi de l'impacte de les àmfors ibèriques. Darrere d'aquest nivell d'estudi, es pretén fixar el pes que tenia el comerç, representat per les àmfors ibèriques, mostrant el percentatge d'aquestes respecte del total de produccions locals, en NMI (fig. 5, núm. 3). El que se'ns revela és que la raó econòmica de cada assentament governa els resultats. D'aquesta manera, trobem un pes molt alt a Can Pau Ferrer i a Ca n'Oliver, mentre que per a jaciments també dispars, com Burriac, Puig del Castell i Medicina, tenim incidències similars. A l'hora d'explicar aquests resultats, cal aprofundir en el coneixement econòmic de cada indret. A Ca n'Oliver se li ha atorgat una funció de centre d'acumulació dels excedents agrícoles (FRANCÈS, GUÀRDIA 2012), per la qual cosa podrien ser lògics els valors elevats de les àmfors locals. El cas de Can Pau Ferrer, a Cabrera de Mar, cal entendre'l des de l'òptica que es tracta d'un centre terrissaire, així que la mostra inclouria segurament aquells elements que fabricava, entre d'altres, les àmfors ibèriques (MARTÍN I MENÉNDEZ 2004). El repte rau a interpretar les dades referents al Puig del Castell i Burriac, que, respectivament, mostren uns valors de 10,5 i 7,6%. Aquests índexs són baixos en tant que comparats respecte als de Ca n'Oliver i Can Pau Ferrer, però potser representen valors normals, atesa l'excepcionalitat dels casos anteriors.

Però si creuem aquest baix índex de la incidència de les àmfors ibèriques i el confrontem amb el pes específic

envers les àmfors importades, la qüestió varia (fig. 5, núm. 7). Si entenem els alts índexs d'àmfora importada respecte de la ibèrica, com és el cas de Burriac (77,45 i 22,55%), com un alt grau de la incidència comercial de cada indret, els percentatges dels dos altres exemples laietans s'equiparen. En aquests dos casos (Puig del Castell i Ca n'Oliver), el pes ja no recau en les àmfors importades, sinó en les ibèriques; en el cas del Puig del Castell, tenim uns índexs alts d'àmfora ibèrica (75,4%), i a Ca n'Oliver del 94,08%, atorgant al Puig del Castell una intensitat comercial superior a Ca n'Oliver, com ja mostraven les dades de les importacions i de l'àmfora importada.

Una bona imatge en l'àmbit econòmic es pot obtenir a partir de la representació dels *dolia* (fig. 5, núm. 6). Si entenem aquests contenidors d'emmagatzematge com a testimonis de la producció vinícola, veurem com en centres productius rurals, com el de Medicina, el seu pes envers la resta de produccions locals és significatiu. Els valors del Puig del Castell són equiparables als de Ca n'Oliver, per la qual cosa serien índexs propis dels poblats de segon ordre. Malgrat tot, ens trobem en una franja, en tots tres casos, inferior al 7%. No deixa de sobtar la manca de publicacions en les quals es quantifiquin aquests contenidors, més enllà de la percepció subjectiva de la seva preeminència. Si sovint s'ha argüït com les imitacions de Dressel 1 pretenen difondre el vi local contraposant-se als envasos itàlics, una evidència més de la producció pot ser justificada per les omnipresents *dolia* en els registres tardorepublicans, i dotar-los d'informació quantificable.

Resumint, cal avançar per aquest període en quantificacions que ens permetin categoritzar el comportament ceràmic de les diferents entitats de poblament, i fer parlar aquells elements amb significat econòmic.

Anàlisi qualitativa

A part de les conclusions extretes de l'anàlisi quantitativa, cal que fem esment d'alguns elements que queden fora dels materials ceràmics i les característiques dels quals poden determinar una significació concreta, a part de la potència i l'abast estructural del jaciment en aquesta fase. Ens referim a elements singulars, com és el cas de la *tessera lusoria* apareguda al recinte annexat a la porta sud-est del jaciment (GUÀRDIA 2017). Les *tesserae lusoriae* són peces de joc d'origen itàlic caracteritzades per estar obrades amb os, de forma rectangular, i que presenten un apèndix circular decorat i perforat (fig. 4, núm. 12). Però si hi ha un element que les caracteritza és la presència en les dues cares de la peça de sengles inscripcions. En un dels costats trobem un qualificatiu que pot tenir un caràcter laudatori o injuriós, i l'altra cara de la peça presenta un numeral inscrit. Malgrat que no coneixem amb certesa les particularitats del joc, hi ha un clara correspondència entre els qualificatius po-

sitius i els numerals alts, i els de caire negatiu i els numerals baixos. Però, més enllà de les particularitats del funcionament del joc, cal plantejar-se el fet que la participació i la comprensió del joc l'ha de fer una població llatinitzada, que pugui llegir i entendre els més de 55 vocables que es documenten en els lots que formaven part del joc, segurament, formats per una vintena de peces. I aquesta comprensió no és estrictament del significat dels mots, sinó que cal participar en l'ambient cultural en el qual va ser concebut el joc. No es tracta pas d'un joc d'oci de caràcter universal, sinó que està concebut per al consum de població itàlica. No és el cas d'un joc similar al tres en ratlla, on les regles són compartides i entenedores, sinó que és un producte concebut i destinat a una comunitat concreta. En aquest sentit, és presumible que la peça en qüestió no sigui objecte del comerç, sinó part del material d'algun contingut itàlic.

Per acabar de contextualitzar la peça, cal tenir present que la troballa d'aquests objectes és extraordinària, i a Catalunya se n'han documentat tan sols nou casos en només tres jaciments, set dels quals, comprensiblement, a Empúries, un a Tortosa i el nostre exemplar, singularitzant així el caràcter de l'ocupació del Puig del Castell.

També és ressenyable la presència d'un *stilus* obrat en os (fig. 4, núm. 15). Es tracta d'una peça de la qual manca l'extrem proximal, però que conserva la punta esmolada característica per escriure i l'engruiximent per facilitar-ne la pressió. Aquests instruments estaven dissenyats especialment per a l'escriptura sobre *tabulae ceratae*, on la punta feia la funció d'esgrafiador sobre el material dúctil de la cera, i l'extrem oposat, esfèric o amb forma espatulada, servia per esborrar (BOZIC, FEUGÈRE 2004). El fet de trobar elements relacionables amb l'escriptura en contextos indígenes no és habitual. Sense ànims de ser exhaustius, se n'han documentat al Camp de les Lloses (Tona), assentament relacionat amb la logística militar romana, amb una cultura material amb signes evidents de romanitat (DURAN *et alii* 2017), o diversos *stili* a Olèrdola, en un context que en època republicana s'identifica amb un *castellum* (MOLIST 2014). Cal, doncs, preguntar-nos si la presència d'aquest estris d'escriptura formen una nova evidència del grau d'implantació romà i quin caràcter concret revelen sobre els seus usuaris.

També obrat en os, a part d'elements més comuns com tabes modificades, punxons, i altres objectes, tenim les restes d'una frontissa d'un moble (fig. 4, núm. 14).

En aquest lot d'objectes singulars, volem fer esment del cap d'un ànec de bronze de petites dimensions, que pot correspondre a part d'un *simpulum* (fig. 4, núm. 13). Es tractaria de l'extrem d'un mànec de cassó metàl·lic, del qual tenim paral·lels exactes per al tipus horitzontal (GENERA *et alii* 2009). Aquest tipus de *simpulum* de mànec horitzontal no és del tot extraordinari, però sí poc

comú, i està testimoniada en contextos similars. Val a dir que la funció de la vaixella metàl·lica de bronze tardorepublicana té una funció eminentment lligada al servei del vi, i que reflecteix una influència itàlica evident, a través de l'arribada de l'exèrcit romà, a finals del segle II i inicis del segle I aC (ERICE 2007; MANSEL 2004). Els *simpula* de mànec horitzontal més comuns es daten en el primer terç del segle I aC (MANSEL 2004: 20).

Tot aquest conjunt d'evidències dota d'un caire concret l'ocupació de l'establiment en aquesta fase tardorepublicana.

Conclusions

En diferents treballs hem exposat la identificació del jaciment del Puig del Castell de Samalús amb la seca de *Lauro*, emprant criteris de dispersió numismàtica, toponímia, fonts escrites, monetari del jaciment i característiques de la fase republicana del jaciment (especialment GUÀRDIA 2016). Aquest fet ja qualifica per si sol el jaciment del Puig del Castell, dotant-lo d'una funció econòmica singular.

Malgrat que ens hem centrat fonamentalment en les importacions, no hem d'oblidar que el context material és indiscutiblement indígena, tot i que hi ha certes importacions que denoten un caire diferent. Ens referim, entre d'altres, a la presència d'àmfors brindisanes, l'evidència de les quals s'ha relacionat recentment amb l'existència de grups itàlics (PERA *et alii* 2013: 541-542; CARRERAS *et alii* 2016). Segons aquest model, es pot explicar la presència a la costa catalana de les àmfors oleàries brindisanes a partir del factor que explica la demanda d'oli, quan encara no era un producte de consum plenament adoptat entre les comunitats ibèriques, i s'ha relacionat amb la presència de grups itàlics i especialment consumit per l'elit romana. En el context del material del Puig del Castell, cal fer notar, malgrat que la mostra encara pugui ser reduïda, que els individus d'àmfors oleàries Giancola 5 igualen les omnipresents àmfors itàliques campano-vesuvianes.

Aquesta proposta sembla anar en la línia del significat dels materials singulars que hem exposat.

Però, per acabar de dotar de contingut aquesta fase republicana, no hem d'oblidar la presència, al mateix peu del turó, de les restes d'una *villa*, Can Martí, que només dista 200 metres del Puig del Castell. Les restes documentades s'han relacionat amb la pars urbana d'una *villa*, de la qual s'han identificat l'*atrium*, el *tablinum* i el *cubiculae*, amb decoració parietal del primer estil pompeïà, així com mosaics amb emblema central i *opus signinum* decorats amb tesselles (AQUILUÉ, PARDO 1990). La datació proposada per a aquest jaciment va de final del segle II fins a inicis del segle I aC. Si

ja és difícil intentar explicar el sentit de la construcció d'aquest establiment (residència d'elits, siguin ibèriques o foranes), més difícil és explicar-ne el final, tal vegada lligat a la desaparició del poblat dalt del mateix turó, just en un moment en què començaran a eclosionar tot un seguit d'assentaments rurals orientats a la producció vitivinícola, tot i que aquesta expansió econòmica caldrà buscar-la a partir de l'època d'August (REVILLA 1995). La distància entre assentaments, el caràcter del possible contingent itàlic compartit, així com la contemporaneïtat d'ambdós assentaments, revelen una mateixa realitat, per la qual cosa cal concloure que tant el Puig del Castell com Can Martí són dues àrees diferenciades dins el mateix jaciment. Un fenomen que sembla documentar-se en altres zones del territori laietà, com el cas d'*Illuro*, per la qual cosa s'ha proposat la possibilitat que els jaciments de Burriac i Ca l'Arnau - Can Mateu - Can Rodon - Can Benet - Can Masrera siguin, en època republicana, un sol nucli híbrid romà-indígena (OLESTI 2010: 29, nota 14). Aquesta idea ha estat matisada posteriorment, un cop estudiada la seva cultura material (SINNER 2015) i, especialment, les inscripcions procedents d'ambdós jaciments (SINNER, FERRER 2016).

I no hem d'oblidar la mateixa potència i caràcter de l'ocupació republicana del Puig del Castell en època republicana, quan es construeix una nova muralla, es reocupen les torres i sembla que tota l'àrea ocupable registra nivells d'ocupació del darrer moment.

Per tots els arguments exposats, queda per tant apuntat, i ha de ser objecte de discussió i validació per a posteriors campanyes d'excavació, la presència d'un possible contingent itàlic, possiblement de caire militar, a l'indret. D'altra banda, no hem de deslligar aquesta realitat amb el tema de la producció vinícola. Encara queda molta feina per fer al jaciment per detectar estructures i dinàmiques econòmiques i productives, però no podem desvincular-ho de la funció que hauria tingut aquesta població forana en el fenomen dels nous models productius vinícoles, sigui pel pes i l'acció del nou contingent de novinguts (SANMARTÍ 1998: 17) o per la difusió d'aquestes noves pautes econòmiques foranes (OLESTI 1998: 246; OLESTI 2000: 75).

Ara bé, aparentment, tot aquest conjunt d'elements que singularitzen la darrera fase del Puig del Castell no semblen tenir una clara translació en el comportament ceràmic. El conjunt estudiat determina que ens trobem davant d'un poblat amb una intensitat comercial mitjana, per sobre de la mitjana dels altres poblats laietans de segon ordre, amb paper de vertebració del territori, però sense cap índex que el faci sobresortir de la resta. De la mateixa manera, la ceràmica comuna importada no sembla mostrar uns nivells que ens facin especular amb pobladors forans. Cal continuar proveint dades i aprendre a interpretar-les per aproximar-nos a la realitat econòmica del jaciment.

No volem acabar sense fer un breu esment a la data proposada per a l'abandonament del poblat a partir dels arguments proporcionats per l'estudi del material ceràmic, ca. 50 aC, ja que té una derivada interessant. Si acceptem la proposta d'identificació del Puig del Castell amb la ciutat ibèrica de Lauro, cal abordar el tema de l'altra Lauro, la destruïda per Sertori l'any 76 aC. Les fonts han situat tradicionalment aquesta ciutat al sud de l'Ebre, i s'han proposat diverses identificacions sense que s'hagi resolt definitivament la qüestió (darrerament tractat a SALINAS 2014). En aquest sentit, participem en la idea d'Á. Morillo prevenint de "l'arqueologia filològica", intentant encaixar i forçar el conflicte sertorià amb els seus escenaris corresponents (MORILLO 2014: 48-49). És ben certa l'homonímia, però aquest no pot ser l'únic argument expositiu, i més quan n'hi ha d'altres que semblen refutar-lo. En aquest sentit, creiem haver exposat els arguments que ens han permès datar l'abandonament del poblat vers el 50 aC, extrem que sembla fer incompatible la identificació del Puig del Castell amb la ciutat arrasada per les tropes sertorianes, a causa de la continuació de l'ocupació en el segon quart del segle I aC. És ben cert que els arguments de datació són interpretables, però creiem en la solidesa dels trets exposats. Val a dir que en cap de les àrees excavades pertanyents a aquest horitzó (algunes de ben distants entre elles) hem detectat cap indicatiu de destrucció o d'incendi, allunyant-nos de l'escenari d'una confrontació que comportà un abandonament traumàtic. Tampoc s'han recollit al jaciment, ni en nivells superficials, armament o utilatge militar característic de les tropes sertorianes. Totes aquestes traces –nivells de destrucció, armament o la identificació de l'assentament amb un clar caràcter militar amb material eminentment itàlic– són elements traça que poden evidenciar un període d'estress bèl·lic (NOGUERA et alii 2013) i que són absents del nostre registre, a excepció del possible contingent itàlic i/o militar, que caldrà anar determinant a partir de treballs arqueològics futurs.

Notes

1. Per a la confecció de la figura 5.1, s'han emprat les dades extretes de: Empúries, AQUILUÉ et alii 2002a i 2002b; Burriac, ZAMORA 2006-2007; València, MARÍN, RIBERA 2002; RIBERA, MARÍN 2004-2005.

2. Per al jaciment de Ca n'Oliver (Cerdanyola del Vallès), ASENSIO et alii 2000-2001; per a Burriac (Cabrera de Mar), ZAMORA 2006-2007; per a la Torre Roja (Caldes de Montbui i Sentmenat), FORTÓ, MAESE 2011; per a la Facultat de Medicina (Cerdanyola del Vallès), FRANCÈS et alii 2002; per a Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar), MARTÍN I MENÉNDEZ 2004.

3. En aquest sentit, hi ha iniciatives destacades que ajuden a palesar aquesta situació, com la recent publicació a l'anterior número d'aquesta mateixa revista dels índexs ceràmics d'*Illuro* (GARCIA ROSELLÓ, J. (2017): *Gènesi, fundació i període republicà de la ciutat romana d'Iluro* (Hispania Citerior), *Laietania*, núm. 19).

Bibliografia

ALMAGRO, M. (1952): *Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y latinas*. Monografías Ampuritanas, II, Diputación Provincial de Barcelona y Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

AQUILUÉ, X.; PARDO, J. (1990): La vil·la romana de Can Martí (Samalús, Vallès Oriental), *Cypsela* VIII, 87-100. Girona.

AQUILUÉ, X.; CASTANYER, P.; SANTOS, M.; TREMOLEDA, J. (2002a): El campo de silos del área central de la ciudad romana de Empúries, *Rómula*, núm. 1, 9-38.

AQUILUÉ, X.; CASTANYER, P.; SANTOS, M.; TREMOLEDA, J. (2002b): Les ceràmiques de vernís negre dels segle II i I aC a Empúries, l'Escala, Alt Empordà, *La ceràmica de vernís negre dels segles II i I aC: centre productor mediterrani i comercialització a la península Ibèrica*. Taula rodona / Empúries, 4 i 5 de juny del 1988), Mataró, 31-58.

ASENSIO, D.; SANMARTÍ, J. (1998): Consideracions metodològiques amb relació a l'estudi de les activitats comercials en època protohistòrica, a *XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà: Comerç i Vies de Comunicació* (1000 aC - 700 dC), Puigcerdà, novembre 1997, 17-32.

ASENSIO, D.; FRANCÈS, J.; FERRER, C.; GUÀRDIA, M.; SALA, Ò. (2000-01): Resultats de la campanya del 1998 - 1999 i estat de la qüestió sobre el nucli laietà del Turó de Ca n'Oliver (Cerdanyola, Vallès Occidental), *Pyrenae*, núm. 31-32, Universitat de Barcelona, Barcelona, 163-199.

ASENSIO, D.; CELA, X.; MIRÓ, C.; MIRÓ, M.T.; REVILLA, E. (2009): El nucli ibèric de Montjuïc. Les sitges de Magòria o de Port. Barcelona, *QUARHIS*, època II, núm. 5, 14-85.

BERNI, P. (1996): *Instrumentum domesticum* romà del Museu Episcopal de Vic. La col·lecció de segells en àmfora, *tegula* i morter, *Pyrenae*, núm. 27, Universitat de Barcelona, 311-326.

BERNI, P.; CARRERAS, C. (2013): Corpus epigràfic de segells en àmfors, *dolia*, *tegulae* i gerres de ceràmica comuna oxidada del Baix Llobregat, dins CARRERAS, C.; LÓPEZ MULLOR, A.; GUITART, J. (ed.), *Barcino II. Marques i terrisseries d'àmfors del Baix Llobregat*. Barcelona, 127-285.

BOZIC, D.; FEUGÈRE, M. (2004): *Les instruments de l'écriture, Gallia*, 61, CNRS éditions, París, 21-41.

CARRERAS, C.; MARTÍN, A.; PERA, J.; RODRIGO, E. (2016): Las ánforas de Brindisi en la Hispania Citerior. Pautas de distribución y consumo, *Saguntum (PLAV)*, núm. 48, Universitat de València. València, 103-121.

COMAS, M. (1997): *Baetulo. Les marques d'àmfora*, Union Académique Internationale Corpus International des Timbres Amphoriques (Fascicule 2), Institut d'Estudis Catalans i Museu de Badalona, Barcelona.

CEIPAC = Base de dades CEIPAC, *Centre per a l'Estudi de la Interdependència Provincial a l'Antiguitat Clàssica* - Universitat de Barcelona, <http://ceipac.ub.edu>

DURAN, M.; MESTRES, I.; PADRÓS, C.; PRINCIPAL, J. (2017): El Camp de les Lloses, un exemple d'implantació militar al territori d'època romanorepublicana. Tona. Barcelona, *Tribuna d'Arqueologia* 2014-2015. Barcelona, 12-45.

ERICE, R. (2007): La vajilla de bronce en *Hispania Sautuola, XIII, Metalisteria de la Hispania romana*, Monográfico, Instituto de Prehistoria y Arqueología "Sautuola". Santander, 197-215.

FORTÓ, A.; MAESE, X. (2011): La Torre Roja: un jaciment ibèric i medieval (Caldes de Montbui, Vallès Oriental; Sentmenat, Vallès Occidental). *Tribuna d'Arqueologia*, 2009-2010. Barcelona, 113-152.

FRANCÈS, J.; GUÀRDIA, M.; SALA, Ò.; HERNÁNDEZ, J. (2002): Els materials ceràmics i altres objectes, a FRANCÈS, J. (Ed.): *L'assentament ibèric de la Facultat de Medicina de la UAB* (Cerdanyola del Vallès). Limes, 8, Monografia, CRAC, Cerdanyola del Vallès, 71-104.

FRANCÈS, J.; GUÀRDIA, M. (2012): El poblat ibèric del Turó de Ca n'Oliver (segles VI-I aC). Balanç de 25 anys de recerca i difusió, *Tribuna d'Arqueologia* 2010-2011, Barcelona, 267-291.

GARCÍA ROSELLÓ, J.; MARTÍN, A.; ZAMORA, M.D. (2007): Les ceràmiques grises d'època tardorepublicana i augustal que imiten la vaixel·la d'importació: la costa laietana. *Les imitacions de vaixel·la fina importada en la Hispània Citerior* (segles I aC - I dC), Documenta 6, ICAC, Tarragona, 69- 84.

GENERA, M.; ALBERICH, J.; GUARCH, F.J. (2009): *Dring-dring! El so màgic de les campanetes de Sant Miquel de Vinebre* (La Ribera d'Ebre). *Notes sobre percussió d'època iberoromana*. Quaderns de treball, 3. Tarragona.

GUÀRDIA, M. (2015): A les portes de Lauro: el poblament ibèric del Puig del Castell de Samalús (Cànoves i Samalús), *Ponències, Revista del Centre d'Estudis de Granollers*, núm. 19, 51-86.

GUÀRDIA, M. (2016): Lauro y el poblado ibérico del Puig del Castell de Samalús (Cànoves i Samalús, Barcelona), hacia una nueva propuesta de la localización de la ceca. *XV Congreso Nacional de Numismática*, Madrid, octubre 2014, 863-886.

GUÀRDIA, M. (2017): La tessera lusoria del Puig del Castell de Samalús (Barcelona): ¿Más que fichas de juego?, *Zephyrus*, LXXX, julio-diciembre de 2017, Universitat de Salamanca. Salamanca, 175-191.

GUÀRDIA, M. (en premsa): El poblament ibèric del Puig del Castell de Samalús (Cànoves i Samalús, Vallès Oriental). *Balanz dels primers cinc anys de recerca (2011-2016)*. Tribuna d'Arqueologia 2016-2017, Barcelona.

JIMÉNEZ FERNÁNDEZ, M.C. (2002): Baetulo. *La ceràmica de vernís negre. Una contribució a l'estudi de la romanització a la Laietània*. Monografies Badalonines, 17. Museu de Badalona. Badalona.

LÓPEZ MULLOR, A. (1989): *Las cerámicas romanas de paredes finas en Cataluña*, Quaderns Científics i Tècnics 2, Diputació de Barcelona, 2 vols. Barcelona.

LÓPEZ MULLOR, A.; MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2007): Tipologia i datació de les ànfores tarraconenses produïdes a Catalunya. Monografies 8. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Barcelona, 33-94.

LÓPEZ MULLOR, A.; MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2008): Las ánforas de la Tarraconense, a BERNAL

CASASOLA, D. I RIBERA I LACOMBA, A. (ed.), *Cerámicas hispanorromanas. Un estado de la cuestión*. Universitat de Cadis. Cadis, 689-724.

LÓPEZ MULLOR, A.; MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2010): Productions de céramique à Parois Fines dans l'agglomération italique d'Ilturo (Cabrera de Mar, Barcelone), *SFECAG, Actes du Congrès de Chelles*, 655-664.

MANACORDA, D. (1994): Produzione agricola, produzione ceramica e proprietà della terra nella Calabria romana tra Repubblica e Impero, a *Epigrafia della produzione e della distribuzione, Actes de la VIIe Rencontre franco-italienne sur l'épigraphie du monde romain* (Rome, 5-6 juin 1992). Roma, École Française de Rome, 3-59.

MANACORDA, D.; PALLECHI, S. (2012): *Le fornaci romane di Giancola* (Brindisi). Edipuglia, Bari.

MANSEL, K. (2004): Vajilla de bronce en la Hispania republicana, a OLMOS, R. i ROUILLARD, P. (ed.), *La vajilla ibérica en época helenística (siglos IV-III al cambio de era)*, Col·lecció de la Casa de Velázquez, 89, Madrid, 19-30.

MARÍN, C.; RIBERA, A. (2002): Las cerámicas de barniz negro de Valentia. A *La ceràmica de vernís negre dels segles II i I aC: centre productor mediterrani i comercialització a la península Ibèrica*. Taula rodona / Empúries, 4 i 5 de juny del 1988), Mataró, 91-105.

MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2004): Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar, Maresme), 1997. *Jornades d'Arqueologia i Paleontologia 2001*. La Garriga, 29 i 30 de novembre i 1 de desembre del 2001. Departament de Cultura, vol. 2. Barcelona, 409-422.

MOLIST, N. (2014): La fortificación tardorepublicana de Olèrdola y el control del acceso norte a Tarraco. A SALA, F. i MORATALLA, J. (ed.), *Las guerras civiles romanas en Hispania. Una revisión histórica desde la Contestania*, Alacant, 229-247.

MORÁN, M. (1994): Ánforas romanas en Ilerda y Aeso. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 4, Universitat de Lleida. Lleida, 205-215.

MORÁN, M. (1997): Notas sobre epigrafía anfórica en la Catalunya interior. *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 7, Universitat de Lleida. Lleida, 249-260.

MORÁN, M. (2010): Tres nuevos sellos de ánforas brindisianas en Ilerda y su entorno, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 20, Universitat de Lleida. Lleida, 191-195.

MOREL, J.P. (1981): *Céramique campagnienne: les formes*. École Française de Rome. Roma, 2 vols.

MORILLO, Á. (2014): Campamentos y fortificaciones tardorrepublicanas en Hispania. 'Calibrando' a Sertorio. A SALA, F. I MORATALLA, J. (ed.), *Las guerras civiles romanas en Hispania. Una revisión histórica desde la Contestania*, Alacant, 35-49.

NOGUERA, J.; PRINCIPAL, J.; ÑACO, T. (2013): La actividad militar y la problemática de su reflejo arqueológico: el caso del NE de la Citerior (218-45 aC). A NAVARRO, M. I CADIOU, F. (ed.), *La guerre et ses traces. Conflits et sociétés en Hispanie à l'époque de la conquête romaine* (IIIe-Ier s. av. J.-C.). Bordeaux, 19-44.

OLESTI, O. (1998): Els inicis de la producció vinícola a Catalunya: el paper del món indígena. *El vi a l'Antiguitat*, Segon Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana, Museu de Badalona. Badalona, 246-257.

OLESTI, O. (2000): Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant els segles II - I aC: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral. *Empúries*, 52, Barcelona, 55-86.

OLESTI, O. (2010): Urbanització, integració i gestió del territori del nord-est de la península Ibèrica en època republicana (segles II - I aC), *Time of changes. In the beginning of the romanization, Studies on the Rural World in the Roman Period*, 5. Girona, 11-59.

PALAZZO, P. (1989): Le anfore di Apani (Brindisi). A *Amphores romaines et histoire économique. Dix ans de recherche. Actes du colloque de Sienne (22-24 mai 1986)*. Roma, École Française de Rome, 584-553.

PERA, J.; GUITART, J. (2007): La ceràmica d'imitació en el segle I aC a la ciutat romana de Iesso (Guissona). Estudi preliminar, *Les imitacions de vaixel·la fina importada en la Hispania Citerior* (segles I aC - I dC). *Documenta* 6, ICAC, Tarragona, 173- 186.

REVILLA, V. (1995): *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I a.C. - III d.C.)*. Barcelona.

RIBERA, A.; MARÍN, C. (2004-05): Las cerámicas del nivel de destrucción de Valentia (75 aC) y el final de Azaila, *Kalathos*, núm. 22-23, Terol, 271-300.

RTAR = *Base de dades Recueil des Timbres sur Amphores Romaines, Centre Camille Jullian, CNRS - Université de Provence*, <http://publications.univ-provence.fr/rtar/>

SALINAS, M. (2014): Reflexiones sobre la guerra de Sertorio en la Hispania Citerior y sus fuentes literarias. A SALA, F. I MORATALLA, J. (ed.), *Las guerras civiles romanas en Hispania. Una revisión histórica desde la Contestania*, Alacant, 23-33.

SANMARTÍ GREGO, E. (1978): *La cerámica campagnienne de Emporion y Rhode*. Monografies Emporitanes IV, Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació Provincial de Barcelona, Barcelona, 2 vols.

SANMARTÍ, J. (1998): El món ibèric de la plenitud a la dissolució (segles II - I aC). *La moneda en la societat ibèrica, II Curs d'Història Monetària d'Hispania*. Barcelona, 9-26.

SANMARTÍ, J.; PRINCIPAL, J.; TRIAS, M.G; ORFILA, M. (1996): *Les ceràmiques de vernís negre de Pollentia*. The William L. Bryant Foundation, 5. Barcelona.

SINNER, A. G. (2015): Cultural contacts and identity construction: a colonial context in NE Spain (2nd - early 1st c. B.C.). *Journal of Roman Archaeology*, 28, 7-37.

SINNER, A.G.; FERRER, J. (2016): Del oppidum de Burriac a las termas de Ca l'Arnau. Una aproximación a la lengua y a la identidad de los habitantes de Ilduro (Cabrera de Mar, Barcelona). *Archivo Español de Arqueología*, 89, 193-223.

ZAMORA, D. (1996): *Les ceràmiques de vernís negre del poblament ibèric del Turó d'en Boscà (Badalona)*. Aproximació a la interpretació històrico-arqueològica del poblament, *Arqueoanoia Edicions*, 2, Igualada.

ZAMORA, D. (2006-07): *L'oppidum de Burriac, centre del poder polític de la Laietània ibèrica, Laietània*, (Monografia), núm. 17. Mataró.

PUIG DEL CASTELL DE SAMALÚS – Taula de Quantificació							
Nivells d'abandonament 2011-2018							
CATEGORIA	NTF	NMip	NMI	TIPUS	ELEMENTS REPRESENTATS		
adheriments/infraestructura V	ÀTICA FIGURES ROGES	5	2	2	Escif	2 cossos diferents	
	ÀTICA VERNIS NEGRE	46	12	12	Castulo Cup Kylix stemless Delicate Class Escif Crater Campana Lamb. 21 Lamb. 22 Lamb. 24	2 bases 1 ind: 1 vora, 1 base 1 base 4 vores 1 vora 1 vora 1 vora 1 vora	
	TALLERS DE ROSES	6	3	3	Lamb. 23 Lamb. 27 Copa indet.	1 vora 1 vora 1 base	
	CAMPANIANA A	69	15	15	Lamb. 5 Lamb. 27ab Lamb. 27b Lamb. 31b Lamb. 33b Lamb. 36 Lamb. 55	3 vora 5 vores 1 vora 2 vores 2 vores 1 vora 1 sencer	
	CAMP. CERCLE B	186	50	50	Lamb. 1 Lamb. 1/8 Lamb. 3 Lamb. 4 Lamb. 5 Lamb. 10 Morel 2653 (etrusc) Indet.	11 ind: 11 vores, 4 bases 3 bases 3 ind: 3 vores, 3 bases 3 vores 27 vores 1 ind. (nansa) 1 vora 1 vora	
Total V.F. importada	312	82	82				
tadamparria/ano	ÀMF. P. EB.	76	3	3	T.1.3.2.3 T.8.1.1.1	1 vora 2 vores	
	ÀMF. P.C.M	146	1	0			
	ÀMF. P.C.E.	22	1	0			
	ÀMF. MASSALIOTA	1	1	0			
	ÀMF. ITALICA	Campània	396	4	4	Dressel 1A Dressel 1 Dressel 1 B/C Indet.	1 vora i coll 1 vora 1 vora 1 vora i 1 pivot
		Apúlia	109	4	4	Giancola 5	4 vores
ÀMF. AFRICANA	75	1	1	Tripolitana Antiga	1 vora, 1 pivot		
ÀMF. INDET.	51	1	1	Indet.	1 vora		
Total àmfora importada	876	16	13				
pmi, meC	COM. P. EB.	5	1	0			
	COMÚ ITALICA	27	6	6	Tapadora Vegas 16 Tapadora indet. Mortor Com. It. 8e Com. It. 6C Gerra	1 vora 1 vora 2 vores 1 vora 1 ind: 2 nanses	
	PARETS FINES	26	6	6	Mayet II	6 vores	
COM. INDET.	10	1	0				
Total comuna importada	68	14	12				
ÀMF. IBÉRICA	65	49	49	Àmfora ibèrica	49 ind: 49 vores, 2 pivots		
ÀMF. CITERIOR	85	1	1	Dressel 1C Indet.	1 vora 1 pivot		
INF. IB. OX.	7332						
COM. IB. OX.	418	205	205	Tenalla coll de cigne Tenalla vora girada Tenalla globular Gerra Gerra globular Gerra amb vora encaix Gerra nansa cistella Gerreta Plat vora reentrant Plat obert Bol Escif Càlat Gran contenidor Olla Olla amb vora acanalada Cassola Àmforetta Mortor Tapadora	49 vores 2 vores 3 vores 51 vores 1 vora 10 vores 3 vores 14 ind: 1 PC + 13 vores 15 ind: 1 PC + 14 vores 1 vora 1 vora 1 vora 12 vores 11 vores 15 vores 9 vores 4 vores 1 vora 1 vora 1 vora 1 vora		
COM. RED.	367	51	51	Gerra Enbcoa Gerreta Bicònic Plat vora reentrant Plat obert Copa	12 vores 1 vora 11 vores 13 vores 12 vores 1 vora 1 base		
COM. PINT.	69	3	3	Olla amb vora acanalada	3 vores		
P. F. LOCAL	2	2	2	Mayet 3 Indet.	1 vora 2 bases		
ENGALBA BLANCA	4	1	1	Gerra	1 vora		
A MA	1221	130	130	Olla Olla petita Tapadora Bol Fireta Gran Contenidor/Olla Tenalla/Urna Gerra Vas	65 vores 1 PC 23 vores 5 vores 1 vora 7 vores 9 vores 2 vores 1 sencer		
CUINA A TORN	48	9	9	Olla Tapadora	7 vores 2 vores		
DOLIUM	1083	16	16	Dolium Tapadora Altres	7 ind: 7 vores i 7 bases 8 vores 1 vora		
Total producció local	10694	467	467				
TOTAL material vascular	11950	579	574				
ENO CM		1079					
TEGULA		29					
IMBRES							
MAO		4					

Fig. 1 / Taula de quantificació dels nivells d'abandonament

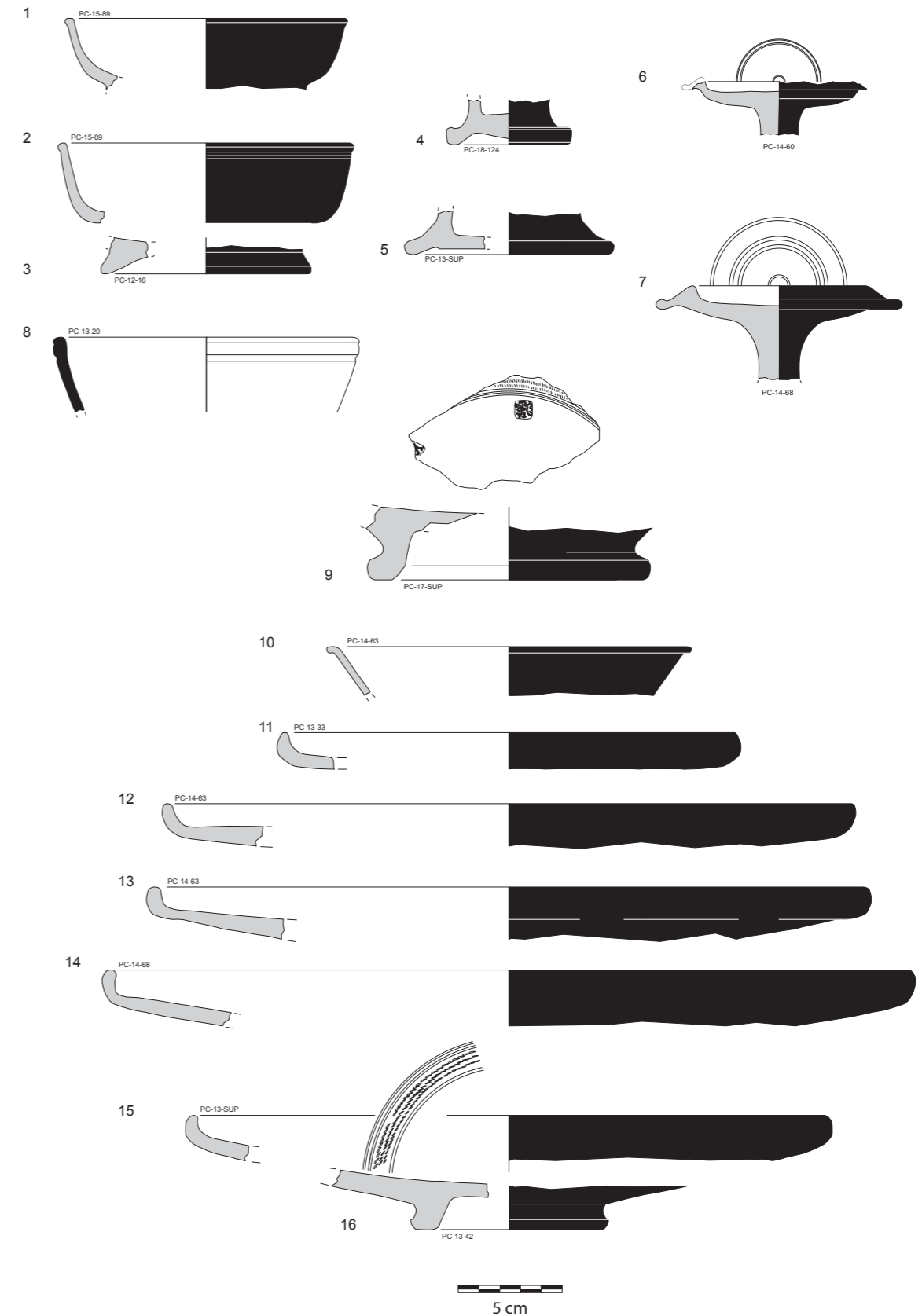
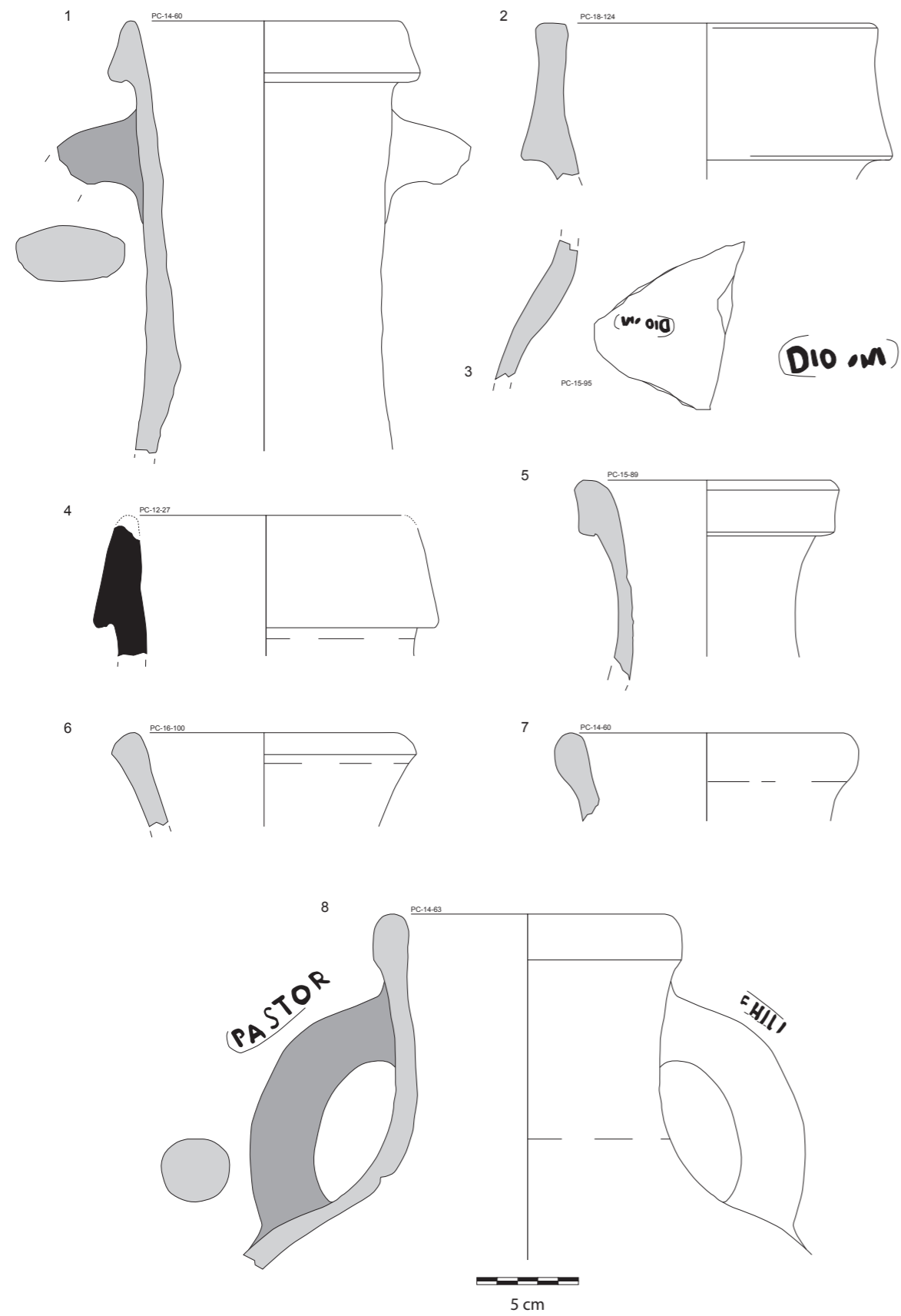
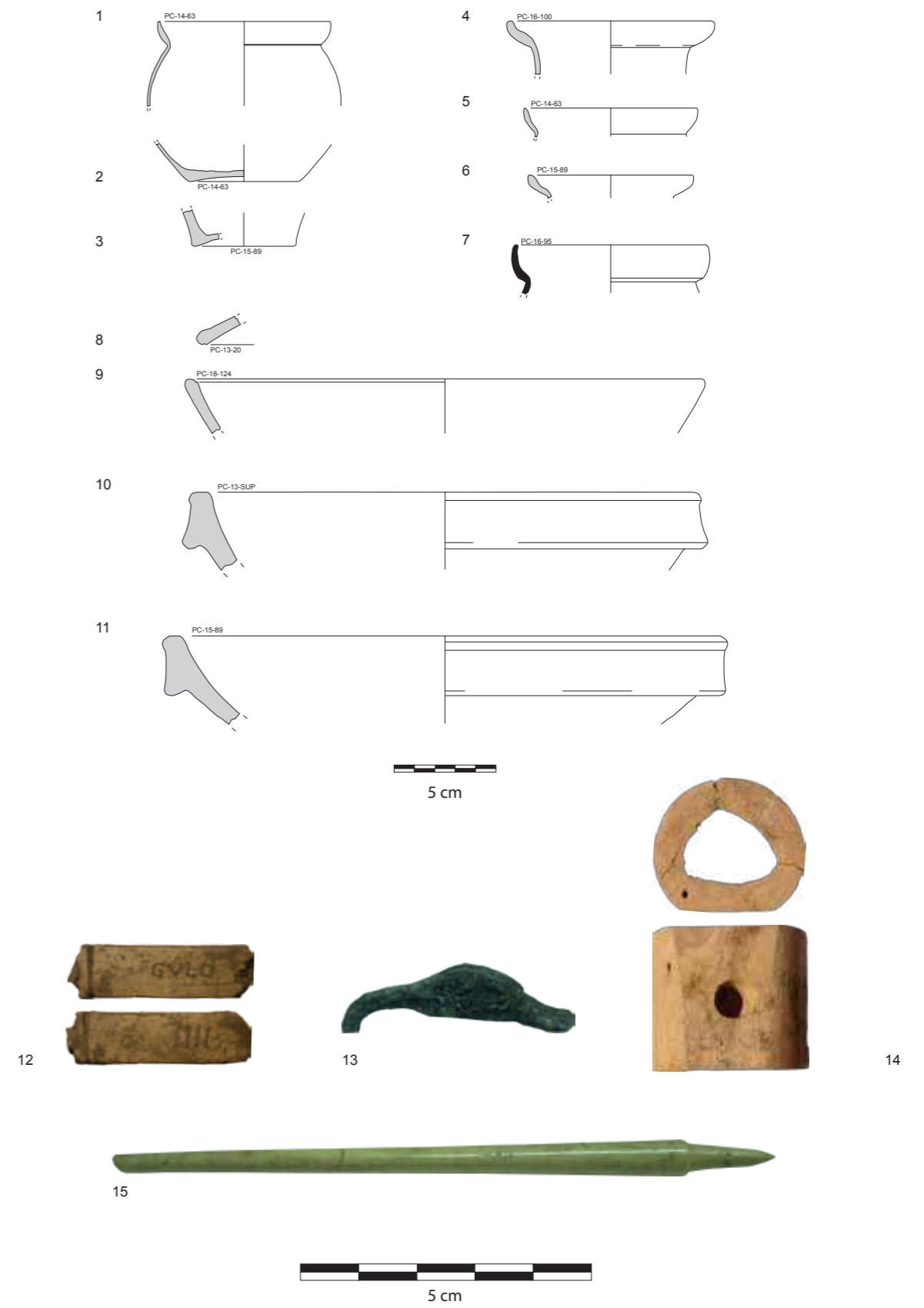

Fig. 2 / Campanianes del Cercle de la B, 1 a 7 i 10 a 16. / Aretina de vernís negre, 9. / Imitació local Lamb. 1, 8.

Fig. 3 / Àmfores itàliques campano-vesuvianes, 1 a 3. / Àmfora citerior, 4. Àmfora tripolitana antiga, 5. / Àmfores brindisianes, 6 a 8.

Fig. 4 / Paret fines itàliques, 1 a 6. / Imitació local de paret fines, 7. / Ceràmica comuna itàlica, 8 a 11. Tessera lusoria, 12. / Cap d'ànec de bronze (*simpulum*), 13. / Frontissa d'os de moble, 14. *Stilus* d'os, 15.

1. EVOLUCIÓ CRONOLÒGICA DEL PERCENTATGE DE NMI DE CAMP. A vs. CAMP. CERCLE B, PER JACIMENTS I FASES

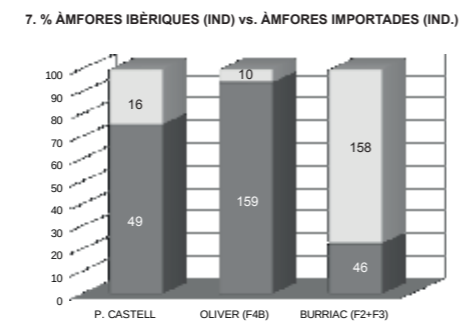
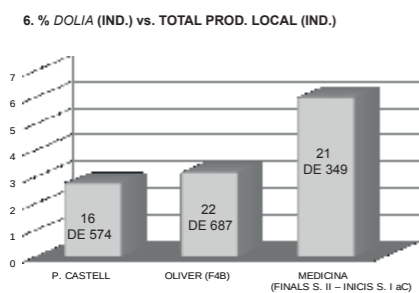
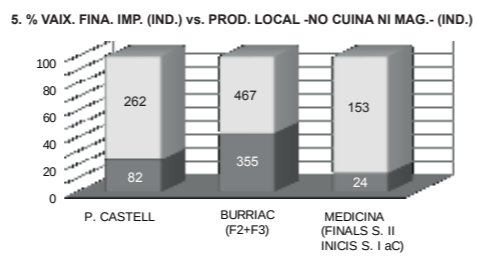
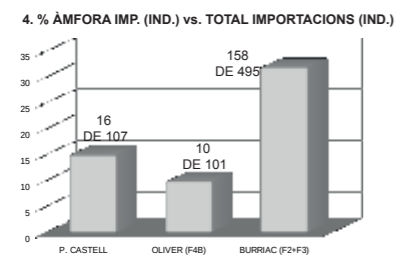
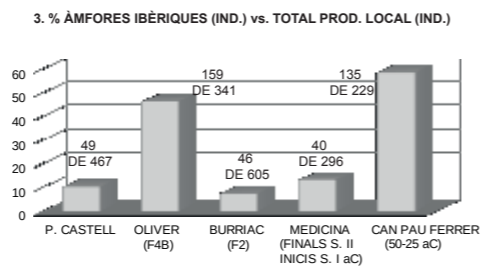
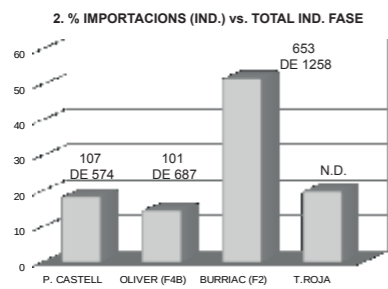
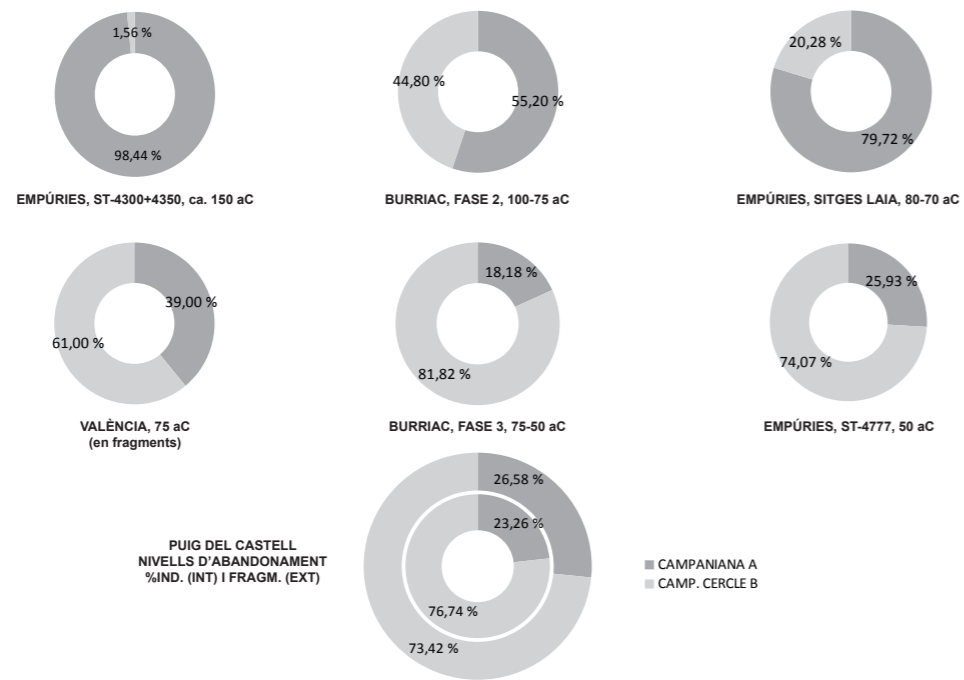

Fig. 5 / Gràfiques de composició ceràmica.

El Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental): un nucli d'activitat econòmica especialitzada a la Laietània

Pau MENÉNDEZ MOLIST
Eric SOBREVÍA CORRAL
Arqueòlegs

Resum

Aquest treball neix de la voluntat de recuperar la recerca en un jaciment ibèric mencionat de manera recurrent en la bibliografia, però abandonat després de la darrera campanya d'excavacions. El Turó del Vent és un jaciment excavat parcialment als anys vuitanta, i que va permetre posar les restes constructives i els materials arqueològics al descobert. Els treballs fets han pogut precisar una cronologia que aniria des de principis del segle IV aC fins a la segona meitat del segle II aC, així com un complex d'hàbitat on centrem el nostre estudi. El jaciment es caracteritza per ser un camp de sitges i un centre d'evident treball tèxtil i metal·lúrgic, per tant, esdevé clau per entendre l'economia dels ibers a la Laietània. Aquest treball revisa les actuacions fetes al jaciment als anys vuitanta i les noves excavacions des del 2017.

Paraules clau

Món ibèric, Laietània, Llinars del Vallès, Turó del Vent, necròpolis medieval.

Abstract

This study is the result of a comitent to restart the investigation of an Iberic site mentioned repeatedly in the bibliography, but abandoned after the latest excavation campaigns. Turó del Vent site was partially excavated in the 1980's, and led to the discovery of construction remains and archeological materials. This investigation has been able to determine a precise chronology, as well as a complex habitat on which the study is focused on. The site is characterized for its silos and was evidently a textile and metallurgical workplace, therefore being essential to our understanding of the iber's economy in Laietania. This study is an overview of the work performed in the 1980's and new excavation that started in 2017.

Key words

Iberian world, Laietania, Llinars del Vallès, Turó del Vent, medieval necropolis

Situació

El conjunt arqueològic del Turó del Vent es troba al terme municipal de Llinars del Vallès (Vallès Oriental, Barcelona), a tocar del municipi de Dosrius. Està situat al vessant oest de la Serra del Corredor, que pertany a la Serralada Litoral, vora una vall que comunica la depressió del Vallès amb la costa a través de la riera de Dosrius i d'Argentona (fig. 1). Les formacions muntanyoses de l'indret estan rebertes majoritàriament per materials granítics (granodiorites i granits alcalins) que es van formar al Paleozoic, tot i que en alguns indrets s'hi localitzen dipòsits saulonencs, on s'han sedimentat argiles en descomposició a causa de les tasques agrícoles.

L'assentament es troba en un turó a la falda de la Serra del Corredor, a una cota de 388 metres snm, una zona on predominen pujols de carenes suaus i una gran massa forestal. Les seves coordenades UTM són: (X)=451461.2 i (Y)=4608731.6. La plataforma superior ocupa uns 10.000 m², aproximadament, dels quals només s'ha excavat una petita porció. Tot i així, l'extensió del jaciment podria arribar fins al Castellvell, el Turó més a prop de la banda occidental. Des de l'indret, es té un gran domini visual de la plana vallesana cap al nord, on s'observen altres assentaments ibèrics, com Puig del Castell de Samalús (Cànoves i Samalús), el castell de Montsoriu (Arbúcies), el castell de Montclús (Sant Esteve de Palautordera) i Puiggraciós (l'Ametlla del Vallès), entre d'altres, i a la banda de marina, el jaciment de Burriac (Cabrera de Mar). Tots són jaciments fortificats de la Laietània Ibèrica, situats en promontoris elevats.

Fig. 1

Antecedents a la recerca

Es tracta d'un jaciment de característiques singulars en el context més ampli del territori laietà, tot i que cal tenir present que el coneixement disponible actualment és força fragmentari. El jaciment es coneix des de finals del segle XIX, quan els primers excursionistes van deixar notes referents als murs i a les ceràmiques que afloraven. El 1891, Carreras Candi va visitar el jaciment: "Aquelles ruïnes assenyalen extens recinte fortificat *ab espays* quadrats sortint endintre de la línia de les muralles, que bé podrien ser estatges. [...] Les muralles segueixen tot un cim de carena, sense que puguin envoltar cap planúria més o menys regular, sent travessades avui en dia per lo camí carreter del Far". Carreras Candi ho va considerar un *hibernàcula*, un fortí romà, veient-hi similituds amb el proper jaciment del Turó Gros de Cèllec (Òrrius) i com una construcció dels primers moments de l'arribada dels romans (CARRERAS CANDI 1903).

Marià Ribas, l'any 1942, va visitar el jaciment, prenent notes i fent-ne els primers dibuixos, que surten en publicacions recents (AULADELL 2005). Més tard, J. de

C. Serra Ràfols va ampliar l'estudi en diverses publicacions, en què afirma: "*La pared que se ve más claramente es una mur de tanca que se conserva solamente en una altura de 0,50 m, cortada en diversos segmentos, la cual cierra la parte más alta del cierro*" (SERRA RÀFOLS 1942). No només això, sinó que descriu com fa la volta i continua 45 metres més, fins a arribar al camí. Actualment, això no es veu, tot i que a la part més alta del turó la gran quantitat de marges de pagès i l'espessíssima vegetació en fan molt difícil la detecció.

Antoni Gallardo (1938) va publicar alguna nota sobre el Turó del Vent, de caire descriptiva, on l'associava a una *hibernàcula*, probablement, basant-se en Carreras Candi. No va ser fins a l'arribada de Josep Estrada i Garriga, actuant com a membre de la Comissió Provincial de Excavaciones Arqueológicas de la província de Barcelona, que va catalogar el jaciment com a "poblat ibèric d'Alfar o Turó del Vent" (ESTRADA 1995).

Tenim constància de l'activitat d'excavacions clandestines des dels anys quaranta, i hem rebut notícia d'excavacions importants a la dècada dels setanta, quan es va excavar un petit sector de la cisterna, sitges i habitacions. Va ser el 1972, també, quan es va ampliar el camí que passava per la carena, fet que va malmetre fortament les restes arqueològiques (LÓPEZ *et alii* 1982), si bé tenim constància que Joan Pla i Gras i d'altres van recollir materials i van fer desviar lleugerament el camí quan hi van aparèixer estructures, per tal de causar el mínim dany possible. També es van dibuixar part de les estructures destruïdes pel carrer, tot i que desconeixem on es troben aquests dibuixos.

L'any 1972, es va fer una ampliació de la carretera que porta cap al santuari del Far, i durant les tasques de remocions de terra van quedar a la vista una desena de sitges i una estructura construïda. Després d'uns anys d'anar-se degradant, van motivar que l'Institut de Prehistòria i Arqueologia de la Diputació de Barcelona intervingués, el 1979, en la lamentable situació del jaciment, i en va promoure l'excavació. D'aquesta manera, l'any 1980 i 1981, es va fer la primera intervenció científica a la part central del Turó.

L'any 1982, es va iniciar una campanya d'estiu en la qual va participar Joaquim Arxé, com a arqueòleg director del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. En aquesta campanya es va fer una neteja forestal i es van continuar desbrossant les estructures descobertes en les campanyes anteriors. L'any 1983 s'hi va efectuar un camp de treball amb joves, durant el qual es van fer algunes cales i es va netejar parcialment el sector central del jaciment.

Finalment, l'any 1984, es va decidir dur-hi a terme un Pla de Solidaritat amb l'Atur, amb quaranta-qua-

tre obrers i un equip de set arqueòlegs, coordinats per Jordi Pardo. S'hi va treballar al llarg de set mesos, i seria durant aquesta campanya quan es posarien al descobert la majoria d'estructures que coneixem a dia d'avui (BOSCH *et alii* 1985; BOSCH *et alii* 1986). Tot i així, s'han fet altres estudis específics dels materials apareguts (SANMARTÍ *et alii* 1995; ASENSIO 2000; ASENSIO 2002).

Pla de solidaritat amb l'atur de 1984

Aquesta gran campanya és la que va permetre conèixer el jaciment realment tal com és. Del 13 de febrer al 12 de setembre del 1984, es van iniciar les campanyes arqueològiques del Pla de Solidaritat amb l'Atur sota la direcció de Josep Bosch, Anna Pàmies, Josep Maria Llorens, Manuel Rueda, Isabel Serrat, Montse Mataró, Roser Enrich i Jordi Pardo, aquest darrer com a cap de l'equip. En aquesta campanya es va dividir el jaciment en dos sectors, la zona A (nord de la carretera) i la zona B (sud de la carretera), es van fer sondejos per tot el jaciment i es van excavar diferents sectors.

Els set mesos que va durar l'excavació tenien com a objectiu definir la cronologia de les fases d'ocupació i la delimitació de les àrees funcionals, fent servir el mètode de registre arqueològic de Harris-Carandini. El Turó va ser quadrat íntegrament, excavant principalment els quadres més occidentals del sector B, la zona aïllada al sud de la carretera, l'excavació de la cisterna i la realització d'algun sondeig a l'interior de la plataforma (fig. 2).

Fig. 2

La interpretació d'aquest conjunt arqueològic encara és molt incerta, amb les restes excavades del sector meridional s'ha pogut establir una seqüència de les fases constructives superposades segons els autors de les excavacions. La primera fase estaria compresa entre els segles V i IV aC, representada per un retall a la roca natural paral·lel al mur de tanca, interpretat com un fossa amb forma de V i un conjunt de sitges. A inicis del segle III aC, es van començar a construir la majoria de murs interiors de la zona d'hàbitat, incloent-hi el mur de tanca, d'uns 0,90 metres. També augmenta el nombre de sitges i es construeix una cisterna a la part central del Turó. La darrera fase ocupacional del jaciment està caracteritzada per les sitges i alguns habitatges construïts amb arquitectura en terra i amb una elevada concentració de material constructiu, com *tegualle* i *imbrices*, motiu clar per tal de situar aquesta fase entre els segles II i I aC.

Durant aquesta intervenció, es detecten diferents sectors descrits a la memòria i dels quals aquí farem una breu síntesi. Aquests punts són el sistema defensiu, l'hàbitat, la cisterna, les sitges i la necròpolis medieval.

Al sector B, els arqueòlegs parlen d'un mur de tanca que defineix l'articulació d'una entrada. Posteriorment a aquest sistema defensiu del segle IV aC, es crea el mur de tanca del segle III aC en direcció nord-sud, que seria abandonat al segle II aC, tot i que no té l'entitat per ser una muralla. Els responsables de l'excavació esmenten una torre de guaita a l'extrem nord del sector A, datada de mitjan segle III aC, que no s'ha delimitat completament, ja que només hi ha documentat fins ara un mur que sembla fer angle, que es considera una torre, pel gruix i la posició dins de la topografia de la plataforma.

Els arqueòlegs proposen diverses fases d'hàbitat concentrades a la zona meridional. Al segle III aC, es destaca l'habitació "situada a migdia", segons els autors, probablement l'àmbit 606, que correspon a l'àmbit delimitat al sud-oest del sector B (BOSCH 1986, fig. 8), tot i que ha estat datat pels materials de l'excavació il·legal denunciada. A més, els responsables de l'excavació esmenten que existeixen múltiples cabanes (àmbits 626, 668, 654 i 628) de la darrera fase, del segle II aC, moment en què el jaciment està en situació d'abandó. Aquestes cabanes són documentades per la presència de rases en les quals se situarien murs de tàpia (BOSCH *et alii* 1985: 24).

Les sitges esdevenen en aquest jaciment l'element més remarcable, ja que sembla que ocupen el gruix de l'extensió del jaciment. Durant els treballs arqueològics del 1984, es van excavar 48 estructures identificades com a sitges a la part central de la plataforma, tot i que el nombre podria ser molt superior. Durant el transcurs de les obres d'eixamplament del camí, es van localitzar més d'una vintena de sitges. Tot i això, se'n coneixien com a mínim unes quaranta més, per part dels furtius, i hi ha constància d'excavacions furtives posteriors a l'any 1984 que podrien haver buidat encara més sitges.

Les sitges presenten formes i dimensions variables, les quals faciliten una identificació morfològica segons les cronologies (BOSCH *et alii* 1985: 48-52), que daten entre el segle V aC fins als voltants del 170 aC. Aquestes estructures sovint presenten un ric material, entre el qual cal destacar un dels punyals celtibèrics (SANMARTÍ 1994: 3), un askos zoomorf de ceràmica ibèrica i un cap de Tanagra provinents de la SJ-320 (fig. 5, 25-26) (ME-NÉNDEZ 2017: 36).

El darrer element per comentar és el gran retall al geològic situat al centre de la plataforma, el qual s'ha interpretat com una cisterna. Presenta uns murs interiors en angle que sembla que vulguin compartimentar-la, i té unes mides de 8 x 10 metres, i 11 metres de profunditat. En altres paraules, té unes dimensions espectaculars i úniques al territori. És en aquest punt que es va excavar un angle, el 1980 i el 1981, i que van interpretar com una torre, tot i que més endavant es va veure que formava

part de la cisterna (BOSCH *et alii* 1985: 71-72). Així, doncs, els murs documentats a l'interior de la cisterna podrien estar relacionats, bé com a contraforts, per tal de contenir les parets del natural i no esfondrar la cisterna, o bé amb alguna funció relacionada amb la separació de l'aigua per a una activitat econòmica determinada.

Aquesta cisterna sembla estar directament relacionada amb la troballa d'un canal excavat al geològic que va des de la part més alta de la plataforma fins al clot. La cronologia de la cisterna aniria des del segle IV aC fins als voltants del 220 aC.

D'aquesta campanya també hem de destacar la petita intervenció al Castellvell. Vora 1 quilòmetre de distància del Turó del Vent, seguint la carretera de la carena cap a l'oest, trobem un turó on es va edificar un castell, al segle XI. Els arqueòlegs va aprofitar per fer uns sondejos sota les muralles, on es van excavar un total de 300 m², i van localitzar fins a vint sitges d'època ibèrica, així com rases al sauló interpretades com a trinxeres de fonamentació d'alguns murs de la darrera fase, juntament amb material que oscil·la entre els segles IV i II aC (BOSCH *et alii* 1985: 109).

La darrera fase del Turó del Vent es caracteritza per l'ocupació d'una necròpolis d'època medieval. Les tombes es localitzen al sector B del poblat, al sud de la carretera, i destaquen per ser sepultures de tipus cista amb lloses superiors. L'any 1984, es van excavar sis tombes d'inhumació. A causa de l'acidesa del sòl, les restes òssies es troben en molt mal estat de conservació, i la seva excavació i extracció és força complicada. Això no sorprèn, ja que passa en tot el sector, on no apareixen restes de fauna, només a l'interior de les sitges.

Malauradament, l'absència de restes arqueològiques associades no permet datar clarament la necròpolis a partir dels materials. Tot i que en la intervenció del 1984 es va proposar una cronologia entre els segles XI i XIII, pel tipus de sepultura i la proximitat amb el Castellvell. En la darrera campanya, a l'interior de les tombes hi hem recuperat un fragment de vaixel·la de pisa arcaica sense decoració, que ens dataria les inhumacions a la segona meitat del segle XIII.

Les noves intervencions al turó del vent

L'any 2017, es van reprendre les excavacions al jaciment per tal de revalorar-lo i dotar-lo d'un nou sentit que en facilités la interpretació. La idea era poder excavar aquest jaciment per conèixer i aprofundir en el món ibèric laietà i, alhora, que els autors féssim un pas més en el procés de formació com a arqueòlegs de camp, basant-nos en els coneixements adquirits durant els estudis del Grau i Màster d'Arqueologia.

La primera tasca efectuada entorn del jaciment va ser la realització del Treball Final de Grau d'Arqueologia (MENÉNDEZ, 2017), que va consistir en la revisió de l'inventari, el dibuix i la quantificació de tres conjunts ceràmics representatius procedents de les excavacions de l'any 1984. Els materials ceràmics d'aquests conjunts són fruit de les intervencions, que van comportar la recuperació d'un gran volum de materials arqueològics, que, desafortunadament, no van ser estudiats ni tampoc publicats en aquella campanya.

Així, doncs, el 12 de setembre del 2017 vam iniciar una campanya amb alumnes del Grau d'Arqueologia, que van col·laborar en l'excavació del jaciment. El nostre objectiu va consistir a fer una primera neteja forestal per destacar les restes conservades i, seguidament, ampliar la zona excavada a banda i banda de la zona d'hàbitat (fig. 3).

El gener del 2018, els coordinadors de l'ICAC i la URV van acordar finançar parcialment la intervenció, i incloure-la dins la formació dels alumnes del primer curs del Màster en Arqueologia Clàssica en matèria de pràctiques. Aquesta intervenció es va fer només en una setmana, però va ser força productiva: es van posar al descobert les tombes medievals i es va arribar al nivell geològic. Finalment, el setembre del 2018, vam fer una darrera campanya.

Fig. 3

Objectius i estratègies de les intervencions

L'àrea on hem fet les diferents intervencions es concentra al sector B, per intentar resseguir els límits que s'havien descobert en les darreres intervencions, concretament des del límit de la carretera i estenent-nos pel vessant sud, resseguint el mur de tanca. Això ens permetria, d'una banda, veure una major part dels àmbits, i, de l'altra, entendre alguns elements de les excavacions del 1984.

Del sector B vam excavar en dues zones, definides com a zona B1 i zona B2. La zona B1 correspon a tot el que hi ha entre l'obertura del 1984 i la carretera, delimitada al sector oest pel mur de tanca. A l'est vam localitzar un forat d'espòli que retalla les estructures i limita, amb el que identifiquem com una nova i petita habitació, espoliada al seu moment per l'eixamplament del camí del 1972.

L'espai principal excavat es correspon amb un recinte allargat delimitat pel mur de tanca i els MR-1004 i MR-1005. Aquest recinte presenta materials de l'entorn del segle II aC en els diferents estrats, i com a característica presenta un nivell de sauló natural utilitzat com a pavi-

7. El Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental): un nucli d'activitat econòmica especialitzada a la Laietània

ment a una alçada molt superior a la de la resta d'habitacions (característica compartida amb el pati principal). Aquest sauló es fa servir com a paviment i, encara que presenta materials del segle II aC, veiem com la trinxera de fonamentació d'un dels murs presenta materials més antics. A més, sabem que aquest mateix mur té dues fases diferenciades, ja que presenta una porta anterior, tapiada al segle II aC. En tot cas, veiem com hi ha un ús dels espais des de, com a mínim, el segle III aC, amb habitacions retallades a la roca, amb remodelacions i una habitació allargada reocupada constantment on es fa servir el sauló com a paviment.

Els diferents murs no només estan afectats pel forat d'espòli, sinó que la mateixa carretera talla el mur de tanca i una de les habitacions, així com el mur del fons del recinte allargat. Cal tenir en compte que les rases de vinya i, sobretot, la gran presència d'arbres (principalment, alzines i pins) han malmès part de les estructures conservades.

L'obertura de la zona B2 ha estat més complexa per la falta de definició dels límits d'excavació i l'absència de murs que ens dibuixin recintes clars. L'objectiu d'aquesta zona era obtenir informació sobre l'urbanisme de l'assentament, i per això vam ampliar l'excavació fent un sondeig de 40 m². Cal comentar que la zona estava afectada per les rases de vinya modernes i també la construcció de dues tombes medievals amb la sepultura construïda de lloses (fig. 4B).

Els únics murs documentats en aquest sector no tenen cap continuïtat i no dibuixen cap àmbit. Tot i així, en aquesta obertura vam poder documentar nivells plenament ibèrics. La seqüència estratigràfica que s'observava en el perfil de les excavacions del 1984 va proporcionar un nivell d'ocupació entorn del III aC amb la datació d'un fragment de ceràmica corresponent al Taller de Roses.

Fig. 4

Els treballs d'excavació van permetre recuperar un volum interessant d'escòries de ferro i, just en l'àrea de més concentració, s'hi va documentar un gran fogar circular d'un metre de diàmetre, i just al costat un bloc de granit que podríem associar a una enclusa. Posteriorment a una neteja d'arbres i una nova obertura, es va poder excavar aquest fogar, que esdevé d'unes dimensions considerables, fent-nos plantejar seriosament que potser es tracta d'un element vinculat a un taller de forja, raó per la qual s'han pres mostres de terra per a les anàlisis corresponents. Tot i tenir una gran quantitat de material ceràmic, no hi ha res que permeti datar, ja que es tracta de materials indígenes i pràcticament tot informes, tot i que estem amb nivells on no apareix material italià.

Cal dir que en l'obertura d'aquest sector encara no s'han trobat els límits físics dels murs, però s'ha localitzat la SJ 2050, amb una amortització datada de finals del segle III aC, per la presència de ceràmiques del Taller de les Petites Estampetes (fig. 4, 7), i un fragment de Campaniana A.

Els nivells d'aquesta zona presenten una acumulació de pesos de teler molt important, fins al punt de recuperar un total de vint-i-cinc peces en un espai molt reduït, provinents de la UE 2048, i deu més a la sitja esmentada anteriorment (fig. 4, 19-24). És evident que el Turó del Vent presenta una activitat tèxtil molt important, ja que fins a dia d'avui s'hi han recuperat vora els 300 exemplars, entre les campanyes més recents, de la intervenció del 1984 i les excavacions de Joan Pla i Gras.

Noves interpretacions. idees entorn de la seva funcionalitat

En contraposició a les interpretacions del 1984 al sector B, i a falta d'exhaurir encara els nivells arqueològics d'ambdós sectors, creiem que es poden precisar algunes idees entorn del sistema defensiu i l'hàbitat. Per la zona concentrada d'estructures, proposem la interpretació d'una gran casa de tipus mediterrani. Aquesta interpretació encaixa amb la presència d'altres edificis d'aquestes característiques en el món ibèric del nord-est peninsular, entre els quals destaquen diferents edificis al Castellet de Banyoles (Tivissa), el Puig de Sant Andreu (Ullastret) i Mas Castellar (Pontós), entre altres casos.

Les cases de tipus mediterrani es caracteritzen per un gran pati central, al voltant del qual s'articulen els diferents àmbits domèstics o tallers. En aquest cas, veiem que es tracta d'un pati per les mesures, d'uns vuit metres de costat, és massa gran perquè s'hi col·loquin bigues sense cap suport central.

Tanmateix, hi ha altres casos, com el de Fondo del Roig (Cunit) i Can Suari (Llinars del Vallès), que corresponen a hàbitat rural i tenen la presència de com a mínim un pati. En el cas de Can Suari, no es relaciona amb la presència d'elits, sinó amb un treball agrícola al voltant d'un edifici "d'un grup humà suprafamiliar" (ZABALA 2006: 187). També en el cas de Fondo del Roig es diu que "no és tampoc una simple casa de pagès o cabana situada al costat d'uns camps de conreu, sinó que apareix com un nucli més gran, ocupat segurament per una família extensa" (GARCIA TATGA *et alii* 1996). En aquests dos casos d'assentaments rurals amb pati, veiem com simplement es relacionen amb famílies, però no han de vincular-se necessàriament amb unes elits. Però, en el cas de les cases complexes situades dins d'assentaments, es relacionen directament amb

les elits que tenen un rol dominant, com en el cas de Mas Castellar de Pontós (ASENSIO, PONS 2015).

Principalment en els casos d'assentaments més complexos, es consideren edificis de caire aristocràtic per la complexitat d'aquestes cases. És a dir, són molt més grans i compartimentades que la resta. En alguns casos, també van associades a un material més ric que ajuda a aquesta interpretació. De totes maneres, a dia d'avui no podem relacionar d'antuvi la casa del Turó del Vent amb una casa aristocràtica amb absoluta seguretat.

Ens trobem en un assentament amb unes funcions d'emmagatzematge, transformació i redistribució de recursos amb una quantitat d'hàbitat probablement molt reduït, concentrat només a la zona meridional. Tampoc es tracta d'un assentament rural isolat, ja que les seves dimensions són força grans. Així doncs, creiem que el turó del Vent entraria dins la categoria dels assentaments anomenats *nuclis d'activitat econòmica especialitzada*.

En l'àmbit territorial, el jaciment ha estat proposat diverses vegades com a nucli de caràcter econòmic, és a dir, de diverses funcions vinculades a la producció, l'emmagatzematge i la distribució de béns per satisfer les necessitats regionals (ASENSIO *et alii* 1998; SANMARTÍ, 2006). Aquests assentaments es caracteritzen per la presència de camps de sitges, que impliquen una gran acumulació d'excedents agrícoles, i altres elements relacionats amb alguna activitat econòmica especialitzada, com la metal·lúrgia o el tèxtil. A més, s'hi acostuma a recuperar un gran volum d'importacions i elements de prestigi.

Fig. 5

És clar que les poques intervencions a l'assentament no permeten assegurar-ne les funcions específiques, però creiem que aquest procés d'especialització en l'emmagatzematge del cereal s'inicia al segle III aC pels resultats de les intervencions del 1984. El gran volum de materials com fusaiols i pesos de teler, així com gresols i restes de fosa de bronze i d'escòria de ferro, corroborarien aquesta hipòtesi. De fet, amb les tres campanyes que s'han fet recentment, hem pogut constatar aquest fenomen, ja que han aparegut cinquanta pesos de teler i dos fragments de gresols amb restes de fosa (fig. 5, 1). De fet, el topònim de Llinars del Vallès prové de la planta del lli, ja que hi trobem una zona òptima, entre la falda de la serra i el riu Mogent, per a la plantació d'aquest cultiu, que requereix unes condicions humides i que es va explotar durant l'època medieval.

La gran acumulació de sitges, el gran volum d'importacions i la poca concentració d'habitatges sembla correspondre a un jaciment que podria funcionar com un mercat, entre l'interior laietà del Vallès i la costa del Maresme. Tot i així, avui en dia cal aprofundir en la recerca del Turó del Vent, aplicant nous estudis per tal

de dotar de més informació les interpretacions que es puguin aportar, sigui per entendre la mateixa dinàmica del jaciment com la seva funció a escala territorial.

També s'han estudiat els dos punyals de filiació celtibèrica de finals del segle III aC, o bé principis del segle II aC, localitzats en sectors diferents del poblat (SANMARTÍ, 1994). Es tracta d'una troballa excepcional a Catalunya, en la qual més endavant es va observar com un d'aquests punyals estava perforat amb un clau a la part central. Per aquest motiu, es va haver de reflexionar la seva funció, i una de les hipòtesis més plausibles és que es fessin servir com a armes-trofeu (ROVIRA, 1999). Aquests punyals, apareguts en aquesta casa i les seves immediacions, serien un argument per proposar aquesta presència d'elits.

Consideracions finals

La recerca arqueològica dels darrers trenta anys ha permès fer un salt qualitatiu en el camp de la recerca de noves propostes interpretatives sobre les comunitats protohistòriques del nord-est peninsular. Així s'ha assolit una important documentació de base a partir de la qual s'han generat nous models explicatius. Cal dir, però, que les propostes més consistents són les que fan referència als territoris costaners, a aquelles zones que, a partir de les fonts antigues, associem a les ètnies d'indiketes, laietans, cossetans i ilercavons. Així, doncs disposem d'un avantatge per poder comparar la naturalesa del jaciment del Turó del Vent amb altres nuclis propers per entendre el seu rol dins la Laietània.

Aquest tipus d'establiments es documenten a cada territori, com el Turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès) a la Cessetània, Mas Castellar (Pontós), a la Indigècia, Turó del Vent (Llinars del Vallès), a la Laietània, o Sant Esteve d'Olius (Olius), a l'interior de Catalunya (Lacetanni?). A més, aquests nuclis acostumen a estar relativament a la vora d'un assentament de grans dimensions, com el cas del Turó del Vent amb Burriac, tan sols a 10 quilòmetres per la riera d'Argentona, de Mas Castellar amb Ullastret o del Turó de la Font de la Canya amb les Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès).

Tots aquests jaciments convergeixen en la presència de grans dipòsits subterranis destinats a la conservació de cereals, que sovint apareixen agrupats formant els anomenats *camps de sitges*. Aquests grans magatzems són, probablement, les reserves col·lectives de la societat, gestionades per les elits, que hi devien dipositar aliments per afrontar possibles crisis de subministrament, però també com a lloc d'acumulació per a productes cerealístics, amb la voluntat de satisfer les necessitats del comerç colonial i adquirir altres tipus de béns de prestigi (SANMARTÍ, 2006). De tots aquests, potser el Turó del Vent és el jaciment que menys es coneix, i, per tant, creiem necessàries les noves intervencions arqueològi-

ques, per aportar més informació al coneixement dels assentaments laietans i dels nuclis d'activitat econòmica especialitzada.

Bibliografia

ASENSIO, D.; BELARTE, M.C.; J.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. (1998): Paisatges ibèrics. Tipus d'assentaments i formes d'ocupació del territori a la costa central de Catalunya durant el període ibèric ple, *Actas del Congreso Internacional Los iberos. Principes de Occidente*, Barcelona, 373-385.

ASENSIO, D. (2000): Cerámicas de cocina cartagineses en contextos ibéricos de la costa catalana. *II Congreso Internacional del Mundo Púnico*, Cartagena, 305-317.

ASENSIO, D. (2002): Àmfors importades, comerç o economia entre els pobles ibèrics de la costa catalana (segles VI - II aC): un exercici de quantificació aplicada, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 6. Universitat de Lleida. Lleida, 35-79.

ASENSIO, D.; PONS, E. (2015): Manifestacions materials de prestigi i distinció social en les diferents ocupacions del Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà, Catalunya) (segles V - III aC). A: BELARTE, M. C.; GARCIA, D.; SANMARTÍ, J. (ed.): Les estructures socials protohistòriques a la Gàl·lia i a Ibèria. Homenatge a Aurora Martín i Enriqueta Pons, *Arqueo Mediterrania*, 14, Actes de la VII Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, del 7 al 9 de març del 2013). Calafell, 151-164.

BOSCH, J.; ENRICH, R.; LLORENS, J. M.; MATARÓ, M.; PÀMIES, A.; PARDO, J.; RUEDA, J. M.; SERRAT, I. (1986): Resultat de les excavacions arqueològiques portades a terme al Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental). *Tribuna d'Arqueologia* 1984-1985, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 121-133.

BOSCH, J.; MATARÓ, M.; PARDO, J.; PÀMIES, A.; LLORENS, J. M.; RUEDA, M.; SERRAT, I.; ENRICH, R. (1985): *El Turó del Vent i Castellvell (Llinars del Vallès). Pla de l'Atur* 1984. Museu de Granollers. Granollers.

CARRERAS CANDI, F. (1903): Excursió als orígens de la riera d'Argentona, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, XIII. Barcelona, 241-251.

ESTRADA, J. (1995): *Síntesis arqueològica de Granollers y sus alrededores*. Museu de Granollers. Granollers, 15-43.

GALLARDO, A. (1938): Del Mogent al Pla de la Calma, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 414-516 i 518-523. Barcelona, 90-92.

GARCIA TARGA, J.; MORER, J.; RIGO, A. (1996): El Fondo del Roig (Cunit). Un nucli camperol ibèric a la Cossetània. *Miscel·lània Penedesenca*, Vilafranca del Penedès, 177-196.

GUSI JENER, F. (2003): Una hipòtesis interpretativa referida a la funcionalidad y uso social del edificio ilercavón del Perengil (Vinarós, Baix Maestrat, Castelló). *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 23. Castelló de la Plana, 151-171.

LÓPEZ, A.; ROVIRA, J.; SANMARTÍ, E. (1982). Excavaciones en el poblado layetano del Turó del Vent. Llinars del Vallès. Campañas 1980 y 1981. *Monografies Arqueològiques*, 3, Diputació de Barcelona, Institut de Prehistòria i Arqueologia. Barcelona.

MENÉNDEZ, P. (2017): Estudi de tres conjunts ceràmics de la intervenció arqueològica del 1984 al Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental). *Treballs Finals de Grau Arqueologia*, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona, Curs: 2017-2018, Tutor: Joan Sanmartí Grego. Barcelona, 81.

ROVIRA, M. C. (1999): Las armas trofeo en la cultura ibérica: pautas de identificación e interpretación. *Glaadius*, XIX, Instituto de Historia (CSIC). Madrid, 13-32.

SANMARTÍ, E. (1994): Dos punyals celtibèrics procedents del poblat ibèric del Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental, Barcelona). *Lauro* 6. Museu de Granollers. Granollers, 3-8.

SANMARTÍ, J.; ÁLVAREZ, R.; ASENSIO, D. (1995): La cerámica ática del yacimiento del Turó del Vent (Llinars del Vallès, Vallès Oriental, Barcelona) conservada en el Museo Municipal Joan Pla i Gras. *Verdolay*, 7. Múrcia, 187-197.

SANMARTÍ, J.; ASENSIO, D.; BELARTE, M. C.; MARTÍN, A.; SANTACANA, J. (2006): La iberització a la Catalunya costanera i central. *Arqueomediterrània*, 9. *De les comunitats locals als Estats arcaics: la formació de les societats complexes a la costa del Mediterrani occidental*. Actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, del 25 al 27 de novembre del 2004), 145-163.

SERRA RÀFOLS, J. de C. (1942): El poblamiento de la Maresma o costa de levante en época anterromana, *Ampurias*, IV. Barcelona, 69-110.

ZABALA, M (2006): Can Suari. Un assentament rural ibèric dels segles II i I aC a Llinars del Vallès, *Tribuna d'Arqueologia*, 2006. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 169-190.

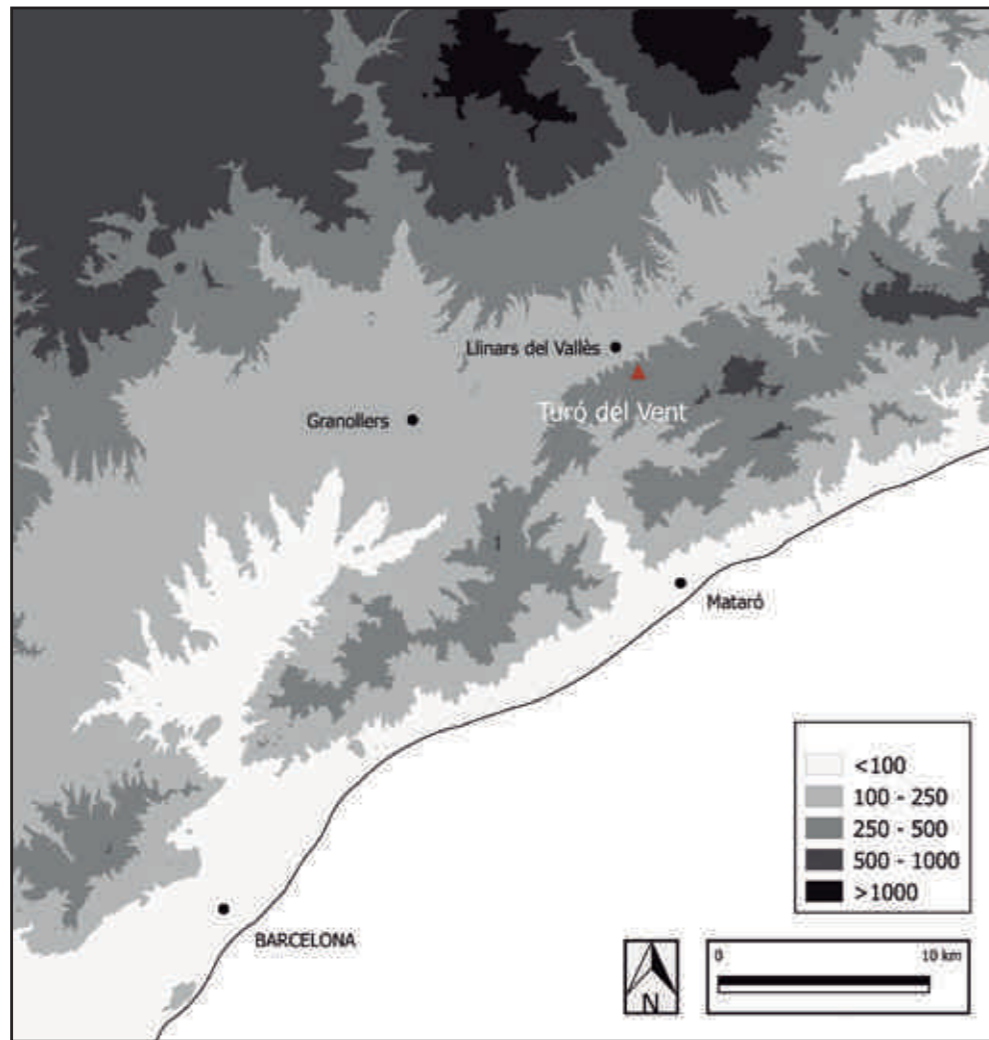

Fig. 1 / Situació del jaciment

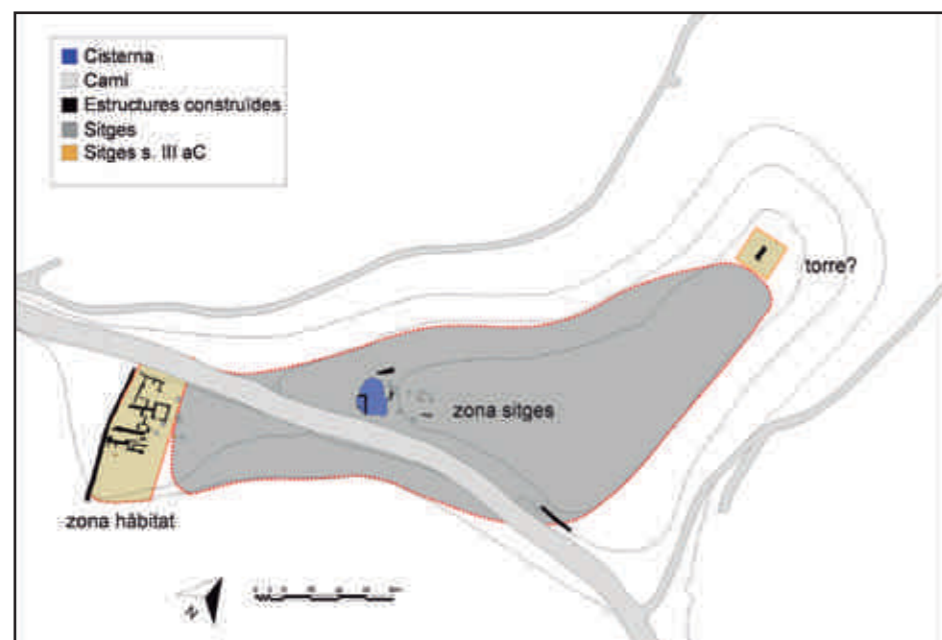

Fig. 2 / Planta general del Jaciment del Turó del Vent (re-elaborat a partir dels dibuixos de 1984).

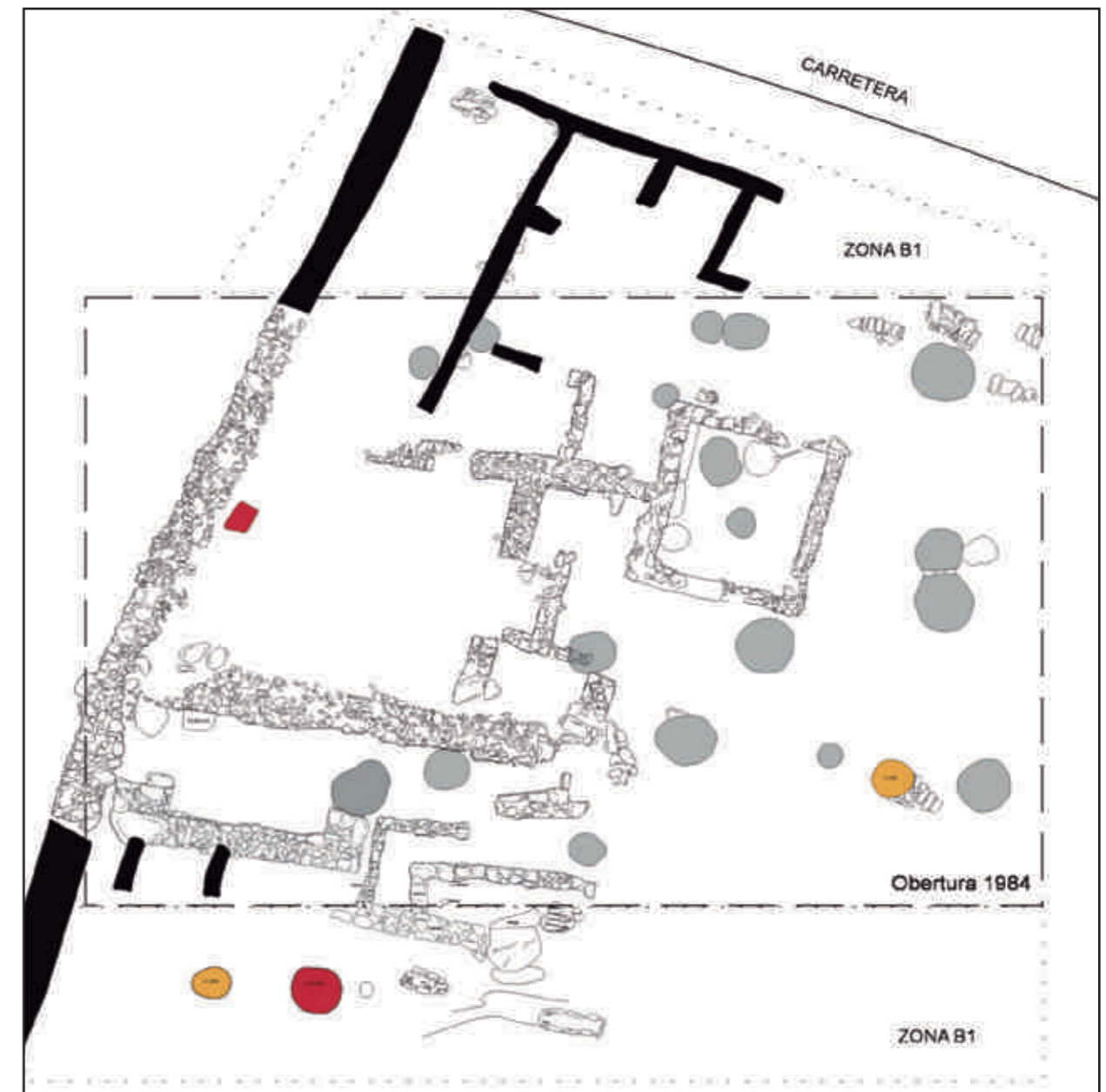

Fig. 3 / Planta detallada de la Zona B del Jaciment.

Fig. 4 / Imatges de les excavacions arqueològiques

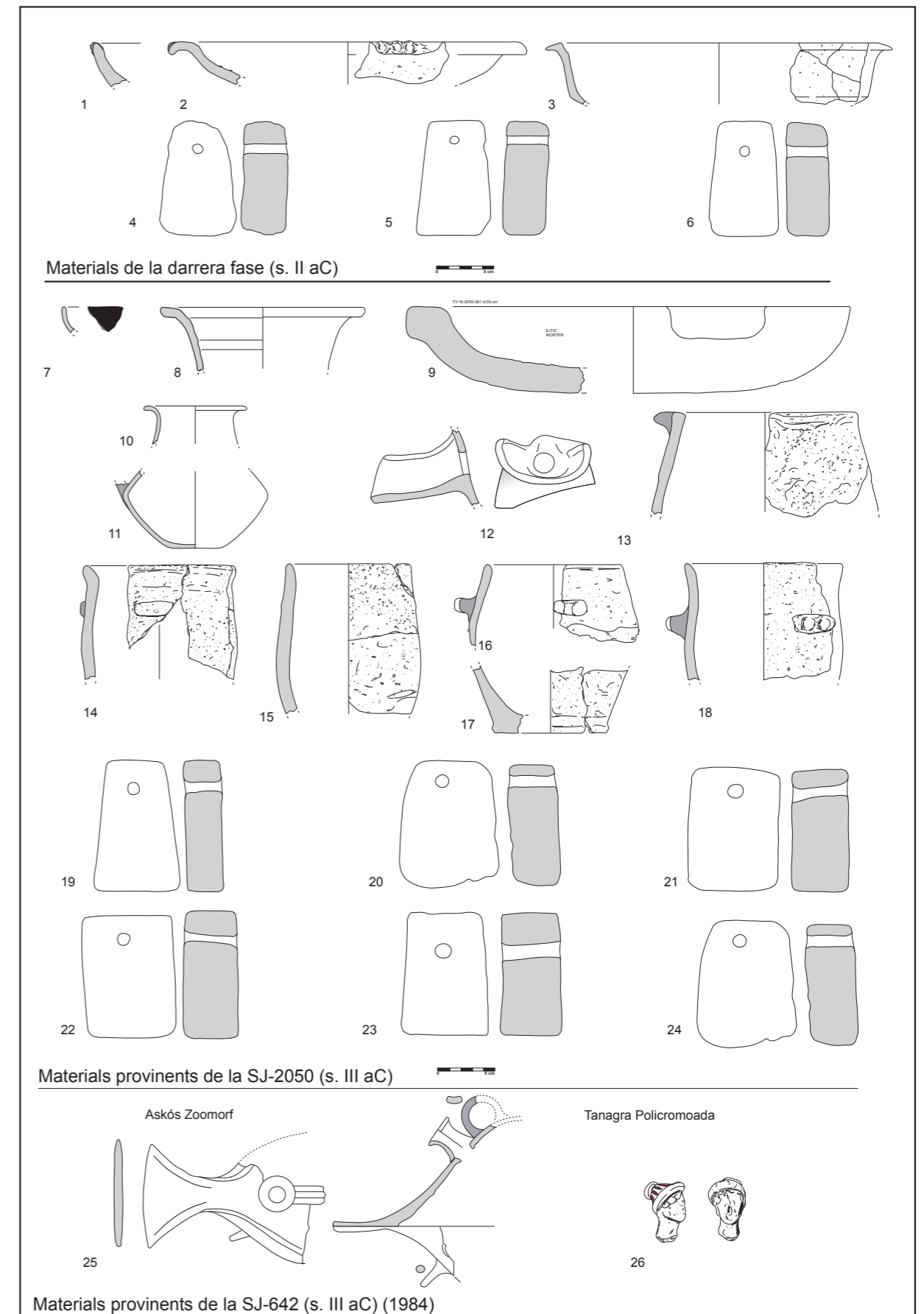

Fig. 5 / Materials arqueològics documentats durant el transcurs de l'excavació.

El poblament ibèric de Castellruf. Aportació de noves dades

Eugeni JUNYENT CARRERAS
Maria CARME CARMONA MARÍN
Dracma Arqueologia

Resum

Dins el Pla d'actuacions per la millora forestal a l'entorn del patrimoni arqueològic al Parc de la Serralada Litoral, es va portar a terme, durant el mes de novembre del 2017, la neteja vegetal de diferents poblats ibèrics i el seu entorn. L'actuació va anar a càrrec de l'empresa Barberà Inserta SL, dins el conveni de col·laboració entre la Diputació de Barcelona i la Fundació Bancària "la Caixa". L'actuació va rebre l'assessorament tècnic per part del personal del Parc, així com de diferents arqueòlegs segons el municipi afectat. En el cas de Castellruf, els autors d'aquest article van formar part de l'equip tècnic per a l'assessorament del tractament de les restes arqueològiques. Durant el procés, es va constatar la presència d'estructures que no s'havien documentat fins llavors a les publicacions del jaciment. La finalitat d'aquesta comunicació és, per tant, posar llum sobre aquestes estructures, així com millorar el coneixement de l'assentament i identificar alguns punts on seria interessant d'enfocar futures campanyes.

Paraules clau

Castellruf, poblament ibèric, muralla, Serralada Litoral

Resumen

Dentro del Plan de actuaciones para la mejora forestal en el entorno del patrimonio arqueológico en el Parque de la Cordillera Litoral, se llevó a cabo, durante el mes de noviembre de 2017, la limpieza vegetal de diferentes poblados ibéricos y su entorno. La actuación fue a cargo de la empresa Barberà Inserta SL, dentro del convenio de colaboración entre la Diputación de Barcelona y la Fundación Bancaria "la Caixa". La actuación recibió asesoramiento técnico por parte del personal del Parque, así como de diferentes arqueólogos según el municipio afectado. En el caso de Castellruf, los autores de este artículo formaron parte del equipo técnico para el asesoramiento del tratamiento de los restos arqueológicos. Durante el proceso, se constató la presencia de estructuras no documentadas hasta el momento en las anteriores publicaciones sobre el yacimiento. La finalidad de esta comunicación es, por tanto, arrojar luz sobre estas estructuras, así como mejorar el conocimiento del asentamiento e identificar algunos puntos donde sería interesante enfocar futuras campañas.

Palabras clave

Castellruf, poblado ibérico, muralla, Serralada Litoral

Introducció

Durant el mes de novembre del 2017, es va executar el Pla d'actuacions per la millora forestal a l'entorn del patrimoni arqueològic al Parc de la Serralada Litoral (1). Les feines van consistir en la poda de la capa vegetal que cobria o afectava bona part de les restes, amb la finalitat de mostrar-les millor als visitants i crear zones de pas que evitessin deambular per sobre dels murs del jaciment.

Un cop acabada la feina, es va poder observar que algunes de les restes no sortien documentades a la planimetria resultant de la intervenció arqueològica duta a terme entre els mesos d'abril i octubre del 1984, que ha aparegut sempre com a referència a les diferents publicacions que, d'una manera o altra, han tractat sobre el poblat.

El poblat iber

El poblat iber de Castellruf està situat sobre el turó del mateix nom, a 459 metres snm, dins el terme municipal de Santa Maria de Martorelles, al Vallès Oriental. Aquest turó ocupa un espai avançat cap a la plana del Vallès, dins de la Serralada Litoral, de manera que li dona una visibilitat total sobre aquesta comarca. Alhora, l'alçada i el fet que estigui isolat respecte a altres turons permet un control sobre el territori circumdant força important, que arriba fins al mar (fins al port de Barcelona) i a altres poblats ibers que també es troben a la mateixa Serralada, entre el Maresme, el Vallès i el Barcelonès.

Una de les primeres descripcions sobre el poblat va aparèixer publicada el 1928, per part de Josep de Callanç Serra i Ràfols, més tard conservador del Museu d'Arqueologia de Barcelona, on identifica «... restes de parets d'orientació confusa, per la gran quantitat de pedres caigudes i de vegetació que ho cobreix tot. De totes maneres, es veuen algunes cambres rectangulars. La terrissa recollida, entre la molta que abunda en tot el turó, és ibèrica, ordinària llisa a torn, sense pintar; alguns fragments de vasos fets a mà amb relleus, i hel·lenística de vernís negre lluent.» (SERRA RÀFOLS 1928: 211).

A partir d'aquell moment, hi van ser freqüents els espolis i les intervencions d'aficionats, i no va ser fins al 1984 que s'hi va portar a terme l'única de les intervencions programades, sota la direcció tècnica de Pepa Gasull.

Aquesta intervenció va documentar tant el resultat de la mateixa com estances excavades amb anterioritat per aficionats i altres estructures relacionades amb parets de muralla.

Les muralles documentades mostraven dos traçats: un a la part superior del turó i un altre a una cota inferior i localitzat només a la zona est del jaciment.

Els recintes excavats van ser finalment nou dels onze delimitats inicialment. Aquests recintes presentaven murs construïts exclusivament amb pedra, sense que es documentés a l'estrat d'enderroc cap resta de tàpia o votot. Per les restes trobades, sembla que les cobertes haurien estat fetes de material vegetal sobre bigues de fusta, amb terra o argila que les hauria impermeabilitzat. Els terres dels habitatges eren de terra trepitjada i presentaven llar de foc en concavitats sobre la roca mare. Només dos dels recintes no en presentaven, el 0 i el 5.1, per la qual cosa, segurament, no es deurien fer servir com a habitatge.

L'ús concret de cada recinte és difícil de determinar, ja que les restes ceràmiques conservades són mínimes, cosa que indica que l'abandonament va ser programat i els pobladors van endur-se les seves pertinences.

Només l'espai 9 presenta elements diferenciadors respecte al seu ús i abandonament. Per començar, d'acord amb les característiques que presenta, va ser un portal de muralla, que finalment es va inutilitzar en construir el mur oest, adossat a les llindes del portal sense lligades. Aquest mur conserva una canalització transversal de sortida cap a l'oest que, segons apunta a la tesi doctoral Jordi Auladell (AULADELL 2005), s'hauria pogut fer servir com a canal d'evacuació de l'escòria del forn de foneria que es va instal·lar al recinte en fases finals. El recinte, per tant, hauria tingut la funció de foneria o espai de reparació d'eines, molt rudimentari i senzill, durant un període de temps curt. És en aquest recinte on es van trobar els *pilae*, o puntes de ferro de javelines, que esperaven ser reparades o foses per, ser reutilitzades. Finalment, un incendi accidental a l'espai va segellar el recinte sota l'enderroc.

La cronologia del poblat es pot situar entre mitjan segle IV aC i principis del segle I aC, tot i que hauria tingut una ocupació anterior, segons mostren els retalls i els forats per a pals a la roca mare. El primer moment del poblat el marca la presència de ceràmica àtica, però el moment d'esplendor no es produiria fins a mitjan segle III aC, amb la construcció de les muralles i els habitatges que hi estan adossats.

Posteriorment a la fase d'abandonament del segle I aC, s'ha documentat, en alguns recintes excavats, una utilització de l'espai després de l'aplanat del terreny sobre l'enderroc. Hi ha indicis que, en aquell moment, el recinte s'hauria fet servir sense coberta.

Anàlisi de les restes a l'actualitat

Com que fins ara només s'ha elaborat una planimetria general del jaciment, concretament resultant de la intervenció del 1984-1985 per Pepa Gasull, publicada a la Tribuna d'Arqueologia del 1984-1985 (GASULL *et al.*

1984-85), hem optat per respectar la numeració de les estructures proposada en aquest document, cosa que entenem que en facilitarà les referències.

La situació privilegiada del poblament del Turó de Castellruf sobre la plana del Vallès, com ja hem comentat, és evident. És habitual que els poblaments d'època ibera poguessin contactar amb els assentaments veïns mitjançant senyals, de manera que es formava una xarxa apta per a un nivell molt bàsic de comunicació. En el cas de Castellruf, des del capdamunt del turó, hi ha contacte visual amb els poblaments de Céllecs i Sant Miquel, i també amb la muntanya de Montjuïc, de Barcelona, on hi havia un altre assentament iber (imatge 1). També hi són propers els poblats ibèrics de Les Maletes, entre Sant Fost de Campsentelles i Montcada i Reixac, Puig Castellar, a Santa Coloma de Gramenet, i el del Turó d'en Boscà, a Badalona. Castellruf, doncs, se situa a la franja interior de la Serralada Litoral, entre els assentaments de l'interior i els més propers a la costa.

Estructures

Un cop acabat el procés de neteja del jaciment, es va decidir deixar les restes vegetals sobre el terreny amb l'objectiu d'evitar-ne l'erosió futura. Com que aquest article es basa, sobretot, en la prospecció visual de les estructures, aquesta mesura hi ha repercutit negativament, ja que alguns murs van continuar en bona part ocults per l'apilament de restes vegetals.

Tot i així, el desbrossament ha permès constatar la presència de diferents estructures no documentades fins ara a les diferents publicacions sobre el jaciment, així com millorar el coneixement d'altres i identificar alguns punts on seria interessant d'enfocar futures campanyes (fig. 2).

Estructures no documentades

Les estructures identificades i que encara no havien estat documentades/publicades les podem situar principalment en dues zones:

A la zona sud, a l'actual corriol d'accés al poblament provinent de la pista forestal, s'hi va documentar la presència d'una sitja (imatge 2), contigua per l'oest a un mur que tancava una estança adossada, a la cara nord, al talús del turó (imatge 3) (lletres A i B de la figura 2).

Aquestes estructures apareixen al topogràfic de l'excavació de l'any 1984 (figura 2), tot i que en un altre topogràfic referent a la mateixa intervenció, en la mateixa posició s'hi identifica el que creiem que és una altra estructura d'habitació a tocar de la sitja (imatge 3), pocs metres a l'est d'aquesta, de la qual actualment només són visibles dos murs, disposats en L.

Arribem a aquesta conclusió per la posició relativa d'aquests murs respecte a unes habitacions que es disposen uns metres a l'est (fig. 2), i, a partir de l'observació actual, fem una proposta per tal d'unificar a nivell topogràfic les estructures d'aquesta zona.

A la zona nord-oest, ha quedat al descobert un tram de muralla d'uns 15 metres de llargada (lletra C al diagrama). Aquesta estructura apareix lleugerament reflectida al topogràfic del 1984-1985, indicat com una única filera de pedres. Donada l'observació actual d'aquesta estructura i, sobretot, la seva disposició seguint la filera d'estances estudiada per Pepa Gasull l'any 1984, entenem que cal destacar-ne l'entitat (imatges 4 a 6).

El rengle d'habitatges del nord i accés

A la part nord-oest del turó es va documentar, a les campanyes d'excavació fetes fins llavors, un tram de muralla amb murs adossats perpendicularment per la part interior (sud) (imatge 7) que formen els espais 1 a 9.

A la banda nord-est d'aquests habitatges es trobava una entrada al poblament (lletra D a la figura 2). Aquest espai d'entrada es va tancar posteriorment amb un mur, sembla que construït en època ibera (imatges 8 i 9), amb què l'entrada, doncs, va quedar anul·lada. Aquesta acció hauria de donar lloc, necessàriament, al canvi d'ubicació de l'accés.

La imatge 9, a la dreta, mostra un detall que evidencia que el mur que tanca s'adossa al mur lateral que formava part del portal d'entrada al poblat.

La interpretació fruit de la intervenció arqueològica del 1984 considera que, tancant l'entrada per la banda nord, l'accés al poblament quedaria restringit a la cara sud. Considerant l'orografia del territori, així com el fet que l'entrada nord quedaria anul·lada a causa, molt possiblement, d'un augment demogràfic i de la inevitable extensió de l'assentament, entenem que caldria considerar l'existència d'una entrada substitutiva a la mateixa cara nord, però a una cota inferior.

Una altra estructura que creiem que es pot considerar clara és la presència del mur de tancament pel nord de l'estança 8, que no ha estat excavada (imatge 8). Es constata la presència de mur (imatge 10) per la part exterior del talús.

Indicis pendents de comprovar

A part d'aquestes estructures concretes, s'ha pogut constatar, també, l'existència d'elements dubtosos en algunes altres estructures que, al nostre entendre, poden ser objecte de posteriors comprovacions en el futur, si es donen les condicions.

Aquests indicis estan relacionats amb l'apartat anterior, ja que es troben al vessant nord del turó. En tota la zona hi ha presència de roques de mida gran disperses, així com de restes de murs que, la majoria i per la seva factura, identifiquem com a feixes resultants de l'explotació agrícola de la zona en època moderna i contemporània.

A la part baixa del turó, a la cara nord, es troba una àrea anivellada per la presència d'una torre d'alta tensió. Aquest espai limita pel sud amb el pendent del turó, on hi ha un mur (lletra E al diagrama) que crida l'atenció per la presència de pedres de mida mitjana i gran, col·locades amb una cara plana per la banda exterior, que evidencia que van ser col·locades de forma acurada. Atès que les màquines van rebaixar el terreny a tocar d'aquest mur (imatge 11), n'ha quedat a la vista la fonamentació, on hi ha pedres de mida gran. També hi ha parts d'aquest mur que han estat reparades en cronologia recent amb pedres de mida força més petita i sense paratenció a la presència de cares planes. Al nostre parer, som davant d'un mur emprat en l'explotació agrícola moderna, ja que ha estat reparat, però que podria tenir l'origen en època ibera.

Conclusions

Les estructures aparegudes vindrien a completar la planimetria feta el 1984 amb la documentació de més trams de muralla al nord i el nord-est, així com d'altres habitacions al sud. A banda d'aquestes estructures a la zona excavada el 1984, hi ha altres elements apareguts durant la neteja de la capa vegetal que fan pensar que l'assentament també s'hauria estès cap a la banda oest amb alguns elements que posteriorment s'aprofitarien com a parets de vinya.

Bibliografia

ÁLVAREZ, R.; CUBERO, M. (2000): Els Pila republicans del poblat ibèric de Castellruf. *Lauro* 18, pp. 5-16. Granollers

AULADELL, J. (2005): Tecnologia del treball del ferro al nord-est peninsular en l'Ibèric Antic i Ple. Tesi doctoral, 411-446. Consultable en xarxa: <http://hdl.handle.net/10803/2588>

GASULL, P.; BLANCH, RM; GONZÀLEZ, A.; LORENCO, C; MAYORAL, F.; XANDRI, J.; YLL, E. (1986): Resultat de les excavacions arqueològiques portades a terme a Castellruf (Martorelles, Vallès Oriental). *Tribuna d'arqueologia 1984-1985*, pp. 53-62. Barcelona.

SERRA RÀFOLS, J. de C. (1928): *Forma Conventus Tarraconensis I. Baetulo-Blanda*. IEC. Barcelona.

VILLANUEVA, S. (1994): El poblat ibèric de Castellruf. Bressol de la història d'un poble. *Notes* 8, 11-30. Mollet del Vallès.

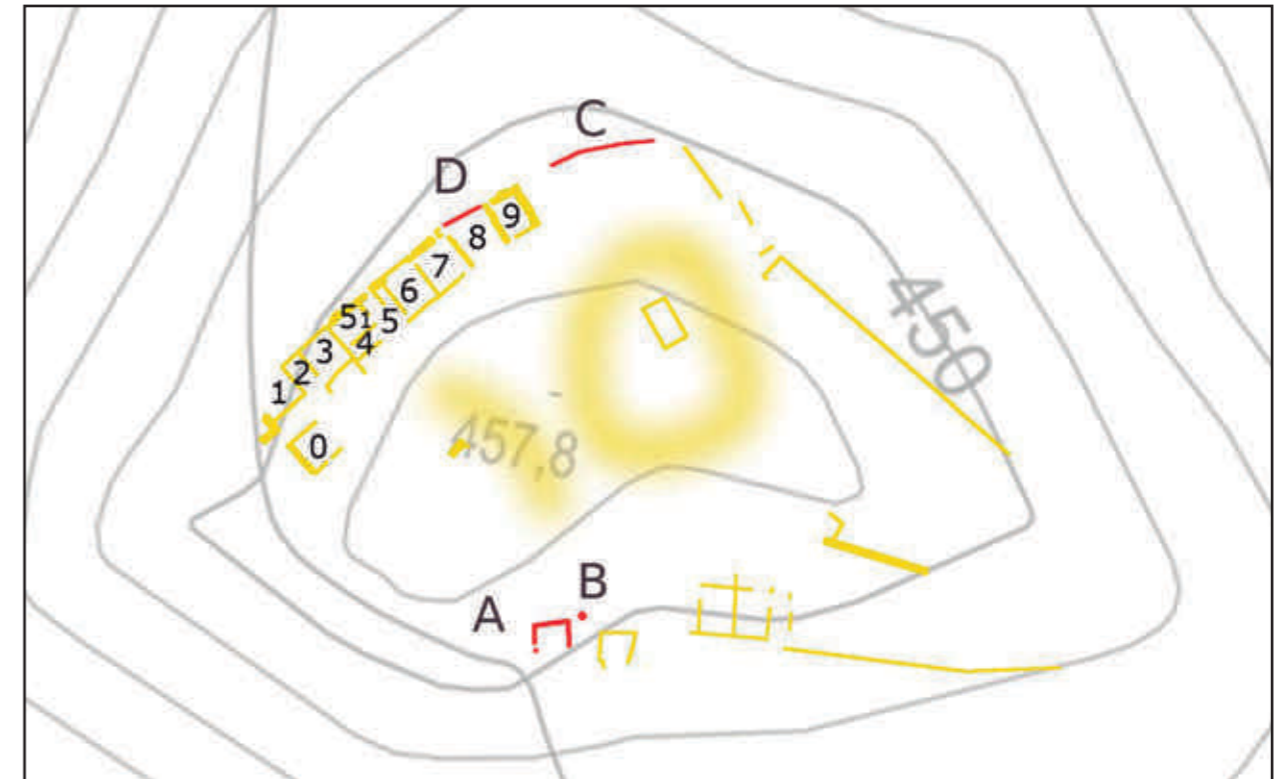

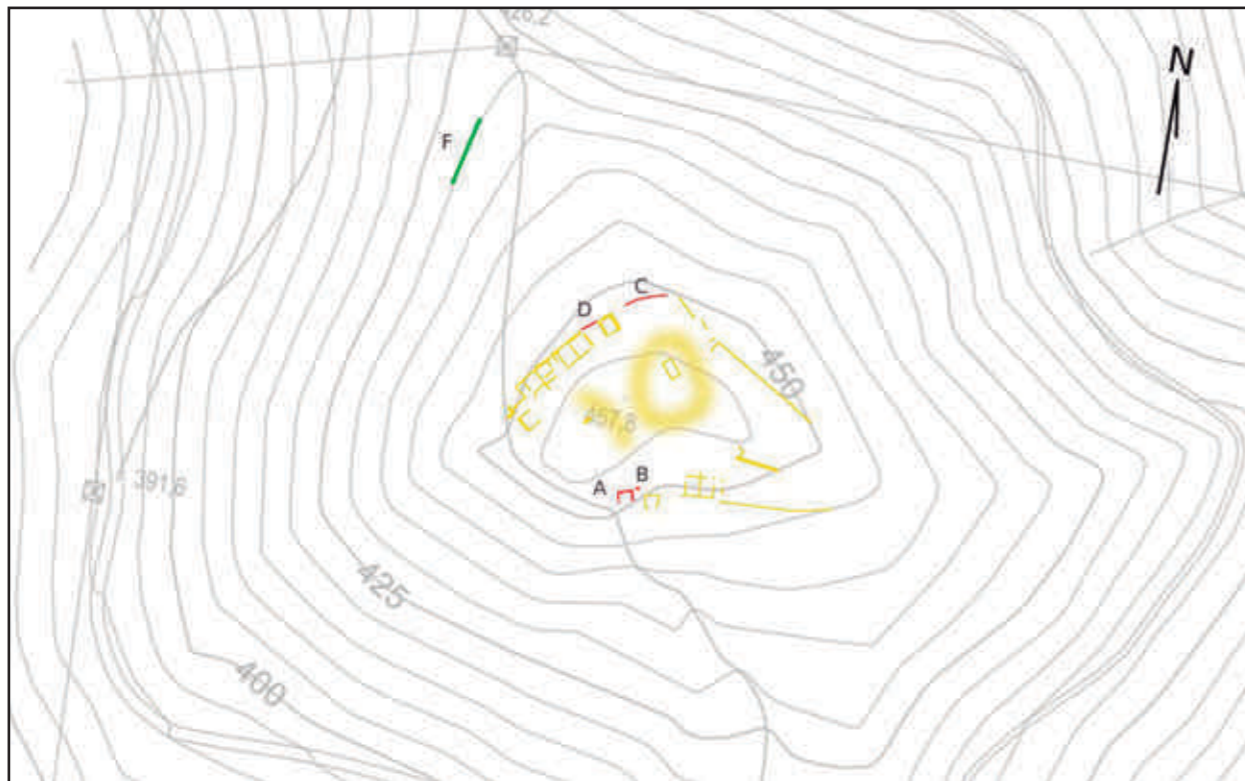
Fig. 1 / Diagrama de la zona de l'assentament amb la numeració dels recintes segons l'excavació del 1984.

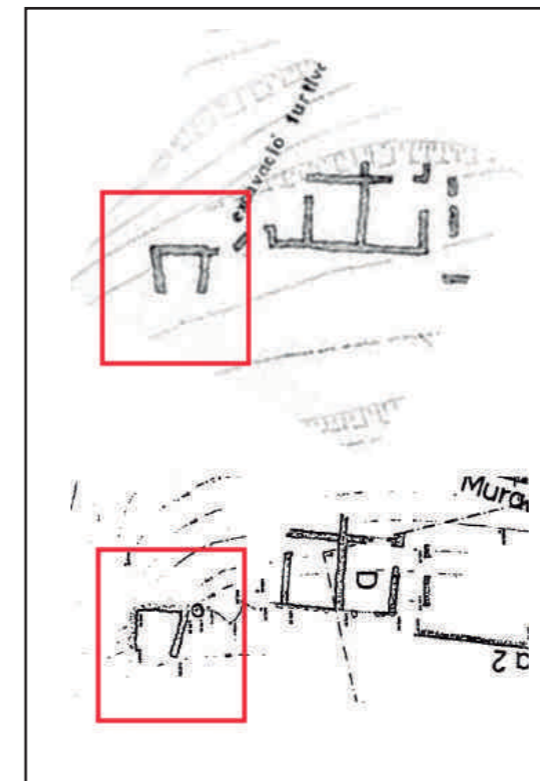
Imatge 1. Al fons, el mar i el turó de Montjuïc.

* L'actuació es va fer dins el conveni de col·laboració entre la Diputació de Barcelona i la Fundació Bancària "la Caixa", i va rebre l'assessorament tècnic per part del personal del Parc de la Serralada Litoral, així com de diferents arqueòlegs, segons el municipi afectat. Els jaciments en els quals es va fer l'actuació van ser els poblats ibèrics de Burriac (Cabrera de Mar), Sant Miquel (Vallromanes-Montornès del Vallès), Castellruf (Santa Maria de Martorelles) i Céllecs (Òrrius).

Fig. 2 / Diagrama general de les estructures esmentades al text. S'ha elaborat sobreposant les estructures documentades a les campanyes realitzades fins ara amb el topogràfic del ICGC. En groc apareixen les estructures documentades a la campanya d'excavació de 1984. En verd i vermell les estructures aparegudes durant la neteja vegetal portada a terme al 2017.

Fig. 3 / Comparativa de dos topogràfics referents a la mateixa excavació, del 1984. Al plànol de sota es reflecteix la sitja, al de dalt no.

Imatges 2 i 3 / A l'esquerra, la sitja. A la dreta, l'estança adossada al tossal. A la dreta d'aquesta imatge s'observen els murs de l'estança marcada amb la lletra A al diagrama.

Imatges 4 i 5 / Vistes del mur de 15 metres, a la banda nord de l'assentament.

Imatge 6 / Vista des del nord. A l'esquerra, ubicació del tram de muralla esmentat. A la dreta, ubicació de l'espai 9, on hi havia una entrada que va ser tancada en època ibera.

Imatge 7 / Vista des de l'oest. Un dels murs que s'adossen a la muralla exterior del nord-oest, a l'esquerra de la imatge.

Imatges 8 i 9 / Vista de l'espai 9. Antiga entrada a l'assentament que va ser tancada, en època ibera, pel mur que s'observa al fons de la imatge 8. A l'esquerra d'aquesta imatge s'observa parcialment l'espai 8.

Imatge 10 / Detall del mur que tanca l'estança 7 pel nord.

Imatge 11 / Vista del mur situat uns metres al nord, al vessant del turó (lletra E al diagrama). A sota, de color verd, les reparacions del mur. De color vermell, les pedres de mida mitjana amb la cara plana a l'exterior.

ESTUDI

El poblat iber de Turó de Can Santpere (La Roca del Vallès)

Jordi CHORÉN TOSAR
(ABANS Serveis Culturals, SL)

Resum

Descobert l'any 1943 pel Centro Excursionista Los Azules, i batejat inicialment com a *Poblat Blau*, es va identificar un jaciment iber de grans dimensions i estructures defensives. Posteriorment, sembla haver estat objecte de diverses intervencions, de les quals, malauradament, tampoc s'ha localitzat la documentació, fent que el jaciment caigués en l'oblit. L'any 2011, vam fer una primera campanya destinada a delimitar el jaciment, per tal de poder continuar amb un projecte que la crisi econòmica va aturar fins a l'actualitat. A partir de les dades d'aquesta primera i única intervenció, es va posar de manifest l'existència d'un poblat emmurallat, amb evidències d'urbanisme a l'interior i amb una extensió mínima de 2,5 ha, tot i que podria arribar fins a les 3,5 ha, que fa que ens trobem amb el que es denomina *nucli urbà de segon ordre*, depenent directament de la capital laietana de Burriac, a l'altra banda de la Serralada Litoral.

Paraules clau

ciutat ibera, laietans, Serralada Litoral

Resumen

Descubierto en 1943 por el Centro Excursionista Los Azules, y bautizado inicialmente como *Poblat Blau*, se identificó un yacimiento ibero de grandes dimensiones y estructuras defensivas. Posteriormente parece haber sido objeto de diversas intervenciones, de las cuales tampoco se ha localizado la documentación, cayendo así en el olvido. En el año 2011, realizamos una primera campaña destinada a delimitar el yacimiento, para poder continuar con un proyecto que la crisis económica paró hasta el momento. A partir de los datos de esta intervención, se puso de manifiesto la existencia de un poblado amurallado, con evidencias de urbanismo en su interior i una extensión mínima de 2,5 ha, aunque podría llegar hasta las 3,5 ha, lo cual comporta que nos encontremos con lo que se denomina *núcleo urbano de segundo orden*, dependiente directamente de la capital layetana de Burriac, al otro lado de la Serralada Litoral.

Palabras clave

ciudad ibera, layetanos, Serralada Litoral

Introducció

El jaciment ibèric del Turó de Can Santpere, també denominat *Poblat Blau*, és un jaciment del qual, d'ençà de la seva descoberta, als anys quaranta del segle XX, mitjançant una prospecció superficial, no es tenia constància de cap altra actuació posterior, en el terreny bibliogràfic ni científic.

Està situat a la part superior i al vessant meridional del denominat *turó Gros*, entre les masies de Can Santpere i Can Planes, al terme municipal de la Roca del Vallès.

La campanya que vam dur a terme el mes de setembre del 2011 al Turó de Can Santpere, amb el patrocini de l'Ajuntament de la Roca del Vallès i la col·laboració del Ministeri de Cultura, formava part del projecte de valoració del patrimoni cultural del municipi, endegat a través del Parc de la Roca Prehistòrica.

A partir del fet que a l'actualitat aquest jaciment queda dins l'espai del nou Parc Arqueològic de la Ruta Prehistòrica de la Roca del Vallès, es va voler iniciar un projecte de recerca i difusió, que permetés ampliar els continguts històrics i patrimonials del Parc, i alhora obtenir dades d'un jaciment pràcticament inèdit en una zona molt poc coneguda de la Laietània. Així, doncs, es pretenia recollir dades per elaborar un pla director que regulés les futures intervencions a l'assentament. Malauradament, la crisi econòmica no va possibilitar la seva continuació fins ara.

Aquest jaciment, situat al cim i el vessant sud del Turó Gros o Turó de Can Santpere, presentava, ja d'inici, un seguit d'elements d'interès arqueològic, com són els següents:

- Està situat en una àrea que sembla haver estat ocupada molt densament en època ibèrica, però de la qual es tenen molt poques dades provinents d'excavacions amb mètode científic.
- La seva situació podria estar relacionada amb un control directe o indirecte de les vies de pas (com la denominada *via de Parpers*), que comunicaven la costa amb l'interior, així com el seu enllaç amb el que posteriorment es va convertir en la Via Augusta, zona de pas constant que va vertebrar la població i l'ocupació de l'espai des de la prehistòria fins a l'actualitat.
- Les dades de què es disposava parlaven d'un jaciment amb estructures defensives (muralla i torre) visibles a simple vista, així com de diverses àrees on es podien intuir murs que podrien correspondre a edificis, cosa que permetia identificar-lo com un poblat.
- Les dimensions que semblava presentar, a falta d'una prospecció, podrien estar indicant l'existència d'un poblat de gran importància dins la jerarquia de poblament

del territori, possiblement depenent directament de la capital laietana, situada a Burriac (Cabrera de Mar), a l'altra banda de la Serralada Litoral.

Antecedents

Segons les dades de què disposem, sembla que ens trobem amb un jaciment que va ser descobert el 22 d'abril del 1943, per J. Barberà, M. Cavaller i J. José, que el van batejar com a *Poblat Blau*, segurament per la seva participació a la secció d'arqueologia del Centro Excursionista Los Azules, nom que posteriorment s'ha oblidat, per denominar-lo com a *poblat de Can Santpere, Turó Gros de Can Santpere* o el nom oficial actual, *Turó de Can Santpere*, permetent que es produeixi així una fàcil confusió amb les referències d'altres jaciments identificats a la zona i batejats amb el mateix nom de la masia, que s'han anat donant al llarg del temps: Can Santpere, Can Santpere del Bosc, etc.

De moment, tan sols tenim les dades recollides als diversos catàlegs de patrimoni existents (Inventari de Patrimoni Arqueològic de Catalunya de la Generalitat de Catalunya; Inventari del Patrimoni Arqueològic de la Serralada Litoral, Catàleg de Patrimoni Arqueològic de l'Ajuntament de la Roca del Vallès), que repeteixen un resum fet en algun moment de les dades que va publicar August Panyella (PANYELLA, 1945), així com notícies d'una intervenció de Josep Estrada, de la qual de moment no hem trobat cap menció. A més, durant la nostra campanya d'intervenció del 2011, ens vam poder assabentar, gràcies a la col·laboració de Manel Pasamonte, de l'existència de campanyes d'excavació fetes als anys vuitanta, i de les quals no tenim cap dada publicada.

Descoberta i primeres anotacions. 1943-1945

CCom ja hem esmentat, el jaciment sembla que va ser descobert (com a mínim pel món científic) el 22 d'abril del 1943, amb una prospecció feta per la secció d'arqueologia del Centro Excursionista Los Azules (actualment, Centre Excursionista Els Blaus, de Sarrià, a Barcelona), encapçalada per l'arqueòleg J. Barberà, amb M. Cavaller i J. José. Aquesta troballa es va publicar al butlletí del centre excursionista el 1944, que encara no hem pogut consultar directament.

Sembla que en les mateixes dates un tal *Sr. Ovejero* devia aixecar un plànol aproximat de les restes visibles en aquells moments. Aquest plànol no ha estat possible localitzar-lo, és possible que J. Barberà se l'endugués quan va deixar el centre excursionista, i, segons sembla, la còpia que en tenia el Museu d'Arqueologia de Catalunya també ha desaparegut o s'ha traspaperat amb el temps.

La primera publicació de caire científic i d'abast ge-

neral que recull aquesta descoberta (i que serà la base sobre la qual es copiarà reiteradament la informació als diversos catàlegs de patrimoni) no es produeix, com ja hem esmentat, fins a l'any 1945, amb un article publicat dins la secció de noticiari arqueològic de la revista *Ampurias*, per A. Panyella.

Tal com comentàvem, en aquesta notícia es fa la recensió d'un article anterior, publicat per J. Barberà al butlletí del Centro Excursionista Los Azules, i dona notícia de l'existència d'un plànol fet pel Sr. Ovejero, que encara no hem pogut consultar directament; és l'única referència bibliogràfica de la seva existència fins ara.

Així mateix, es fa referència a una possible muralla de 300 metres de longitud i a l'existència d'una estructura quadrangular de dimensions reduïdes, denominada torre, i diverses zones d'aparició d'estructures, adossades a la denominada *muralla nord*, i pel vessant meridional del turó. Tot aquest seguit d'estructures (amb la possible excepció de la torre) encara són visibles a simple vista al turó, malgrat trobar-se força amagades per la vegetació actual.

Anys cinquanta

Segons recullen les diverses fitxes de patrimoni consultades (les quals copien les dades, bàsicament, de l'original de l'IPAC), es fa referència al fet que Josep Estrada hi "va fer sondejos [al jaciment del Turó de Can Santpere], que van donar una potència de 50/60 cm". Tot i que encara hem d'esperar el buidatge de les publicacions de Josep Estrada per acabar de comprovar-ho, de moment no hem pogut confirmar la veracitat d'aquestes afirmacions, ni el moment en què es podrien haver fet aquests sondejos.

D'altra banda, al veí jaciment de Can Santpere, al turó granític que hi ha darrere de la masia, a uns 10 metres de la paret, Josep Estrada, als anys cinquanta, sí que hi va documentar una sitja de l'edat del bronze (900-450 aC), que conservava 1,20 metres de profunditat per 1,5 metres d'amplada. I als voltants de la casa, pel costat nord, va recollir materials romans: fragments de paviment d'opus *testaceum*, *tegulae*, *dolia*, etc.

Aquesta darrera dada, i veient la confusió habitual amb els noms per la gran semblança i proximitat, ens fa ser cautelosos a l'hora d'assegurar la presència d'aquest investigador al Turó de Can Santpere, tot i que no es pot descartar en absolut.

D'aquesta manera, un sondeig detectat, per al qual encara no tenim autoria confirmada, i a partir del qual vam fer el nostre sondeig 2 de la campanya del 2011, al sector F, podria correspondre's o bé amb la campanya de J. Estrada o bé amb alguna altra de la qual no tenim constància, de moment.

Anys vuitanta

A través de la informació oral proporcionada per Manel Pasamonte, veí de la Roca del Vallès, vam poder conèixer l'existència, al llarg dels anys vuitanta (possiblement, cap a mitjan de la dècada), d'un seguit de campanyes de sondejos fetes per historiadors i aficionats preocupats per l'estat de deixadesa del jaciment, en aquell moment visible a simple vista, que podria motivar la desaparició de les dades per la pròpia acció erosiva. Aquesta campanya es va autoorganitzar, sense cap suport administratiu, segons sembla, a causa de la manca d'interès de les diverses institucions públiques amb què es van posar en contacte.

Tot i que encara ens manquen dades de qui va ser la persona que dirigia les intervencions, i que esperem que conservi les notes i els dibuixos que es van fer, sí que sabem que van ser els autors dels tres sondejos detectats al que nosaltres denominem *sector A*, i també que van ser els excavadors de l'àmbit 11, al sector C.

En aquell moment, sembla que tot el vessant sud-oest i la part superior oest eren molt menys emboscades i s'hi podien veure perfectament les diverses terrasses amb els murs de les habitacions i els carrers que travessaven perpendicularment les corbes de nivell, tot delimitant illes de cases, amb parets conservades d'un metre d'alçada.

Com que no coneixien l'existència de l'angle sud-est (sector F), ni la seva complexitat constructiva, i segurament degut a la confusió amb l'aparició de marges moderns per la zona del sector G, es tenia la idea que el poblat s'havia bastit en dues fases, la primera, ibèrica totalment, situada a la banda sud-oest, i posteriorment, segurament ja en època romana, amb pitjor factura, es va ampliar lleugerament vers l'oest, però sense tenir-ho clarament definit, perquè es van centrar en el que consideraven poblat ibèric.

No queda clar si ja coneixien l'existència de l'angle nord-est (sector E), però tot sembla indicar que no, ja que es desconeixia el sud-est, amb el qual és fàcilment detectable la seva relació, fins i tot amb l'estat emboscats actual.

Continuem en contacte amb Manel Pasamonte, perquè ens pugui facilitar fotos del jaciment en aquell moment i ens posi en contacte amb el director de la intervenció, perquè ens permeti planificar millor futures actuacions, amb més informació planimètrica i cronoestratigràfica.

Anys noranta - Actualitat

Des de la campanya dels anys vuitanta fins a l'actualitat, no tenim constància de cap altra actuació arqueològica al Turó de Can Santpere.

Tanmateix, segons la informació oral recollida, sembla ser que cap a l'any 1992, la propietària del Mas Can Santpere va decidir fer un camí d'accés fent ziga-zaga a través de tot el vessant sud-oest del turó, fins a la part superior, per facilitar-ne l'explotació forestal. Una explotació que cal dir que sembla que mai es va arribar a fer.

Aquesta intervenció, feta amb una màquina (possiblement, una retroexcavadora), va afectar les zones en què s'havien anat concentrant les intervencions fins llavors, és a dir, el vessant sud-oest, fent que el registre que se'n pugui conservar ens sigui vital per intentar recuperar la realitat física del jaciment.

Aquest rebaix el vam poder detectar al denominat *sector C*, ocasionant la desaparició de la banda sud de l'àmbit 11. I podria ser el causant de l'arrasament en pla d'un tram de la muralla UE 1 al centre del sector A, just en una àrea en la qual és difícil observar traces de qualsevol estructura.

D'altra banda, des dels anys vuitanta fins a l'actualitat, s'han anat incrementant els estudis de recerca sobre el territori i la seva ocupació, tal com comentem a bastament a l'apartat *Context Històric*. Malauradament, el jaciment no ha estat objecte de cap intervenció arqueològica científica de llarga durada, ni pràcticament de cap publicació, cosa que ha motivat el seu oblit pràcticament total en els diversos estudis científics, centrant-se sempre en altres jaciments més coneguts de la zona, molt menys complexos, com el Turó Gros de Céllecs, quedant la zona ocupada actualment pel municipi de la Roca del Vallès, pràcticament ignorada en els estudis científics, a causa de la manca de dades que permetin establir la funcionalitat, la tipologia i les fases cronològiques de l'ocupació en un jaciment que ja d'entrada sembla molt notable, com és el Turó de Can Santpere.

Actuacions fetes

El procediment d'aquesta primera intervenció va consistir en una primera prospecció visual per identificar els possibles llocs en què es podrien situar els límits del jaciment i altres elements parcialment visibles, per tal de plantejar la neteja de la cobertura vegetal necessària en diversos sectors, per fer una delimitació inicial del jaciment, sense afectar l'estratigrafia conservada.

A causa de la gran densitat del sotabosc, la primera de les tasques que calia fer per tal de poder treballar era obrir un pas des del corriol que des de Can Planes connecta amb els camps de conreu de la masia de Can Santpere, al sud del jaciment. Aquest pas segueix una zona oberta artificialment (UE 49), que inicialment es va identificar com una possible torrentera, i que actualment sembla tractar-se d'una cuneta oberta al terreny, per servir d'indicador de límit entre les finques de Can Santpere i Can Planes. Aquesta cuneta pren una direcció

nord-sud, des de la falda fins a l'erola del turó, pràcticament, aproximadament pel centre del vessant sud.

Un cop obert aquest pas, es va poder accedir a la carena del turó, al llarg de la qual es va obrir també un pas per intentar arribar als dos extrems de la coneguda muralla nord (UE 1). I, posteriorment, també es van obrir al sotabosc passos que connectessin els diversos sectors oberts, establint un recorregut circular.

En total, es van obrir nou sectors, denominats de la A a la H, en els quals es va eliminar el sotabosc i les branques d'arbres caiguts, es va netejar la capa vegetal (UE 0), que cobria les estructures, i finalment es va dur a terme la documentació topogràfica i planimètrica.

Finalment, un cop delimitats i netejats els diversos sectors, es va optar per ubicar el primer sondeig al sector A, per tal d'obtenir informació del tapiat d'una poterna a la muralla nord, i el segon al sector F, aprofitant una cala anterior (d'autoria desconeguda), per recuperar la informació estratigràfica i obtenir dades sobre la construcció de l'angle sud-est de la muralla de tancament del poblat.

Un cop feta l'extracció del sotabosc i la capa vegetal, se'n va fer l'aixecament topogràfic, per obtenir una primera planta general del jaciment.

Descripció

A partir dels treballs fets a la campanya de l'any 2011, es van poder identificar diversos trets de l'assentament, com són l'existència d'un perímetre defensiu i evidències d'una distribució urbana de l'espai. Així mateix, es va poder elaborar una primera aproximació cronològica a l'assentament.

El perímetre defensiu

La prospecció efectuada al turó permet establir l'existència d'un poblat emmurallat, amb una extensió mínima de 2,5 ha, coneixent-se els angles nord-oest, nord-est i sud-est, però restant encara emmascarat el tancament sud-oest, quelcom que ja era patent en el moment de la descoberta, als anys quaranta, cosa que fa pensar que aquesta darrera zona ha degut estar força afectada per les tasques de conreu al llarg del temps.

Quant a les fortificacions detectades, es pot parlar d'una muralla simple (UE 1) d'entorn als 0,90 metres d'amplada, que ressegueix la carena de la muntanya (detectada als sectors A, B, D i E), com a tancament nord de l'assentament, que conserva una alçada d'entorn a l'1,20 metres, al llarg dels seus aproximadament 300 metres de longitud. El fet de trobar-se al lloc més inaccessible del jaciment feia innecessària una amplada més gran. Tanmateix, el seu traçat presenta un escarpament en angle recte, que sobresurt vers el nord, amb una poterna

defensiva a l'oest. Si fem cas de la documentació recollida, en total en aquest parament hi hauria d'haver un parell més d'entreguards, la naturalesa dels quals desconeixem, però que si funcionaven com a falses torres ens podrien estar apropant a la idea de fortificació en cremallera, tot i que força simplificada.

Les muralles est (UE 38) i oest (UE 20) tan sols les coneixem parcialment, però semblen presentar més amplada, d'entorn a l'1,30 metres, en els punts de connexió amb la muralla nord, amb la qual formen uns angles arrodonits. Cap al vessant oest, la muralla UE 20 es troba força afectada, mentre que la muralla UE 38 sembla conservar-se en perfecte estat, al vessant oriental.

Finalment, pel que fa a la muralla meridional, ja hem esmentat que en desconeixem les característiques a la banda occidental, i que està identificada parcialment als sectors F i G.

Al sector G, aproximadament a la part central, la coneixem a través d'un parament construït amb pedres de grans dimensions (UE 42-43), que podria tractar-se tan sols d'un primer perímetre defensiu, reforçat amb un segon perímetre a l'interior, dades que s'hauran de verificar en campanyes posteriors. Així mateix, adossat a la cara exterior del parament UE 43, s'ha pogut identificar parcialment la presència d'unes estructures parcialment afectades, que podrien estar indicant la presència d'una estructura defensiva avançada, tipus torre.

Finalment, al sector F, centrat a l'angle sud-est del perímetre defensiu, s'ha pogut constatar l'existència de fins a quatre reforços adossats a l'angle dels murs UE 21 i 32, fins a assolir els 5 metres d'amplada. Desconeixem si aquests reforços actuarien com a talús defensiu o si es trobarien parcialment aixecats fins al possible pas de ronda superior; en aquest darrer cas, igual que els altres angles, podríem estar parlant de falses torres que defensarien els angles del poblat.

La distribució urbana

Un cop prospectat l'interior del jaciment, el podem subdividir en tres zones aproximadament quant a l'estat de conservació: la zona superior o carena del turó, el vessant sud-oest i el vessant sud-est.

Zona superior

Aquesta zona queda definida per la presència de la muralla UE 1, que va resseguint el límit nord de la carena, quedant una plataforma inicial d'entorn als 10 metres d'amplada mitjana. En aquesta gran extensió, sembla que la potència estratigràfica conservada és molt escassa, amb força afloraments rocósos per tota la superfície. Tanmateix, els treballs fets als sectors A, B, D i E, situats en aquesta zona superior, semblen indicar que els

afloraments rocósos també es van aprofitar per a les necessitats constructives de la població.

Al sector A s'han pogut identificar restes de diversos edificis, la funcionalitat dels quals encara s'ha de definir, i que es correspondrien amb el primer grup d'habitats identificat a les notícies dels anys quaranta.

Així, doncs, podem parlar de l'existència d'un edifici format com a mínim pels àmbits 1 (33,84 m²) i 3 (15,10 m²), amb un possible espai a l'aire lliure a l'est, que permetria accedir directament a la muralla UE 1. Aquest edifici tindria una façana sud que donaria directament al possible carrer 1, que transcorreria en paral·lel a la muralla.

A l'oest d'aquest edifici sembla que en tindríem un altre, en més mal estat de conservació, del qual tan sols coneixem els àmbits 4 (21,12 m²) i 5 (14,08 m²); segurament falta un tercer espai, més al sud. Entre ambdós edificis tindríem un possible passadís (àmbit 2), de 12,22 m² que donaria accés als àmbits 1 i 5, i que podria estar indicant que es tracti d'un mateix habitatge, o, simplement, que l'àmbit 2 també serviria per accedir a la muralla UE 1 directament.

A l'oest d'aquest segon edifici, trobem les restes de l'àmbit 6, molt perdut, i que podria tenir unes dimensions similars a les de l'àmbit 1 (35,70 m²).

Si entre els àmbits 4-5 i el 6, i entre aquest i el 7, no hi hagués hagut altres edificacions, hauríem de pensar en uns recintes de dimensions similars a les de l'edifici format pels àmbits 1-3, cosa que ens estaria indicant la presència d'una bateria d'edificis de grans dimensions, adossats a la muralla nord, situats així a la zona més ben defensada i amb més insolació del poblat, cosa que faria pensar en una possible àrea residencial de la classe alta.

Quant a l'àmbit 7, a causa de la superfície reduïda (5 m²) i al fet que es troba just al costat de la poterna oberta a la muralla UE 1, i envoltat d'un espai a l'aire lliure (àmbit 8), una possible plaça que segurament comunicaria amb el carrer 1, ens fa pensar en la possible existència d'un cos de guàrdia i/o caixa d'escaleres que permetessin l'accés al possible pas de ronda de la muralla, esdevenint aquest espai com a part del sistema defensiu de l'assentament.

Al sector C s'intueix la presència de dos àmbits més (9 i 10) dels quals desconeixem la planta total. En destacaria l'àmbit 10, que aprofitaria un gran aflorament rocós, segurament com a zona d'accés en pendent lleugerament esglaonada, evidenciant o bé que la zona de circulació del carrer exterior es trobaria a una cota superior, o bé que aquesta estructura hauria servit per accedir a una planta superior.

Finalment, al sector E, també es detecta la presència d'un altre edifici, l'àmbit 14, amb un gruix de parets considerable (entorn al metre d'amplada), adossat a la muralla, molt proper a l'angle sud-est. Les seves característiques constructives ens podrien estar indicant l'existència d'un edifici amb més alçada que la resta; és possible que es tracti d'una torre de planta rectangular i que l'angle que es veu a l'actualitat en realitat es tracti d'un reforç exterior, de forma similar al que passa al proper angle sud-est.

Sud-oest

El vessant sud-oest del turó queda just per sobre de la zona de camps de conreu. Sembla més aterassada (possiblement per una major activitat agrícola en aquesta àrea), i s'hi observen amb més claredat les restes d'estructures (als anys vuitanta, amb un bosc molt menys dens, es podien observar parets conservades d'un metre d'alçada per tot el vessant), erosionades en pendent, de terrassa en terrassa, motiu pel qual ha estat sempre la zona on s'han concentrat les intervencions antigues.

Tot i que alguns d'aquests aterassaments poden ser resultat de l'aprofitament posterior del turó, els treballs fets als sectors C, H i I fan suposar que algunes podrien coincidir amb l'existència de carrers longitudinals.

On queda més patent aquest fet és al sector H, en el qual s'ha pogut identificar o bé la cantonada sud-est d'un edifici (àmbit 15) o una porta practicada a la façana sud, tapiada posteriorment amb una feixa per aprofitar la terrassa, segurament amb finalitats agrícoles.

Si s'observa l'angle de la cantonada del mur UE 46 vers el nord, sembla existir una certa alineació amb altres pedres de grans dimensions, que podrien correspondre a sengles cantoneres, indicant així la possible existència d'un carrer en sentit nord-sud, travessant les corbes de nivell del turó, que denominem, de manera preliminar, *carrer 3*.

Però, tant si es tracta d'una porta com d'un carrer tapiat, el que sí que sembla clar és que el mur UE 46 es tracta de la façana sud d'un edifici, i, per tant, la zona per la qual actualment es pot transitar podria correspondre's amb la fossilització del traçat d'un carrer del poblat en sentit est-oest (*carrer 2*) i, per tant, paral·lel al carrer 1.

Al sector C s'ha pogut constatar la presència d'habitats que semblen presentar unes dimensions més petites que a la part superior del turó, i que es podrien correspondre amb els que es van identificar a les notícies dels anys quaranta. Malauradament, en aquest punt es va poder corroborar la informació relativa a l'obertura amb maquinària pesant d'un camí a través del turó, que hauria seccionat les restes intervingudes a les campanyes dels anys vuitanta, ja que l'extrem sud de l'àmbit 11 ha desaparegut totalment.

Finalment, el Sector I ens confirma la continuació de les alineacions urbanes a tota la zona meridional, indicant un possible urbanisme força regular i planificat.

Sud-est

En aquest sector pràcticament no s'ha fet cap intervenció; al límit sud queden els sectors F i G. Tanmateix, la prospecció visual efectuada ens indica la presència molt més camuflada d'estructures, ocupant una gran plataforma força planera, amb desnivells molt graduals, i que a partir de les dades recollides als sectors F i G, podem suposar en un bon grau de conservació.

Així, doncs, no sembla haver estat afectada per treballs agrícoles posteriors, i també sembla haver estat pràcticament ignorada o desconeguda pels investigadors que van visitar el jaciment anteriorment, amb l'excepció del sondeig identificat al sector F.

Aquest fet ens fa pensar en l'existència de tota una zona pràcticament intacta, amb unes potències conservades d'entorn al metre de potència, cosa que la fa una àrea especialment interessant per a futures investigacions.

Àrea fora muralles

Fora del perímetre emmurallat, concretament als camps de conreu al sud del turó, i a la zona afectada per la línia d'alta tensió, es poden observar la presència de materials ceràmics ibèrics, així com, cap al vessant sud-oest, la presència de possibles murs o feixes, que semblarien trobar-se fora del traçat considerat per la muralla oest.

Aquests fets ens podrien estar indicant que la superfície construïda fos encara superior a l'estimada inicialment de 2,5 ha, podent arribar a les 3 o 3,5 ha, així com a la possibilitat de l'existència de camps de sitges o altres estructures artesanals fora muralles, a l'esplanada sud.

Evolució cronològica

A causa de la naturalesa dels treballs arqueològics efectuats, no s'han pogut recuperar materials que ens ajudin a establir-ne la fase fundacional ni tampoc l'abandó.

Tanmateix, la forta estructuració interna que sembla presentar aquest poblat fa pensar que s'hauria de situar la construcció del perímetre emmurallat i de planificació urbana interna a partir del segle IV aC, amb relació a les pautes observades a la resta del territori laietà, que a partir d'aquestes dades comença a mostrar una forta organització territorial, definint-se les línies de control i defensa, en la qual s'integraria aquest jaciment, quedant entre els assentaments de la muntanya de Sant Miquel (Montornès del Vallès/Vallromanes) i el castell de Montclús (Sant Esteve de Palautordera), a l'altra banda de la plana vallesana.

Tanmateix, no es pot descartar la presència d'ocupacions anteriors, sobretot tenint en compte la forta presència humana en aquesta àrea des del neolític final i l'edat del bronze, de la qual són testimonis la resta d'elements de la Ruta Prehistòrica de la Roca del Vallès.

Quant a la darrera fase de construcció, l'hem de situar a l'ibèric final, o període romanorepublicà, a l'inici del procés de romanització (segle II aC), del qual és testimoni l'aparició de fragments de tègula plana fabricades a la zona, indicadors d'un nou sistema constructiu ja assimilat pels ibers de l'assentament.

Si considerem les pautes conegudes als altres jaciments de la zona laietana, podem pensar en un abandó progressiu del poblat al llarg del segle II aC, potser fins i tot arribant al segle I aC. Caldrà, no obstant això, que futures campanyes permetin contrastar-ho per poder ser més precisos.

El jaciment del Turó de Can Santpere dins el poblament laietà

Per les característiques defensives de l'assentament (muralles de grans dimensions amb reforços als angles, elements defensius com entreguards i poternes, i la possible existència de torres), sumat a les evidències d'una densa ocupació urbana planificada amb una xarxa viària interna força regular i una superfície estimada com a mínim de 2,5 ha, que podria assolir les 3 o 3,5 ha, aquest jaciment s'hauria de situar, seguint les tipologies establertes actualment, dins els denominats nuclis urbans de segon ordre, els quals tindrien una funció vertebradora d'un ampli territori circumdant, quedant envoltats d'altres assentaments de dimensions més petites.

Així, doncs, la ciutat situada al Turó de Can Santpere compliria una funció de control del territori, a través de diversos vilatges fortificats situats al voltant, com podrien ser el Turó Gros de Céllecs, el Turó Cremat o el proper Turó de Can Verdaguier, amb els quals sembla que mantindria una comunicació visual òptima.

Així mateix, a través d'aquests vilatges fortificats i de possibles talaies (com la que podria existir al Turó del Castell de la Roca), també controlaria la xarxa viària que l'envoltava: els passos de Parpers i Òrrius, a través de la Serralada Litoral, el camí de carena, el camí que seguia el vessant nord de la Serralada Litoral i la denominada Via Heraclea (posteriorment, Via Augusta), just a l'altra banda de la Serralada Litoral, on se situa la capital de la Laietània, Burriac (Cabrera de Mar), de la qual dependria directament.

Aquest mateix control directe del territori podria estendre's fins al Turó del Vent (Llinars del Vallès), on es

documenta un possible centre d'acumulació d'excedent agrícola i d'intercanvi de mercaderies.

A més, al voltant de la zona controlada per la ciutat del Turó de Can Santpere, es localitzen nombrosos punts on es recullen fragments de ceràmica ibèrica o s'han identificat sitges aïllades, que podrien estar indicant la presència d'establiments rurals de dimensions més reduïdes, que dependrien directament d'aquest assentament.

Bibliografia

ASENSIO, D.; FRANCÈS, J.; FERRER, C.; GUÀRDIA, M.; SALA, O. (2001): Formes d'ocupació del territori i estructuració econòmica al sud de la Laietània. A: *Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània occidental*. Actes de la Taula rodona celebrada a Ullastret del 25 al 27 de maig de 2000. *Monografies d'Ullastret*, 2. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret. Girona, p. 227-251

CHORÉN, J. (2003): *Evolució del poblament ibèric a la Catalunya central*. Treball tutelat de recerca de 2n curs de doctorat. Tutor J. Sanmartí. Defensat el 9 d'octubre del 2003 a la Universitat de Barcelona. Inèdita.

CHORÉN, J. (Inèdit): *Intervenció arqueològica al poblat ibèric del Turó de Can Santpere. La Roca del Vallès. Vallès Oriental*. Setembre-octubre del 2011. Memòria de la intervenció dipositada a l'arxiu del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

CHORÉN, J. (2005): Evolución del poblamiento ibérico en la Catalunya central. *Aquilafuente*, 86 (CD-Rom), Universitat de Salamanca / Fundación Duques de Soria. Salamanca, p. 544-564

CHORÉN, J.; MERCADO, M.; RODRIGO, E. (2007): El jaciment de Can Tacó: un assentament romà de caràcter excepcional al Vallès Oriental. *Anuari del Centre d'Estudis de Granollers*. Granollers, pp. 57-76

PANYELLA, A. (1945): Tres nuevas estaciones layetanas de las 'Serres de Llevant'. *Ampúrias*, núm. 7-8 (1945-1946); p. 354-359

SANMARTÍ GREGO, J (1986): *La Laietania Ibérica*. Tesi doctoral llegida el mes de maig de 1986 a la UB. Inèdita. Vol II, 839-843

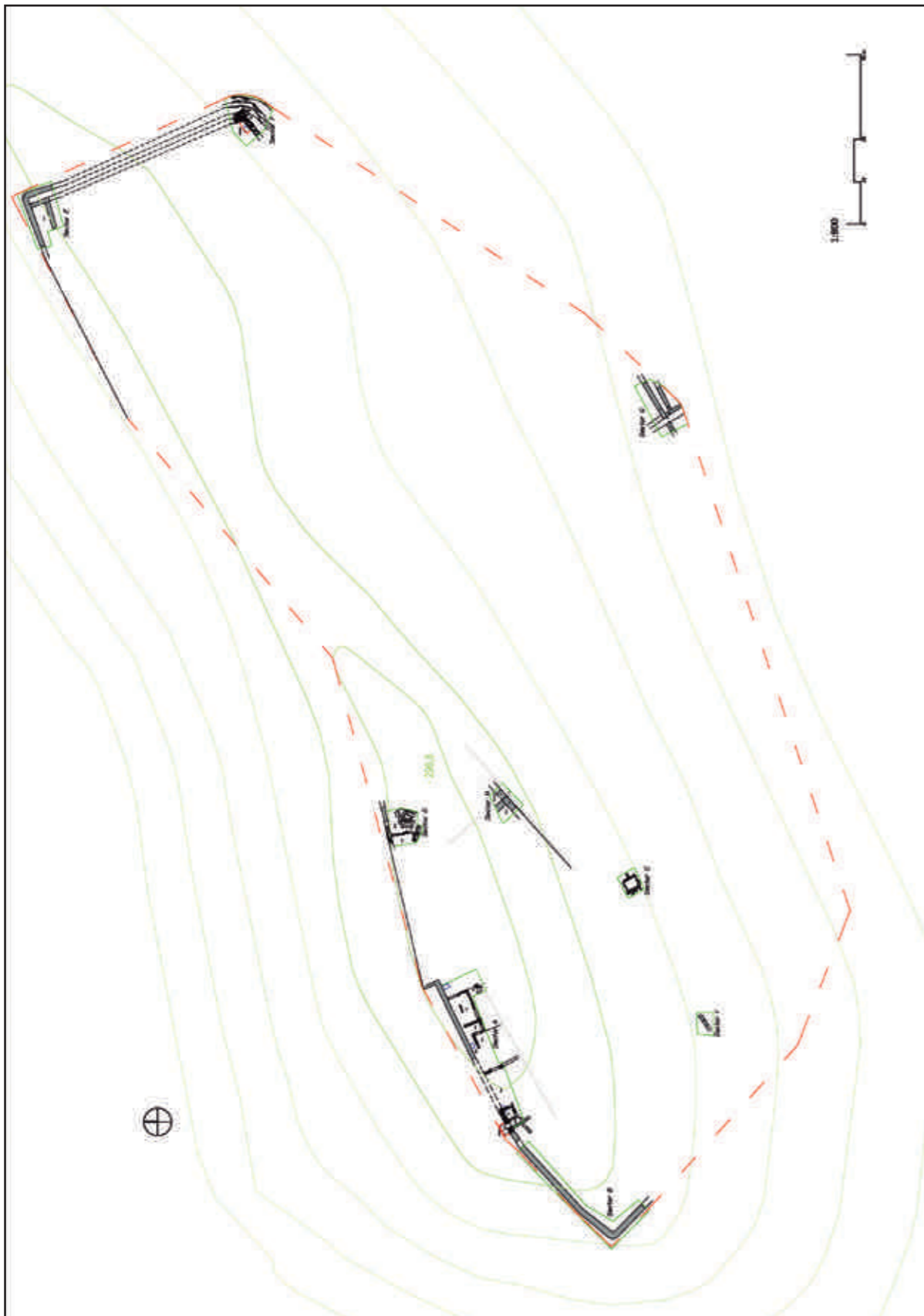

Fig. 1 / Planta general de la intervenció amb els sectors intervinguts i la proposta de delimitació.

Fig. 2 / Vista del parament exterior de la muralla nord al sector B, un cop netejada.

Fig. 3 / Planta de l'angle sud-est del jaciment, amb el seguit de reforços atalussats i el sondeig efectuat.

Fig. 4 / Vista panoràmica del sector G, un cop netejat, amb la muralla i les estructures que se li adossen per la part exterior.

Fig. 5 / Vista del sector H, amb l'angle d'un edifici al qual s'adossa un marge, en un punt de possible encreuament de carrers.

ESTUDI

El comerç del vi laietà procedent del Maresme cap a Itàlia en època romana

Ramon JÁRREGA DOMÍNGUEZ
(Institut Català d'Arqueologia Clàssica, ICAC)
rjarrega@icac.cat

Enric COLOM MENDOZA
(Institut Català d'Arqueologia Clàssica, ICAC)
ecolom@icac.cat

Resum

Aquest treball consisteix en una breu sistematització de les produccions amforals de les diferents terrisseries situades a l'actual comarca catalana del Maresme que van ser exportades al cor de l'imperi romà. Mitjançant l'estudi de la difusió de les marques epigràfiques sobre àmfora procedents d'aquests tallers ceràmics, hem pogut establir els vins laietans que arribarien per via marítima fins a la península Itàlica.

Paraules clau

Àmfores laietanes, Maresme, *figlinae*, comerç marítim, epigrafia amforal.

Resumen

El presente trabajo consiste en una breve sistematización de las producciones anfóricas de los diferentes centros alfareros ubicados en la actual comarca catalana de El Maresme que fueron exportadas al corazón del Imperio romano. Mediante el estudio de la difusión de las marcas epigráficas sobre ánfora procedentes de estos talleres cerámicos, hemos podido establecer los vinos layetanos que llegarían por vía marítima hasta la península Itálica.

Palabras clave

Ánforas layetanas, Maresme, *figlinae*, comercio marítimo, epigrafía anfórica.

Introducció

Fa anys, André Tchernia i Fausto Zevi (1974: 36-40) van definir les característiques de les àmfores que des de llavors hom anomena tarraconenses, tot i que, com hem posat en relleu en algunes ocasions (JÁRREGA 2002: 429-430; 2009: 100; JÁRREGA, PREVOSTI 2011: 456; JÁRREGA 2013: 399), aquesta denominació crea confusió, ja que tant pot fer referència als vins de l'antiga *Tarraco* (Tarragona) que coneixem per la referència de Plini el Vell (*Naturalis Historia*, XIV, 71) com a altres produccions que esmenta també aquest autor, com els vins laietans i *lauronenses*. El fet és que Tchernia, amb aquesta denominació, va voler designar els vins de la província *Tarraconensis*, que, tot i que era coneguda també amb aquest nom, com indiquen Plini el Vell (*Naturalis Historia*, III, 6) i Suetoni (*Vita Galbae*, VIII), el seu nom oficial continuava sent, durant l'Alt Imperi, *Hispania Citerior*, com atesta l'epigrafi oficial (ALFÖLDY 1975) i com, tanmateix, l'anomena Tàcit (*Annales*, IV, 45; Hist. I, 49; IV,39).

Actualment estem començant a conèixer les produccions amforals de *Tarraco* (JÁRREGA 2002; 2009; 2013; JÁRREGA, PREVOSTI 2011) i les característiques físiques de la seva pasta: pastes de color vermell clar o ocres, amb abundant desgredant de quars, però també d'altres partícules de tonalitats més fosques, com feldespat i altres materials, difereixen clarament de les que van definir Tchernia i Zevi. Segons aquests autors, les pastes de les àmfores que ells anomenen tarraconenses (TCHERNIA, ZEVI 1974: 36-40), és a dir, que tenen un color vermell totxo força intens, amb presència de desgredant compost per grans de quars de dimensions força grans. Doncs bé, tot i que a la zona de *Barcino* (Barcelona) i del Llobregat hi ha pastes similars (MARTÍNEZ FERRERAS 2014: 53-73;109-146), però també amb granulometries variades i diversitat de materials de desgredant, les pastes descrites per Tchernia ara podem afirmar que són aquelles que corresponen a les àmfores produïdes a l'àrea del Maresme. Aquesta composició s'explica per les característiques granítiques dels sòls de la costa del Maresme (MARTÍNEZ FERRERAS 2014:183-252).

En aquesta àrea es van establir, des de finals del segle I aC, i en algun cas abans (com passa a Cabrera de Mar), una sèrie de terrisseries que van produir, inicialment, les formes greco-itàlica i Dressel 1 i Tarraconense 1 (MARTÍN MENÉNDEZ 2015: 43; 49-50), i posteriorment, les formes Pascual 1 i, des de poc abans del canvi d'era, la Dressel 2-4, anomenada també Dressel 2-3 (GARCÍA *et alii* 2000: 38, fig. 5, núm. 10-19; MARTÍN MENÉNDEZ 2004; MARTÍN MENÉNDEZ, GARCÍA 2007; LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2010; MARTÍN MENÉNDEZ 2015: 44). Al Maresme, es va produir principalment aquesta darrera forma, sens dubte per adaptar-se al gust del mercat italià, on ana-

ven dirigits els vins envasats en aquesta forma, ja que la Dressel 2-4 és inicialment una producció itàlica, inspirada en diverses àmfores gregues, especialment les produïdes a l'illa de Kos.

Els vins laietans i el Maresme

Plini el Vell (*Naturalis Historia*, XIV, 71) fa esment del vi de la Laietània, que considerava abundant i de baixa qualitat, en contraposició amb els vins de *Tarraco*, els baleàrics o l'enigmàtic *lauronense*, que tradicionalment s'ha identificat amb el vi del Vallès (Aguilar 2005), però que, atès el seu esment en una àmfora trobada a Saragossa i produïda en una terrisseria de Malgrat (CARRERAS *et alii* 2016: 233-235, fig. 7), no podem descartar que, almenys en part, es pugui referir al Maresme.

Per tant, *stricto sensu*, són tan laietans els vins del Maresme com els produïts a *Baetulo* (Badalona) i *Barcino* (Barcelona, incloent-hi l'àrea del Llobregat), com també els del Vallès. Dins d'aquesta consideració genèrica com a vins laietans, a dia d'avui no hi ha forma de poder distingir qualitats entre aquestes àrees, corresponents actualment a comarques naturals. En tot cas, per l'estudi dels derelictes submarins, podem concloure que, a finals de l'imperi d'August, però sobretot en època de l'emperador Tiberi, en la qual els vins laietans s'envasaven en àmfores de la forma Dressel 3, la majoria de les àmfores que s'exportaven a Roma corresponien a l'àrea de *Barcino* i el Baix Llobregat.

Aquesta afirmació podem fer-la mercès a l'estudi dels segells de les àmfores, que, tot i que no en tots els casos, quan s'han documentat a les terrisseries ens permeten definir l'àrea d'origen (PASCUAL 1977; 1991). Aquest element de judici s'ha de contrastar ara amb l'estudi de les pastes.

Darrerament s'ha pogut constatar que la variant més antiga de la Dressel 2-3 o Dressel 2-4 és la Dressel 3, que presenta uns llavis petits i un perfil general amb tendència globular (BERNI 2015: 198, fig. 9). Aquesta producció es data, bàsicament, en època d'August i inicis de Tiberi, entre el 10 aC i el 15-20 dC, aproximadament. Després va ser substituïda per la Dressel 2, una evolució de l'anterior de perfil més fusiforme, que va perdurar fins a l'època flàvia (BERNI, MIRÓ 2013: 76; BERNI 2015: 198-199), tot i que a l'àrea de *Tarraco* se'n documenta una versió evolucionada que va perdurar fins al segle III (JÁRREGA, OTIÑA 2008).

Ja que, pel que sembla, el gruix de la producció laietana que es va exportar a Itàlia en època d'August correspon a l'àrea de *Barcino* i el Llobregat, podríem pensar que l'eclosió de la producció i l'exportació de vins en àmfores produïdes a l'actual Maresme, al territori d'*Illuro* (Mataró) i *Blandae* (Blanes, si és que aquesta darrera tenia categoria urbana, cosa que no és pas segura) és

quelcom posterior, podent-se centrar en el període de Claudi - Neró o, a molt estirar, Vespasià, és a dir, finals del segon i el tercer quart del segle I dC. Tanmateix, sabem que els forns de Torre Llauder (Mataró) i el Roser o el Mujal (Calella) estaven actius ja en època d'August (PREVOSTI, CLARIANA 1987: 200; MARTÍN MENÉNDEZ 2015: 44).

Més enllà de la identificació visual pel tipus de pasta ceràmica, com dèiem, l'element més segur per tal de poder identificar les produccions del Maresme és l'epigrafi amforal. Veurem seguidament quines evidències coneixem per tal de poder estudiar les exportacions dels vins del Maresme cap a Roma per aquesta via.

L'exportació de les àmfores del Maresme a Itàlia. Les dades epigràfiques

Seguidament, repassarem els segells de terrisseries del Maresme que s'han trobat a Itàlia o en derelictes atribuïbles a la ruta entre la Laietània i la península Itàlica (principalment, Roma). Tindrem en compte tant els segells documentats a Itàlia mateix com els trobats a les àrees que considerem situades en aquesta ruta, singularment, els derelictes i la Font de ses Aiguades, al terme municipal d'Alcúdia (Mallorca), que estem estudiant en aquests moments.

- *AC in pede* (fig. 1.1), de la terrisseria del Morer o el Morè (Sant Pol de Mar) (SOLER 1979: 273, fig. 5.4; PASCUAL 1991: 21-22, núm. 4.1 i làm. I, 15; ARQUEOCIÈNCIA 1995: 200, núm. 6; JÁRREGA 1997: 88-89; 117, làm. 9, núm. 2054/13; 121, làm. 11, núm. 2060/10; 169, làm. 35, núm. 2029/21; 219, làm. 60, núm. 4007/10; tret del tercer, que és incert entre la Dressel 2 i la Dressel 3, els altres tres es poden atribuir clarament al tipus Dressel 3). El text és massa breu per poder fer una atribució, tot i que probablement correspon a algun nom d'origen servil (p. ex., *Acanthus*). Al Nuovo Mercato del Testaccio, a Roma, es documenta la marca A-C, amb punt (CONTINO *et alii* 2013: 338, núm. 74; 347, fig. 6, núm. 74), que podria relacionar-se amb aquesta mateixa marca, tot i que és dubtós. Es coneixen també les marques ACA i ACAN (de Cant Tintorer, el Papiol), ACAS (d'origen indeterminat) i ACASTI (del Roser o el Mujal, Calella) (PASCUAL1991: 22-24, núm. 5-8), que corresponen als noms *Acanthus* i *Acastus*; possiblement, l'AC del Morer correspon a algun d'aquests dos noms. Cal dir també que al mateix enclavament del Morer es coneix una marca ACI, que apareix repetida i retrògrada en un mateix pivot (JÁRREGA 1997: 185, làm. 43, núm. 3001/5), així com una marca AGI (JÁRREGA 1997: 205, làm. 53, núm. 3021/10) que apareix també repetida en el mateix pivot, i en la qual la lletra G apareix ben marcada. Per tant, la lectura AC no és

segura, podria ser també AG. Tanmateix, els dos casos que acabem d'esmentar corresponen clarament al tipus Dressel 2, mentre que la marca AC apareix amb relació a àmfores de la forma Pascual 1 o, més probablement, Dressel 3, per la qual cosa aquesta darrera marca podria ser més antiga que l'AG.

- *AR retro in pede* (fig. 1.2), de la *figlina* de Torre Llauder (Mataró) (PASCUAL 1977: 62; 87, fig.14, núm.7; PREVOSTU, CLARIANA 1987: 202; 207, fig.1, núm. 12-13). Es documenta a Ciutadella (Menorca), encara que amb un punxó diferent, ja que no apareix en retro (DE NICOLÁS 1987: 238; 241, fig.1, núm.4); a *Baetulo*, però, les lletres apareixen unides amb nexa i en cartel·la circular (COMAS 1987: 71, núm.179), per la qual cosa pensem que es tractaria d'un cas d'homonímia; i finalment, a Roma, al Nuovo Mercato Testaccio (CONTINO *et alii* 2013: 338-339; 344, fig.3, núm. 25).

- *ASCL in pede* (fig. 1.3). No tenim documentat amb seguretat el lloc de producció, tot i que sembla procedir de la terrisseria romana de Sant Sebastià (Argentona), on, a partir de referències de Marià Ribas (1964, pàg. 175-176), sabem que hi degué haver un forn d'àmfores, com es desprèn de la troballa d'un testar amb peces amb cuita defectuosa. Tanmateix, les notícies de Ribas, recollides posteriorment per Prevosti (1981: 229-230 i vol. II, fig. 58.13), no fan pas referència a la marca ASCL, sinó a una marca ASC, que apareix en una cartel·la rectangular sencera. Ribas deixa clar aquest detall (diu que la marca apareix "dins un rectangle", cosa que es veu clarament al dibuix reproduït per Prevosti) i diu que hi ha dos fragments de marques més grans, amb les lletres S i CL. Tot aquest material sembla haver-se perdut. Tanmateix, Miró (1982-83, núm. 9; 1988:37; 313, núm. 16), tenint en compte que al Museu Comarcal del Maresme es conserva un pivot amb marca ASCL procedent d'Argentona, l'atribueix a aquest jaciment, tot indicant que les marques publicades per Ribas (ASC, S i CL) semblen estar incompletes (deducció arriscada, ja que Ribas no ho deixa pas clar; a més, Ribas fa referència a la diferència de grandària entre les marques), i podrien correspondre totes elles a ASCL sense variants. Aquesta atribució la recull V. Revilla (1995: 245). Sigui com sigui, el dibuix de la marca ASC amb cartel·la rectangular completa, així com la referència explícita de Ribas, semblen força clars. Tanmateix, sembla probable que ambdues marques (ASC i ASCL) procedeixin de la mateixa terrisseria, atesa l'atribució del pivot amb la marca ASCL a la zona d'Argentona, segons indica Miró.

Tornant al segell ASCL, correspon sens dubte a un nom d'origen grec (*Asclepiades*, *Asclepiodotus*?) i, per tant, a un personatge d'origen servil. Es documenta a la zona de Castro Pretorio, a Roma (CIL XV 3045; CALLENDER 1965: 74, núm. 134; PASCUAL 1991, p. 33, núm. 27.2), així com a la Font de ses Aiguades, a Alcúdia,

Mallorca (COLOM, JÁRREGA en premsa), i al derelict de Diano Marina (CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985: 98; 100, fig. 80.1; PASCUAL 1991: 33, núm. 27.1 i lám. IV, 72-73). És interessant la indicació de Callender, segons el qual, seguint Dressel, l'exemplar de Roma és una àmfora de la forma Dressel 3, i li atribueix hipotèticament una data de la primera meitat del segle I dC. Com recorda Pascual, coneixem un *Asclepiodotus* en una inscripció de Celsa (Velilla de Ebro, Saragossa) (CIL II, 5850).

- *AT in pede* (fig. 1.4), de la terrisseria de Torre Llauder (Mataró) (PASCUAL 1977: 62, núm. 79 i p. 87, fig. 14.9; PREVOSTI, CLARIANA 1987: 202; PASCUAL 1991: 33, núm. 28.1 i lám. IV, 75; PREVOSTI, CLARIANA 2010: 484; 487, fig. 7). Es documenta també al punt d'ancoratge de les Sorres (amb nexa), al delta del Llobregat (IZQUIERDO 1987, fig. II, 1; PASCUAL 1991: 33, núm. 28.2 i lám. IV, 74), en diversos jaciments de l'illa de Menorca, com Torralba d'en Salord (Alaior), impresa dues vegades (DE NICOLÁS 1987: 238; 241 fig. 1, núm.5; PASCUAL 1991: 33, núm. 28.3 i lám. IV, 76), a *Sanisera* (DE NICOLÁS 1987: 238, núm.5) i a Sa Torreta de Tramuntana (Maó), associat a la marca ANTA (DE NICOLÁS *et alii* 2015, possiblement procedent de Sant Vicenç dels Horts (BERNI, CARRERAS 2013: 145, núm. 13b), per la qual cosa ens trobem davant d'un cas de mobilitat geogràfica dels terrissaires, o d'un cas d'homonímia. A Mallorca també en trobem un exemplar i al jaciment de la Font de ses Aiguades (COLOM, JÁRREGA en premsa), a l'actual terme d'Alcúdia, per la qual cosa possiblement la podem posar en relació amb el comerç de vi laietà cap a Roma.

- *CHR in pede* (fig. 1.5), de la terrisseria del Morer o el Morè (Sant Pol de Mar) (SOLER 1979: 273, fig. 5.3; PASCUAL 1991: 44, núm. 49.2 i lám. V, 114; ARQUEOCIÈNCIA 1995: 195, fig. 5.21; 199, fig. 12.28; 200, núm. 7; 201, fig. 14; 202; JÁRREGA 1997: 88; 101, lám. I, núm. 1001/21; 219, lám. 60, núm. 4007/19 i 4007/20; 223, lám. 62, núm. 4010/36). Text en nexa que ha de fer referència a un nom hel·lènic (Pascual proposa *Chrysalis*, *Chryspius* o *Chrysoleus*), i, per tant, possiblement, d'origen servil. Es troba també en abundància a Badalona, en segells circulars (COMAS 1985, fig. 58, 5, 6, 7 i 8; COMAS 1987, fig. 6; PASCUAL 1991: 44, núm. 49.1 i lám. V, 112-113; COMAS 1997: 53-54, núm. 128 a 132), així com a Empúries, en segell circular (ALMAGRO 1952: 235; PASCUAL 1991: 44, núm. 49.3 i lám. V, 115), Sant Bernardí (Ciutadella, Menorca), en segell circular (DE NICOLÁS 1987: fig. 1.9; PASCUAL 1991: 44, núm. 49.4), i al derelict de Portvendres 4, a la Catalunya del Nord, en segell quadrangular (LIOU 1987: fig. 5; PASCUAL 1991: 44, núm. 49.5 i lám. V, 116). Finalment, es documenta a Ostia (TCHERNIA, ZEVI 1974: 63, fig. 5.2 i 5.3; PASCUAL 1991: 44-45, núm. 49.6, i lám. V i VI, 117-118), és a dir, al port marítim de Roma, i a la mateixa ciutat de Roma, tant a la zona del Castro Pretorio,

en segell circular (CIL XV 3428; CALLENDER 1965: 99, núm. 329; PASCUAL 1991: 45, núm. 49.7), com a les excavacions del Nuovo Mercato del Testaccio (CONTINO *et alii* 2013: 338, núm. 75 i 86; 344, núm. 75 i 86). L'exemplar de Castro Pretorio és atribuït per Callender a la forma Dressel 4 i aquest autor li suposa un origen itàlic, però pot haver-hi hagut un error de classificació.

- *CISSI* (fig. 1.6), de la terrisseria del Roser o el Mujal (Calella) (PASCUAL 1991: 46, núm. 52.1 i lám. VII, 125; MARTÍN MENÉNDEZ 2015: 44-45, fig. 3.13 i 3.14). Aquest nom és força curiós, i tot i que Corsi-Sciallano i Liou proposen que sigui una llatinització del nom grec *Kission*, creiem que podria ser un antropònim d'origen ibèric, atesa la similitud amb topònims com *Cesse* o *Cissa*. S'ha documentat a la Font de ses Aiguades, a Alcúdia (Mallorca) (COLOM, JÁRREGA en premsa), així com al derelict Perduto 1, en aigües de Còrsega (CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985: 146, fig. 115, núm. 1753, 1756, 1757, 1762 i 1764; PASCUAL 1991: 46-47, núm. 52.2 i lám. VI, 126).

- *HILARI* (fig. 1.7), de la terrisseria del Roser o el Mujal (Calella) (PASCUAL 1977: 68, núm. 131; 95, fig. 22.7; LÓPEZ MULLOR 1985:179; 189, lám. IX, núm. 1, 3 i 6; LÓPEZ MULLOR *et alii* 1987: 323, lám. II, 9 i 10; PASCUAL 1991: 71, núm. 106.1 i lám. XI, 221; JÁRREGA, COLL 1994; MARTÍN MENÉNDEZ 2015: 44-45, fig. 3.7 i 3.8). Correspon clarament a un *Hilaris* o un *Hilarus*, nom probablement d'origen servil. S'ha documentat a Fréjus (BRENTCHALOFF, RIVET 2003: 597, núm. 25) i al derelict de Diano Marina (Imperia, Ligúria) (CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985: 98; 100, fig. 80.1; 101; PASCUAL 1991: 72, núm. 106.4 i lám. XI, 224). Pel que fa al derelict de Perduto 1 (Còrsega) (CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985: 145-146, fig. 114, núm. 1758), hi ha un segell fragmentari *HIL[...]* que probablement correspon a *HILARI*, tenint en compte que en el mateix derelict apareixen segells associats al Mujal, com és el cas de la marca *CISSI*. Pascual (1991: 71, núm. 106.3 i lám. X, 223) el presenta sencer com a *HILARI*, citant una informació personal de Schulteis; no sabem si l'atribució és correcta o no. Totes aquestes troballes ens marquen clarament la ruta cap a Roma. S'ha de recalcar que a la *figlina* de Can Tintorer també trobem el cas d'un *Hilarus/ius*, però pensem que es tracta de casos d'homonímia, ja que la marca *HILARI* del Mujal apareix in campana per a les Dressel 2-3 i in *collolabro* per a les Pascual 1, mentre que en el cas de Can Tintorer, apareix *in pede* i en dues variants: una en cartel·la rectangular i l'altra en cartel·la circular. A més, el *ductus* utilitzat per representar la A i la R és diferent entre els segells atribuïbles als forns del Mujal i els de Can Tintorer.

- *L·M·O in pede* (fig. 1.8), de la terrisseria de Ca n'Aiguader o Mas Rufó (PREVOSTI 2002: 18) (Malgrat de Mar) (BURJACHS *et alii* 1987: 227; BURJACHS *et*

alii 1993; PASCUAL 1991: 80, núm. 126.1 i lám. XIII, 265-266, llegit com *L·M·O*; JÁRREGA, BERNI 2014: 400-401). Aquest segell, de mida petita, sovint apareix associat a d'altres, especialment a *AMET*. Es troba en un derelict prop del cap Dramont (SANTAMARIA 1972: 68, fig. 12), a la costa mediterrània francesa (SANTAMARIA 1972: fig. 12; PASCUAL 1991: 80-81, núm. 126.2 i lám. XIII, 267). A Roma, a les excavacions del Nuovo Mercato del Testaccio, apareix associat als segells *SELE* i *AMET* (CONTINO *et alii* 2013: 345, fig. 4, núm. 11, dibuixat i llegit com a *QVA + PAE?*; 349, fig. 12, llegit com a *AME*; vegeu JÁRREGA, BERNI 2014: 401, nota 6). En aquest cas, les lletres *L·M·O* corresponen als *tria nomina* del propietari de la terrisseria, potser relacionable amb Lucius Marcus Optatus, magistrat que s'esmenta en una inscripció de Mataró (JÁRREGA, en premsa). *SELE* i *AMET* són, sens dubte, abreviatures de noms grecs d'origen servil, probablement Seleucus i Amethystus. Tenim atestada aquí una interessant associació entre els noms del propietari i dels esclaus que gestionaven la terrisseria.

- *NP* (amb nexa) *in campana, in ventre et in pede* (fig. 1.9), possiblement de la terrisseria de Torre Llauder (Mataró) (PASCUAL 1977: 63, núm. 95; 89, fig. 16.2; PASCUAL 1991: 99, núm. 154.2, i lám. XVII, 340; PREVOSTI, CLARIANA 2010: 484; 487, fig. 7), tot i que també es documenta a Badalona (PASCUAL 1977: 60, núm. 65; 86, fig. 13,12; PASCUAL 1991: 99, núm. 154.1 i lám. XVII, 339), malgrat que aquesta darrera és una mica diferent de la de Torre Llauder. Aquestes dues lletres no ens permeten fer cap restitució hipotètica sobre el nom al qual fan referència. Tchernia i Zevi (1974: 60, fig. 4, núm. 1-2; veure PASCUAL 1991: 99-100, núm. 154.6) publiquen una fotografia d'una Dressel 3 sencera d'*Herculaneum* (Herculà) amb aquest segell, indicatiu de la comercialització esporàdica dels vins laietans cap a Campània. Es documenta també a la zona de Castro Pretorio, a Roma, d'on es coneixen dos exemplars (CIL XV 3491; CALLENDER 1965: 196, núm. 1232; PASCUAL 1991: 99, núm. 154.4) a Ostia (TCHERNIA, ZEVI 1974: 63, fig. 5.14, tot i que apareix fragmentada; PASCUAL 1991: 99, núm. 154.5 i lám. XVII, 342), així com al Nuovo Mercato Testaccio, d'aquesta ciutat (CONTINO *et alii* 2013: 338, núm. 46; 345, fig. 4, núm. 46). Es documenta també al derelict d'Île Rousse (Còrsega) (CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985: 111, fig. 86; 112; PASCUAL 1991: 99, núm. 154.3 i lám. XVII, 341), a l'espatlla de l'àmfora, i també a Cartago (DELATTRE 1906; PASCUAL 1991: 100, núm. 154.7).

És interessant la informació que recull Callender, segons el qual els dos exemplars en els quals va aparèixer aquesta marca a Roma pertanyen a la forma Dressel 2. Per tant, la datació s'ha de situar vers mitjan segle I dC, potser abans, com suggereix Callender pel context de Castro Pretorio.

- *OP in pede* (fig. 1.10), de la *figlina* de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar) (LÓPEZ MULLOR, MARTÍN MENÉNDEZ 2010: 401, fig. 2, núm. 1), si bé s'ha llegit com a *QP*, pensem que la lectura més adient és *OP*, ja que aquesta marca es documenta al golf de Fos (AMAR, LIOU 1984: 161, núm. 84), a Maó (Menorca) (DE NICOLÁS 1987: 239, núm. 21; 241, fig. 1, núm. 21), a la Font de ses Aiguades (COLOM, JÁRREGA en premsa) i a la ciutat de Roma, al Nuovo Mercato Testaccio (CONTINO *et alii* 2013: 338-339; 345, fig. 4, núm. 5).

- *RVS retro in pede* (fig. 1.11), de la terrisseria de Ca n'Aiguader o Mas Rufó (PREVOSTI 2002: 18) (Malgrat de Mar) (JÁRREGA, BERNI 2014: 400). Probablement correspon al nom *Rusticus*, que podria ser un *cognomen*, cosa que ens sembla improbable per la manca de tradició de trobar-los en àmfors aïllats; per tant, possiblement correspon a *Rusticus*, però com a nom servil. Es documenta al Nuovo Mercato del Testaccio, a Roma (CONTINO *et alii* 2013: 340, núm. 71; 346, fig. 5, núm. 71). La marca *RVST*, més clarament encara relacionable amb el nom *Rusticus*, i que potser podria procedir del mateix centre productor (la qual cosa no és segura), es troba en pivots d'àmfors de la forma Dressel 2-4 als derelictes de La Chrétienne H (Saint Raphaël, Var), a la costa mediterrània francesa (CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985: 84, núm. 49; 89, fig. 69, A. 59; PASCUAL 1991: 132, núm. 208.1 i lám. XXIII, 467) i Île Rousse (Còrsega) (CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985: 111, fig. 86; 112; PASCUAL 1991: 132, núm. 208.2 i lám. XXIII, 468).

- *SVB in pede* (Fig. 1.12), atribuït a la *figlina* de Can Portell (Argenton) (AGUILERA, REVILLA 1994: 213, fig.7.7). Es troba, encara que amb la *S retro*, però amb un *ductus* molt semblant, al Nuovo Mercato Testaccio, a Roma (CONTINO *et alii* 2013: 340-341; 346, fig. 5, núm. 53).

- *VE in pede* (fig. 1.13), documentat al jaciment romà de Can Portell (Argenton) (CODEX 1995: 53; 54, fig. 15), en un pivot recremat de la forma Dressel 3), on s'ha trobat un abocador de materials relacionable amb un forn. En tot cas, possiblement correspon també a un nom d'origen servil. Es documenta a Ostia (TCHERNIA, ZEVI 1974: 63, fig. 5.11; MIRÓ 1988: 152; PASCUAL 1991: 151, núm. 2441.1 i lám. XXVII, 543). Potser es podria relacionar amb les marques *VER* i *VERD* de Torre Llauder, la primera de les quals ha estat documentada a Roma (CONTINO *et alii* 2013: 340; 346, fig. 5, núm. 56). No es pot descartar que procedissin de Torre Llauder, tot i que la producció d'àmfors amb aquesta marca a Can Portell es pot constatar pel fet de tractar-se d'un exemplar recremat, en un abocador d'un forn.

- *VER in pede* (amb nexa entre la V i la E) (fig. 1.14), de la terrisseria de Torre Llauder (Mataró) (PREVOSTI,

CLARIANA 1987: 202; 207, fig. 1.9; PASCUAL 1991: 151, núm. 245.1 i lám. XXVII, 544; PREVOSTI, CLARIANA 2010: 484). Tot i que no es pot determinar el nom, s'ha d'identificar, com en els altres casos, amb un nom d'origen servil. Es documenta al Nuovo Mercato del Testaccio, a Roma, associada a *PRIF* (CONTINO *et alii* 2013: 340, núm. 56; 346, fig. 5, núm. 56; CIL XV,3543). Tanmateix, a la mateixa terrisseria de Torre Llauder es documenta la marca VERD (fig. 1.15) (PASCUAL 1977: 63, núm. 103; 88 fig. 15.16; PREVOSTI, CLARIANA 1987: 202; 207, fig. 1,8; PASCUAL 1991:151, núm. 246.1 i lám. XXVII, 545; PREVOSTI, CLARIANA 2010: 484), que possiblement hi guarda relació, com en el cas de la marca VE esmentada més amunt.

A part dels segells o les estampilles, un altre element important per a l'estudi de l'epigrafia amforal són els textos pintats o *tituli picti*. Pel que fa a les àmfores vineres, se'n coneixen molt pocs (REVILLA 2000-2001), però això no vol dir que no hi fossin, ja que hem pogut comprovar, en el cas de la Font de ses Aiguades, la presència de *tituli picti* en àmfores en el moment de la seva troballa que actualment han desaparegut totalment. Els *tituli picti* de les àmfores Dressel 2-4 es trobaven principalment a l'àrea de la campana o les espalles de les àmfores.

Pel text ja clàssic de Dressel, tenim atestat el text *lavr*, que hom ha identificat amb el *lauronense vinum* esmentat per Plini el Vell (*Naturalis Historia*, XIV, 71). Aquest text apareix també a Pompeia (CIL IV, 5558), tot i que no coneixem en cap dels dos casos el tipus d'àmfores al qual pertanyen. D'altra banda, cal esmentar un cas interessant, una Dressel 2 sencera trobada a Saragossa, que tenia un *titulus pictus* amb el text *AMI(neum) o ...] ANT[...]* / *[L]AVR(onense) III (annorum) / P????N?E* (CARRERAS *et alii* 2016: 233-235, fig. 7), referent, sens dubte, al vi *lauronense*, de la terrisseria de Malgrat (JÁRREGA, BERNI 2014). Per tant, ens podem plantejar si el famós vi *lauronense*, estigués o no situat en part al Vallès, podria haver-se comercialitzat en àmfores produïdes al Maresme, almenys a la zona de Malgrat..

Valoració de conjunt

A més de les dades aportades per l'epigrafia, l'estudi directe de les àmfores, que en moltes ocasions no tenien epigrafia associada, ens pot permetre atribuir-les a una zona determinada, a partir de les característiques físiques (pasta) i la morfologia. En aquest sentit, podem dir que hem identificat algunes àmfores a Roma força interessants, com una que es conserva al museu dels Mercats de Trajà que, per la morfologia, creiem que procedeix de la terrisseria de Malgrat (JÁRREGA, BERNI 2014).

D'acord amb l'anàlisi de la dispersió de les marques epigràfiques, hem pogut constatar com els vins, envasats en àmfores produïdes a les diverses terrisseries del Maresme, estaven força sol·licitats a la capital de l'imperi

romà, durant el període júlio-claudi. De la mateixa manera, gràcies a l'estudi dels diferents derelictes naufragats al Mediterrani occidental, podem fer una restitució hipotètica de les rutes marítimes que es van fer servir per comercialitzar aquests vins. En primer lloc, podem distingir una ruta més directa, fent servir tècniques de navegació d'altura, que passaria per l'estret de Bonifaci, accident geogràfic famós per les dificultats nàutiques i els perills que comporta travessar-lo (MEDAS 2005), com ja manifesten les fonts clàssiques (ESTRABÓ, III, 2, 5), i com així ho demostra l'abundant quantitat de naufragis documentats en aquesta zona (CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985; PARKER 1992, entre d'altres). Una problemàtica afegida a aquesta ruta marítima és que travessa forçosament un dels més importants deserts visuals del Mediterrani occidental (SCHÜLE 1970), per la qual cosa la travessia marítima s'ha de fer en condicions quasi oceàniques.

Tenint en compte el que s'acaba de comentar, creiem que les illes Balears constituïrien una fita marítima de gran importància (COLOM 2016), ja que són ideals per fer qualsevol escala tècnica en els seus abundants i òptims punts d'ancoratge (ESTRABÓ, III, 5, 1), així com per corregir la derrota de l'embarcació abans d'iniciar la navegació d'altura, que degué presentar serioses dificultats fins a la utilització de la brúixola, ja que el rumb es calculava bàsicament de manera estimada (MEDAS 2004). Les àmfores produïdes a les terrisseries de l'actual comarca del Maresme també van seguir aquesta ruta, com es documenta al derelictes Perduto 1, enfonsat a l'estret de Bonifaci (CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985: 144-147), així com en diversos contextos arqueològics, tant terrestres com subaquàtics, de les illes Balears (COLOM, JÁRREGA en premsa; DE NICOLÁS 1987; DE NICOLÁS *et alii* 2015; BERNI *et alii* 2017).

L'altra ruta utilitzada va ser la de gran cabotatge, seguint el golf de Lleó i la costa lligur, bordejant la costa de la península Itàlica. Els testimonis principals són els derelictes de Diano Marina, enfonsat a la costa d'Imperia (CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985: 95-107; PALLARÉS 1983), i l'Île Rousse, naufragat al nord de l'illa de Còrsega (CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985: 108-118), així com diverses troballes subaquàtiques a la costa francesa (AMAR, LIOU 1984; SANTAMARIA 1972).

Per tant, les evidències proporcionades per les àmfores i, especialment, per l'epigrafia amforal, ens permeten documentar un comerç de vins procedents de l'àrea del Maresme cap a Roma, que, tot i que ens manquen dades quantitatives, sembla haver estat força important, i que es va desenvolupar entre l'imperi de Tiberi (i dubtosament, en temps d'August, quan dominaven els productes de *Barcino* i la zona del Llobregat) i el de Neró o el de Vespasià, és a dir, entre els anys 15/20 i el 70 dC, aproximadament. Aquest vi podria identificar-se amb el laietà, abundant i de poca qualitat, segons els autors

clàssics, però, tanmateix, la relació de les àmfores de la terrisseria de Malgrat amb el vi *lauronense* ens permet suposar que la producció vinera de la zona del Maresme exportada cap a Roma podria haver estat, almenys en part, un producte de qualitat. És d'esperar que pròximes recerques ens permetin precisar aquestes qüestions.

Bibliografia

AAGUILAR, C. (2005): Denominació d'origen Lauro-nensis. El vi del Vallès en època romana. *Lauro: revista del Museu de Granollers* 29, 5-12. Granollers.

AGUILERA, A.; REVILLA CALVO, V. (1994): Artesanado cerámico y estadística: análisis de las producciones anfóricas del taller de Can Portell (Mataró, El Maresme). *Laietania* 9, 215-232. Mataró.

ALFÖLDY, G. (1975): *Die römischen inschriften von Tarraco*, Berlín.

ARQUEOCIÈNCIA (SÁNCHEZ, E.; OLIVARES, D.; VILA, G.; JÁRREGA DOMÍNGUEZ, R.) (1995): El Moré, a Prevosti Monclús, M. (ed.), *Autopistes i Arqueologia. Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19*, 191-204, Barcelona.

BERNI MILLET, P. (2015): Novedades sobre la tipologia de las ánforas Dressel 2-4 tarraconenses. *Archivo Español de Arqueología* 88, 187-201.

BERNI MILLET, P.; MIRÓ CANALS, J. (2013): Dinámica socioeconómica en la Tarraconense Oriental a finales de la República y comienzos del Imperio. El comercio del vino a través de la epigrafía anfórica. *Tarraco Biennial: Govern i societat a la Hispània romana. Novetats epigràfiques. Homenatge a Géza Alföldy*, 63-83. Tarragona.

BERNI MILLET, P.; DE NICOLÁS MASCARÓ, J. C.; MARLIÈRE, E.; TORRES COSTA, J. (2017): Nuevos apuntes sobre epigrafía anfórica hispánica y africana de la Menorca romana. *VII Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, Maó (30 de setembre i 1 i 2 d'octubre del 2016)*, 195-205.

BURJACHS, F.; DEFAUS, J. M.; GARCÍA, L.; MIRET, M.; SOLIAS, J. M. (1987): Un centre laietà productor d'envasos vinaris a Malgrat (Maresme). *I Col·loqui d'Arqueologia Romana. El vi a l'antiguitat, producció i comerç al Mediterrani occidental*, Monografies Badaloneses 9, 224-228. Badalona.

BURJACHS, F.; DEFAUS, J. M.; GARCÍA, L.; MIRET, M.; SOLIAS, J. M. (1993): C. Guillem de Palafolls, 40-42, Malgrat de Mar. *Anuari d'intervencions arqueològiques 1982-1989. Època romana, Antiguitat tardana*, 156. Barcelona.

CALLENDER, M. H. (1965): *Roman Amphorae, With Index of Stamps*. Londres.

CARRERAS MONFORT, C.; ESCUDERO, F. A.; GALVE, M. P. (2016): Las ánforas de la calle Reconquista (Zaragoza) frente a las inundaciones de la Huerva, a Járrrega Domínguez, R.; Berni Millet, P. (ed.), *Amphorae ex Hispania: paisajes de producción y consumo*, Monografías Ex Officina Hispana III, 225-240. Tarragona.

CODEX SCP (CARRERAS, N.; FÀBREGA, X.; LLOBET, C.; PUERTA, C.; RICH, A.; RIGO, A.) (1995): Forns de Can Portell, a Prevosti Monclús, M. (ed.), *Autopistes i Arqueologia. Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19*, 43-56. Barcelona.

COMAS SOLÀ, M. (1985): *Baetulo. Les àmfores*. Badalona.

COLOM MENDOZA, E. (2016): La isla de Mallorca (Balears) dentro de los circuitos comerciales de la antigüedad. *Actas del V Congreso Internacional de Arqueología Subacuática. Un patrimonio para la humanidad, Cartagena, 15-18 de octubre de 2014*, 574-589. Cartagena.

COMAS SOLÀ, M. (1987): Importació i exportació de vi a Baetulo: l'estudi de les àmfores. I Col·loqui d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental, Monografies Badaloneses 9, 161-173. Badalona.

COMAS SOLÀ, M. (1997): *Baetulo. Les marques d'àmfora*. Corpus International des Timbres Amphoriques (fascicule 2), Union Académique Internationale, Institut d'Estudis Catalans - Museu de Badalona. Barcelona.

CONTINO, A. *et alii* (2013): Anfore Dressel 2-4 «Tarraconensi» a Roma: ricerche epigrafiche dal sito del Nuovo Mercato Testaccio, a D. Bernal, L. C. Juan, M. Bustamante, J. J. Díaz, A. M. Sáez (ed.), *Hornos, talleres y focos de producción alfarera en Hispania*, tomo I, Monografías ex Officina Hispana 1, 333-350. Cádiz.

CORSI-SCIALLANO, M.; LIOU, B. (1985): *Les épaves de Tarraconaise à chargement d'amphores Dressel 2-4*. *Archaeonautica* 5. París.

DE NICOLÁS MASCARÓ, J. C. (1987): Vi de la Laietània i vi de la Campània a Menorca (illes Balears). *I Col·loqui d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, 51-74. Badalona.

DE NICOLÁS MASCARÓ, J. C. ; BERNI MILLET, P.; MARLIÈRE, E.; TORRES COSTA, J. (2015): Comercio de vino tarraconense en Menorca. Nuevas aportaciones de la epigrafía anfórica. *VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, Formentera (del 26 al 28 de setembre del 2014)*, 203-214. Formentera.

DELATTRE, R. P. (1906): "Un second mur à amphores découvert à Carthage". *Bulletin de la Société Archéologique de Sousse* 7, 33-48.

GARCÍA, J.; MARTÍN, A.; CELA, X. (2000): Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de Iluro (*Hispania Tarraconensis*). *Empúries* 52, 29-54. Barcelona.

GUERRERO AYUSO, V. (2006): Nautas baleàricas durante la Prehistoria (parte I). *Pyrenae* 37, vol. 1, 87-129.

IZQUIERDO TUGAS, P. 1987: Algunes observacions sobre l'ancoratge de les Sorres al delta del riu Llobregat. *I Col·loqui d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, Monografies Badalonines 9, 133-139. Badalona.

JÁRREGA DOMÍNGUEZ, R. (1997): Els materials arqueològics, a *El jaciment romà del Morè. Sant Pol de Mar, Maresme, Excavacions arqueològiques a Catalunya* 13, 79-225. Barcelona.

JÁRREGA DOMÍNGUEZ, R. (2002): Nuevos datos sobre la producción anfórica y el vino de Tarraco, a Rivet, L.; Sciallano, M. (ed.) *Vivre, produire et échanger: reflets méditerranéens. Melanges offertes à Bernard Lioucol. "Archéologie et Histoire Romaine"* 8, 429-444. Montagnac.

JÁRREGA DOMÍNGUEZ, R. (2009): La producció vinícola i els tallers d'àmfores a l'ager *Tarraconensis* i l'ager *Dertosanus*, a Prevosti Monclús, M.; Martín Oliveras, A. (ed.), *El vi tarraconense i laietà ahir i avui, Actes del simpòsium*, Documenta 7, 99-123. Tarragona.

JÁRREGA DOMÍNGUEZ, R. (2013): Producción anfórica, *figlinae* y propiedad en el territorium de Tarraco (*Hispania Citerior*): últimas aportaciones, a D. Bernal, L.C. Juan, M. Bustamante, J. J. Díaz y A. M. Sáez (ed.), *Hornos, talleres y focos de producción alfarera en Hispania*, tomo I, Monografías *ex Officina Hispana*, vol. 1, 399-410. Cádiz.

JÁRREGA DOMÍNGUEZ, R.; BERNI MILLET, P. (2014): El taller de ánforas de Malgrat de Mar (Barcelona): arqueometría y epigrafía, a R. Morais, A. Fernández y M. J. Sousa (ed.), *As produções cerâmicas de imitação na Hispania. Monografías ex Officina Hispana*, II, vol. I, 393-403.

JÁRREGA DOMÍNGUEZ, R.; COLL MONTEAGUDO, R. (1994): Un fragment d'àmfora romana de la forma Pascual 1 amb estampilla *Hilari* procedent del jaciment del Roser o el Mujal (Calella, el Maresme). *Laietània* 9, 357-359. Mataró.

JÁRREGA DOMÍNGUEZ, R.; OTIÑA HERMOSO, P. (2008): Un tipo de ánfora tarraconense de época medioimperial (siglos II-III): la Dressel 2-4 evolucionada. *SFECAG, Actes du Congrès de L'Escala - Empúries*, 281-286. Marsella.

JÁRREGA DOMÍNGUEZ, R.; PREVOSTI MONCLÚS, M. (2011): *Figlinae tarraconenses*. La producció ceràmica a l'ager *Tarraconensis*, a Prevosti Monclús, M.; Guitart Duran, J. (ed.), *Ager Tarraconensis 2. El poblament*, 455-489. Tarragona.

LIU, B. (1987): L'exportation du vin tarraconaise d'après les épaves. *I Col·loqui d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat: Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, Monografies Badalonines 9, 271-284. Badalona.

LÓPEZ MULLOR, A. (1985): Excavaciones en la villa romana del Roser de Calella (El Maresme, Barcelona). Campañas de 1981 y 1982. *Empúries* 47, 162-208. Barcelona.

LÓPEZ MULLOR, A. (1993): El Roser o el Mujal, Calella. *Anuari d'intervencions arqueològiques 1982-1989. Època romana, Antiguitat tardana*, 157. Barcelona.

LÓPEZ MULLOR, A.; BATISTA, R., ZUCHITELLO, M. (1987): La producció vitivinícola de la Tarraconense. Algunos ejemplos sintomáticos. *I Col·loqui d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, Monografies Badalonines 9, 319-325. Badalona.

LÓPEZ MULLOR, A., MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2010): Un nuevo centro productor de ánforas tarraconenses, paredes finas y otras cerámicas en Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar, Barcelona). *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 41, Congressus Vicesimus Sextus Rei Cretariae Romanae Fautorum Gadibvs Habitvs MMVIII, 397-410. Bonn.

MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2004): Can Pau Ferrer: Cabrera de Mar, Maresme, 1997, a Genera, M. (coord.) *Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia 2001: Comarques de Barcelona 1996-2001: La Garriga, 29 i 30 de novembre, 1 de desembre de 2001*, 409-422. Barcelona.

MARTÍN MENÉNDEZ, A. (2015): Consideraciones sobre las marcas en ánforas tarraconenses en la Layetania septentrional. Los casos de El Mujal-El Roser (Calella) y Can Rodon y Ca l'Arnau (Cabrera de Mar), a V. Martínez Ferreras (ed.) *La difusión comercial de las ánforas vinarias de Hispania Citerior - Tarraconensis* (s. I a.C. - I dC), *Archaeopress Roman Archaeology* 4, 39-54. Oxford.

MARTÍN MENÉNDEZ, A.; GARCÍA, J. (2007): La vall de Cabrera de Mar. Focus inicial de la producció vitivinícola a la Laietània. *Tallers ceràmics i producció agrícola. Estudis sobre el món rural d'època romana* 2, Girona, 69-82. Girona.

MARTÍNEZ FERRERAS, V. (2014): *Ánforas vinarias de Hispania Citerior-Tarraconensis (s. I a.C.- I d.C.). Caracterización arqueométrica*, *Archaeopress, Roman and Late Antique Mediterranean Pottery* 4. Oxford.

MEDAS, S. (2004): Nautica tradizionale e navigazione antica. *Atti del 2° Convegno Nazionale di Etnoarcheologia*, 170-178. Rimini.

MEDAS, S. (2005): La navigazione di Posidonio dall'Iberia all'Italia e le rotte d'altura nel Mediterraneo occidentale in età romana. *Mayurqa* 30, 577-609.

MIRÓ CANALS, J. (1982-83): La producció d'àmfores al Maresme: una síntesi. *Laietània* 2-3, 228-244. Mataró.

MIRÓ CANALS, J., (1988): *La producción de ánforas romanas en Catalunya. Un estudio sobre el comercio del vino de la Tarraconense (siglos I a.C. - I dC)*, BAR International Series 473. Oxford.

PALLARÉS, F. (1983): La nave romana del golfo di Diano Marina. Relazione preliminare della campagna 1981. *Forma Maris Antiqui* XI-XII, 79-107. Bordighera.

PARKER, A.J. (1992): *Ancient shipwrecks of the Mediterranean and the Roman provinces*. BAR International Series 580. Oxford.

PASCUAL GUASCH, R. (1977): Las ánforas de la Layetania. *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores*, 47-96. Roma.

PASCUAL GUASCH, R. (1991): *Index d'estampilles sobre àmfores catalanes*. Cuadernos de Arqueología 5. Barcelona.

PREVOSTI MONCLÚS, M. (2002): Malgrat a l'època romana. *Matinals, Quaderns d'Història local* 1, 17-25. Malgrat de Mar.

PREVOSTI MONCLÚS, M.; CLARIANA ROIG, J. F. (1987): El taller de ánforas de Torre Llauder: nuevas aportaciones. *I Col·loqui d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, Monografies Badalonines 9, 199-210. Badalona.

PREVOSTI MONCLÚS, M.; CLARIANA ROIG, J. F. (2010): Torre Llauder, *figlina amphoralis*. *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 41, 481-489. Bonn.

REVILLA CALVO, V. (1995): *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I a.C. - III dC)*. Barcelona.

REVILLA CALVO, V. (2000-2001): Nuevos *tituli picti* vinarios del litoral nordeste de la Hispania Citerior. *Pyrenae* 31-32, 209-216. Barcelona.

RIBAS, M. (1964): *Els orígens de Mataró*. Mataró.

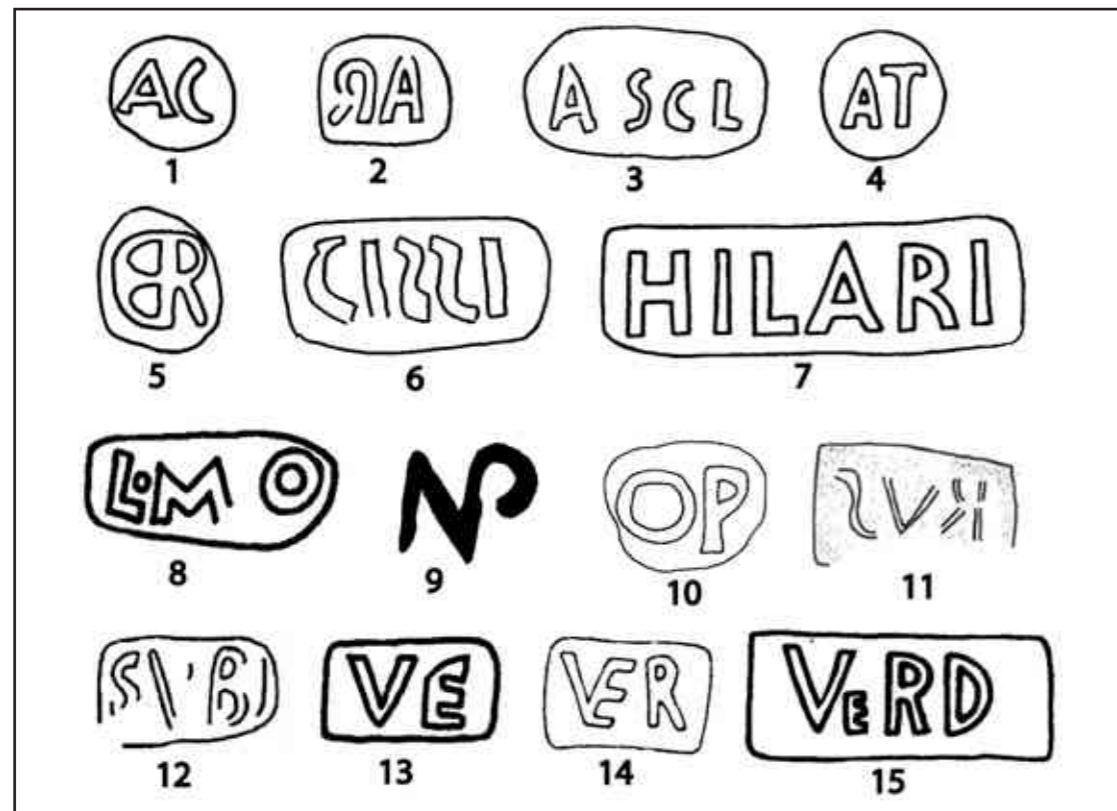
SANTAMARIA, C. (1972): Étude d'un site archéologique sous-marin situé à l'Est du Cap Dramont. *Cahiers d'Archéologie Subaquatique* 1, 65-73. Fréjus.

SANTAMARIA, C. (1984): L'épave "H" de la Chrétienne à Saint-Raphaël (Var). *Archaeonautica* 4, 9-52. Paris.

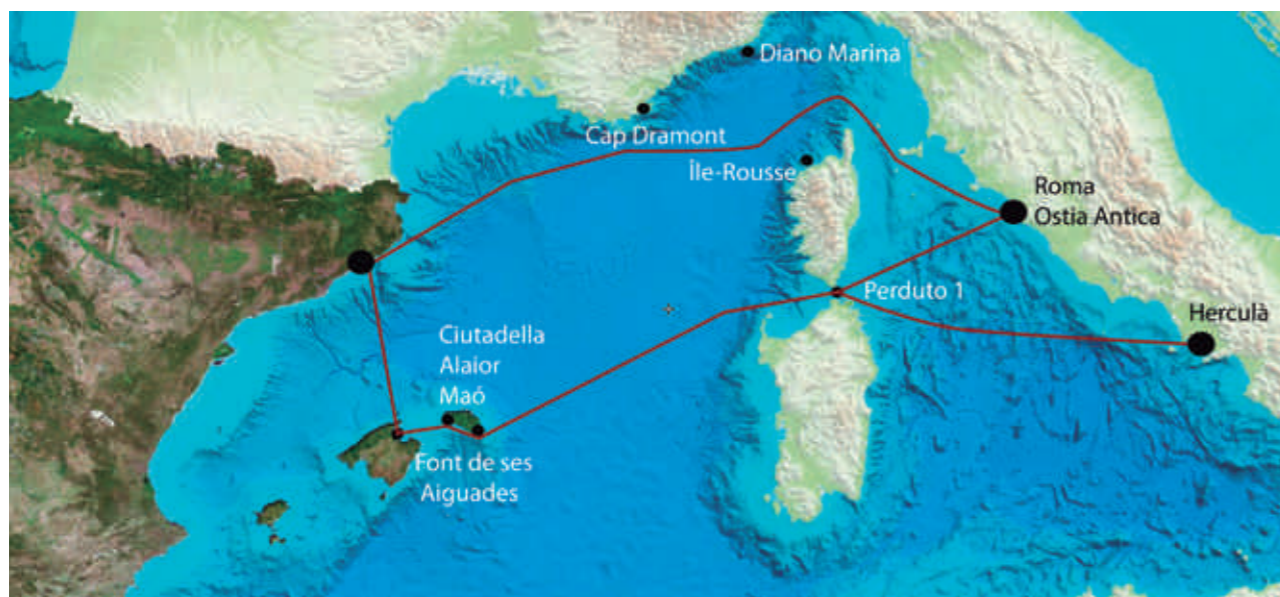
SOLER, A. (1979): Noves troballes al Morè (Sant Pol). *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme* 8-9 (juny-desembre 1979), 269-273. Mataró.

TCHERNIA, A. (1971): Les amphores vinaires de Tarraconaise et leur exportation au début de l'Empire. *Archivo Español de Arqueología* 44, 38-85. Madrid.

TCHERNIA, A.; ZEVI, F. (1974), Amphores vinaires de Campanie et de Tarraconaise à Ostie. *Recherches sur les amphores romaines*, 35-67. Roma.

Fig. 1 / Llistat de les marques epigràfiques citades al text. **1.** Segell AC (SOLER 1979); **2.** Segell AR (PASCUAL 1991); / **3.** Segell ASCL (CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985); **4.** Segell AT (PASCUAL 1991); / **5.** Segell CHR (SOLER 1979); **6.** Segell CISSSI (CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985); / **7.** Segell HILARI (PASCUAL 1977); **8.** Segell L-MO (PASCUAL 1991); / **9.** Segell NP (CORSI-SCIALLANO, LIOU 1985); **10.** Segell OP (AMAR, LIOU, 1984); / **11.** Segell RVS (CONTINO *et alii* 2013); **12.** Segell SVB (AGUILERA, REVILLA 1994); / **13.** Segell VE (PASCUAL 1991); **14.** Segell VER (PREVOSTI, CLARIANA 1987); / **15.** Segell VERD (PASCUAL 1977).

Fig. 2 / Mapa de dispersió dels segells sobre àmfors produïdes a les *figlinae* de l'actual comarca del Maresme.

La Vall de la Riera de Pineda en època romana (Pineda de Mar, Alt Maresme)

La Vall de la Riera de Pineda in Roman times
(Pineda de Mar, Alt Maresme)

Joan GARRIGA TOLEDO
ATICS.S.L.

Cesc BUSQUETS I COSTA
ATICS.S.L., Departament de Ciències de l'Antiguitat
i l'Edat Mitjana, UAB.

Resum

En aquest treball es presenta un estat de la qüestió del procés de romanització d'una zona molt concreta de la Laietània: la Vall de la Riera de Pineda de Mar. Així, s'analitzarà l'ocupació antiga d'aquest territori a partir de les diferents troballes arqueològiques, i prenent com a base, sobretot, les intervencions arqueològiques fetes a la vil·la romana de Can Roig i l'aqüeducte de Can Marquès, tram específic de l'aqüeducte romà de Pineda de Mar que travessa la Vall de la Riera. Per tant, s'intentarà fer una aproximació de l'estructuració del món rural a l'antiguitat en un territori laietà emmarcat entre les ciutats d'*Iluro*, *Blandae* i *Gerunda*.

Paraules clau

Època romana, Vall de la Riera de Pineda, vil·la romana de Can Roig, aqueducte romà de Pineda, romanització, Laietània.

Keywords

Roman age, La Vall de la Riera de Pineda, roman "vila" of Can Roig, roman aqueduct of Pineda, romanization, Laietania.

Localització i descripció geogràfica

La Vall de la Riera de Pineda es localitza a Pineda de Mar, a l'Alt Maresme. L'entrada se situa entre els quilòmetres 670 i 671 de la carretera nacional II, des de la qual es pot accedir perfectament.

La Vall s'estén més de cinc quilòmetres cap a l'interior de la serralada prelitoral. Ens centrarem, però, al principi, als primers 2,5 quilòmetres. Aquesta zona queda delimitada pel nord per les muntanyes del turó del Montpalau i el turó de sant Pere de Riu, entre les quals hi ha l'únic pas planer per accedir a les muntanyes del Montnegre i el Corredor. A l'est, delimita el turó de la Guàrdia, i a l'oest, el turó de Sant Jaume i la carena de Ca l'Oliver. Al sud, d'altra banda, s'estén una plana fèrtil de 800 metres de llargada fins a tocar del mar.

Context arqueològic

Tant al llarg de la vall com a fora, es localitzen diferents jaciments arqueològics; els més importants, però, es concentren a l'interior o a prop de l'entrada (**fig. 1**).

Al turó del Montpalau es localitza un oppidum ibèric datat entre el 200 i el 50 aC, moment en què la romanització despobla aquest tipus d'assentaments. S'han localitzat la muralla septentrional, restes de murs i dues sitges. Tanmateix, el castell medieval del Montpalau s'hi assenta a sobre i en reaprofitja part de les estructures i pedres (SERRA 1932: 54; SERRA 1932: 100; OLESTI 1995: 504).

Al turó de Sant Jaume es localitza, possiblement, un altre oppida ibèric, de la mateixa cronologia que el del Montpalau. No s'ha pogut accedir mai al jaciment, situat en un terreny privat, i s'especula a partir de la ceràmica localitzada als peus del turó (SANMARTÍ 1987; OLESTI 1995: 505).

Al nord d'aquest turó, als terrenys de la masia de Can Cànovas, es localitzen grans quantitats de ceràmica d'època romana. A causa de la poca informació, no es pot establir un tipus d'assentament, tot i que s'interpreta com les restes d'una escombrera d'un nucli rural d'entre el segle I aC i el segle II dC (OLESTI 1995: 505).

Al llarg de tota la vall, es localitza l'aqüeducte romà de Pineda, datat entre els segles II i III dC. Començava a la finca de Can Bofí i s'estenia al llarg de 3.500 metres, fins a la vil·la romana de Can Roig (PRAT i PUIG 1936). Ens centrarem a explicar-lo més detalladament més endavant, en un apartat concret.

A l'entrada de la vall es localitza la vil·la romana de

Can Roig, datada entre els segles I aC i VI dC. L'explicarem en un apartat concret posteriorment.

Fora la vall, a 800 metres de l'entrada, es localitza el cementiri romà de Can Bel, una necròpolis romana amb dotze tombes excavades, restes de murs, paviments, ceràmiques i material constructiu. Va estar ocupat entre els segles I i V dC. Aquest jaciment es va localitzar fruit d'una construcció de pisos, que en va destruir més de tres quartes parts (CELA 1996; CELA 1999).

Al sud de l'església, a 600 metres de l'entrada de la riera, i als carrers adjacents, s'han documentat diferents fragments de ceràmica romana i un denari d'argent de l'any 212 dC de la seca de Roma. A causa de la poca informació de la zona, no es pot determinar cap tipus de jaciment ni la seva cronologia (ESTRADA 1969; SOLER 1978: 159; SOLER 1979: 283).

A l'oest de la vall es localitzen tres jaciments més, la Torre de Merola, Cal Camps i Mas Roger, aquests dos últims, adjacents l'un a l'altre. En els dos primers es localitzen dos camps de sitges iberoromans datats d'entre el segle V aC - I dC i el segle VII fins a principis de l'ocupació romana, respectivament (DDAA 1995: 225; OLESTI 1995: 504; SANMARTÍ 1987). Al Mas Roger es localitzen ceràmiques d'època ibèrica i romana, des de l'any 650 aC fins al primer segle de la nostra era, i s'hipotetitza l'existència d'un establiment rural (SANMARTÍ 1987; OLESTI 1995: 505), possiblement relacionat amb Cal Camps.

La vil·la romana de Can Roig

Localització

La vil·la es localitza en un petit turó a l'entrada de la Vall de la Riera que li ofereix un gran control visual del territori que l'envolta. Per la cara nord, es visualitza tota la vall, mentre que per la cara sud es té un control visual que va des de la desembocadura de la Tordera fins al turó de Capaspre, a Calella.

Antecedents

El primer esment de la vil·la el trobem en el treball de Prat i Puig (1936), que en el seu estudi de l'aqüeducte de Pineda conclou que s'acabava en un lacus que hi havia al nord del turó de Can Roig (PRAT i PUIG 1936: 16).

La Carta *Arqueològica* de España, del 1945, fa referència a la troballa d'uns mosaics policromats del segle III d.n.e. amb figures de peixos, ceràmica terra sigil·lada (amb les marques *OF.LABIO, L(?)TETIA IA, RASIM, RASIN, OF MA i E.PARA/RAS*) i colls d'àmfora (amb les marques *LOREI i NICES*) (ALMAGRO *et al.* 1945: 158).

11. La Vall de la Riera de Pineda en època romana (Pineda de Mar, Alt Maresme) ■

A més, el 1977, arran d'uns moviments de terres al sector nord-oest del turó, es van recollir ceràmiques de diferents tipologies, com sigil·lades aretines, sud-gàl·liques, hispàniques, africanes A i C, *lucente* i diverses àmfores (SOLER 1978: 157).

L'any següent, el 1978, es va rebaixar el nivell del turó de Can Roig per la banda de la nacional II per tal de condicionar el terreny per construir-hi habitatges (al sud del turó). A causa d'aquests rebaixos, es van produir esllavissaments que van deixar a la vista estructures, elements ceràmics variats, vidre, estucs i un fragment de mosaic de tesselles blanques i negres (SOLER 1980a: 335; SOLER 1980b: 359).

L'any 1980, es va trobar a les terres de conreu de Can Roig un as de bronze de la seca de la Colònia *Victrix Iulia Lepida Celsa*, encunyada entre el 44-42 i el 36-35 a.n.e. (ESTOL 1980: 426).

Finalment, la vil·la romana de Can Roig va ser intervinguda arqueològicament l'any 2006, amb una intervenció de caire preventiu, motivada per l'interès del propietari de la finca per tal de conèixer l'abast de les restes arqueològiques i la seva cronologia.

Aquesta excavació es va dur a terme a partir de diferents rases arqueològiques fetes amb màquina excavadora, combinades amb neteja i delimitació manual de les restes. Tant els resultats d'aquesta excavació com els estudis anteriors de materials descontextualitzats ens ofereixen tot el coneixement que actualment existeix sobre aquesta vil·la romana (GARRIGA 2015: 19).

Estructures

Tota la informació obtinguda sobre la vil·la s'ha adquirit a partir de la prospecció per rases feta en la intervenció de l'any 2006. Les restes corresponen a la part residencial d'una vil·la romana, i majoritàriament es concentren al pati de la masia que hi ha construïda al damunt, de 25 metres quadrats. Els límits de la vil·la, però, són desconeguts, ja que, com la part nord i sud del turó, van ser arrasades juntament amb les estructures que contenien. En són una prova les estructures que es poden veure al perfil sud del turó, restes d'un possible lacus amb un terra d'opus testaceum, una paret de pedra lligada i un paviment d'opus testaceum (SOLER 1980: 335).

Les restes estructurals documentades durant l'excavació eren murs de pedra lligada amb morter de calç, tots perpendiculars a les rases, per la qual cosa no es pot intuir l'estructura de l'edificació. Durant l'excavació, no es va arribar a la fonamentació dels murs, per tant, no es poden datar específicament. Tanmateix, sí que es poden datar quatre murs a partir dels estrats d'amortització; així, tenim un mur amortitzat entre els segles I-II dC, un

mur entre els segles V-VII dC i dos murs entre els segles IV-VIII dC (GARRIGA 2015: 21).

A més de les estructures muràries, també es van localitzar diferents paviments, de quatre tipus diferents. Es van documentar tres paviments de calç blanca i cinc paviments d'*opus signinum*. A part d'aquests, els paviments documentats més importants són tres paviments d'*opus signinum* tessellats i un paviment de *laussagne*. Els paviments tessellats estan formats per tesselles blanques d'1x1 centímetres que formen rombes de 9 centímetres sobre un fons fosc, un dels quals apareix envoltat, també, per dues línies blanques que delimiten la composició. A partir de diferents paral·lels trobats, aquests tipus de paviments es poden datar a partir del segle I aC, i poden ser de segles posteriors, a causa de la seva llarga durada. El paviment de *laussagne* està format per peces romboïdals de ceràmica de 9 cm de costat, i els paral·lels trobats indiquen que és una estructura que va relacionada amb l'ús de l'aigua. Apareix a Catalunya entre el segle I a.n.e. i el segle I dC (GARRIGA 2015: 34).

A part d'aquestes estructures concentrades dins del pati de la masia, a fora, a la part est, es van documentar restes d'una canalització d'aigües retallada al terreny geològic, amb una orientació nord-sud, amb una amplada d'entre 1,5 i 2 metres i una profunditat d'entre 0,4 i 1,5 metres. A la part més ben conservada s'observa un retall regular amb un arrebossat de calç blanca. Aquesta canalització podria connectar el lacus que Prat i Puig va localitzar a la part nord de la vil·la (PRAT i PUIG 1936: 16), avui destruït, i possible lacus localitzat al perfil sud del turó per Soler (SOLER 1980: 359; GARRIGA 2015: 25) (**fig. 2**).

Materials ceràmica

De Can Roig s'han estudiat 731 restes ceràmiques. D'aquestes, però, tan sols 196 corresponen a materials contextualitzats per l'excavació preventiva de l'any 2006. La resta, 535, són materials descontextualitzats provinents dels moviments de terres esmentats anteriorment, a l'apartat d'antecedents de la vil·la (GARRIGA 2015: 27).

De la totalitat de les restes, 472 fragments corresponen a la categoria de ceràmica fina (el 65% del total), 169 restes a la d'àmfora (23% del total) i 82 restes a la ceràmica comuna (11% del total). El tant per cent restant correspon a les llànties i a les restes de dòlia, amb 7 fragments (1% del total) i 2 restes (0% del total), respectivament.

A les ceràmiques fines s'identifiquen restes de campanianes A i B, ceràmica de parets fines i terra sigil·lada itàlica, sud-gàl·lica, hispànica, hispànica tardana,

africanes A, C i D, *lucente*, *marmorata* i paleocristiana (DSP). D'entre totes, cal destacar el gran nombre de restes trobades de terra sigil·lada africana A (184 restes, 39% del total), terra sigil·lada sud-gàl·lica (98 restes, 21% del total), terra sigil·lada hispànica (55 restes, 12% del total), terra sigil·lada africana C (47 restes, 10% del total) i terra sigil·lada aretina (37 restes, 8% del total). La resta es mou en un percentatge d'entre el 0-3%.

Dels 169 fragments d'àmfora, la gran majoria corresponen a exemplars d'àmfora tarraconense, amb 146 restes que representen el 86% del total dels elements amfòrics estudiats. També s'han identificat restes d'àmfora bètica i africana (3 restes, respectivament, que representen el 6% del total), àmfora itàlica i gàl·lica (2 i 1 resta, respectivament, que representen l'1% del total). Queden 14 restes sense identificar, corresponents al 8% del total.

De les 82 restes de ceràmica comuna, 56 corresponen a ceràmica comuna no identificada, que representa el 68% del total. 16 restes corresponen a ceràmica comuna oxidada, 2 reduïdes i 1 grollera (105, 2% i 1% del total, respectivament). També s'han identificat 3 exemplars de ceràmica comuna ibèrica i de ceràmica africana de cuina, i 1 exemplar de ceràmica bètica (4%, 4% i 1% del total, respectivament).

Així, doncs, el 60% del total de les restes ceràmiques identificades correspon a ceràmiques d'importació, mentre que un 28% correspon a ceràmica local. Les ceràmiques d'importació són majoritàriament ceràmiques fines i comunes. El 86% de les ceràmiques fines i el 27% de les comunes són d'importació, mentre que són locals un 12% i un 4%, respectivament. La majoria de ceràmiques locals correspon a les àmfores, amb un 86% del total, mentre que un 5% correspon a les àmfores importades.

Materials orgànics (Fauna)

Les restes faunístiques estudiades provenen d'un conjunt de restes descontextualitzades, recollides arran de l'espòli d'una possible sitja de la part residencial, salvades per una associació d'arqueologia de caràcter local. Tant l'estudi anatómic i específic com l'anàlisi tafonòmica estableixen un alt grau d'integritat del conjunt, amb un registre de modificacions naturals i un nombre elevat de remuntatges i connexions anatòmiques.

En total s'han analitzat 739 restes faunístiques, de les quals 515 (70%) corresponen a espècies domèstiques, 206 (28%) a espècies salvatges i 18 restes no s'han pogut identificar. De la mateixa totalitat, 27 restes corresponen a aus, 120 a malacofauna, 23 a micromamífers i 569 a mamífers (GARRIGA 2016: 12).

Entre les 515 restes domèstiques identificades, s'han

identificat 9 espècies diferents, 5 espècies corresponents a mamífers i 4 espècies a aus. S'han classificat com a mamífers 139 restes de *Sus domesticus*, 93 restes de *Bos taurus*, 78 restes d'*Ovis aries*, 40 restes de *Capra hircus* i 4 restes d'*Equus caballus*. També s'han classificat 160 restes com a *Ovis/Capra*, ja que no s'han pogut determinar específicament com a *Ovis aries* o *Capra hircus*. S'han classificat com a aus 12 restes de *Gallus gallus* (gallines), 7 restes d'*Anas platyrhynchos* (ànec collverd), 1 resta d'*Anas Anser* (oca comuna) i 1 resta d'*Anser sp.* (ànec sense identificar) (GARRIGA 2016: 15, 25, 30, 35, 39, 40 i 63).

El nombre mínim d'individus representat per a cadascuna de les espècies és de 10 porcs, 7 bòvids, 11 xais, 5 cabres, 11 ovicaprins, 1 cavall, 3 galls, 3 ànecs collverd, 1 oca comuna i 3 ànecs dels quals no s'ha pogut determinar l'espècie (GARRIGA 2016: 15, 25, 30, 35, 39, 40 i 63).

Entre les 206 restes salvatges identificades s'han identificat 8 espècies diferents, 6 espècies corresponents a mamífers, 1 espècie corresponent a micromamífers i 1 categoria general corresponent a malacofauna. S'han classificat com a mamífers 41 restes de *Sus scrofa*, 7 restes de *Cervus elaphus*, 6 restes de *Capra pyrenaica* i *Meles meles*, 3 restes d'*Ursus* i 1 resta de *Capreolus capreolus*. S'han classificat 22 restes de micromamífers, totes corresponents a l'*Oryctolagus cuniculus*. Com a Mollusca s'han identificat 120 restes (GARRIGA 2016: 49, 52, 55, 56, 58, 59, 60, 61 i 65).

El nombre mínim d'individus representat per a cadascuna de les espècies és de 6 porcs senglars, 2 cérvols i cabres salvatges, 1 cabirol, 1 teixó i 1 ós, 3 conills i 71 mol·luscs, corresponents a 14 espècies diferents (GARRIGA 2016: 49, 52, 55, 56, 58, 59, 60, 61 i 65).

Valoració general de l'estratègia econòmica faunística i pautes alimentàries i de consum

Els resultats obtinguts a partir de l'anàlisi arqueozoològica de les restes mostra que la vil·la basava l'economia animal, principalment, en la cria d'animals domèstics. S'han documentat tant individus adults, juvenils com infantils, fet que ens indicaria la cria de les diferents espècies documentades. També podem hipotetitzar el consum de carn a partir dels individus joves i de la gran sobrerepresentació de les parts apendiculars i distals dels esquelets, com el consum de productes secundaris, com podria ser la llet, la llana o la força del treball, per al cas dels mamífers, o els ous per part de l'aviram, a partir de les restes d'individus d'edat adulta (GARRIGA 2016: 66).

Tot i el gran nombre de restes d'espècies domèstiques documentades, no pot passar per alt, també, el gran

nombre d'espècies salvatges, fet que fa pensar en una gran importància de la cacera en aquest assentament. Les espècies més importants dins d'aquest apartat són les marines, que representen un 60% dels taxons salvatges, pel la qual cosa podem afirmar que l'assentament tenia activitat pesquera de, com a mínim, la recol·lecció de mol·lusc. No s'ha trobat cap resta de peix, segurament, per la seva fragilitat i el mètode de recuperació; tot i que no podem afirmar la seva presència, tampoc podem descartar-ne el consum, ja que aquest assentament es troba davant la costa. La principal espècie consumida és l'ostra, representada per dos taxons diferents, ostres comunes i ostres gegants. A part, també trobem altres petxines, pagellides i cargols de mar. Per a la malacofauna podem identificar dos consums diferents. El primer seria el consum alimentari. El segon seria l'aprofitament de les petxines i els cargols de mar com a matèries primeres per a produccions secundàries, ja que s'ha identificat que s'han recollit o obtingut petxines mortes. A més, s'ha trobat la presència d'espòndilus, una petxina que es pot fer servir tant per fabricar ornamentacions com per fer tints. En l'àmbit dels mamífers, l'espècie caçada més important és el porc senglar, que devia aportar grans quantitats de carn. D'altra banda, també cal destacar la presència de restes d'ós, que podria fer pensar en la cacera, ja no tan sols com una font d'aprovisionament, sinó també com una activitat de prestigi (GARRIGA 2016: 69).

Fases i evolució cronològica de la vil·la

A partir de l'estudi de totes aquestes restes materials analitzades, tant les de l'excavació de l'any 1006 com dels conjunts descontextualitzats recuperats per aficionats locals (SOLER 1978; SOLER 1980a; SOLER 1980b), es poden determinar tres fases diferents per a l'ocupació del turó (GARRIGA 2015: 40).

La primera fase és una possible ocupació preromana del turó durant el segle II aC. Aquesta fase s'estableix a partir de materials residuals documentats d'època republicana (4,1% del total dels materials estudiats), com ara restes de ceràmiques campanianes A i B sense forma, campaniana B de les formes Lamboglia 1 i 8, i restes d'àmfora de la forma Dressel 1.

La segona fase inclou el període comprès des del segle I aC fins al segle III dC. És en aquest moment quan es produiria l'establiment de la vil·la romana, la qual, a partir del segle I dC, patiria una forta expansió econòmica fins al segle III dC. És en aquest interval de temps que es documenten la majoria de les ceràmiques estudiades (un 81,2% del total estudiat), formades majoritàriament per terres sigil·lades i africanes. També és en aquest moment quan es produeixen els enterraments de la necròpolis romana de Can Bel i quan es construeix l'aqüeducte romà per dur aigua a la vil·la.

La tercera fase s'estableix a partir del segle III dC fins al llarg del segle V-VI dC. En aquest moment començaria un període de decadència, però no d'abandonament, tal com proven la terra sigil·lada africana D i les ceràmiques de cuina tardanes, que es poden datar entre els segles V i VII dC, i que, juntament amb les restes ceràmiques baiximperials documentades, representen un 14,6% del total de materials inventariats.

L'aqüeducte romà de Pineda

Localització

L'aqüeducte romà està situat a la falda est de la Vall de la Riera. L'inici es localitza al congost de Can Bofí, on es captava l'aigua, i continua tot recorrent el costat sud-est del Montnegre, pel turó d'en Buch de les Nogueres fins al turó de Sant Pere de Riu, on fa un gir per tal de resseguir la falda del turó de la Guàrdia, amb una orientació sud-est-est, direcció a la vil·la romana de Can Roig, on desembocava al lacus nord de la vil·la (fig. 3).

Antecedents

El 1936 es publica el primer treball sobre l'aqüeducte romà de Pineda, estudiat i escrit per Francesc Prat i Puig. És el treball més important i complet que s'ha fet fins ara (PRAT i PUIG 1936). En aquest petit estudi, fet l'any 1932, Prat i Puig busca tots els trams de l'aqüeducte que queden, els descriu i els estudia.

Després d'aquest estudi, tan sols trobem referències i articles que no aporten cap mena de nova informació, sinó que es limiten a repetir el que Prat i Puig ja havia escrit.

No és fins l'any 1992, arran de l'ampliació de l'autopista A-19, avui anomenada C-32, que per primera vegada s'intervé arqueològicament l'aqüeducte. Es tracta d'una intervenció preventiva on s'efectuen diferents sondejos per tal de localitzar la canal de l'aqüeducte en l'espai de l'obra de l'autopista. Es documenta una sèquia de 70 metres, amb un estat de conservació tan baix que no permet aportar noves dades que les que ja es coneixien.

L'any 2012, es fa l'última intervenció arqueològica que s'ha fet a l'aqüeducte. Es tracta d'excavar i restaurar el tram d'aqüeducte conegut com de *Can Marquès*, que es troba deteriorat i no visible a causa de la vegetació i el pas del temps.

Estructures

L'aqüeducte, que en origen feia un recorregut de 3,5 quilòmetres de llarg i salvava un desnivell de 40 metres, captava l'aigua d'una deu al congost situat a Can Bofí, mitjançant un possible mur d'estancament per regularit-

zar i derivar el curs d'aigua cap a la canal de l'aqüeducte (PRAT i PUIG 1936: 7). L'aqüeducte duia l'aigua fins a un lacus situat darrere de Can Roig. Prat i Puig en va sondejar una cantonada, i el descriu com un gran dipòsit amb una paret de 13 metres de llarg fet de pedra lligada amb morter, primer, amb una capa d'opus *testaceum*, i després, d'opus *signinum*. Entre aquestes restes, Prat i Puig documenta una terra sigil·lada, de la qual no especifica el tipus (PRAT i PUIG 1936: 36).

Tots els trams de l'aqüeducte estan construïts a partir de pedra local, calcàries compactes de naturalesa foliosa i pedres silícies, tallades en la idea de carreu amb la part de fora plana, i lligades amb morter de calç. Es poden distingir dues classes de construcció de murs a partir de l'aparell dels mateixos, murs d'aparell gros i amb amplades de més d'un metre i murs d'aparell petit amb amplades inferiors a un metre. La causa d'aquesta diferència és el pendent del sòl, que, com més pendent té, més amplada exigeix el mur de suport de la canal (PRAT i PUIG 1936: 18).

La canalització de l'aqüeducte estava feta amb les mateixes pedres i lligades amb morter, i l'amplada de la canal anava en proporció no constant amb la del mur, en el qual es troben canals de 30 centímetres fins a 40 centímetres d'amplada. Les parets anaven cobertes amb una capa d'opus *testaceum* d'uns 6-7 centímetres, i posteriorment una capa d'1 centímetre d'opus *signinum*. Sobre la canal hi devia haver una coberta amb forma de volta que no s'ha conservat enlloc (PRAT i PUIG 1936: 32; POU 2012: 10).

Trams coneguts i retrobats

Prat i Puig va identificar un total de 15 trams diferents, dels quals els més importants eren els que contenen arcs (trams G [Can Marquès, anomenat també de Sant Pere de Riu], N [Can Palau de la Guitarra], R [Can Roig] i M [Can Cua]). D'aquests quatre trams, avui dia tan sols s'han conservat el primer i l'últim. La resta de trams bé s'han destruït, bé han caigut en l'oblit (fig. 4).

Volem destacar la redescoberta de tres trams i un fragment caigut d'aqüeducte, documentats per Prat i Puig i que havien restat oblidats, ja que en cap publicació s'ha trobat res esmentat sobre aquestes parts. Cal esmentar que en un d'aquests trams encara es conserva part del revestiment interior de la canal. Aquests trossos d'aqüeducte es troben situats entre els trams de Can Marquès i el de Can Cua, i bé podrien ser els documentats per Prat i Puig amb les lletres I, J i K, tot i que els arbres i els arbustos no permeten distingir bé quants trams es poden diferenciar (tres o quatre). El tros caigut és fàcilment reconegut com un dels trossos despresos agrupats a la lletra L (PRAT i PUIG 1936: 11), ja que dins l'estudi de Prat i Puig el trobem fotografiat (PRAT i PUIG 1936: 19).

L'ocupació romana a la Vall de la Riera de Pineda. De la realitat arqueològica a noves qüestions per resoldre

Així, doncs, i tal com s'ha vist anteriorment, Can Roig és un establiment rural que probablement s'inicia al segle II aC. Al segle I dC, s'iniciaria la vil·la romana, que durant el segle I dC començaria el període d'expansió, del qual trobaríem el punt àlgid als segles II-III dC. A partir d'aquí, continuaria amb el període de decadència fins als segles V-VI dC, que es podria allargar amb una baixa ocupació fins al segle VI dC.

Amb aquesta vil·la romana per força s'han de relacionar la resta de jaciments localitzats tant dins la mateixa Vall de la Riera com els situats a la plana davantera, si bé encara no coneixem la naturalesa de la majoria. Tot i això, cal pensar que la vil·la tindria una estructura territorial concebuda per tal de tenir un control sobre les propietats adjacents, per tal de poder-les explotar al màxim, és a dir, que seria el centre des del qual s'organitzaria un possible *fundus*, en el qual no tan sols trobaríem la vil·la residencial esmentada, situada en un lloc de control sobre la vall i la costa, sinó també tot l'entramat productiu, format per diferents estructures que formarien part del teixit de l'explotació agrària i ramadera, com ara cases d'esclaus o pagesos, magatzems, sitges, estructures de processament de productes agropecuaris, forns ceràmics o la mateixa necròpolis on serien enterrats els habitants de la zona, la qual podríem relacionar directament amb la necròpolis de Can Bel, esmentada anteriorment.

D'altra banda, cal remarcar la presència de l'aqüeducte a la vall. La construcció d'aquest aqüeducte respon a l'interès de fer arribar grans quantitats d'aigua a la zona (segons Prat i Puig, l'aqüeducte devia tenir un cabal d'aigua de 1,6l/s [PRAT i PUIG 1936: 40]). Per poder portar a terme amb èxit la construcció d'aquesta gran obra hidràulica, amb tota probabilitat, es devien haver d'esmerçar una gran quantitat de recursos (materials i humans), que demostrarien el gran poder econòmic de la zona i/ o del propietari de la vil·la. Aquest fet ens porta a plantejar-nos les qüestions següents: Qui era el propietari de la vil·la? Com podia pagar la construcció i el manteniment d'aquesta gran estructura hidràulica? A més de la vil·la de Can Roig, a la plana davantera podria haver-hi un altre tipus d'ocupació, com ara un *vicus* rural, que requerís l'arribada de grans quantitats d'aigua? Arran d'aquesta qüestió, també cal plantejar què passa amb tota la gent que vivia o havia ocupat el poblat ibèric del Montpalau, on es recol·loca tota aquesta població?

Finalment, afegir només que amb aquesta petita síntesi el que preteníem era obrir noves línies de treball per tal de poder arribar a conèixer com es podia estructurar el

territori de la Vall de Pineda de Mar en època romana i així aportar nou coneixement que ens ajudi a tenir una visió global del territori de la Laietània en època antiga.

Bibliografia

ESTRADA, J. (1969): *Vías y poblamiento romanos en el territorio del área metropolitana de Barcelona*. Comisión Provincial de Urbanismo de Barcelona, Cuadernos d'ús intern 27. Barcelona.

CELA, X.; SUBIRATS, I. (1996): *Memòria de l'excavació arqueològica d'urgència realitzada al jaciment de Can Bel (Pineda de Mar)*. Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació. Generalitat de Catalunya. Barcelona.

CELA, X.; GARCIA, M.; JUAN, J.; ORRI, E.; CUMMINGS, L. S.; SUBIRATS, I. (1999): Les inhumacions d'època augustea de la necròpolis rural de Can Bel (Pineda de Mar, Barcelona). *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 20, 221-243. Castelló.

GARRIGA, J. (2015): *La vil·la romana de Can Roig: primera aproximació*. Treball de final de grau. Inèdit.

GARRIGA, J. (2016): *La vil·la romana de Can Roig: anàlisi arqueozoològica*. Treball de final de màster. Inèdit.

OLESTI, O. (1995): *El territori del Maresme en època republicana (segle III - I.C.)* Estudi d'Arqueomorfolgia i història. Caixa d'Estalvis Laietània. Mataró.

POU, R. (2012): *Memòria de la intervenció arqueològica d'urgència a l'aqüeducte de Sant Pere de Riu (Tordera, Maresme)*. Memòria d'excavació inèdita. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. Generalitat de Catalunya. Barcelona.

PRAT i PUIG, F. (1936): *L'aqüeducte romà de Pineda*. Memòries de la secció històrico-arqueològica, VII. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona.

SANMARTÍ, J. (1987): *La Laietània ibèrica. Estudi d'arqueologia i història*. Tesi doctoral inèdita, consultable en microfita. Universitat de Barcelona. Barcelona.

SERRA RÀFOLS, J. de C. (1942): El Poblamiento de la Maresma o Costa de Levante en la época anterromana. *Ampurias* IV, 69-110. Barcelona.

SERRA RÀFOLS, J. de C. (1932): Llocs d'habitació ibèrics de la costa de llevant. *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1927-1931, 41-54. Barcelona.

SOLER, A. (1978): Estudi preliminar de les troballes romanes a Can Roig (Pineda de Mar) (I). *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme* 5-6, 157-166. Mataró.

SOLER, A. (1980a): Troballes romanes a Can Roig (Pineda de Mar) (II). *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme* 10, 335-339. Mataró.

SOLER, A. (1980b): Troballes romanes a Can Roig (Pineda de Mar) (III). *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Mataró i el Maresme* 11-12, 359-371. Mataró.

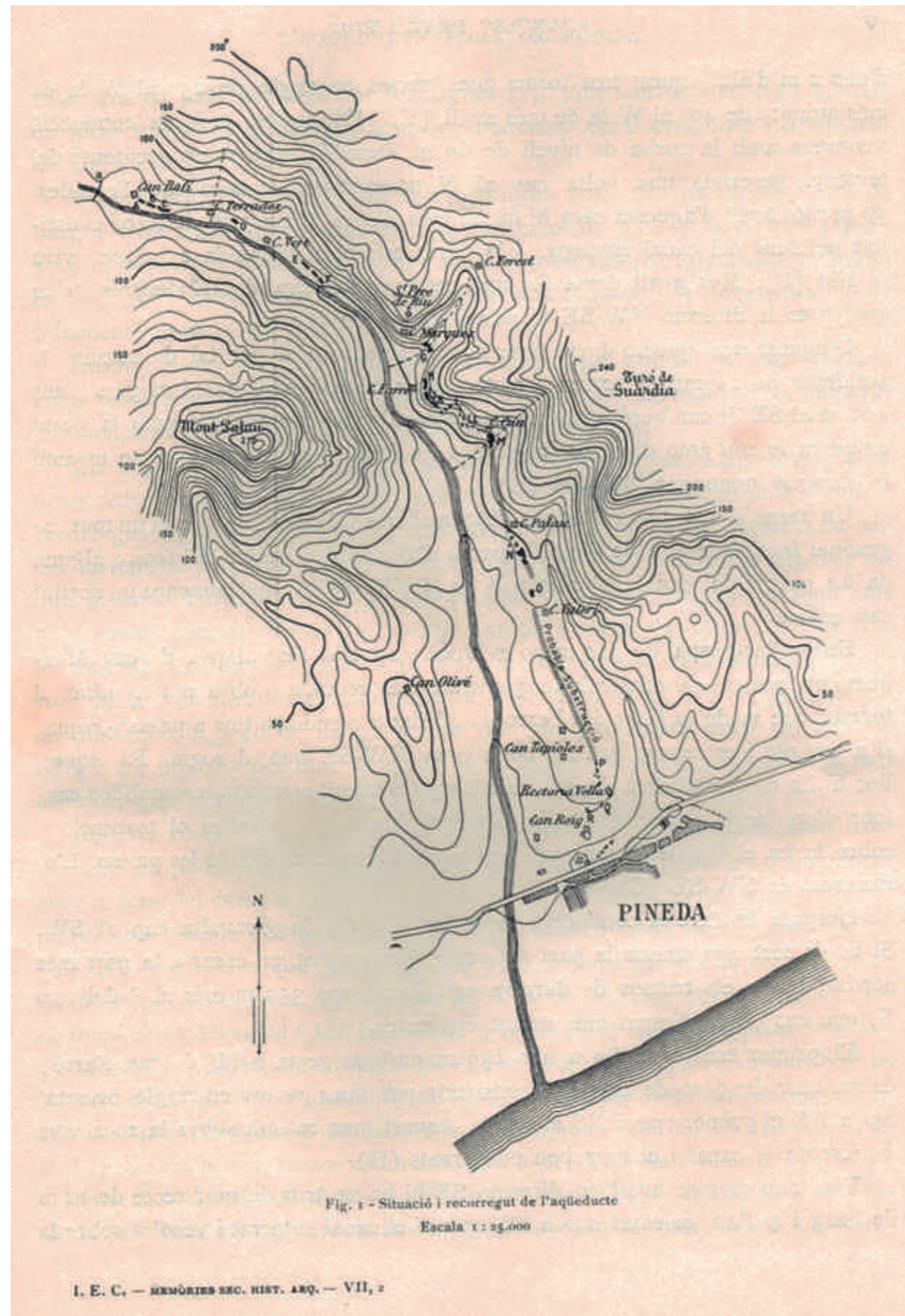

Fig. 1 / Mapa general dels diferents jaciments arqueològics documentats a Pineda de Mar. Font: ATICS SL.

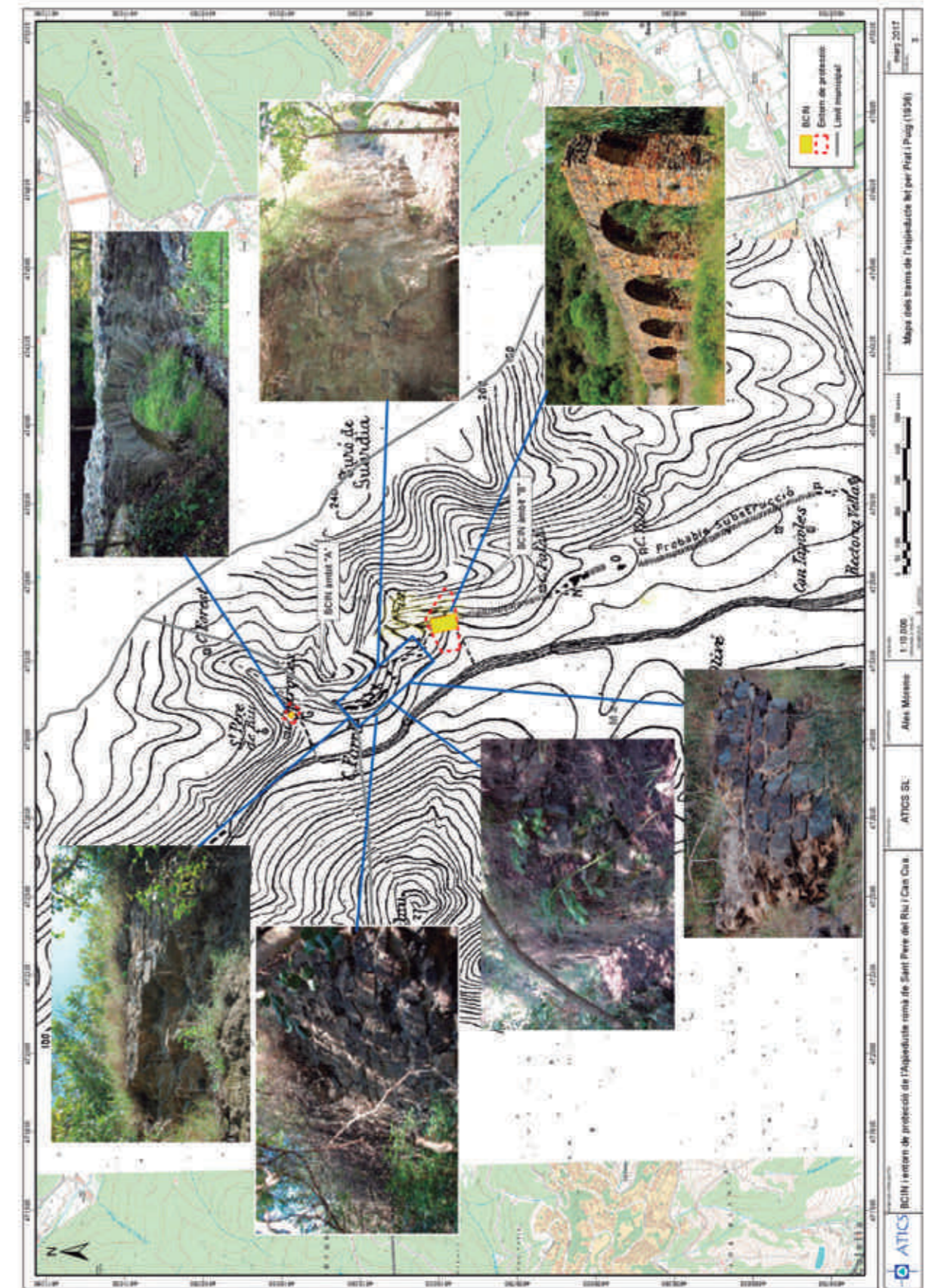

Fig. 2 / Plànol amb les troballes romanes de l'excavació arqueològica de l'any 2006 i el croquis del perfil sud d'Albert Soler (1978). Font: ATICS SL.

Fig. 3 / Mapa de l'aqüeducte romà de Pineda fet per Prat i Puig. Font: Prat i Puig, F. (1936) *L'aqüeducte romà de Pineda. Memòries de la secció historicoarqueològica.*

Fig. 4 / Plànol dels trams de l'aqüeducte de Can Marquès i de Can Cua més els trams retrobats. Font: ATICS SL.

Vida i mort a l'entorn de la Via Augusta al seu pas per Vilassar de Mar. L'estructuració del món rural romà a la part central de la costa laietana

Cesc BUSQUETS I COSTA
ATICS SL, Departament de Ciències de l'Antiguitat i l'Edat Mitjana, UAB

Miquel GURRERA I MARTÍ
ATICS SL

Resum

Aquesta comunicació té com a objectiu principal donar a conèixer l'estructura i l'organització territorial en època romana d'una de les zones de la part central de la costa laietana. Així, agafant com a eix vertebrador el pas del ramal costaner de la Via Augusta per les terres del Vilassar de Mar actual i posant-la en relació amb les diferents troballes i jaciments del terme municipal (sobretot, amb l'extensa necròpolis romana localitzada durant les excavacions arqueològiques derivades de la construcció de la piscina municipal), hom intentarà aportar el seu granet de sorra per avançar en el coneixement de l'espai rural que s'associava a la ciutat romana d'Iluro. Aquesta comunicació presentarà els resultats del treball guanyador de la VI Beca d'Investigació i Recerca Local Ernest Lluch de Vilassar de Mar.

Paraules clau

Vilassar de Mar, costa central laietana, Via Augusta, necròpolis romana de la piscina municipal, estructuració del territori

Resumen

La presente comunicación tiene como objetivo principal dar a conocer la estructura y la organización territorial en época romana de una de las zonas de la parte central de la costa laietana. Así, tomando como eje vertebrador el paso del ramal costero de la Via Augusta por las tierras del Vilassar de Mar actual y poniéndola en relación con los diferentes hallazgos y yacimientos del término municipal (sobre todo con la extensa necròpolis romana localizada durante las excavaciones arqueológicas derivadas de la construcción de la piscina municipal), se intentará aportar nuevos datos para avanzar en el conocimiento del espacio rural que se asociaba a la ciudad romana de Iluro. Esta comunicación presentará los resultados del trabajo ganador de la VI Beca de Investigación Local Ernest Lluch de Vilassar de Mar.

Palabras clave

Vilassar de Mar, costa central laietana, Via Augusta, necròpolis romana de la piscina municipal, estructuración del territorio

Aquest treball és una síntesi dels resultats obtinguts al projecte de recerca que va ser mereixedor de la VI Beca d'Investigació i Recerca Local Ernest Lluch, de Vilassar de Mar (2013).

Aquests resultats els hem dividit en quatre parts ben diferenciades; la primera part ofereix una relació de tots els jaciments arqueològics documentats, catalogats i fixats dins del terme municipal de Vilassar de Mar i el seu entorn immediat; la segona part aborda la temàtica de la Via Augusta al seu pas per Vilassar de Mar i expliquem els resultats obtinguts de la prospecció geofísica feta en un dels camps; la tercera part està destinada a l'estudi del món funerari en època romana, explicant característiques significatives d'aquest món amb tots els rituals i analitzant els aspectes més importants de l'excavació arqueològica de la necròpolis romana de Vilassar de Mar; la quarta i darrera part desenvolupa un enfocament de cap a on ha d'anar la tasca de recerca i divulgació del patrimoni històric i arqueològic existent a Vilassar de Mar.

Els jaciments arqueològics en època romana a Vilassar de Mar i el seu entorn immediat

Del poblament en època prehistòrica de la zona només es té coneixement per notícies orals de l'any 1932 del jaciment **El Molí**.

D'època posterior, edat del bronze, es coneix el jaciment de **Sitja del Camí del Mig o Torrent del Sant Crist** (actualment, terme municipal de Cabrils) i prop de la Rajoleria Robert on també es van trobar restes.

No es tenen evidències de l'ocupació d'aquest territori en època ibèrica.

Durant la primera meitat del segle I aC es produeix un augment notable de la presència humana a la zona, fet que s'ha de posar en relació amb el pas del ramal litoral de la Via Augusta per les poblacions costeres enllaçant els nuclis de *Blandae* (Blanes), *Iluro* (Mataró), *Baetulo* (Badalona) i *Barcino* (Barcelona) arran de la reforma d'aquest important eix viari romà per part de l'emperador August, i el **mil·liari** trobat l'any 1954 a **Can Vilalta** així ho confirma.

A més d'aquesta important estructura, a Can Vilalta es van documentar una necròpolis i restes estructurals d'habitacions corresponents a un assentament romà i un forn.

També amb relació al Camí del Mig o Via Augusta, es documenta el jaciment **Vil·la del Sant Crist**, format per un gran conjunt edilici que pertanyia a una vil·la romana datada entorn de l'any 10 aC. També es van localitzar

en aquest sector un forn i dues àrees amb enterraments en *tegulae*, jaciment anomenat actualment Carretera de **Vilassar de Mar - Cabrils**, amb més d'una dotzena d'enterraments en *tegulae*.

Pel vessant sud de la Via Augusta al seu pas per Vilassar de Mar, el jaciment més important és la **necròpolis de Vilassar de Mar**, situada al límit oriental del municipi amb Cabrera de Mar. Al sector de la Rajoleria Robert i la Bòbila, es van exhumar més de 160/170 tombes de tipologia diversa, i al llarg d'aquesta centúria es van documentar en tot el sector diverses estructures i es van recuperar nombroses peces de material moble, constructiu i ceràmic d'època romana.

L'any 1987 es va evidenciar l'existència de dipòsits amb revestiments d'opus signinum, i l'any 1988 i el 2001 es van desenvolupar dues excavacions arqueològiques al sector de la piscina municipal que van posar al descobert un total de 107 inhumacions més, amb tipologia variable, datades entre els segles IV –V dC. L'última intervenció feta va ser l'any 2010, amb motiu de la construcció d'un poliesportiu municipal a la plaça de la Bòbila que va posar al descobert diferents àmbits d'una vil·la romana datada del segle II dC.

Si reprenem el traçat del Camí del Mig en direcció occidental, al límit entre els termes municipals de Vilassar de Dalt i Vilassar de Mar, per sobre de l'autopista C-32, tornem a trobar les restes estructurals d'una possible vil·la romana, **Can Miqueló** (Vilassar de Dalt).

També pertanyents a una vil·la agrícola serien les restes del jaciment **Can Torradeta** (Vilassar de Dalt), de les quals només es té coneixement per referències orals i notícies històriques.

El jaciment Sant Crist de Vilassar, situat uns 150 metres al sud, a banda i banda del Camí del Mig, entre els termes municipals de Vilassar de Mar i Vilassar de Mar, es podria relacionar també amb uns enterraments trobats molt a prop.

Un altre jaciment que també s'hi podria relacionar seria el de **Camp de Can Tolrà**, a Vilassar de Dalt, on, segons notícies orals, van aparèixer diverses tombes.

Aquests jaciments descrits fins aquí són els que es coneixen del terme municipal de Vilassar de Mar o l'entorn immediat vinculats directament al traçat de la Via Augusta, però n'existeix un, també de cronologia romana, a la zona del pla anomenat **Sortida de Vilassar**.

(Figura 1)

12. Vida i mort a l'entorn de la Via Augusta al seu pas per Vilassar de Mar. L'estructuració del món rural romà a la part central de la costa laietana

La Via Augusta al seu pas per Vilassar de Mar

Una de les pedres angulars en què es va fonamentar primerament la conquesta de territoris i, posteriorment, l'estabilitat política, la circulació econòmica i els intercanvis ideològics dintre de l'imperi romà va ser la seva extensa i acurada xarxa de comunicacions.

A la península Ibèrica, tota aquesta xarxa viària romana es va començar a estructurar a partir del 218 aC. L'establiment d'aquest entramat viari va ser un dels factors que van afavorir des d'un principi l'establiment dels primers nuclis de població i la romanització d'aquestes terres.

El primer gran camí, estructurat com a tal, va ser l'anomenada Via Heràclea o *Herculea*, però no va ser fins al decenni 16/6 aC que, sota el mandat de l'emperador August, es va fer una actuació organitzadora i sistemàtica a tot aquest eix viari des de Roma fins a Gades (Cadis), i a partir d'aleshores aquest camí va ser conegut amb el nom de Via Augusta. La pervivència, però, del traçat de la Via Augusta va continuar al llarg de tota l'època medieval, i no va ser fins a l'època moderna que es van documentar grans canvis en les seves traces originals.

Una de les peculiaritats principals d'aquesta via és que, malgrat estar formada per diferents trams o recorreguts, per Roma estava considerada com una sola via. Així, existia un ramal costaner de la Via Augusta que es bifurcava de la ruta interior a les rodalies d'Hostalric, en direcció perpendicular a la costa, fins a arribar a *Blandae*, l'actual Blanes. La via segurament continuaria en un traçat proper a la costa, travessant les poblacions actuals de Canet de Mar, Arenys de Mar i Caldes d'Estrac (on es va localitzar un mil·liari). Des d'aquest punt, la via possiblement esdevindria un eix més rectilini, donada la facilitat que ofereix el terreny d'aquest territori, fins a arribar a la població de Mataró, la *Iluro* romana. Des d'aquest nucli, la via es dirigia per Vilassar, el Masnou i Montgat fins a *Baetulo*, l'actual Badalona. A partir d'aquest moment, la identificació de la traça viària a través de les ciutats de Badalona i Barcelona es fa molt difícil, per la creixent urbanització de les rodalies de Barcelona, que ha impossibilitat en molts casos la major part de les possibles pervivències de traces viàries antigues. Després de travessar la ciutat de *Barcino*, la via discorreria per la banda meridional cap al riu Llobregat, per dirigir-se posteriorment cap a la *mansio d'Ad Fines* (Martorell), on es tornaria a trobar amb la ruta interior de la Via Augusta, a molt poca distància de l'encreuament del riu Llobregat a través del Pont del Diable.

Així, doncs, a la comarca del Maresme (Barcelona) es coneixen diversos vestigis arqueològics de la Via Augusta, que travessava les ciutats d'*Iluro* (Mataró) i *Baetulo*

(Badalona). L'actual Camí del Mig o Camí Fondo és en gran part la fossilització de l'antiga Via Augusta (i així ho ha anat reflectint la historiografia), tot i que a hores d'ara coneixem que en alguns punts els traçats difereixen.

El mil·liari trobat l'any 1954 a Can Vilalta de Vilassar de Mar confirma aquesta separació –en aquest cas, vers al sud– del Camí del Mig. Es va localitzar *in situ* en uns camps situats al límit dels actuals termes de Cabrera i Vilassar de Mar, més al sud del Camí del Mig, amb motiu d'unes remocions de terres. Presenta una inscripció mutilada (*PONTE.../PONTIF...SVMVS/VIA. AVGVSTA*) i la seva datació se situa entre els segles VIII i VII aC.

La inscripció del mil·liari és la següent:

IMPERATOR CAESAR DIVI FILIVS AVGVSTVS / CONSVLI XI IMPERATOR XIII (o XIII) TRIBVNICIA / POTESTATE XVI PONTIFEX MAXSVMVS VIA AVGVSTA.

La traducció és la següent: 'L'emperador Cèsar August, fill de (Juli Cèsar) divinitzat, cònsol, onze vegades, emperador tretze (o catorze) vegades, dotat de la setzena potestat tribunicia, pontífex suprem. Via Augusta.'

Al costat del mil·liari va aparèixer un tram de Via Augusta. Feia 9 metres d'amplada i estava delimitada a banda i banda per sengles murs fets amb pedres de mida regular, units amb morter de calç (*opus incertum*) de 60-65 cm d'amplitud. Del mur més septentrional se'n van excavar 46 metres i del més meridional 19 metres. Del paviment de la calçada només se'n van trobar poquíssimes restes. Segons Ribas, algunes lloses de pedra de diverses mides i formes, conservades arran de les parets laterals, que indicaven que el possible nivell de circulació estava a una profunditat d'uns 1,80 metres amb relació a l'estat del terreny en el moment de la troballa.

Prop d'aquesta troballa, s'hi va documentar una àmplia zona de necròpolis. Es van exhumar un total de 24 tombes de diversos tipus, però la majoria fetes de *tegulae* romana, 18 en total, 2 torres funeràries, 3 en fossa i 1 en pedra.

(Figura 2)

És en aquest marc que el nostre propòsit era afegir nou coneixement arqueològic al tema del pas de la Via Augusta per terres de Vilassar i plantejar si podíem aportar una visió renovada amb noves perspectives metodològiques. Així, doncs, la primera tasca que s'havia de desenvolupar era tornar a contextualitzar l'excavació de l'any 1954, actualitzant-la amb la visió, la metodologia i les tècniques actuals.

La documentació arqueològica actualment disponible permet fer una aproximació més complexa a l'organització d'aquest territori, integrant diversos tipus d'evidència, així com dades sobre relleu, sòls, etc. Aquest conjunt de dades, recollit en part a l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya i en una altra part per la bibliografia especialitzada i els diaris d'excavació de Marià Ribas, ha estat tractat a partir d'un SIG (sistema d'informació geogràfica) amb l'objectiu de definir noves pautes de distribució de l'hàbitat i de les activitats en l'espai rural.

Aplicant el SIG, vam aconseguir situar amb coordenades reals el jaciment del tram de la Via Augusta i la necròpolis adjacent. Un cop aconseguida aquesta hipòtesi de treball, hom va creure que la prospecció geofísica seria una bona manera de confirmar-la.

Així que es va fer una prospecció de les possibles parcel·les per on podia discórrer la Via. En una es va identificar una anomalia lineal, seguint el mateix angle que la proposada ubicació de l'excavació de Marià Ribas. A manca d'una excavació que pugui confirmar la natura d'aquestes anomalies, per proximitat i per la forma, es podria concloure que poden ser una bona evidència de la via romana.

En conclusió, el tram de Via Augusta de Vilassar de Mar és un exemple excel·lent (i ens atrevirem a dir que gairebé el millor de les terres catalanes) de com havia de ser una via romana de primer ordre i quines característiques tenia quant a obra d'enginyeria i elements associats.

La planificació del traçat de la Via Augusta degué fer-se de ciutat a ciutat, d'*Iluro* a *Baetulo*, elegint el corredor que permetia una millor comunicació, que tenia pendents suaus, no comportava grans despeses i permetia mantenir freqüentment la línia recta.

Se'n van localitzar els dos vorals i murs de contenció (*umbones*) de l'agger o el terraplè de la via, i creiem que el que Marià Ribas interpreta com a possible paviment (algunes lloses de pedra de diverses mides i formes, conservades arran de les parets laterals) no seria altra cosa que la cimentació del terraplè o *agger*, és a dir, la seva primera capa de deposició. La capa superior d'aquest terraplè, el veritable nivell de circulació de la calçada, segurament estava fet de graves. L'amplada que presentava la via era de 9 metres, uns 30,4 peus. Aquesta amplada caldria relacionar-la amb tota probabilitat amb el patró de mesures que presentaven els carrers principals de la ciutat d'*Iluro* i era una prolongació periurbana del seu *Decumanus Maximus*.

Pel que fa a altres elements associats a les vies romanes, a Vilassar de Mar es va localitzar just a redós (cap al nord) del voral occidental del tram de Via un mil·liari que indicava la distància per recórrer i una necròpolis que se situava al llarg del recorregut del camí. (Figura 3)

L'arqueologia de la mort a Vilassar de Mar.

El Maresme, pel fet de ser una comarca molt poblada al llarg de tots els temps, hagué de tenir necessàriament moltes necròpolis. Han estat descobertes en terrenys lliures al llarg de les voreres dels camins més concorreguts, particularment de la Via Augusta.

La construcció de la piscina municipal de Vilassar de Mar i tots els seus equipaments va fer que l'Ajuntament promogués una intervenció arqueològica prèvia al solar, on ja es coneixia l'existència d'importants restes d'època romana. Aquesta excavació va aportar noves dades per al coneixement històric, arqueològic i cultural de la ciutat de Vilassar de Mar.

Té una extensió d'uns 9.500 m², aproximadament, i constitueix l'àrea compresa entre la carretera d'Argemona, l'avinguda d'Eduard Farrés i el camp de futbol de Vilassar de Mar.

Els treballs d'excavació arqueològica van començar l'any 1998 i es van acabar, en una segona fase, l'any 2001. Aquests treballs van permetre localitzar i delimitar una necròpolis romana de la qual es van excavar un total de 107 tombes de tipologies variades.

Al llarg del segle passat, es van evidenciar, molt a prop de la piscina municipal de Vilassar de Mar, troballes abundants de molta entitat que tindrien una relació directa amb la necròpolis que estem tractant. Aquestes troballes es van fer en diferents jaciments, com el del **Camí del Mig i prop de Can Vilalta**, el de la **Rajoleria Robert / Teuleria del Torrent del Porxo** i els sondejors arqueològics **al Parc de la Bòbila**.

La pràctica funerària documentada al jaciment de la piscina municipal consisteix en la inhumació dels cadàvers i es feia fent servir les mateixes lloses de ceràmica que els romans empraven per fer les teulades de les cases. Aquestes teules planes, anomenades *tegulae*, apareixen moltes vegades decorades amb símbols geomètrics (cercles concèntrics, ones, creus d'aspa), depenent de la moda de l'època o del terrissaire que les fabricqués.

Les tombes excavades a la necròpolis romana de Vilassar de Mar són molt pobres i pertanyen a persones de poder adquisitiu i estatus social molt baix.

Les tombes trobades al cementiri romà de Vilassar de Mar van ser fetes en cinc tipologies ben diferenciades. Tomba en fossa, tomba en caixa de tègula, tomba en tègula amb coberta a doble vessant, tomba en àmfora, tomba en caixa feta d'obra.

12. Vida i mort a l'entorn de la Via Augusta al seu pas per Vilassar de Mar. ■ L'estructuració del món rural romà a la part central de la costa laietana

De l'estudi fet de les diferents tipologies de tombes excavades queda clar que quasi la meitat d'enterraments practicats a la necròpolis de Vilassar de Mar estan fets en coberta de tègula a doble vessant, que era la tipologia majoritària practicada en aquesta necròpolis.

Pel que fa a l'organització de la necròpolis, cal dir que els enterraments excavats a la necròpolis de Vilassar de Mar no apareixen amb una ordenació clara, no s'hi observa l'existència de possibles filades, passadissos o espais de freqüentació. S'ha observat l'existència de possibles focus d'enterrament, força agrupats, que ens podrien estar indicant una voluntarietat d'inhumar per raons de parentiu.

En alguns enterraments s'hi han evidenciat diferents efectes d'intrusió animal i antròpica, la qual cosa ens fa pensar que possiblement van rebre algun tipus d'espoliació i saqueig en època antiga.

Quant a la senyalització de les tombes, com que són senzilles tenien un registre molt més pobre i segurament feien servir túmuls de terra, pedres i materials peribles, com la fusta i la vegetació, per senyalitzar.

La majoria dels enterraments de la necròpolis romana de la piscina municipal de Vilassar de Mar responen a una orientació nord-oest / sud-est. És difícil, però, relacionar les orientacions exclusivament amb una ideologia o pràctica concreta, ja que, a més dels aspectes religiosos, també n'hi ha d'ideològics. S'han de tenir en compte altres qüestions, com els principis del bé i del mal, la sortida i la posta del sol, etc.

Totes les inhumacions semblaven ser primàries, entenent com a tals aquelles en les quals coincideix el lloc de dipòsit del cadàver i el lloc de la seva descomposició. Com s'ha pogut apreciar en aquesta necròpolis, la major part dels enterraments van tenir una descomposició en un espai mixt o ple, mentre que una petita part de les tombes semblaven estar sense reblir.

La disposició dels cossos en el moment de la inhumació és la mateixa, en decúbit supí dins de l'estructura funerària, i només es van excavar tres enterraments que van ser col·locats en decúbit lateral dret.

De tota la necròpolis excavada, només en dos enterraments ha aparegut dipòsit funerari. Aquest dipòsit funerari, trobat en una de les tombes, consistia en un fragment d'olleta de ceràmica grollera, i l'altre dipòsit documentat consistia en una moneda de bronze posada dins de la boca d'un infant, com a tribut que s'havia de pagar al barquer Caront.

(Figura 4)

Anàlisi antropològica.

L'estudi de les restes humanes exhumades a la necròpolis romana de Vilassar de Mar, cinquanta-dues en total, el van fer membres de la Unitat d'Antropologia del Departament de Biologia Animal, Biologia Vegetal i Ecologia de la Universitat Autònoma de Barcelona.

En l'estudi antropològic dels habitants romans d'aquesta zona, es va intentar determinar, primer de tot, el nombre d'individus, la preservació de les restes, el patró demogràfic, l'estudi antropomètric i, finalment, el diagnòstic i l'estudi precís de totes les patologies existents.

El resultat obtingut de l'estudi antropològic han permès detectar alguns trets característics evidenciats en les dues fases d'excavació:

- Pel que fa a la preservació de les restes, val a dir que el grau de conservació dels esquelets trobats no era gaire bo.

- L'acidesa del terreny i el saqueig d'algunes tombes van ser la causa principal de l'escassa preservació dels individus.

- El patró demogràfic del grup excavat s'assembla bastant al d'altres poblacions tardo-romanes peninsulars, si bé, en totes, és evident la manca d'individus més petits.

- No hem pogut determinar a primer cop d'ull si existeix en aquesta necròpolis un cert desequilibri en la proporció de sexes, que es concreta en més mortalitat de les dones durant la vida adulta, lligada, molt probablement, amb els problemes derivats de la maternitat.

- La talla mitjana del grup era de 164 cm per als homes i 154 cm per a les dones. La seva capacitat cranial era lleument petita.

- L'estat de salut del grup sembla ser bastant bo, sense patologies destacables. No s'han detectat deficiències nutricionals a nivell ossi i la patologia oral ens indica que la dieta era fonamentalment vegetal.

- Cal destacar que el grup excavat a la necròpolis romana de Vilassar de Mar tenia, probablement, una relació endogàmica important, per alguns trets epigenètics trobats en una freqüència molt elevada, com ara la presència de sutura metòpica.

- Pels estudis, s'ha pogut saber que els ossos analitzats mostren uns índexs baixos d'esforços musculars; per tant, es pot pensar que es tractava de treballadors que, possiblement, una part important de la feina la desenvolupaven amb l'ajut de tracció animal.

Conclusions

Un cop analitzats tots els trets i els aspectes significatius del cementiri romà de Vilassar de Mar, podem dir que ens trobem davant d'una necròpolis de gran importància, si tenim en compte l'elevat nombre d'enterraments evidenciats, 107 en total. Aquesta necròpolis és de caire rural i cal relacionar-la amb tota possibilitat a una vil·la que devia estar situada just al seu redós, l'espai físic de la qual s'ha concretat gràcies, en part, a les dades de què disposem, tant escrites, arqueològiques com orals.

Aquest cementiri es caracteritza per una pobresa de materials gairebé total i per una gran senzillesa de les estructures d'enterrament. Està format per modestes sepultures individuals, força pobres, fetes de teules o simples àmfores, pertanyents a individus d'un poder adquisitiu i estatus social baix, probablement camperols i treballadors d'aquesta zona que devien viure i treballar en la part de producció de la vil·la que es trobaria al costat del recinte funerari.

El moment en què el cementiri de Vilassar de Mar està en funcionament és una època en què el ritu i la creença del cristianisme està en vies de propagació, en detriment de la religió pagana, la majoritària fins aleshores.

Durant aquest període de temps, sembla que a l'àrea del Maresme hi va haver una activitat econòmica força important pel que fa al treball agrícola. El comerç marítim també va ser important, com demostra l'arribada a aquesta zona de materials provinents, entre d'altres, del nord d'Àfrica.

Pel que fa a la cronologia dels enterraments excavats, aniria des de principis del segle IV fins a finals del segle V dC, pels fragments, sobretot, d'àmfora africana i algun fragment de ceràmica terra sigil·lata clara D.

Aquest cementiri, juntament amb el del Palmar Hotel de Premià de Mar, és una dels més extensos dels que s'han localitzat al Maresme. A més, en el món funerari del llevant de la Laietània, destaquen els jaciments de Can Bel, a Pineda de Mar, Ca la Madrona, Can Rafart i Rajoleria Ros, a Mataró, Sant Crist, a Cabrils, i Can Peixau, a Badalona.

El gran nombre d'enterraments trobats i excavats a la necròpolis romana de la piscina municipal de Vilassar de Mar confirmen les notícies que es tenien de les troballes fetes al llarg del segle passat i reafirmen les expectatives que es tenien d'aquesta zona.

Finalment, la necròpolis rural d'època romana de Vilassar de Mar és una àrea cementiri oberta, que s'ar-

ticula amb una evolució cronològica horitzontal, que, segons les troballes fetes durant el segle passat, ocuparia un ampli ventall cronològic; el que nosaltres hem excavat, possiblement, és l'últim segment ocupacional.

(Figura 5)

Vida i Mort a l'entorn de la Via Augusta al seu pas per Vilassar de Mar: hipòtesis, conclusions i proposta de futur.

La intenció final del nostre estudi era, doncs, intentar avançar un pas més en el coneixement de l'estructura i l'organització territorial de l'actual municipi de Vilassar de Mar en època romana.

Aquest territori, l'actual litoral central català (la costa central de la Laietània en l'antiguitat), va ser ocupat, en època romana, per nombrosos establiments rurals de tipologia i funcions molt diverses: vil·les, granges, cabanes, santuaris. Molts es relacionen amb necròpolis i centres artesanals, que també poden aparèixer aïllats.

La franja litoral i la plana immediata de l'actual municipi de Vilassar de Mar es poden considerar prolongacions de l'espai periurbà d'*Iluro*, en tant que la presència d'una xarxa viària ben definida (el pas del ramal costaner de la Via Augusta) facilita les comunicacions amb les ciutats veïnes, sobretot *Baetulo* i *Barcino*.

És en aquest espai proper a la Via Augusta que tindríem les *villae*, de grans dimensions i amb una organització espacial complexa i rigorosa, amb una funció bàsicament productiva. Fins ara, i a tall d'hipòtesi, podríem identificar-ne dues a l'actual municipi de Vilassar de Mar: una de situada al nord de la Via, a la zona del Sant Crist; i una altra a la zona sud, entre Can Vilalta i l'antiga Rajoleria Robert. En definitiva, el territori vilassarenc en època romana s'estructurava al voltant del pas de la Via Augusta (ramal costaner), amb una dependència administrativa i socioeconòmica del *municipium d'Iluro*, del qual era una zona periurbana.

Així, doncs, a la zona coneguda amb el topònim tan revelador de Les Fosses, s'ha evidenciat un dels trams més ben conservats de la Via Augusta al seu pas per terres catalanes, amb uns 76 metres de llargària i una amplada de 9 metres. La Via estava delimitada a banda i banda per sengles murs fets amb pedres de mida regular, unides amb morter de calç (opus incertum). En un dels laterals de l'*umbo* septentrional, existia un mil·liari encara in situ, que marcava la distància de l'itinerari (milles) i amb una necròpolis situada a redós del camí.

Aquestes àrees sepulcral, tal com hem anat explicant

12. Vida i mort a l'entorn de la Via Augusta al seu pas per Vilassar de Mar. L'estructuració del món rural romà a la part central de la costa laietana

en capítols anteriors, se situaven en llocs visibles al costat dels camins. Així, doncs, com que estaven situats en una zona periurbana d'*Iluro*, la Via Augusta, al seu pas per Vilassar de Mar, presentava un marc immillorable per visualitzar aquest món funerari al voltant del camí. Això queda comprovat del tot amb la documentació dels dos monuments funeraris (del tipus torre) i la gran varietat de tipus de tombes localitzades (en tègula, a doble vessant, en àmfora, en fossa simple...).

El record del pas de la Via Augusta i la seva àrea funerària al voltant ha quedat fossilitzat en el Camí del Mig i totes les troballes relacionades amb el món de la mort que s'han anat succeint al llarg dels anys.

Així, doncs, associat a aquest important eix viari que és la Via Augusta, a la zona central de la costa laietana s'hi van anar construint assentaments de diversa tipologia que van donar vida al territori i al paisatge rural d'època romana.

Però també s'hi van construir les ciutats dels morts, les necròpolis que jalonaven el camí des de la sortida de la ciutat d'*Iluro*.

(Figura 6)

Propostes de futur

Amb la posada al dia de tots els coneixements arqueològics, els jaciments arqueològics inventariats i les troballes que s'han fet al llarg dels anys al terme de Vilassar de Mar, hom ha fet un primer pas per tal de poder planificar el futur.

D'aquesta manera, entenem que aquest futur ha d'abraçar diferents estadis o fases, que serien els següents:

- En un primer moment, hem de completar i avançar en els coneixements de caire científic que s'han iniciat en les darreres intervencions arqueològiques, tant a la zona de la Via Augusta (zona de Les Fosses), com a la zona de la vil·la romana entre aquesta Via i la Rajoleria Robert (obviem la vil·la del Sant Crist, tant per la situació –en la seva major part– fora del terme municipal de Vilassar de Mar, com pel grau de destrucció que va patir a mitjan segle XX).

Pel que fa a la zona de la Via Augusta, en el nostre estat actual de coneixement, la proposta més racional seria intervenir arqueològicament en les finques que teòricament ocupaven les excavacions de Marià Ribas l'any 1954 i posar-les en relació amb la parcel·la central que s'ha prospectat darrerament.

Per la zona de la vil·la romana entre la Via Augusta i la Rajoleria Robert, com que es tracta d'una àrea més

antropitzada i urbanitzada, la recerca i la metodologia han de ser diferents. D'altra banda, al vessant oest de la zona de la necròpolis de la piscina municipal, els enterraments sembla que continuarien vers al camp de futbol. Per tant, en aquesta àrea es podria plantejar la continuació dels treballs d'excavació arqueològica.

I, finalment, caldria investigar la zona entre el sud del pas de la Via Augusta per Les Fosses (des del Camí de Mig, pràcticament), la propietat de Can Vilalta, la carretera vella d'Argentona, la piscina municipal i la carretera de Cabrils.

- Una vegada la recerca, quant a coneixements i valoracions científiques, ho permetés, caldria fer diverses propostes per valorar totes les restes conservades, tant d'una zona com de l'altra (Via Augusta i vil·la romana).

Per la zona de la Via Augusta, seria molt interessant reprendre la idea que van tenir els que ens van precedir en la recuperació d'aquest tram de Via.

Així, doncs, creiem que podria ser viable replantejar la possibilitat de crear una zona visitable i museïtzada a l'entorn de la Via Augusta a Vilassar de Mar, en alguna de les parcel·les de Les Fosses per on circuli la Via.

A la zona de la vil·la romana, es tractaria de reinvidicar, mostrant-les i museïtzant-les, les restes que puguin aparèixer al Parc de la Bòbila, i, a la vegada, seria una bona mostra de com podia ser i funcionar una zona noble (banys o termes?) de la part urbana d'una vil·la romana.

- D'altra banda, es podria plantejar la possibilitat de convertir el Museu de la Marina de Vilassar de Mar en un centre d'interpretació d'aquest moment de la història de Vilassar de Mar. És a dir, en el centre museístic que expliqués el concepte de Vida i mort a l'entorn de la *Via Augusta* en època romana.

Així, doncs, els objectius bàsics d'aquestes propostes de museïtzació d'un tram de la Via Augusta i d'una part noble d'una vil·la romana es podrien concretar en diverses reflexions i premisses a l'hora de fer la visita al Museu, que haurien de configurar un plantejament de les actuacions que caldria portar a terme. D'entrada, cal tenir sempre present que el que realment importa són les restes trobades i com es pot explicar la història a través d'elles, i que el propòsit bàsic de la visita hauria de ser que fos clara i didàctica.

I, finalment, per acabar aquest estudi, només volem deixar remarcat que Vilassar de Mar té un patrimoni històric i arqueològic d'època romana d'una potencialitat enorme, que cal conèixer i estudiar per tal de gaudir-ne en el present i poder-lo preservar per llegar-lo a les generacions futures.

Bibliografia

AARASA, F.; FLORS, E. (2006): Un sondeig a la Via Augusta entre els termes municipals de la Pobla Tornersa i Vilafamés (la Plana Alta, Castelló). *Archivo de Prehistoria Levantina*, XXVI. Castelló, 381-404.

BOSCH, M.; COLL, R.; FONT, J. (2005): La vil·la romana de Can Farrerons (Premià de Mar, Maresme). Resultats de les darreres intervencions. *Tribuna d'Arqueologia 2001-2002*. Generalitat de Catalunya. Barcelona, 167-188.

BUSQUETS, C.; GURRERA, M. (2015): *Vida i mort a l'entorn de la Via Augusta a Vilassar de Mar*. Pagès ed. EAW_48603. Lleida- Vilassar de Mar.

CARRERAS, C. (2013): Earth Resistance Survey: a mature geophysics method for archaeology. A Corsi, C. et alii (ed.): *Good practice in archaeological diagnostics. Non-invasive survey of complex archaeological sites*. Springer, 153-164.

COLL, R. i CAZORLA, F. (1992): Vilassar de Mar arqueològic, a *Els Quaderns de Singladures*, suplement núm. 2. Museu de la Marina. Vilassar de Mar.

FABRE, G.; MAYER, M.; RODÀ, I. (1983): *Inscripcions romanes de Mataró i la seva àrea*. Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró.

GARCIA, J.; MARTÍN, A.; CELA, X. (2000), Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de Iluro (Hispania Tarraconensis), *Empúries* 52, 29-54.

GURRERA, M. (1998): *Memòria de l'excavació arqueològica d'urgència realitzada a l'àrea de la Piscina Municipal, Paret dels Moros (Necròpolis romana de Vilassar de Mar)*. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (treball inèdit).

GURRERA, M. (2001): *Memòria de l'excavació arqueològica d'urgència realitzada a l'àrea de la Piscina Municipal (Necròpolis romana de Vilassar de Mar)*. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (treball inèdit).

MARQUÈS, A. (1987): *Memòria dels treballs de prospecció realitzats en el sector del poliesportiu municipal de Vilassar de Mar*. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (treball inèdit).

MORENO, I. (2004): *Vías romanas. Ingeniería y técnica constructiva*. Madrid.

OLESTI, O. (1995): *El territori del Maresme en època republicana (s. III - I aC): estudi d'arqueomorfologia i història*. Premi Iluro 1994. Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró.

PALLÍ, F. (1985): *La Via Augusta en Catalunya*. Bellaterra, 10-12.

POU, R. (2011): *Memòria de la intervenció arqueològica al jaciment de la Bòbila de Vilassar de Mar*. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya (treball inèdit).

PREVOSTI, M. (1981): *Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*. Premi Iluro 1980. Caixa d'Estalvis Laietana. Mataró, vol. I, 172-182.

REVILLA, V. (2010): Hábitat rural y territorio en el litoral oriental de Hispania Citerior: perspectivas de anàlisis. A NOGUERA, J. M. (dir.): *El poblamiento rural romano en el sureste de Hispania. 15 años después*. Murcia, pàg. 20-75.

RIBAS, M. (1933): La romana Iluro. *La Paraula Cristiana XVII*. Barcelona.

RIBAS, M. (1934): *Orígens i fets històrics de Mataró*. Mataró, 73.

RIBAS, M. (1952): *El poblament d'Iluro*. Institut d'Estudis Catalans. "Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica", XII. Barcelona.

RIBAS, M. (1967): Una necròpolis romana en la basílica de Santa Maria del Mar, de Barcelona. *Ampurias*, XXIX. Barcelona, 195-228.

RIBAS, M. (1969-1970): Descubrimientos de nuevas sepulturas de la necròpolis romana de Iluro (Mataró). *Ampurias*, 31-32. Barcelona, 291-293.

SAFONT, S.; ARMENTANO, N.; MALGOSA, A. (2001): *Informe antropològic de les inhumacions trobades durant la campanya de l'any 1998 en el jaciment de la Piscina Municipal de Vilassar de Mar (Maresme, Barcelona)*. Departament de Biologia Animal, Biologia Vegetal i Ecologia, Universitat Autònoma de Barcelona (treball inèdit).

12. Vida i mort a l'entorn de la Via Augusta al seu pas per Vilassar de Mar. L'estructuració del món rural romà a la part central de la costa laietana

Fig. 1 / Plànol dels jaciments arqueològics inventariats a Vilassar de Mar. Base cartogràfica ICC. Elaboració ATICS SL

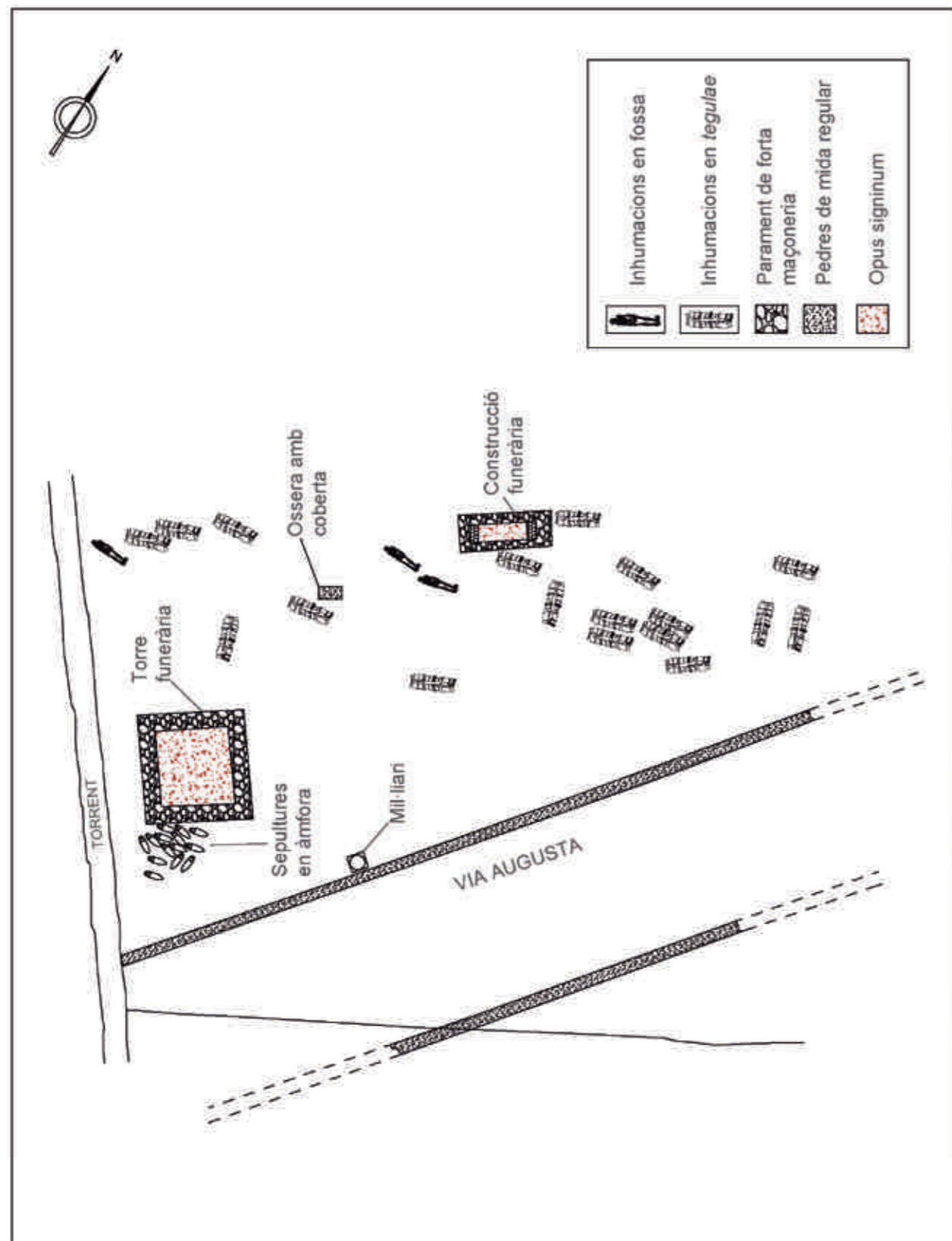

Fig. 2 / Can Vilalta Planta Via i enterraments.
Elaborat per ATICS SL a partir del dibuix original de Marià Ribas

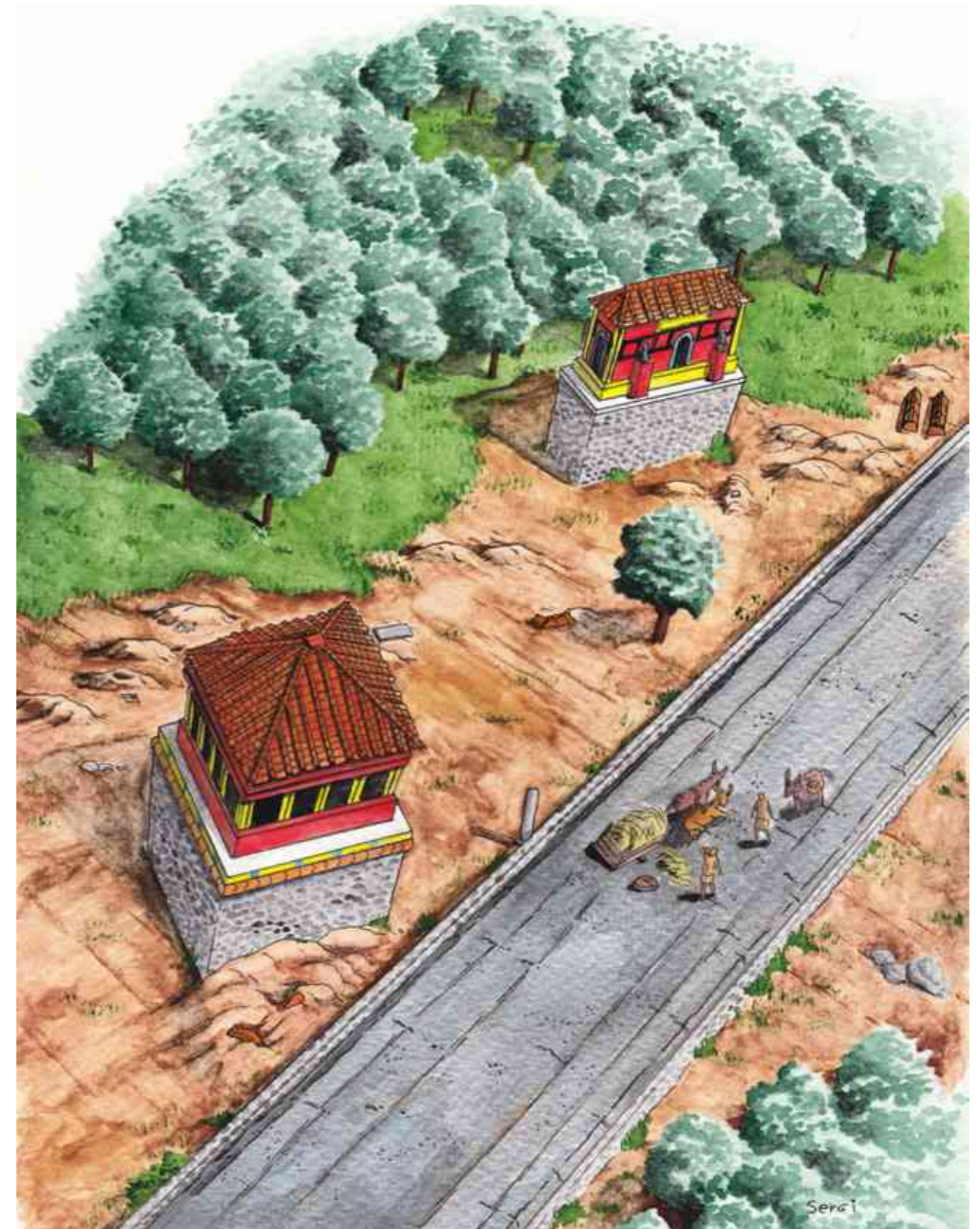

Fig. 3 / La Via Augusta. Recreació del tram localitzat l'any 1954 (via, mil·liari i necròpolis)
Dibuix: Sergi Segura

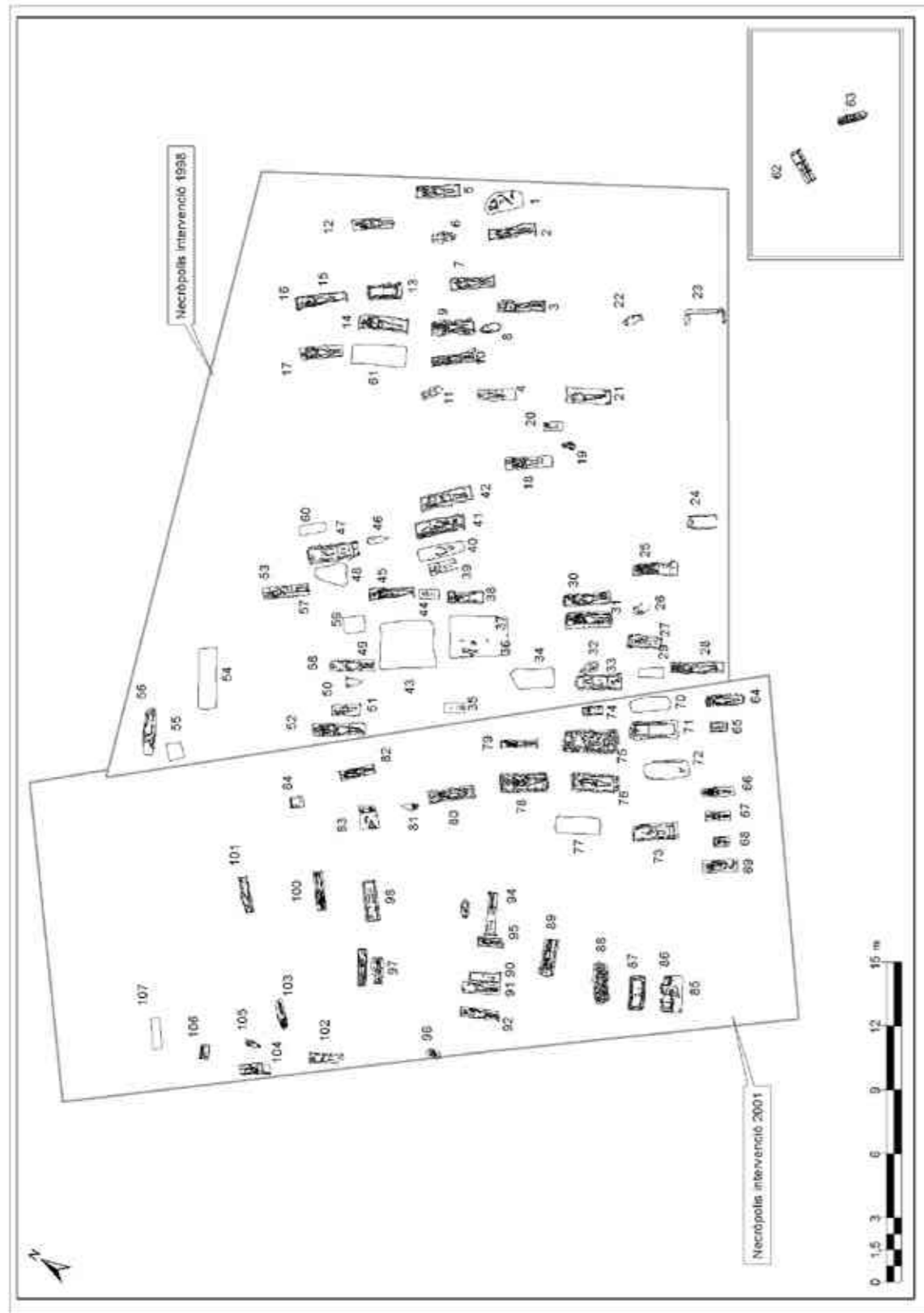

Fig. 4 / Planta de la necròpolis de la piscina municipal. Elaboració: ATICS SL.

Fig. 5 / Recriació de la necròpolis de la piscina municipal.
Dibuix: Sergi Segura.

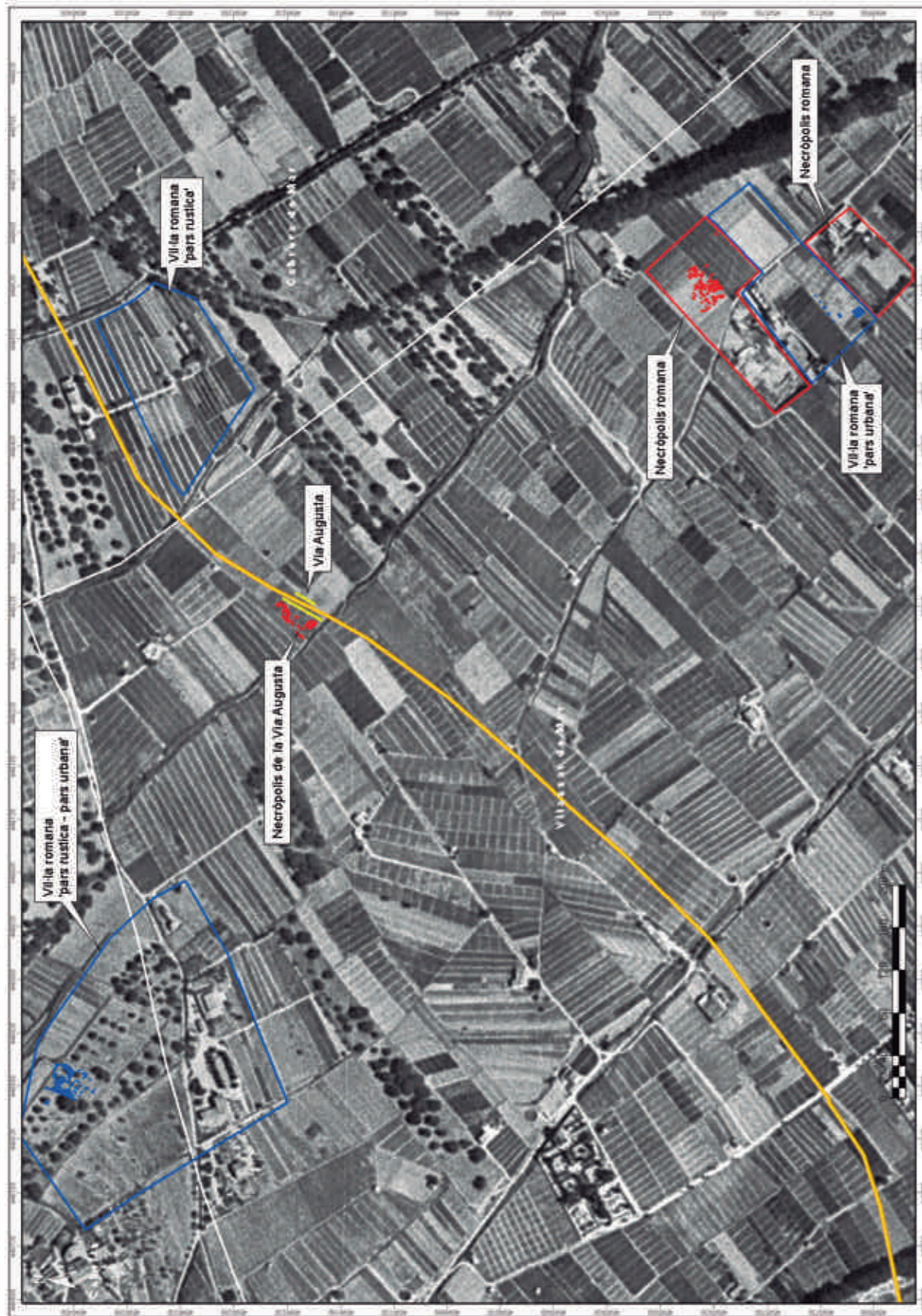

Fig. 6 / Hipòtesi estructuració del territori al voltant de la Via Augusta a Vilassar (Ortofoto1956).
Elaboració: ATICS SL.

La *cella vinaria* baix imperial de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró. Maresme)

Marta PREVOSTI (ICAC)
Joan Francesc CLARIANA (CEHAM)
Mariajosé OROBITG

Resum

El baix imperi va suposar un moment de declivi econòmic per a la vil·la romana de Torre Llauder. Les estances nobles de la pars urbana de la vil·la, pavimentades amb mosaics *opus tessellatum*, van perdre la funció social per a la qual havien estat dissenyades i es van reconvertir en espais dedicats a activitats agrícoles. En dues d'elles es va instal·lar un magatzem de dolis i una premsa (*torcularium*), molt possiblement, per a l'elaboració del vi.

Paraules clau

Vil·la romana, baix imperi, celler de vi.

Abstract

The Late Empire was a moment of economic decline for the Roman villa of Torre Llauder. The rooms of the pars urbana of this villa, paved with *opus tessellatum* mosaics, lost their social function for which they had been designed and they were converted into spaces dedicated to agricultural activities. A wine cellar with doliae was installed in one of them and a press (*torcularium*) was constructed in the next one.

Sovint, les vil·les sofreixen un procés de ruralització consistent en la conversió de les àrees residencials en espais rústics. Aquest procés, que s'accentua a partir del segle IV, s'ha descrit com un procés característic del baix imperi¹. Es tracta d'un exponent del procés de concentració de la propietat territorial, car en passar una vil·la amb el seu *fundus* a mans d'un propietari que ja té en un altre indret una rica *pars urbana*, la nova part residencial esdevé sobrerera. Això no significa que la productivitat de la vil·la augmenti, com hom ha volgut deduir², sinó que es redueix el seu espai d'ús, que es concentra en les construccions més sòlides, que són les antigues parts residencials. Higini³ o Plini el Jove⁴ ja descriuen aquest procés al segle II, dins del progressiu acaparament de terres per part dels més rics. El fenomen s'accentua al segle V. És així com es foraden els mosaics de les estances riques per encastar-hi dolis per contenir vi, que coincideix amb el cas que presentem, les instal·lacions termals es converteixen en sales de premsa i les piscines en cups per recollir l'oli⁵ o el vi⁶.

Un aspecte d'interès remarcable de la vil·la romana de Torre Llauder és justament aquesta transformació, que va tenir lloc a la *pars urbana* durant el baix imperi, probablement al segle IV o V, consistent en la reconversió d'espais nobles en espais rústics (CLARIANA i PREVOSTI, 1994). Afecta l'apartament de rebre de la vil·la, concretament, les dues estances situades a ambdós costats del passadís, que connecta el pati amb font amb el peristil, i el peristil amb la seva ala oest.

L'apartament de rebre de Torre Llauder és la zona més ben coneguda de la vil·la, la més rica, la primera que va ser objecte d'excavacions, i que es va conèixer l'any 1961. Consisteix en un pati central a cel obert (fig. 1, 1), envoltat d'un pòrtic sostingut per quatre columnes, amb una font o brollador al mig. Al voltant del pati, s'obren les habitacions 2, 3, 5 i 7. El passadís (6) connecta el pati amb el peristil de la casa (9). Tots aquests espais estan ricament pavimentats de mosaics tessel·lats i les parets estaven decorades amb pintures de colors. Tant l'estil dels mosaics com les excavacions al seu davall indiquen que el conjunt data de la fi d'època severa (BARRAL, 1978; CLARIANA i PREVOSTI, inèdit). La sala més gran (2), clarament la principal, es distingeix amb un graó d'entrada, amb dues mitges columnes als brancals de la porta, amb el paviment musiu més elaborat i amb l'afegit d'un absis, que suposem que data del segle III avançat o d'inicis del IV⁷. Es tracta de l'espai que Ribas va anomenar atri, classificació que va fer fortuna, car l'ha seguit tota la literatura posterior, excepte pocs autors. Ribas també va classificar la sala principal com un *tablinum*. Com ja hem raonat en altres llocs (PREVOSTI, 1981, 312), no creiem que aquest conjunt de sales s'hagi de considerar un atri, ni que sigui adequada la classificació com a *tablinum* i triclini de sengles habitacions suara esmentades. Així opina també Simon Ellis (2000)⁸, que no creu justificat ni el terme *atri* ni el de *tablinum*⁹.

Cal aclarir que les excavacions portades a terme per Marià Ribas, l'any 1961, si bé van posar al descobert els mosaics de tot el conjunt de l'apartament de rebre de la vil·la, per cert, força malmesos, no es van ocupar gaire de documentar o esbrinar les causes de les deficiències que presentaven els mosaics. Això hauria significat documentar l'evolució darrera d'aquelles sales i les fases de vida del final de la vil·la. Es va centrar l'atenció sobre l'aula principal, com a gran sala de rebre, i en el pati amb la font central, així com en el passadís, amb un mosaic relativament força conservat. En el cas de l'aula al nord del passadís, que es va anomenar *triclini*, es va fer èmfasi en la reparació d'època antiga que presentava el mosaic, mentre que en el cas de l'aula al sud del passadís es va considerar que s'havia convertit en un espai de bany temperat, amb una banyera i un cisternó (RIBAS 1964, 135).

Com veurem tot seguit, en un moment posterior a l'afegit de l'absis de l'estança 2, aquest espai es va ruralitzar. Es documenta la conversió de l'aula 7 en un magatzem de *dolia*, mentre que l'aula 5 es va convertir en una sala de premsa, en connexió amb un dipòsit de líquids que es va construir al peristil. Totes aquestes instal·lacions agrícoles van destrossar els mosaics per convertir aquest espai de rebre de la casa en un espai rústic, de treball agrícola (CLARIANA, PREVOSTI, 1994).

Amb totes les dades que actualment es tenen d'aquest sector, podem interpretar, motivadament, que va estar ocupat per les instal·lacions d'una *cella vinaria* de la qual, d'una banda, podem identificar el celler o espai de fermentació i magatzem del vi, i, de l'altra, els dipòsits de recollida del premsat i, finalment, l'espai de premsat o *torcularium*.

La cella vinaria

El celler

L'aula 7, al costat nord del passadís (6), havia estat ostentament pavimentada, a l'època severa, amb un mosaic que dibuixa un escacat amb un quadrat central polí crom i un cercle a l'interior, decorat a base de sòlids en perspectiva, al voltant d'un octàgon estrellat. El mosaic presentava diverses alteracions produïdes bàsicament per tres causes: a l'època moderna, s'hi havien obert diverses rases per al cultiu de la vinya; a les darreries del baix imperi, s'hi havia excavat una petita fossa, i en un moment indeterminat del baix imperi, potser en algun moment avançat del segle IV o al segle V dC, s'hi va instal·lar un magatzem de dolis, que va causar les grans destrosses circulars del mosaic (fig. 1,2; 2). L'aula va contenir un nombre total de divuit *dolia defossa*, dels quals un es va fragmentar a l'època antiga i, per tant, es va trobar in situ. La resta van ser extrets en el moment d'inutilització de la *cella vinaria*. Els estrats d'amortització o farciments dels forats deixats després

de l'extracció dels *dolia* contenien diversos fragments de sigil·lata grisa estampada (DSP) i sigil·lata africana D, característiques d'aquest segle.

Cal destacar que, a l'interior del rebliment dels forats dels dolis, es van exhumar diferents fragments d'una mateixa safata de la forma Hayes 61 A/B4 (fig. 4,1) de sigil·lata africana D-1 amb decoració estampada de cercles i palmetes de l'estil A-II de Hayes, datable entre els anys 400 i 550 dC¹⁰. Bonifay (2004) data la forma Hayes 61 A/B entre el 400/420 i el 550. Dos fragments de la mateixa peça s'havien trobat a les excavacions de M. Ribas el 1961, damunt els paviments musivaris de l'aula 2, prop de l'absis, un dins l'estrat que recobria el mosaic de l'aula 2, a mig metre de distància de la paret nord, i l'altre al costat de l'absis, a la sala 14, l'antic *frigidarium* del *balneum*, pavimentat amb opus *sectile* de pissarra i marbre¹¹. Aquesta dada és summament valuosa, car indica que la cronologia final dels *dolia* coincideix amb la cronologia final de la utilització de l'aula 2 i de la sala 14.¹² Van aparèixer fragments d'aquesta pàtera dins l'estrat de reompliment de diversos *dolia*: UE 423, 426, 444, 469, 475, 478, 481, 534.

Al forat de *dolium* UE 508, va aparèixer un fragment de DSP, amb decoració estampada, forma Rigoir 18, que es data entre 370 i 500. D'aquesta mateixa peça, es van trobar més fragments en altres estrats de la fi de la vil·la, com s'estudia en l'article de Clariana i Járrega (1994). A la UE 498 i a la 537, han aparegut sengles fragments de DSP forma Rigoir 18, probablement de la mateixa peça que l'anterior (fig. 4, 2). Per tant, ens tornem a trobar amb el mateix fenomen que hem observat amb el plat de TS africana D forma Hayes 61 A/B, car apareixen en diversos estrats del moment final de l'establiment.

També coneixem la troballa, en aquest mateix estrat d'abandó, de dos fragments de fons de plats de *sigillata* africana D estampada, un d'ells amb una creu decorada amb pedreria i l'altre amb una creu monogramàtica amb l'alfa i l'omega (Ribas, 1964, pàg. 149). Un d'ells correspon a la forma Hayes 89A (Bonifay, 2004, núm. 55), que es data entre la fi del segle V i la primera meitat del VI, cronologia amb la qual també coincideixen les decoracions esmentades. Aquestes peces, doncs, situen la cronologia de l'estrat d'abandó en aquest període. Concloem, per tant, que l'obliteració dels *dolia*, de les fosses, i la destrucció d'aquest sector de la casa ha de coincidir força en el temps i s'ha de datar entre la fi del segle V i la primera meitat del VI o quelcom posterior (CLARIANA i PREVOSTI, inèdit; CLARIANA i JÁRREGA, 1994). L'excavació de l'abocador d'escombraries (PREVOSTI i CLARIANA, 1985; CLARIANA et al., inèdit) també va donar els materials datables més tardans del segle VI. Tot fa pensar, doncs, que l'abandó de l'establiment s'ha de situar en la primera meitat del segle VI.

La distribució dels *dolia* en l'espai, com podem veure, es força uniforme. D'acord amb les dades dels fragments de l'única peça que es va exhumar en el lloc, podem observar com aquests atuellis estarien enterrats a mitja alçada. La seva distribució dins de l'estança fa pensar que es podria haver obert una segona entrada a la part posterior, cap al peristil. Donat l'estat d'arrasament de la paret que tanca la sala cara al peristil, no es pot pas comprovar.

Un altre detall que crida l'atenció és el fet que en tres de les fosses dels dolis, dins el farciment d'amortització, s'hi van trobar sengles tègules, que, encara que fragmentades, eren completes, la qual cosa permet deduir que, molt possiblement, feien la funció de tapadores

Sala del torcularium o del premsat

L'aula 5 (fig. 1,3), situada al sud del passadís (fig. 2), és la tercera de les sales que donaven a l'atri, amb el sòl recobert per un mosaic d'època severa del qual resta molt poca cosa, únicament una porció molt petita just davant l'accés i que no arriba a una quarta part de l'aula. Permet apreciar que el camp extern seguia un esquema decoratiu en blanc i negre formant una composició de quadrats que circumscriuen quadrats més petits en posició diagonal, amb *peltae* als extrems i amb un fons de meandres d'esvàstiques en guardes de clau. D'aquest esquema trobem, al Maresme, un paral·lel semblant en la vil·la romana de cal Ros de les Cabres, al Masnou (PREVOSTI 1981, lám. XV, foto 8).

En aquesta aula, al baix imperi, en un moment que tampoc podem precisar, però que suposem coincident amb la instal·lació dels *dolia* que hem vist abans, es van construir dos petits dipòsits (*lacus*) (fig. 3). Un d'ells, situat cap al nord, és de dimensions molt reduïdes, de 0,8 per 0,6 metres, i l'altre, adossat a l'angle sud-oest de l'estança, fa 2 x 1 metres. Les seves parets són de tècnica bastant grollera i reaprofiten material de construccions anteriors, com poden ser les peces per fer columnes amb forma de quart de cercle. És interessant notar que, al dipòsit obert al peristil, el tipus de construcció és idèntic, també amb reaprofitament de peces per fer columnes, fet que parla a favor d'una coetaneïtat d'obra, com veurem més avall. A més, els tres dipòsits presenten com a elements comuns la concavitat central de recollida de líquids, la base feta a partir d'opus *signinum*, amb calç i ceràmica de cert gruix trinxada, i els murs laterals impermeabilitzats amb un arrebossat de calç amb ceràmica triturada. Cal afegir que algun autor, tot i desconèixer els diversos elements trobats en aquest espai, per la presència dels dipòsits, ho va interpretar també com a una sala de premsat (PEÑA 2010: 142).

D'aquests tres dipòsits ens interessa destacar el del costat sud-oest de l'estança, el qual presenta, a l'extrem que dóna al mur sud i inserit en el paviment de *signinum*, un petit carreu de pedra de Montjuïc amb un encaix treballat, on encastaria el muntant de la base d'una premsa (fig. 3.1). La peça de l'altre costat del dipòsit es va trobar escapçada. Paral·lels de peces força semblants els podem veure als jaciments de Sant'Agata dei Goti (BRUN 2004, 27) i a la vil·la de San Rocco (BRUN 2004, 25).

La base del premsat, o ara, s'ha trobat a un metre del mur sud i a la mateixa distància del dipòsit del costat sud-oest. Consisteix en un retall de forma circular, on en el moment de l'excavació es va documentar un llit de pedres (fig. 1.3).

Un altre element que s'ha de tenir en compte és el retall de forma quadrada que apareix situat a dos metres del mur est i a un metre del mur sud, i que molt probablement estava destinat a situar-hi el contrapès (fig. 2). Cal indicar que en les excavacions del peristil est, el 2006, es va trobar un contrapès de granit de forma prismàtica amb la cara superior truncada i que, per les seves dimensions, resulta força adequat per a aquesta instal·lació (GARCIA, PUERTA 2012: 47).

Al mig de la banda sud d'aquesta habitació, també s'hi va trobar una gran fossa que foradava el mosaic, reomplerta de pedres. Així com una segona fossa tocant a la paret nord i a dos metres de la paret est. Desconeixem la funció d'aquestes fosses, que potser són posteriors a l'ús de la sala com a premsa.

Pel que fa a la datació d'aquesta etapa, referida a l'evolució tardana de la sala, cal assenyalar la total coincidència amb el magatzem de dolis i amb el dipòsit del peristil. Dissortadament, en tant que els dipòsits d'aquest espai es van excavar el 1961, en desconeixem el material de reompliment, que hauria estat la base per poder-ne datar l'amortització o la inutilització.

Una altra dada, referida a aquest espai, el coneixement de la qual prové de Marià Ribas (1964), és la troballa de dos esquelets que es van exhumar al final de la sala, just davant del mur que dóna al peristil. Sobre els mateixos i el final de la vil·la (si bé podem discrepar de la datació), comenta:

“El final de la vil·la ens ve demostrat per alguns fets tràgics, transcendents, del segle V, conseqüència de les invasions que incendiaren i saquejaren l'edifici. Damunt dels mosaics de totes les sales encara hi hem trobat la teulada caiguda en tota la seva extensió, i, entre les restes de teulades i mosaics, es veien en molts llocs els indicis de l'incendi amb els materials cremats i amb els gruixos de cendra i trossos de fustes convertides en carbó.

Una mostra totalment expressiva, que dóna una clara visió del final tràgic, fou el descobriment d'esquelets de dues persones, en posició violentíssima, un sobre l'altre. Estaven a l'interior d'una habitació arraconats en un extrem. Al damunt encara hi havia la teulada trossejada. Els senyals d'incendi foren visibles en una tercera part de l'habitació, al costat oposat dels esquelets. Es pot deduir, per tant, que es refugiaren en aquell lloc sense sortida quan les flames havien pres l'edifici, on moririen per asfíxia. La coberta que els sepultà caigué abans d'esser del tot cremada.” (RIBAS 1964, 141 - 143).

El dipòsit del peristil

Aquest dipòsit, trobat també durant les excavacions del 1986, tal com hem dit abans, és de característiques constructives força semblants als dos anteriors, si bé de més cabuda. Presenta la particularitat d'aprofitar materials de la vil·la, entre ells podem veure rajols, amb forma de quart cercle, de columna. Aquest fet ens porta a considerar que una part del peristil es devia modificar en aquest mateix moment. Suposem que a l'ala nord, el mur sud oblitera la columnata, i per tant es va eliminar una part de les columnes. Va ser excavat per l'arqueòloga Montserrat Caballero, per bé que no tenim notícia que a l'interior s'hi haguessin exhumat materials rellevants.

Discussió de les dades

La instal·lació del trull de Torre Llauder, com hem vist, és d'una sola premsa (fig. 1.3). El *prelum* fa una llargada d'uns 8 metres. El celler de dolis és relativament petit. Hostatjava 18 *dolia*. Calculem que l'únic que va quedar al seu lloc, perquè estava trencat i no el van recuperar, tenia una capacitat d'uns 1.160 litres¹³. Això equivaldria a una capacitat total de vi emmagatzemat de 20.880 litres. Si la producció que sembla acostar-se a la mitjana acceptable per a l'època romana és de 3 *cullei* (1.572 litres) per *iugerum* (0,2518 hectàrees)¹⁴, caldrien 3,3 hectàrees de terra plantada de vinya per produir els litres de vi necessaris per omplir el celler. És, doncs, una producció modesta, que podríem estimar entre 3 i 4 hectàrees de vinya. Hem de concloure que en aquesta època es tracta d'una producció per al consum de nivell local. Referma aquesta idea el fet que manquen les àmfores, indicatiu prou clar que el producte ja no es destinava al comerç d'ultramar, com s'havia fet en els darrers moments de la república i a l'imperi. D'altra banda, cal pensar que aquesta producció havia d'anar acompanyada d'altres productes agraris que no han deixat traces arqueològiques, segurament amb una forta tendència a l'autoabastiment. El procés es podria assimilar amb el que passa a la Catalunya Central, on s'han detectat molts indicis que donen testimoni d'un ús estès de les premses de biga de dimensions més reduïdes que les d'època imperial

12. La cella vinaria baix imperial de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró. Maresme)

D'un temps ençà, s'han anat localitzant i estudiant amb detall un seguit d'instal·lacions de premsat i elaboració de vi (PEÑA, 2010). Al Maresme, destaquen les de la vil·la de Can Sentromà, de Tiana (GURT i FERRANDO, 1987), la vil·la romana de Can Sans, de Llavaneres (NOÉ, 1983), el jaciment de la Peirota, de Cabrera de Mar, la del Moré, de Sant Pol de Mar (SÁNCHEZ i GURRI, 1997), i el cas més ben estudiat, el de la *cella vinaria* de Vallmora, a Teià (MARTÍN i BAYÉS, 2009).

El de Torre Llauder és un cas de referència per la seva cronologia i, especialment, per la seva ubicació destructiva d'estances nobles¹⁵. Hem vist com les que eren unes sales luxoses, de rebre, on el senyor de la casa mostrava a les amistats i la clientela el seu nivell de benestar o de riquesa, passen a tenir un ús rústic, sense la més mínima sensibilitat vers aquells espais que havien estat profusament decorats i pavimentats amb mosaics d'*opus tessellatum*. La ruralització de les estances nobles de la casa es devia produir a partir de la meitat del segle IV o al segle V dC. Cal cridar l'atenció que desconeixem què passa a la resta de la vil·la, que és molt més gran que no pas l'apartament de rebre i els banys. Potser la resta d'instal·lacions s'abandonen i la vida es concentra en aquest sector, o bé potser la vida segueix també en altres punts de la casa, que desconeixem. És evident que els dies de màxima opulència d'aquest sector de la casa ja no es recordaven, ni tampoc els qui les empraven tenien el nivell cultural ni econòmic d'aquells que les havien construït. L'explicació més plausible és que el *fundus* de la vil·la hagués estat absorbit per un gran terratinent, ja fos romà o visigot, que disposés d'una altra vil·la rica, amb estances residencials, en un altre lloc i no necessités les de Torre Llauder, o bé que habités a la ciutat. Per tant, l'espai es va convertir, amb sentit pràctic, en àrea d'ús productiu.

Si la vil·la va caure en mans visigodes, això va poder ser cap al primer quart del segle V, quan, en virtut del *foedus* del 416, es té notícia que molts visigots van rebre terres a la Tarraconesa. Molt més possiblement, si va caure en mans visigodes, això podria haver esdevingut a partir del regnat d'Euric (466-484), que va ser el primer monarca visigot que va exercir un poder cada cop més fort sobre la península Ibèrica, que va propiciar una forta arribada d'immigració visigoda cap al país (PREVOSTI i CLARIANA 1993). En referència a aquesta reflexió, Chavarria (2006b, 28) opina que ni el tipus d'ocupació (reutilització productiva) ni els materials documentats permeten pensar en una ocupació distinta de la romana. Ara bé, els qui rebien terres en els repartiments fets al segle V eren les elits visigodes, de manera que si les terres del *fundus* van passar a les seves mans, aquests nous propietaris, com els anteriors, no devien pas habitar a la vil·la, sinó que els colons que hi devien viure i treballar podrien ser els mateixos que ja hi vivien i treballaven en el període anterior, romà,

o els seus descendents. Amb tot, és cert que no tenim indicis per afirmar ni una cosa ni l'altra.

Fins a la primera meitat del segle VI, els contactes comercials de llargues distàncies es mantenen, com mostren les importacions de vaixel·la de taula que hem vist més amunt. Ara bé, es tracta bàsicament de productes d'importació, mentre que no tenim cap testimoni d'exportació. Per contra, després de la primera meitat del segle VI, les importacions també es van acabar, i potser això va coincidir amb la fi de la vida de la vil·la. Amb tot, això darrer presenta encara força interrogants. La fi de les importacions de vaixel·la de taula no significa que no es continuessin fent servir ceràmiques locals, les ceràmiques grises de cuina produïdes a la regió, que es daten amb força inexactitud. A partir d'aquest moment és, doncs, quan es podria començar a parlar d'una economia d'autosuficiència.

Torre Llauder, a diferència de les veïnes vil·les maresmenques de la Gran Via - Can Ferrerons i de Cal Ros de les Cabres, pel que en coneixem actualment, no manté el nivell de riquesa que havia assolit al segle III. Si admetem que l'afegit de l'absis a l'aula principal i la inutilització del *balneum* es va produir cap a la fi d'aquest segle o a la primera meitat del segle IV dC, hem de pensar que en aquests moments s'inicia el debilitament econòmic de l'explotació. Amb tot, resulta especialment intens en un moment indeterminat que potser hem de situar a partir de la segona meitat d'aquest segle o a l'inici del segle V, en què es construeix la *cella vinaria* sobre els mosaics de les aules 5 i 7. La vil·la mostra clarament un procés gradual de ruralització, cosa que no significa la davallada econòmica dels propietaris, que en aquest moment devien ser absentistes. Aquesta situació, però, sembla que va durar fins a la primera meitat del segle VI. Posteriorment, sense importacions, es fa difícil saber si la vida segueix, amb l'ús de ceràmiques grolleres de cuina locals, o bé ja és la fi de l'establiment. Cal dir que no tenim dades clares sobre els estrats d'abandó, excavats per Marià Ribas, per afinar cronològicament el darrer moment de la vil·la. Tal com hem vist, a la sala del premsat, la troballa de restes humanes pertanyents a dos individus va donar a entendre en aquell moment la possibilitat d'un final violent, provocat per un incendi. L'excavació d'altres parts del jaciment, com és el peristil, hauran d'aportar llum a aquest darrer període.

NOTES

- ¹ CHAVARRÍA 2001; RIPOLL i ARCE 2001.
- ² CHAVARRÍA 1996.
- ³ HIGINI, 93. *Corpus Agrimensorum Romanorum V. Hygin, L'Œuvre gromatique*. O. Behrends et alii (trad.). Luxemburg, 2000.
- ⁴ *Epistolae* 3, 19, 2.
- ⁵ És el cas, entre d'altres, dels banys de l'Horta Vella (Bétera), que a la meitat del segle V es van convertir en trull d'oli, amb la piscina adaptada a la decantació de l'oli, i també s'hi van construir sitges (JIMÉNEZ et al. 2008).
- ⁶ És el cas de l'edifici octogonal de Can Ferrerons (PREVOSTI i COLL, 2017).
- ⁷ Es pot citar el paral·lel de Balàzsa (WOLLANKA, 1929). LAVIN (1962) descriu com s'introdueix aquesta moda als segles III i IV. Vegeu també LEVI, 1947. PREVOSTI, 1981, 310-311.
- ⁸ A les pàgines 43-45 escriu: "Atria have supposedly been identified at some Spanish villas such as El Faro (Torrox, Malaga), Pago de Bruñel (Quesada, Jaén) and Torre Llauder (Mataró, Barcelona). These rooms are in the appropriate position near the main entrance to the buildings, but they are not associated with any tablina." Per tant, Ellis considera que el suposat atri de Torre Llauder és l'entrada de la vil·la, però ni tan sols això és cert. Més raó encara, doncs, per considerar que no es tracta de cap atri.
- ⁹ En la seva nota 80, escriu: "Gorges, op. cit. N. 75, p. 208, where the word tablinum is used for a room at Torre Llauder without justification."
- ¹⁰ Els diferents fragments de la peça a què ens estem referint enganxen entre si i són clarament de la mateixa safata.
- ¹¹ Aquests detalls estan clarament descrits al diari d'excavacions de Marià Ribas.
- ¹² Cal indicar que, prèvia la nostra intervenció, l'any 1980, quatre de les fosses de dòlies havien estat buidades pel conserge mantenidor, de les quals es desconeix el material arqueològic que contenien.
- ¹³ Feia 1,10 m de diàmetre.
- ¹⁴ PREVOSTI, 2005, 335-337.
- ¹⁵ CLARIANA i PREVOSTI, 1994; CHAVARRÍA, 1996; CHAVARRÍA, 2001; RIPOLL i ARCE, 2001; GIBERT, 2018, 90.

Bibliografia

- BARRAL, X. (1978): *Les mosaïques romaines et médiévales de la regio Laietana*. Barcelona.
- BONAMUSA, J. (2006): D'Ilturo a Alarona. XXII Sessió d'Estudis Mataronins, 35-56. Mataró.
- BOLÓS, J. (1992): Les sitges de Torre Llauder. *Catalunya Romànica*, XX, 496-497. Barcelona.
- BRUN, J.P. (1986): *L'oléiculture antique en Provence*. París.
- BRUN, J.P. (2004): *Archeologie du vin et de l'huile dans l'Empire romain*. Saint-Étienne.
- CHAVARRIA, A. (1996): Transformaciones arquitectónicas de los establecimientos rurales en el nordeste de la Tarraconensis durante la antigüedad tardía. *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, 10, 165-202.
- CHAVARRÍA, A. (2001): Poblamiento rural en el territorio de Tarraco durante la Antigüedad Tardía. *Arqueología y Territorio Medieval*, 8, 55-76.
- CHAVARRÍA, A. (2006a): *Villas en Hispania durante la Antigüedad Tardía. Anejos de Archivo Español de Arqueología XXXIX*, 17-35. Madrid.
- CHAVARRÍA, A. (2006b): Reflexiones sobre el final de las villas tardoantiguas en la Tarraconense. Espinosa, U; Castellanos, S. (ed.) *Comunidades locales y dinámicas de poder en el norte de la península Ibérica durante la Antigüedad tardía*, 19-39. Universitat de La Rioja. Logronyo.
- CLARIANA, J. F.; JÁRREGA, R. (1994): Estudi de la fase baix imperial de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró, el Maresme). Les ceràmiques. *Laietània*, 9, 251-289. Mataró.
- CLARIANA, J. F.; JÁRREGA, R. (2000): Notes sobre la darrera fase d'ocupació de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró): el pou excavat l'any 1982. *Ilturo*, 2, 61-72. Cabrera de Mar.
- CLARIANA, J. F.; OROBITG, M. J.; PORTILLO, T.; PREVOSTI, M. (1986): Datos para el estudio del poblamiento altomedieval del Maresme (Barcelona). *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española*, t. IV, 569-585. Saragossa.
- CLARIANA, J. F.; PREVOSTI, M. (1987): Sobre la pervivencia de hábitats rurales romanos en la Alta Edad Media en El Maresme. *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol. III, 429- 436. Madrid.

CLARIANA, J. F.; PREVOSTI, M.; OROBITG, M. J.; PORTILLO, T.; BASSOLS, I. (inèdit): *Memòria d'excavacions de la zona de l'abocador d'escombraries de Torre Llauder*. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. Barcelona.

CLARIANA, J. F.; PREVOSTI, M. (1994): Un exemple de ruralització a l'Antiguitat Tardana: la vil·la de Torre Llauder. *III Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica, 117-126*. Barcelona.

CLARIANA, J. F.; PREVOSTI, M. (inèdit): *Memòria d'excavacions de l'atri, el passadís i l'aula 3 de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró, el Maresme). Realitzades entre el 1982 i el 1985*. Servei d'Arqueologia i Paleontologia. Barcelona (2006).

ELLIS, S. (2000): *Roman Housing*. Duckworth. Londres.

GARCIA, J.; PUERTA, C. (2011-2012): La vil·la romana de Torre Llauder. Darrers treballs de recerca i restauració, i perspectives de futur (Mataró, el Maresme). *Tribuna d'Arqueologia* 2011-2012. Barcelona, 22 de febrer del 2012, a: <http://blocs.gencat.cat/blocs/AppPHP/tribunadarqueologia/2012/02/16/tribuna-d%E2%80%99arqueologia-2011-2012-la-vil%C2%B7la-romana-de-torre-llauder-darrers-treballs-de-recerca-i-restauracio-i-perspectives-de-futur-mataro-maresme/>

GARCIA, J.; PUERTA, C. (2012): *Vil·la romana de Torre Llauder*, de re rustica iluronensium. Mataró.

GIBERT, J. (2018): La fi del món antic i els inicis de l'edat mitjana a la Catalunya Central. Economia, societat i territori entre els segles V i VIII. Col. TRAMA, 4, ICAC. Tarragona.

GURT, J. M.; FERRANDO, F. (1987): La vil·la de Sentromà i el conreu de la vinya. Valoració aproximativa a la vista de les restes arqueològiques conservades. *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental, I Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana*, Monografies Badalonines, 9, 189-198. Badalona.

HAYES, J. W. (1972): *Late Roman Pottery*. Londres.

JIMÉNEZ, J. L.; BURIÉL, J. M.; ROSSELLÓ, M.; SERRANO, M.; SALAVERT, J. V. (2008): La fase tardorromana de Horta Vella (Bétera, Valencia). FERNÁNDEZ OCHOA, C; GARCÍA-ENTERO, V.; GIL, F. (ed.). *Las villas tardorromanas en el occidente del Imperio: arquitectura y función*. Ediciones Trea, 629-638. Gijón.

LAVIN, I. (1962): The house of the Lord. Aspects of the role of palace triclinia in the architecture of the Late Antiquity and the Early Middle Ages, *Art Bulletin* XLIV, 1-27.

LEVI, D. (1947): *Antioch Mosaic Pavements*, Princeton University Press (segona edició: L'Erma di Bretschneider, Roma).

MARTÍN, A.; BAYÉS, F. (2009): Cella vinaria de Vallmora (Teià, el Maresme, Barcelona). Estudi per a la reconstrucció de dues premses romanes, M. Prevosti i A. Martín (ed.). *El vi tarraconense i laietà: ahir i avui*, Documenta 7, 215-248, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.

NOÉ, J. (1983): Estudi dels fragments de premsa romana trobats al veïnat de Can Sans de Llavaneres, *Laietània*, 2-3, 224-227. Mataró.

PREVOSTI, M. (1981): *Cronologia i poblament de l'àrea rural d'Ilturo*. Caixa Laietana. Editorial Dalmau. Mataró.

PREVOSTI, M. (2005): L'època romana. *Història agrària dels Països Catalans*, dirigida per E. Giralt, vol. I, 293-480. Fundació Catalana per a la Recerca i Universitats dels Països Catalans. Barcelona.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (1985): Nota sobre l'excavació de salvament feta a la zona de l'abocador d'escombraries de la vil·la romana de Torre Llauder (Mataró). *Laietània*, 2-3, 217-223. Mataró.

PEÑA, Y. (2010): *Torcularia. La producció de vino y aceite en Hispania*. Documenta 14 (ICAC). Tarragona.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (1987): El taller de ánforas de Torre Llauder: nuevas aportaciones. *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*, 199-210. Badalona.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F., (1988, r. 1993): *Torre Llauder. Mataró. Vil·la romana*. Guies de jaciments arqueològics, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (1993): Aproximació a l'estudi de l'Antiguitat Tardana a la vil·la romana de Torre Llauder. *X Sessió d'Estudis Mataronins*, 61-86. Museu-Arxiu de Santa Maria. Mataró.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (2006): Sobre unes singulars ceràmiques de Torre Llauder, Mataró. *XXII Sessió d'Estudis Mataronins*, 57-70. Museu-Arxiu de Santa Maria. Mataró.

PREVOSTI, M.; CLARIANA, J. F. (2006): La Torre del Cogoll a l'autògraf de Sant Oleguer. Document sobre Torre Llauder (Mataró) a l'edat mitjana. *III Jornades d'Història i Arqueologia Medieval del Maresme. De Constantí a Carlemany. El pas de l'Antiguitat tardana al món medieval*. Mataró, del 16 d'octubre al 6 de novembre del 2004, 129-140. Mataró.

PREVOSTI, M.; COLL, R. (2017): Un *balneum* du Ve siècle dans le bâtiment octogonal de Can Ferrerons (Barcelone). *Heating systems in Roman villas. Studies on the Rural World in the Roman Period* 10, 69-80. Girona.

RIBAS, M. (1952): *El poblament d'Ilduro*. Institut d'Estudis Catalans, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, XII. Barcelona.

RIBAS, M. (1964): *Els orígens de Mataró*. Mataró.

RIBAS, M. (1966): *La villa romana de la Torre Llauder de Mataró*. Excavaciones Arqueológicas en España, 47. Madrid.

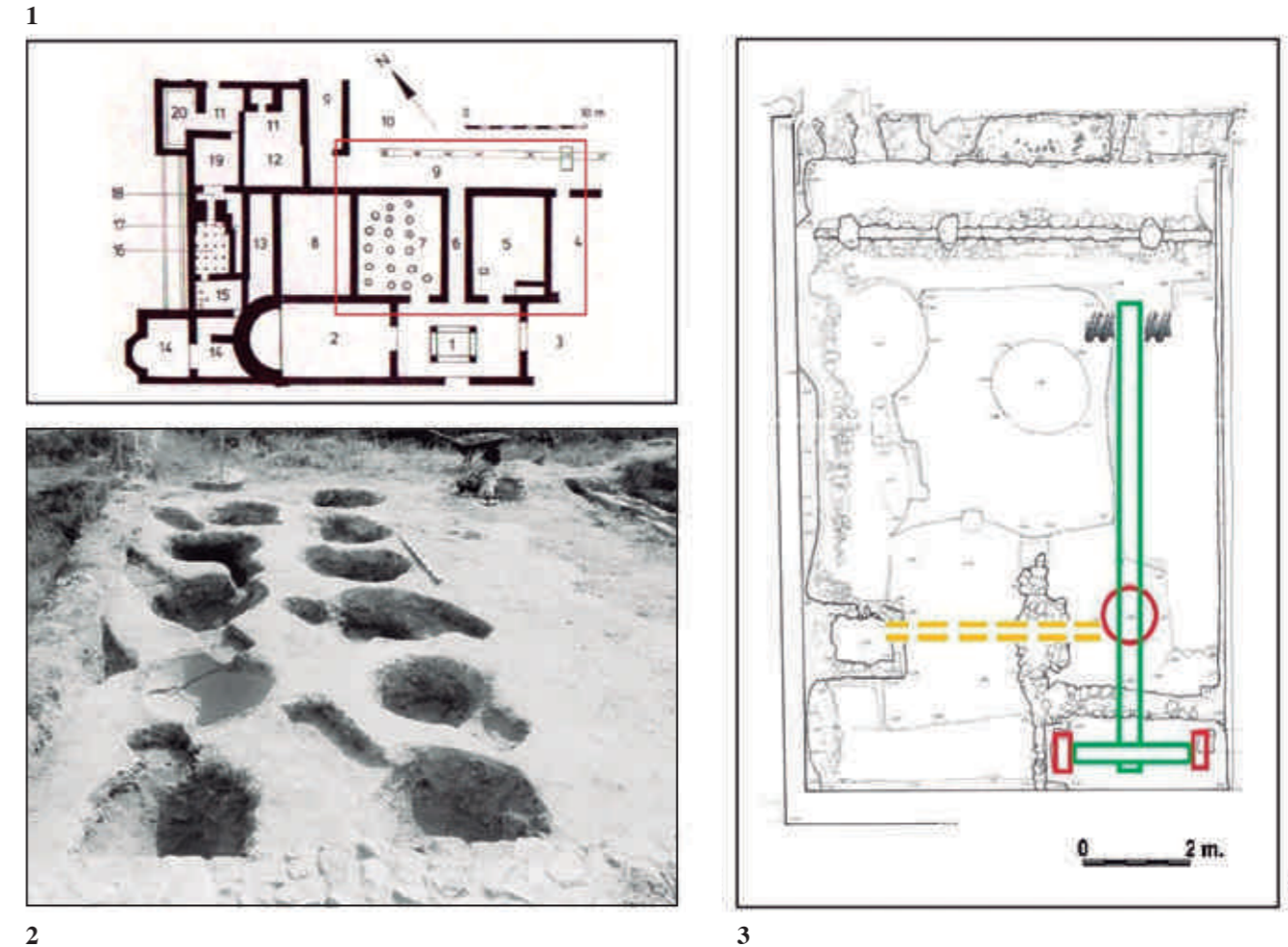
RIBAS, M. (1972): La villa romana de la Torre Llauder de Mataró. *N.A.H., sèrie arqueològica*, 1, 117-180, Madrid.

RIBAS, M. (1975): *El Maresme en els primers segles del cristianisme*. Mataró.

RIPOLL, G.; ARCE, J. (2001): Transformación y final de las villae en Occidente (siglos IV-VIII): problemas y perspectivas. *Arqueología y Territorio Medieval* 8, 21-55. Jaén.

SÁNCHEZ, E.; GURRI, E. (1997): *El jaciment romà del Moré: Sant Pol de Mar, Maresme*. Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 13, Generalitat de Catalunya. Barcelona.

WOLLANKA, J. (1929): "Ein römisches Mosaik aus Baläza" *Jahreshefte des Österreichisches Archäologisches Instituts*, XXV, 1. Viena.

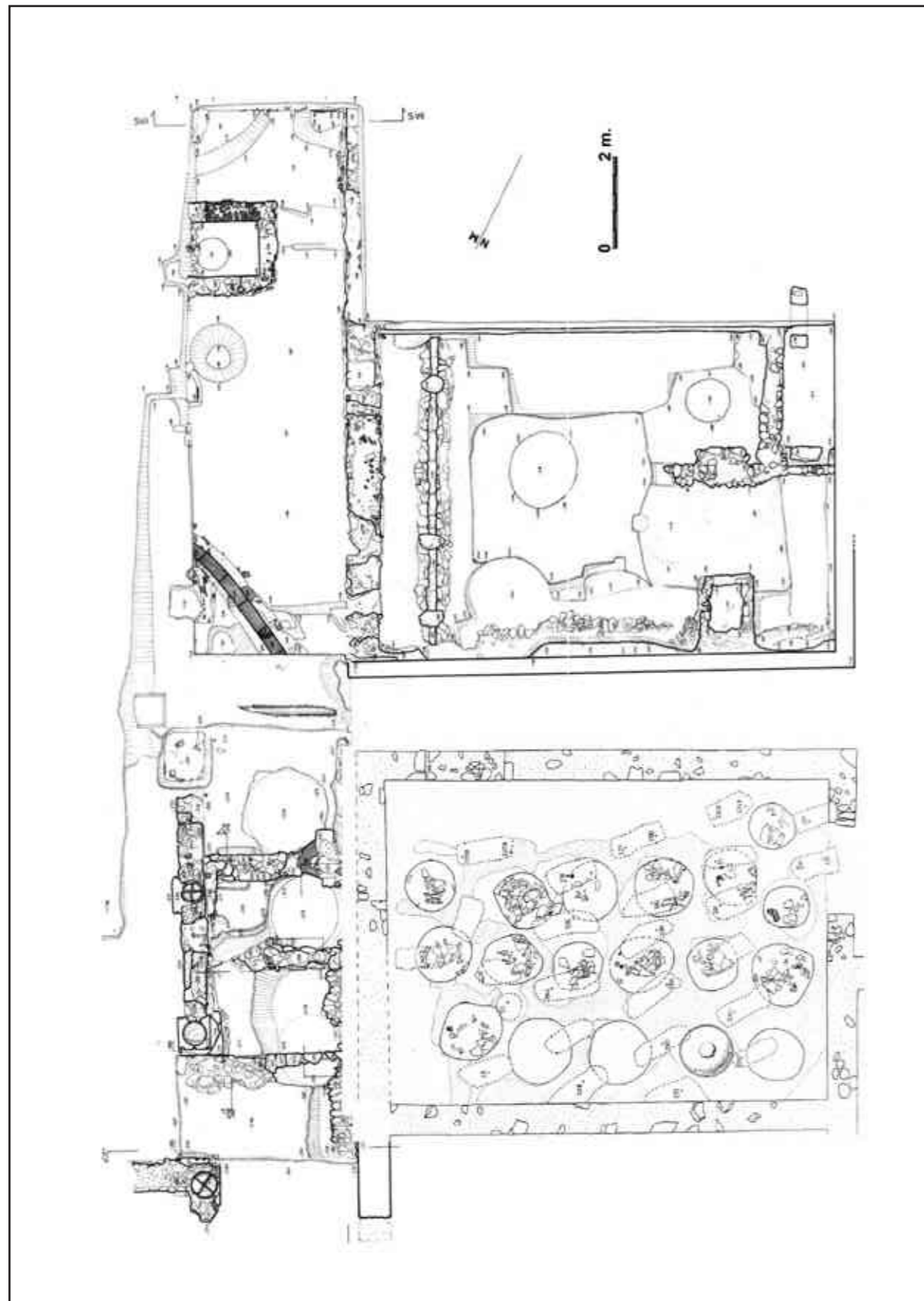

Fig. 1

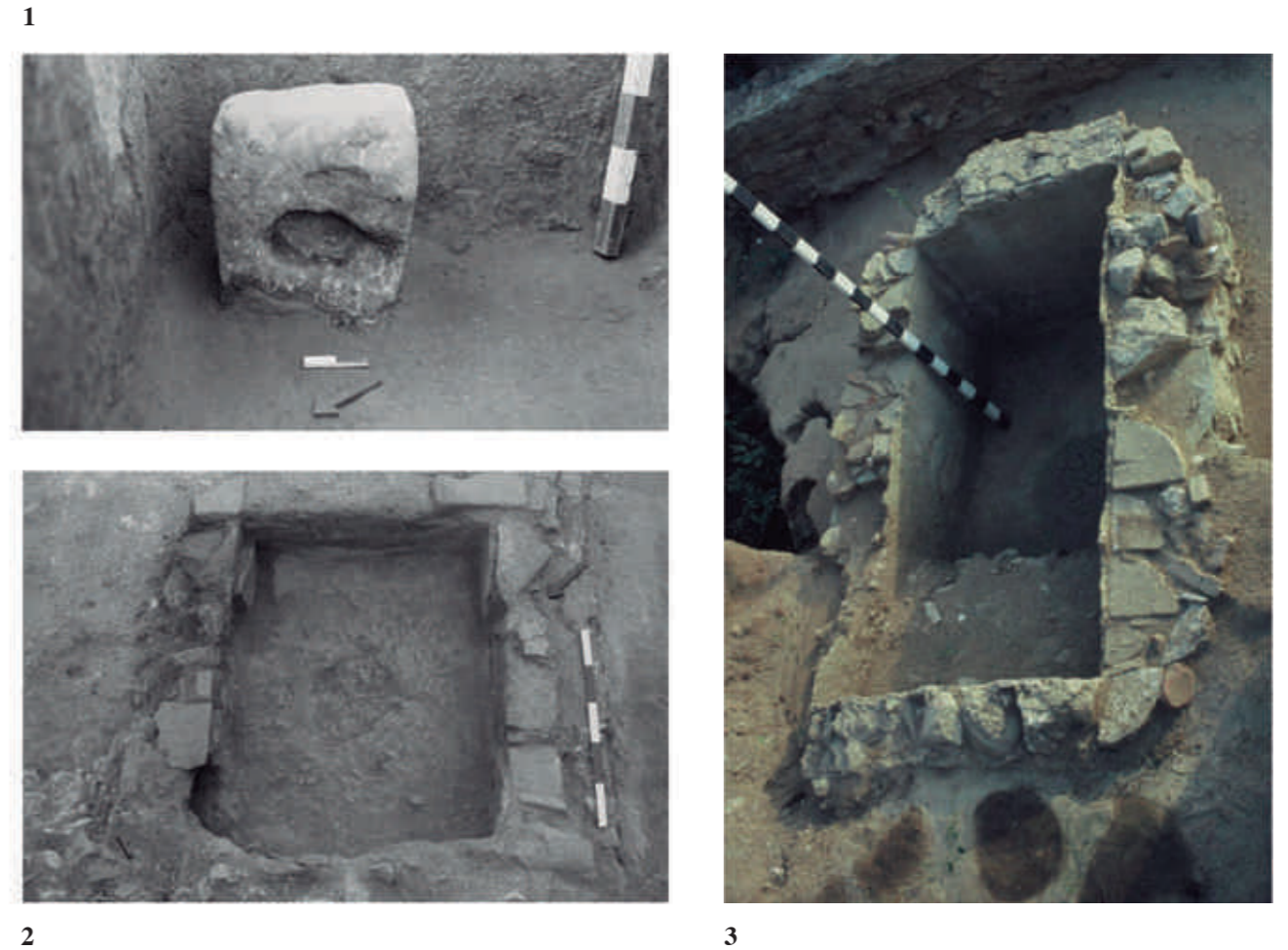
Núm. 1: planta de la *pars urbana* de Torre Llauder, amb indicació de la zona estudiada (dibuix: J. F. Clariana);

Núm. 2: excavació de la meitat nord de l'*horreum* el 1984 (foto: J. F. Clariana);

Núm. 3: reconstrucció esquemàtica de la premsa de biga (sobre plànol base del Servei d'Arqueologia de la Generalitat).

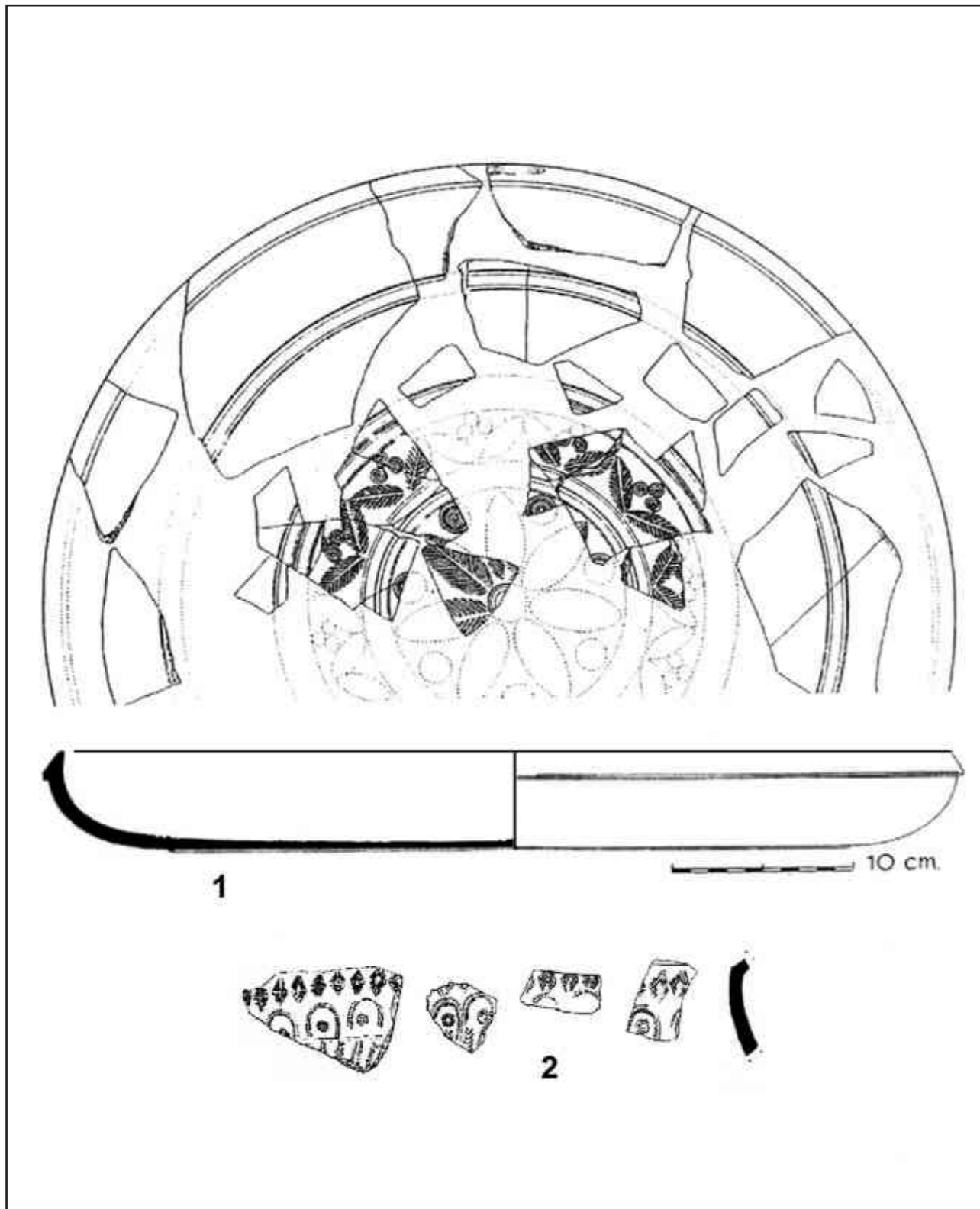

Fig. 2
Vestigis trobats a l'àrea de referència
(fusió plantes del Servei d'Arqueologia de la Generalitat i de M. Prevosti i J. F. Clariana).

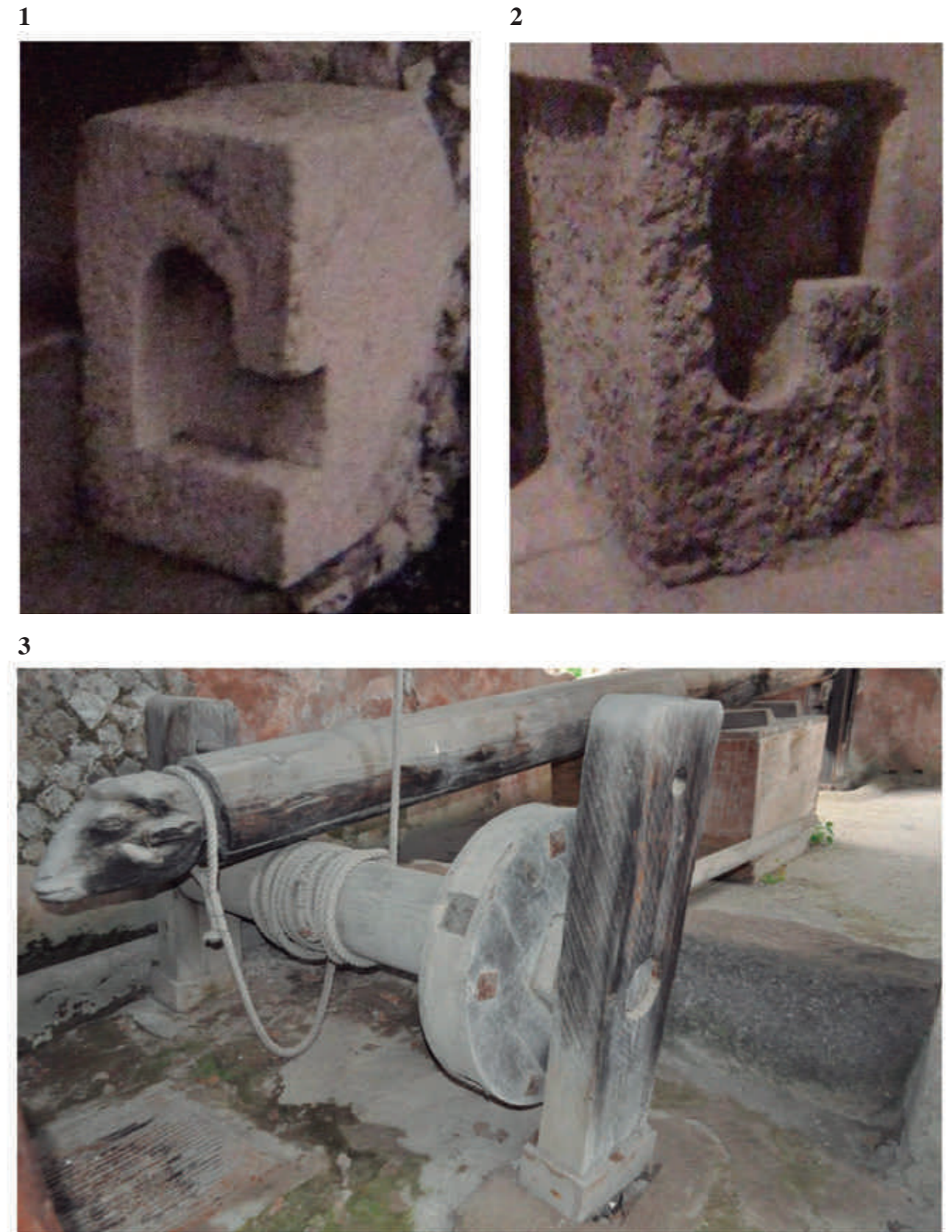

Fig. 3
Núm. 1: muntant de premsa de Torre Llauder (foto: M. J. Orobitg);
Núm. 2: petit *lacus* de Torre Llauder (foto: M. J. Orobitg);
Núm. 3: *lacus* del peristil de Torre Llauder (foto: J. F. Clariana).

Fig. 4
Materials ceràmics datables provinents del farciment de les fosses de l'*horreum*
(dibuix: M. Prevosti i J. F. Clariana).

Fig. 5
Núm. 1: muntant de premsa de la vil·la de San Rocco (foto: J. P. Brun 2004);
Núm. 2: muntant de premsa reaprofitat de Sant'Agata dei Goti (foto: J. P. Brun 2004);
Núm. 3: reconstrucció d'una premsa de biga a la vil·la dels Misteris de Pompèia (foto: V. Cantarella).

El procés de cristianització de 'BARCINO': una nova aproximació

Patricia SANTACRUZ
Universitat de Barcelona

Resum

Els últims descobriments sobre la dualitat de tendències cristianes a *Barcino* —arriana i catòlica— posen de manifest la necessitat d'examinar com es va portar a terme el procés de cristianització de la ciutat i quines etapes va tenir. Si bé les transformacions urbanístiques són l'eix central de l'anàlisi, en el cas de *Barcino*, manquen estudis comparatius per entendre com es van fer aquests canvis urbanístics que van donar pas als municipis tardoantics. Així, doncs, es posaran com a exemple la necròpolis de Sant Fructuós i la basílica de l'amfiteatre de *Tarraco*, d'una banda, i, de l'altra, la seu episcopal d'Ègara. Aquests exemples, paral·lels i més ben documentats, donen una dimensió que estudis centrats només en les troballes barcelonines no tenen, i que fan que la comprensió del procés de transformació de la ciutat de Barcelona sigui més clara, entenent en profunditat la gran importància de l'episcopat en les ciutats tardoantiques.

Paraules clau

Cristianització, ciutat tardoantiga, transformacions urbanístiques, episcopat, arqueologia paleocristiana

Abstract

The latest discoveries regarding the duality of Christian tendencies in Barcino—Arianism and Catholicism—show the need to examine how the process of Christianization of the city was carried out and the stages it consisted of. Although the urban transformations are the central axis of the analysis, in the case of Barcino, there is a lack of comparative studies to help us understand how these urban changes were brought about that gave way to the late antiquity municipalities. Therefore, the necropolis of Sant Fructuós and the basilica of the Tarraco amphitheatre, on the one hand, and the Episcopal see of Ègara, on the other, will be given as an example. These examples, parallel and well-documented, give a dimension that studies focused only on the finds in Barcelona do not have, and make comprehension of the process of transformation of the city of Barcelona clearer, while providing in-depth understanding of the great importance of the episcopate in cities of late antiquity.

Keywords

Christianization, late antiquity city, urban transformations, episcopate, Pale-Christian archaeology

Introducció

A la llum de les troballes fetes a la basílica dels sants màrtirs Just i Pastor, s'ha confirmat la teoria llargament acceptada de la importància de *Barcino* a l'època visigòtica. La troballa de la pila baptismal, que es pot datar al segle VI, demostraria la rellevància d'aquesta basílica, confirmant, a més, l'existència de dos nuclis episcopals a l'*urbs*, cadascun amb un tipus de culte diferent –catòlic i arrià, respectivament–. Si bé hi ha força bibliografia sobre el desenvolupament i l'evolució de la ciutat, amb aquest descobriment sorgeix una problemàtica per resoldre la causa d'aquesta transformació política i demogràfica, que es portaria a terme a partir d'un procés de poblament des del model romà alt imperial fins a l'antiguitat tardana.

A partir de la segona meitat de segle xx van sorgir nombrosos estudis sobre l'evolució històrica i urbanística de la ciutat estudiada a partir dels vestigis arqueològics, tant en l'àmbit de les universitats i els centres de recerca, com per iniciativa del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona (MUHBA), que s'aniran complementant. No ens detindrem detalladament en aquest apartat, però podríem dir que, pel que fa a l'evolució històrica, un dels treballs principals que trobem és el de Duran i Sampere (1972). Més endavant s'iniciarà, a partir del 1995, l'edició dels *Barcelona Quaderns d'Història*, on es recopilen les publicacions de l'Institut Municipal d'Història i les actes dels Cursos i Congressos d'Història de Barcelona. Hem de dir, però, que sobre el període romà i tardoantic de la ciutat, òbviament, la font més explotada és l'arqueològica. Algunes de les primeres obres sobre *Barcino* són la de Balil (1964) i la de Rodà de Llanza (1974). Posteriorment, comencen a proliferar anàlisis d'aspectes concrets sobre el municipi, com la seva capacitat productiva (BELTRÁN DE HEREDIA 1998) i comercial (CARRERAS *et alii*: vols. I i II), o restes arqueològiques d'espais específics, com les muralles baiximperials (BALIL 1961).

Com dèiem, el MUHBA, amb la col·laboració d'altres institucions barcelonines, ha estat fent un gran esforç per comprendre la història de la ciutat, sobretot l'època encara fosca de la tardoantiguitat. Són nombroses les publicacions que han editat els experts pertanyents o relacionats amb el museu (BELTRÁN DE HEREDIA 2001), els últims anys centrades, sobretot, en la cristianització de la ciutat i la importància del grup episcopal del municipi (BELTRÁN DE HEREDIA 2011). Tot plegat, intentant esbrinar el motiu pel qual *Barcino* va ser escollida com a seu règia pels visigots i la transcendència que va tenir per a la població, qüestió ben visible a les restes arqueològiques a partir dels canvis urbanístics que va patir l'*urbs* (BELTRÁN DE HEREDIA 2013). No obstant això, i malgrat la gran tasca executada i algun treball recent que posa en relació *Tarraco* i *Barcino* en època altimperial (RODÀ 2016), no abunden els estu-

dis comparatius que ajudin a comprendre les etapes més desconegudes (PALOL 1992).

D'una banda, sabem que el procés de cristianització de les societats hispàniques va ser un fenomen principalment municipal, gràcies a la importància que tenien les ciutats, com a unitat bàsica organitzativa del territori en època imperial. Així, doncs, entre els segles IV i VI les ciutats hispàniques van patir profunds canvis topogràfics a causa de la creixent intervenció del nou sistema de govern episcopal, ja que va promoure la construcció d'edificis religiosos, així com la modificació dels sistemes de creences i hàbits quotidians dels habitants dels municipis (FUENTES 2006: 258-259). Això va ser possible perquè, a partir del moment en què l'Església aconseguí una sèrie de condicions privilegiades, atorgades per part dels últims emperadors, com l'equiparació jurídica del clergat cristià amb els col·legis sacerdotals pagans o exempcions curials i fiscals, és capaç d'alinejar-se amb les elits governants i participar en l'administració de la ciutat (CAMERON 2001: 76).

D'altra banda, però, ens trobem amb una problemàtica difícil de resoldre i que afecta moltes poblacions de la península: a excepció de les fonts literàries que ens parlen de màrtirs locals i convocatòries de concilis, i de les fonts epigràfiques que principalment es basen en làpides funeràries, el coneixement sobre els col·lectius cristians és molt escàs, sobretot pel que fa a la qüestió sobre en quins estrats socials el cristianisme va tenir més incidència. A més, s'ha de tenir en compte que molts dels assentaments no han estat abandonats, i, per tant, s'hi ha construït a sobre, de tal manera que s'ha malmès el patrimoni precedent. És el cas de *Barcino*, que, en no ser en cap moment abandonada, provoca que d'aquesta manera només sigui possible trobar informació parcial, sobretot a partir dels testimonis arqueològics relacionats amb el món funerari, a més alguns elements dispersos i, molt sovint, fragmentaris, d'altres indrets importants de la ciutat, com els llocs de culte, és a dir, les basíliques paleocristianes.

Així, doncs, coneixem prou bé els inicis de *Barcino*, amb la seva fundació per August l'any 10 aC, no desenvolupant-se com una *urbs* de grans dimensions però sí dotada de totes les necessitats de caire públic. Amb el pas del temps, la ciutat es consolidà com a un enclavament comercial, donant lloc a l'aparició de famílies riques que tindrien un gran pes a nivell públic, sobretot pel seu evergetisme (BOWES, KULIKOWSKI 2005: 35). No obstant, sobre l'evolució de la ciutat durant el segle II, si bé, ens ha arribat material epigràfic i la font indirecta dels mosaics, que transmeten la imatge d'un teixit monumental dens i configurat per la juxtaposició de zones productives, residencials, termal i un conjunt de fòrum notables, en canvi no disposem de suficient informació que provinguí de l'arquitectura (BELTRÁN-CABALLERO *et alii* 2012: 63).

És justament entre aquest segle II i III, quan es documenta l'augment de protagonisme de *Barcino* a la regió de la Tarraconense, en detriment d'altres ciutats originalment de més rellevància. Així, ens trobem amb un segle IV on veiem una ciutat pròspera amb una clara continuïtat de certs espais públics i privats. En aquest segon aspecte, gràcies al fet que s'havia assentat la seva dinàmica econòmica aconseguint un lloc força prominent –tal com s'observa a partir de la gran quantitat i varietat d'àmfores que s'han descobert a la població (CARRERAS *et alii*: vol I i II)–, s'havia aconseguit consolidar l'activitat edilícia que feia construir noves i riques domus, com la de la plaça de Sant Miquel o la del carrer de Sant Honorat, embellint-les amb pintures i mosaics, i algunes fins i tot incorporant-hi termes privades –ja que les públiques no semblen estar passant per un bon moment, a causa de la manca sobtada d'evergetisme, d'interès municipal, imperial o de la població mateix–. Aquestes elits urbanes barcelonines, per tant, vivien envoltades de grans luxes (BELTRÁN DE HEREDIA 2009a: 142-169).

La ciutat, en l'àmbit públic, va portar a terme projectes de gran magnitud, com la potent muralla amb 78 torres, al segle IV, seguint el traçat original però amb un cost molt elevat, tot i la reutilització de material de les antigues necròpolis d'extramurs (BELTRÁN DE HEREDIA 2009b: 142-169).

La construcció del nou perímetre emmurallat va comportar l'amortització d'una sèrie d'espais situats extramurs i adossats al llenç defensiu, com les termes portuàries, o diversos espais d'hàbitat, així com l'amortització massiva de les necròpolis per reutilitzar el material per a les muralles. A més, es va construir un castellum com a punt estratègic de defensa avançada en direcció a la costa (BELTRÁN DE HEREDIA, 2009b: 3).

Alhora, també va desenvolupar una nova necròpolis que fa evident un creixement poblacional en una societat que començava a estar sota diferents influències religioses, fins que al segle V es va evidenciar que el conjunt funerari és, si no completament, sí majoritàriament cristià. A través de la seva simbologia, podem datar les primeres esglésies cristianes de l'*urbs* quan la nova religió ja s'havia assentat al municipi (JÁRREGA 2005: 154).

Hem de tenir en compte que el gran canvi aparegut amb l'arribada dels cristians es deu al fet que es tracta d'una religió que, com la seva predecessora imperial, provoca transformacions profundes que afecten tant la vida urbana, social i política com l'àmbit funerari, ja que s'enfocará d'una altra manera tot el ritual de trànsit. Això comportarà la modificació, de manera irreversible, del *suburbium*, ja que es va reordenar per encabir-hi el món funerari cristià: els enterraments es van dipositar al llarg dels camins, però, sobretot, al voltant de les basíliques martirials (PUIG 2009: 10). Ara començarien un seguit

de canvis que alterarien de manera notable l'organització de l'espai, afectant la fisonomia del municipi, sobretot amb nous edificis de culte que van caracteritzar el paisatge urbà (BELTRÁN DE HEREDIA 2009a: 142-169). Però aquesta no serà l'única modificació. La ciutat va patir la pèrdua d'utilitat d'alguns edificis públics –el cas més emblemàtic, potser, és la pèrdua de funcions del fòrum, que en part es va desmuntar per aprofitar-ne el material per construir el palau episcopal–, l'abandonament de gran part de la xarxa de sanejament, l'augment dels nivells de circulació, la desestructuració urbana a partir de l'ocupació i l'estretament de les vies, i l'aparició de nous tipus d'habitatges. D'altra banda, l'espoli i el reciclatge de material de cronologies més antigues és una constant (BELTRÁN DE HEREDIA 2009a: 142-169).

A més, ens consta que es va portar a terme un procés gradual de compartimentació d'algunes domus romanes, convertint-les en cases de veïns. Tot plegat és un reflex dels canvis socials que s'estaven duent a terme, indicadors que van més enllà de la simple tipologia urbana (FLORENSA, GAMARRA 2003: 206).

La ciutat tardoromana i visigoda va ser un centre administratiu i religiós que girava entorn d'un punt fort: la comunitat cristiana i el seu bisbe. Com hem vist, Barcelona va anar guanyant pes i rellevància, al segle V, i sobretot durant el VI. Aquesta importància estaria impulsada per l'Església i, posteriorment, per l'Església conjuntament amb l'Estat visigot. D'aquesta manera, *Barcino* va viure una etapa prominent, en què va celebrar dos concilis i va gaudir d'una segura influència del seu bisbat, com es pot comprovar al document *De fisco Barchinonensis*, a més de tenir una funció econòmica que va quedar reforçada gràcies a l'emissió de moneda, sota els governs de Leovigild i Recared (BELTRÁN DE HEREDIA 2009a: 142-169).

Així mateix, el municipi va mantenir en funcionament els circuits comercials, ja que era una ciutat receptora i consumidora, d'una banda, i productora de l'altra, com demostren els últims estudis sobre la ceràmica barcelonina d'aquesta etapa, que mostren una dinàmica comercial complexa (CARRERAS *et alii*: vol. I i II).

Com hem pogut observar, si bé coneixem la consolidació del cristianisme a la ciutat tardoantiga de *Barcino*, albirar quina va ser la incidència que va tenir aquesta religió en la societat del municipi, així com els diferents moments del procés d'evangelització i de la seva intensitat, és una tasca complexa. Tot plegat, a causa de la manca de vestigis amb una cronologia clara i que ens permeti definir diferents fases del procés. Fent servir l'anàlisi comparativa amb dos municipis romans propers i amb unes restes arqueològiques que sí que permeten visualitzar el seu procés de cristianització i desenvolupament episcopal, s'intentarà hipotetitzar sobre el desenvolupament de *Barcino* en les etapes menys conegudes.

Tarraco: un exemple de transformació baiximperial

D'una banda, ho farem per mitjà de l'exemple del canvi en l'entramat urbà de la *Tarraco* baiximperial, que partia de l'esquema prototípic de pla ortogonal de carrers porticats, en què el fòrum era el cor i el nucli polític de l'urbs, i destacant, en el seu cas, un gran amfiteatre propi de la importància de la que va gaudir la ciutat. Així, doncs, paral·lelament al procés de cristianització de la ciutat, es materialitzaren diferents transformacions topogràfiques, com la pèrdua d'aquest model rectangular propi de l'urbanisme romà previ. La trobada social es va anar apartant del tradicional complex monumental. Aquest havia començat o bé a ser ocupat per agents privats, o bé, simplement, es va abandonar totalment o parcialment, donant lloc al consegüent aprofitament dels materials o la posterior reutilització de les estructures arquitectòniques per portar a terme noves funcions (MACIAS 2013: 128).

Un exemple d'aquesta transformació baiximperial la trobem quan, l'any 259, el bisbe de Tarragona, sant Fructuós, juntament amb els diaques Auguri i Eulofi, van ser martiritzats a l'amfiteatre de l'urbs, convertint-se, probablement, en els primers màrtirs de la península. La comunitat cristiana, tot i que minoritària, ja era present a la ciutat, així que es va fer càrrec de les despulles i va fer construir una basílica al *suburbium* per dipositar-les-hi (SALES 2011: 11). És a dir, ja existia un col·lectiu religiós a la ciutat prou estructurat per tenir un cap eclesiàstic i una mínima organització, cosa que fa pensar que el procés d'evangelització hauria d'haver estat, com a mínim, a principis del segle III. Aquesta comunitat tenia els recursos i el poder per aguantar la persecució, fer-se càrrec de les despulles dels màrtirs i de la construcció d'un santuari per depositar-les. Tot plegat dona a entendre que almenys part de l'elit del municipi s'havia convertit al cristianisme, i que per la seva elaborada constitució, amb un cap espiritual, podria haver arribat a altres estrats socials, convertint-se en un col·lectiu prou gran per suposar una amenaça durant les persecucions de Valerià I.

Els dos segles posteriors, les restes dels sants van crear, al seu voltant, una necròpolis espectacular, de més de 2.000 inhumacions, a causa de l'anhel dels fidels per tenir una sepultura a prop de les tombes d'aquests màrtirs (LÓPEZ 2010: 351). A partir d'aquell moment, la zona suburbial comença a ser un eix d'atracció, a més de lloc de reunió, gràcies a l'afluència tant dels ciutadans com dels pelegrins. Això comportarà l'aparició d'estructures auxiliars, com hostatgeries o monestirs, relacionades amb aquesta àrea funerària (LÓPEZ 2010: 374).

No obstant això, sembla que a partir del segle VI va començar el declivi de la necròpolis i les restes dels sants es van transportar a una nova basílica, que, molt

simbòlicament, es trobava a dins de l'antic amfiteatre. Aquest edifici d'oci, llargament utilitzat des de la construcció, al seu torn, havia perdut la funció tradicional ja en època de l'emperador Heliogàbal. Tal com va passar en altres indrets que presenten etapes d'abandó i espoli, també es van amortitzar i es van reocupar certs espais amb altres funcionalitats, tant d'infraestructures com les del proveïment d'aigua, d'edificis públics altimperials com el fòrum, els temples o, fins i tot, les edificacions d'oci, com el circ o l'amfiteatre, com passa a *Tarraco* amb la construcció d'aquest nou santuari en honor a sant Fructuós. Per portar-ho a terme, la part inferior de les fossae es va omplir amb terra, canviant-ne tant la utilitat com l'aparença (MACIAS 2013: 125).

A la mateixa *Tarraco*, sabem que el gran fòrum del *concilium provinciae* on se solemnitzaven les reunions de l'assemblea provincial va veure com els seus pòrtics eren envaïts parcialment per habitatges i magatzems, durant la segona meitat del segle V. Tot i així, una part conservava la funció política, fins a l'ocupació visigoda, ja que tenim una notícia del 470 per la qual els dirigents romans de la província van testimoniar la seva lleialtat als emperadors Lleó i Antemi construint-hi una inscripció commemorativa. D'altra banda, el gran temple dedicat al numen imperial i que presidia el fòrum es va conservar sense modificacions fins al moment en què va passar a ser una església, que tot apunta que es tractaria de la seu catedralícia de la ciutat, perquè les restes del palau episcopal s'han trobat molt a prop (FUENTES 2006: 268).

El paral·lel barceloní

Sabem que a partir del segle III va començar un període d'esplendor per a *Barcino*, que coincidiria amb la penetració i l'estabilització d'una primera comunitat cristiana a *Tarraco*, que, com hem vist, sembla que podria haver estat liderada per una part de la seva elit. No obstant això, i si acceptem les fonts documentals, a Barcelona no s'hauria constituït un col·lectiu cristià de característiques similars al tarragoní, en una etapa tan primerenca. D'una banda, ens ha arribat el relat sobre el màrtir Cucufat, que va arribar a principis del segle IV amb la missió d'evangelitzar les poblacions del litoral peninsular juntament amb sant Feliu, entrant a la ciutat barcelonina per propagar la fe, practicar baptismes i guiar un grup incipient de cristians encara no organitzats. El màrtir va ser degollat al camí que anava entre Barcelona i Ègara l'any 304 –durant les persecucions de Diocleciana–, un esdeveniment recollit per Prudenci a finals del mateix segle, fet que li dona certa credibilitat (PRUDENCI 4, 35).

De l'altra, l'única referència sobre una comunitat mínimament establerta a la ciutat, prou organitzada per

tenir un cap espiritual, no va ser fins gairebé mig segle després, per mitjà de la notícia de la participació al Concili de Sàrdica, l'any 347, del primer bisbe de Barcelona, Pretextat (SALES 2011: 18). Per tant, no podem parlar d'un col·lectiu cristià com a tal fins un segle després del cas tarragoní. És possible, però, establir el moment en què el cristianisme s'assenta de manera estable a la ciutat de *Barcino*, amb una cronologia que se centraria a mitjan o finals del segle IV.

És en aquest moment quan comencen a proliferar personatges cristians rellevants i relacionats amb la seu episcopal del municipi. És el cas de sant Pacià i Paulí de Nola (MARTÍNEZ 1976: 30). Pacià va ser el segon bisbe de Barcelona, escollit cap al 370, i va ser una figura amb una àmplia activitat pública; les seves obres demostren la importància que havia adquirit el cristianisme a Barcelona, ja que se l'acabarà considerant un dels pares de l'Església llatina. Pel que fa a Paulí de Nola, es tractava d'una autoritat senatorial que va decidir deixar-ho tot per convertir-se a la fe cristiana i va fer un viatge per la zona del Mediterrani. Durant el seu pas per Barcelona, sembla que a la missa de Nadal del 393, els fidels, congregats en una església no identificada, el van instar que acceptés els vots de sacerdot: es va ordenar i va marxar cap a Itàlia un any després (MARTÍNEZ 1976: 29). D'altra banda, l'historiador del segle V Genadi de Marsella ens parla de l'església de Vigilanci (RICHARDSON 1896: 57-97), és a dir, recull l'existència d'un temple parroquial a Barcelona amb data molt primerenca, però del qual no sabem res més: ni ubicació, ni aspecte (SALES 2011: 43).

Tot i així, la comunitat cristiana barcelonina no va ser hegemònica ni tan estructurada com la seva anàloga tarragonina, en aquesta primera etapa, ja que, a les obres del mateix Pacià, es recullen pervivències paganes que interferirien amb el culte cristià. Principalment a partir del *Tractat del Cérvol*, on, sembla que acabat d'instaurar com a bisbe, es va trobar una població amb una diversitat de costums religiosos i, fins i tot, d'interpretacions del cristianisme força caòtica. Això el va fer intentar adoctrinar-la amb un missatge més senzill del que era habitual als seus escrits. És el cas del discurs sobre el costum que tenien els gentils i alguns cristians de disfressar-se d'animals –sobretot de cérvol–, de menjar sense mesura i comportar-se de manera irracional i censurable el primer dia de gener. Aquesta actitud reprovable comportava la penitència i el dejuni per recuperar la “virtut” i “gràcia” perdudes en aquell comportament irracional (SANZ 2003: 27). Certament, tot i que també és una font que ens permet entendre la confrontació del cristianisme amb els costums pagans encara arrelats a la societat de finals del segle IV.

En el terreny arqueològic, tot plegat es tradueix en les evidències que demostren que durant la segona meitat del segle III dC, la ciutat no es va veure afectada pels

atacs que cada cop debilitaven més l'imperi. Ben al contrari, va continuar dempeus el temple altimperial i ens consta que entre el 269 i el 305 el senat de *Barcino* estava actiu i planificant erigir monuments dedicats a diversos emperadors, demostrant la continuïtat de la vida pública (BELTRÁN DE HEREDIA 2001), que no canviarà gaire durant les dècades posteriors, coincidint, doncs, amb la poca la incisió del cristianisme a la ciutat manifestada a la documentació de l'època, i que, al contrari que a *Tarraco*, no hauria aconseguit arribar a una part significativa de l'elit municipal.

Ara bé, és justament a mitjan segle IV quan l'urbs construeix la potent muralla llargament fortificada. Aquesta va ser l'última gran inversió d'època tardoromana, i s'ha d'entendre en clau de la riquesa econòmica i cultural de què gaudia la ciutat –i que les tombes de la necròpolis del període ens dona a entendre–, a més de fer-se evident un creixement poblacional en una societat que començava a estar sota diferents influències eclesiàstiques, com hem vist, en una convivència desigual (BELTRÁN DE HEREDIA 2009b: 142-169).

Posteriorment, observem com Barcelona ja era considerada, al segle VI, un municipi plenament cristià de prou rellevància per celebrar com a mínim dos concilis, el 540 i el 599, a més d'haver-se instituït com a ciutat eminent al territori amb un paper preponderant, tal com es veu reflectit al document *De fisco Barchinonensis*, de l'any 592, on s'evidencia que Barcelona, al segle VI, ja era la capital d'un potent districte fiscal (ISLA 2010: 94-96).

Ègara: un desenvolupament episcopal excepcional

Si Tarragona és un exemple potent de cristianització d'un municipi en un període molt primerenc, Ègara és una força excepcional de com es va desenvolupar una seu episcopal tardoantiga.

Situada a l'àrea de l'actual Terrassa, va obtenir l'estatut municipal en època flàvia, segons la documentació epigràfica altimperial que s'ha trobat a l'església de Santa Maria. A més, va disposar d'un *ordo decurionum* i un col·legi de *duouiri*, tot i que encara no s'ha descobert l'emplaçament exacte de l'urbs, ja que no s'ha localitzat cap pista arqueològica que ho confirmi (OLLER, PRIETO 2014: 442).

A la documentació d'època medieval, trobem com s'estableix la seu episcopal d'Ègara al segle V dC, amb l'edificació gradual de les esglésies de Sant Pere, Santa Maria i Sant Miquel, conjunt que aparentment substituiria el conjunt municipal egarenc a partir del segle IV. Dues notícies semblen donar una pista de la seva localització: una dedicació a l'emperador Antoní Pius (IRC I, 66) on

apareix *M(UNICIPIUM) F(LAUJUM) EGARA*, juntament amb la documentació medieval que fa referència directa a Ègara com a població *ecclesia illius municipi*, semblen apuntar que la seu episcopal s'hauria situat just damunt del municipi altimperial –a la zona de Sant Pere–, conservant la mateixa orientació de les estructures preexistents i, per tant, demostrant que prèviament hi havia un centre governatiu. Així, doncs, l'emplaçament de la seu mantindria una continuïtat com a centre de poder polític de la *civitas* d'Ègara, sent una zona pública i, posteriorment, amb molta rellevància religiosa (OLLER 2009: 198). Aquesta importància vindria demostrada per la celebració del Concili a la ciutat l'any 615 (PUIG 2014: 155), ja que un esdeveniment d'aquestes característiques només es portaria a terme en un centre religiós i administratiu de primer ordre regional.

A més, a la documentació derivada del Concili egarenc –on la població és anomenada locus: *convenientes in unum episcopi provinciae Tarraconensis in locum Egara*–, sembla que es confirma el fet que Ègara no va ser un municipi comú, sinó una *civitas sine urbe*, és a dir, que existiria un espai territorial en què un lloc determinat –un *conciliabulum*, com ja s'ha dit, probablement a Sant Pere– reunís un cert centre polític o de reunió d'una comunitat d'hàbitat dispers. Aquest, posteriorment, es convertiria en un municipi, mantenint el poder territorial adjacent, cosa que el va portar a ser escollit com a seu episcopal i seu del Concili (OLLER, PRIETO 2014: 451). Hem de tenir en compte que el *territorium* sota control del bisbat egarenc apareix al Decretal de Wamba, i aparentment correspondria a la comarca del Vallès (SALES 2011: 47).

En el terreny arqueològic, és molt significatiu que la localització topogràfica de les esglésies de Sant Pere es trobi en un promontori situat entre dos cursos fluvials, repetint així el model topogràfic de moltes altres seus episcopals de la *Tarraconense*, com en el cas d'*Ilerda* (SALES 2011: 47). El grup episcopal es construiria, doncs, sobre les restes del nucli monumental previ altimperial, i sembla que va tenir diferents fases (fig. 1). Les cinc primeres, sovint anomenades *preepiscopals*, i que van començar a principis del segle IV, afectarien aquestes estructures romanes prèvies. S'hi van anar edificant diferents cambres funeràries, així com un cos ben definit de planta rectangular amb capelles als costats i un baptisteri primitiu (GARCIA *et alii* 2009: 55).

Posteriorment, s'identifiquen, al llarg del segle IV i principis del V, reformes com la pavimentació amb un nou mosaic de l'església, que va cobrir la zona rectangular sense afectar les capelles, així com la construcció d'un nou baptisteri. Després es continuaria reformant el conjunt, ampliant-lo i repavimentant el terra de les cambres (GARCIA *et alii* 2009: 45-56). A l'última fase preepiscopal, que dataria de mitjan segle V, es fa una nova reforma constructiva de gran envergadura, proba-

blement per reorganitzar l'estructura espacial i litúrgica, amb la construcció d'una piscina al baptisteri (GARCIA *et alii* 2009: 93-97).

Una primera fase, ja episcopal, es va originar entre el final del segle V i principis del VI, quan s'amortitza la construcció comentada i es comença a intervenir en l'arquitectura tant a l'edifici de Santa Maria com a Sant Pere i Sant Miquel (GARCIA *et alii* 2009: 106). Santa Maria se l'ha reconegut com la catedral, i en aquest moment es transforma en un edifici rectangular amb tres naus amb tres absis –el central possiblement va ser aprofitat per a l'actual església romànica (SALES 2011: 51).

Pel que fa a la piscina del baptisteri, de l'etapa prèvia, encara es conservaria en aquesta nova fase, però ara formant part d'un nou espai. Sant Miquel, per la seva banda, es considera un edifici sepulcral que conté una cripta, a més de gran quantitat de tombes a la planta. Sant Pere, en canvi, és una construcció de tres naus de grans dimensions –més grans que les que es conserven avui a l'església actual–, amb una capçalera tripartida amb els absis laterals quadrats i el central trilobulat. A la zona sud també es van situar tombes d'aquest període. Una segona i tercera fases reformarien la capçalera de la catedral (GARCIA *et alii* 2009: 173).

El complex episcopal barceloní

La seu es documenta arqueològicament a partir del segle IV, tot i que fins a l'aparició de les actes del II Concili de la ciutat, el 599, no n'hi ha cap referència literària prèvia. En aquestes fonts es parla de la catedral de Barcelona, que estava sota l'advocació de la Santa Creu, que hauria esdevingut el primer culte que va tenir aquest espai (SALES 2011: 21).

El primer conjunt episcopal equivalia, com a mínim, a quatre antigues *insulae* situades a la zona nord del municipi. Només es coneixen alguns vestigis conservats a l'*insula* situada a l'extrem est, amb façana a l'*interuallum*, i un *cardo minor* porticat que portava al fòrum. En direcció sud-oest des d'aquesta mateixa insula, hi havia una residència que conserva part d'un *peristylum* i restes d'algunes estances pavimentades amb mosaics i *opus signinum*. L'*interuallum* es va transformar al segle II, mantenint l'accés a l'escala que conduïa al pas de ronda de la muralla. Pel que fa la façana, es va ampliar cap a la muralla i talla l'*interuallum* a partir d'un mur en el qual es fa camí. L'alineació i el pas es mantindran durant el segle VII, juntament amb gran part de l'*insula*, que també disposava d'una part industrial, possiblement d'explotació vitivinícola (BONET, BELTRÁN DE HEREDIA 2000: 468).

No es coneix cap indici clar de la seu primitiva, tot i que generalment es considera que s'havia de situar a l'est del baptisteri, sota la basílica romànica i l'actual catedral gòtica. Això es justifica perquè a l'edifici del baptisteri, el més ben conegut del conjunt, tot i presentar moltes reformes posteriors, ens consta la localització d'una porta al mur sud-est, que comunicaria amb l'església (fig. 2). D'altra banda, al segle V es comença la construcció, al nord del grup arquitectònic, d'una aula episcopal, ideada la seva planta, en tres naus que han tingut diferents interpretacions sobre la seva funcionalitat. La tesi més estesa, no obstant això, és que la utilitat seria la d'una aula de recepció del bisbe, on portaria a terme les funcions civils i religioses. Aquest edifici tenia una porta lateral a l'est, que donava pas al bisbe des de la seva residència cap al baptisteri i la catedral, travessant l'aula. Pel que fa a la residència episcopal, se situava al nord-est de la catedral, en l'antiga domus del *perityslum* que hem comentat anteriorment, potser a partir d'una donació a l'Església per part de l'anterior propietari. El *cardo minor* abans citat continua existint com a passatge de circulació cap a una possible entrada lateral a la catedral. La zona industrial de l'insula encara manté activitat, potser sota control del bisbe (BONET, BELTRÁN DE HEREDIA 2000: 469-470).

A partir dels segles VI i VII, es va iniciar un procés de reforma per a la monumentalització del grup episcopal, transformant completament la zona nord-est de l'*insula*, organitzant-la de manera que es fa palès el canvi de funcions d'àrea i alhora també s'hi construeix un nou edifici. Es tracta d'una església a l'àrea funerària propera a la catedral, una construcció que es va fer en dues fases, una a mitjan segle VI, i que es basa en una sèrie de murs no cimentats edificats a partir de pedres mitjanes i petites, tot plegat dibuixant una planta cruciforme amb un centre rectangular. A la capçalera de l'església, es va disposar un espai que donaria pas a una petita necròpolis amb dues úniques tombes, cosa que fa pensar que podrien ser de personatges importants (BONET, BELTRÁN DE HEREDIA 2000: 472). La segona fase, a finals del mateix segle, va consistir en la reestructuració de l'edifici amb una tècnica constructiva més acurada (SALES 2011: 27). A més, sembla que hauria tingut força alçada i s'hi haurien annexionat una sèrie de sales d'ús indeterminat, així com la construcció d'un fust de columna que s'identificaria amb un reliquiari. D'altra banda, també d'aquesta segona fase és la construcció d'un pòrtic enorme del qual només ens han arribat els fonaments. A l'est d'aquest pòrtic es va situar una altra necròpolis, datada a finals del segle VI i principis del VII, que, juntament amb l'església cruciforme, seria part d'una zona funerària dedicada a un grup de població visigoda privilegiada (SALES 2011: 28), i gràcies al nou descobriment que demostra que, per aquesta cronologia, la seu era arriana, podria tractar-se d'una necròpolis per al bisbe local o, com a mínim, per a membres de la seva església.

Una altra edificació destacada d'aquest conjunt són les estructures palatines que estarien relacionades amb l'església de planta de creu, amb la mateixa cronologia –visigòtica amb fonaments del segle V–. Es tracta d'una construcció amb un cos central i dues ales als costats, edificada amb la mateixa tècnica que la fase segona de l'església cruciforme. A prop del conjunt i annexionades a l'aula episcopal, trobem unes dependències: entre altres funcions, una part estaria destinada a les termes privades del bisbe (BELTRÁN DE HEREDIA 2013: 118).

Les seus d'Ègara i *Barcino*, doncs, tindrien una sèrie de similituds paral·leles inequívokes: ambdues estan formades per un conjunt d'estructures arquitectòniques orgànicament vinculades entre elles, i, en el cas de la primera, ens ajuda a entendre que, en l'etapa preepiscopal, ja hi havia una preocupació per crear un espai funerari a la zona més sacra possible, és a dir, dins del complex mateix –probablement, per al bisbe, i potser per a membres de la seva cort–. Alhora, també es va desenvolupar un baptisteri primitiu amb una piscina baptismal, que es podria haver portat a terme també de manera similar a *Barcino*.

Una altra similitud que no passa desapercebuda és l'elecció de la ubicació de les seus episcopals. Ègara es va estructurar sobre un centre monumental que tenia funcions admiratives sobre el territori circumdant, convertint-se en l'eix vertebrador d'aquella l'àrea. De manera anàloga, la seu episcopal barcelonina es va constituir a l'antiga zona del fòrum, on, tal com s'ha vist, va estar en funcionament fins al segle IV.

A més, també s'ha de tenir en compte la relació que mantenien ambdues seus, ja que l'epigrafia i les fonts altmedievals mostren que Ègara va estretir llaços amb el municipi barceloní al llarg del temps, fins al punt que el primer bisbe egarenc va ser nomenat des de *Barcino* (SALES 2011: 46). No obstant això, hi ha autors que defensen que no va ser mai una diòcesi sufragània de Barcelona, i que els bisbes d'Ègara, per exemple, van assistir als actes dels concilis amb el mateix rang i condició que els altres, així com la capacitat de convocària del Concili, de la qual hem parlat prèviament (GARCIA *et alii* 2009: 30). Justament a finals del segle VI, és quan es registra arqueològicament l'ampliació i la monumentalització dels dos conjunts, mentre que a les fonts documentals queda palesa la importància que havien anat adquirint com a centres religiosos, per mitjà de les participacions en diferents concilis, així com la realització d'algun a les pròpies seus.

Conclusions

Amb aquest article s'ha presentat, d'una banda, un estat general de la qüestió, incorporant els estudis recents més rellevants, i, de l'altra, s'ha portat a terme una analogia entre tres municipis tardoromans per intentar aprofundir en la comprensió del procés de cristianització de la ciutat de *Barcino* durant les primeres etapes, encara força desconegudes.

Si tenim en compte la rellevància que havia aconseguit Barcelona, sobretot a partir del segle IV, és lògic que, primer, els visigots, en arribar a Hispània, la fessin la seva capital, i segon, que s'aliessin amb un ja molt poderós bisbat, convertint la seu episcopal a la seva fe arriana. Això va comportar el desplaçament del tolerat col·lectiu catòlic, que s'havia fet cap a una zona allunyada del centre de poder, però intramurs. És així com es fundaria la basílica dels Sants Just i Pastor sobre una estructura cristiana anterior –al segle IV es va construir sobre un *cardine* i un mur altimperial–, probablement dedicada ja a aquests sants, famosos per tota la península. A l'excavació del 2012 es va trobar una piscina baptismal, cosa que confirma la dualitat de culte a *Barcino* –a l'antiguitat tardana, el baptisme només el podia fer exclusivament un bisbe, i només es portava a terme un cop l'any–. La imatge total de les restes aparegudes durant l'excavació dibuixen un àbsida amb capçalera triabsidal de principis o mitjan segle VI i una zona per acollir la tomba d'una figura prominent –entenem que, com passa a la seu arriana, aquí també estaria dedicada al bisbe catòlic o algú del seu cercle–. És així com a Sant Just i Pastor es va desenvolupar una seu episcopal catòlica més reduïda i, per extensió, amb menys pes al municipi que l'oficial fins a finals del segle VI, quan l'arrianisme es declara heretgia (BELTRÁN DE HEREDIA 2013: 116-118).

BIBLIOGRAFIA

BELTRÁN DE HEREDIA, J. (1998): La elaboración del vino en el mundo romano: una instalación urbana de producción de vino en *Barcino*, a *El vi a l'antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*. II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana, 277-282. Badalona.

BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2001): *De Barcino a Barchinona (siglos I-VII). Los restos arqueológicos de la plaza del Rey de Barcelona*. Barcelona.

BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2009a): Arquitectura y sistemas de construcción en *Barcino* durante la Antigüedad tardía: materiales, técnicas y morteros: un fósil director del yacimiento de la plaza del Rey. *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 5, 142-169. Barcelona.

BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2009b): *Barcino* durant l'Antiguitat tardana. La topografia cristiana de *Barcino*: necròpolis tardoantigues. *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 5, 219-230. Barcelona.

BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2013): *Barcino*, de colònia romana a seu règia visigoda, medina islàmica i ciutat comtal: una urbs en transformació. *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 9, 16-118. Barcelona.

BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2011): *Barcino* durant l'antiguitat tardana: la topografia cristiana de *Barcino*: necròpolis tardoantigues. *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 7, 215-217. Barcelona.

BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2014): Pla *Barcino*: La basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor: la ciutat cristiana i visigoda. *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 10, 207-208. Barcelona.

BELTRÁN-CABALLERO, A.; GARRIDO, A.; MAR, R. (2012): *Barcino* y el urbanismo provincial romano. "Presència i lligams territorials de Barcelona. Vint segles de vida urbana". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona* 18, 63-112. Barcelona.

BONET, CH.; BELTRÁN DE HEREDIA, J. (2000): *El primer grupo episcopal de Barcelona*. A *Sedes Regiae* (400-800). Barcelona.

BALIL, A. (1964): *Colonia Iulia Augusta Paterna Faventia Barcino*. Madrid.

BALIL, A. (1961): *Las Murallas bajoimperiales de Barcino*. Madrid.

BOWES, K.; KULIKOWSKI, M. (2005): *Hispania in late antiquity : current perspectives*. Leiden.

CAMERON, A. (2001): *El bajo Imperio romano*. Madrid.

CARRERAS MONFORT, C.; LÓPEZ MULLOR A.; GUITART I DURAN, J (ed.) (2013): *Barcino*, a *Union Académique Internationale. Corpus International des Timbres Amphoriques* 18, vol. I i II. Barcelona.

FUENTES, P. (2006): *Sociedad urbana, cristianización y cambios topográficos en la Hispania tardorromana y visigoda (siglos IV-VI)*. Salamanca.

JÁRREGA DOMÍNGUEZ, (2005): Transformacions urbanístiques a les ciutats de la costa central catalana durant l'antiguitat tardana, a *VI Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica: les ciutats tardanes d'Hispània. Cristianització i topografia*. València, 8, 9 i 10 de maig del 2003, 153-160. València.

ISLA, A. (2010): *Ejército, sociedad y política en la Península Ibérica entre los siglos VII y XI*. Madrid.

LÓPEZ VILAR, J. (2010): El santuari paleocristià dels sants màrtirs Fructuós, Auguri i Eulogi en el suburbi de Tàrraco, a *Pau, Fructuós i el cristianisme primitiu a Tarragona (segles I-VIII). Actes del Congrés de Tarragona (19-21 de juny del 2008)*. Biblioteca Tàrraco d'Arqueologia 6, 351-380. Tarragona.

MACIAS SOLÉ, J. M. (2013): La medievalización de la ciudad romana, a *Tarraco Christiana Ciuitas*, 123-148. Tarragona.

MARTÍNEZ GÁZQUEZ, J. (1976): Paulino de Nola, a *Boletín del Instituto de Estudios Helénicos* 10, 27-33. Barcelona.

OLLER, J. (2009): El municipi romà d'Ègara: antecedents, constitució i evolució, a *El municipi romà d'Ègara. Terme* 24, 189-208. Terrassa.

OLLER J.; PRIETO A. (2014): El *conciliabulum* de Ègara. De espacio político a espacio sagrado, a *Santuarios suburbanos y del territorio de las ciudades romanas*, 441-456. Madrid

PALOL, P. (1992): Transformaciones urbanas en Hispania durante el Bajo Imperio. Los ejemplos de *Barcino*, Tarraco y Clunia. Trascendencia del modelo en época visigoda: Toledo, a *Atti del Convegno «Milano capitale dell'Impero Romano»*, 382-392. Milà.

PUIG I VERDAGUER, F. (2009): *Barcino*: continuïtats i discontinuïtats. El procés urbanístic de la colònia entre la seva fundació i l'Antiguitat tardana, a *XI Congrés d'Història de Barcelona: La ciutat en xarxa*. 1-17. Barcelona.

RICHARDSON, E. (1896): *Hieronymus liber de viris inlustribus. Gennadius liber de viris inlustribus*. Texte und Untersuchungen 14. Leipzig.

RODÀ, I. (1974): *El origen de la vida municipal y la prosopografía romana de Barcino*. Barcelona.

RODÀ, I. (2016): *Tarraco y Barcino en el Alto Imperio*. *Revista de Historiografía* 25, 245-272. Madrid.

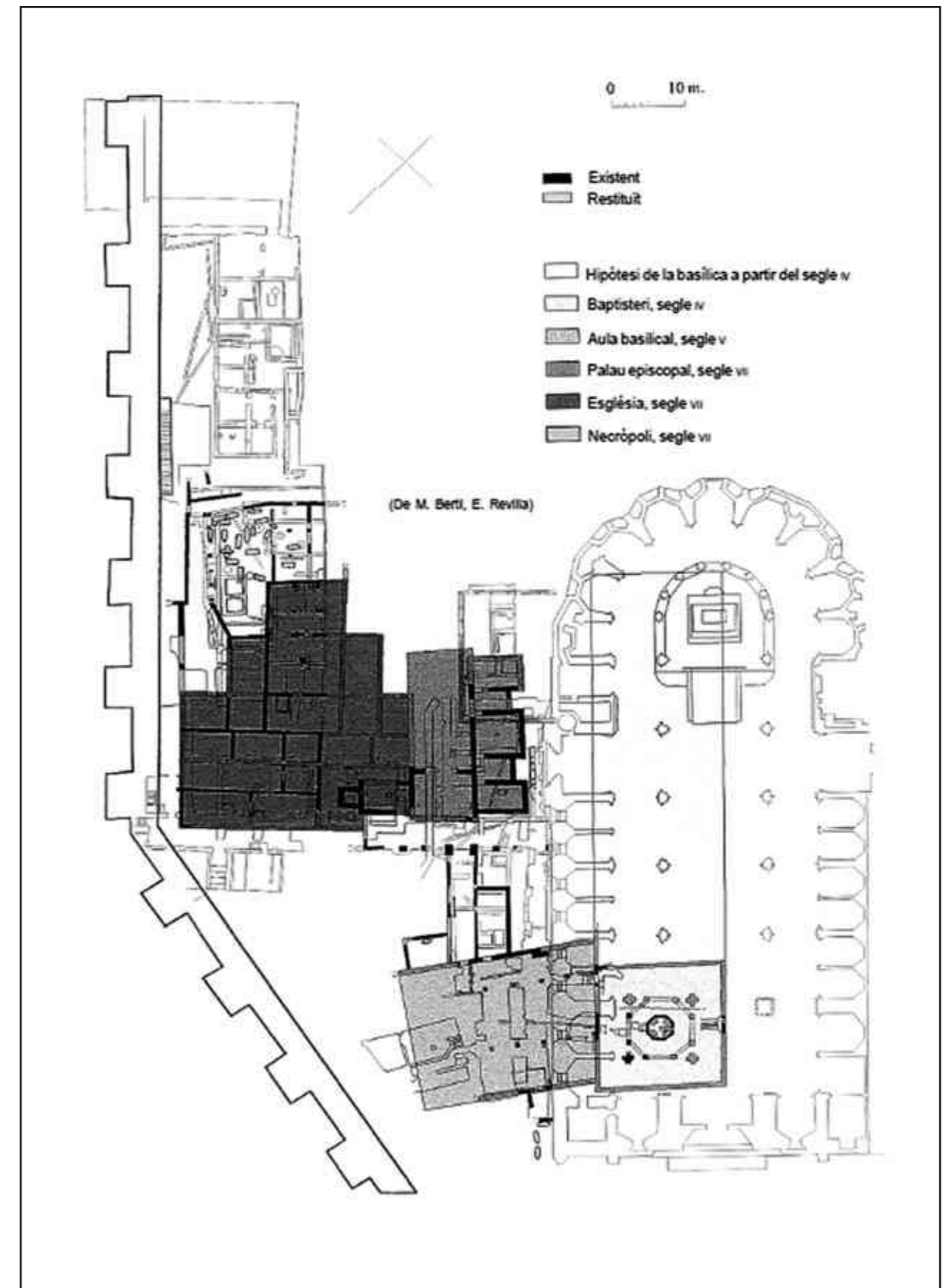
SALES, J. (2011): *Arqueologia de les seus episcopals tardoantigues al territori català (259-713)*. Barcelona.

SANZ SERRANO, R. (2003): *Paganos, adivinos y magos. Análisis del cambio religioso en la Hispania Tardoantigua*. Madrid.

Fig. 1 / Planta del Conjunt Monumental de les Esglésies de Sant Pere de Terrassa on s'identifiquen les estructures preepiscopals i episcopals. (Extret de: Garcia i Llinares, G; Moro García, A.; Tuset Beltrán, F. (2009): La seu episcopal d'Ègara. Arqueologia d'un conjunt cristià del segle iv al ix. ICAC: Tarragona.p.46)

Fig. 2 / Planta del conjunt episcopal barceloní. (Extret de: Bonet, C.; Bertrán Heredia, J.(2000): El primer grup episcopal de Barcelona. A Sedes Regiae (400-800). MUHBA: Barcelona.p.483)

NORMES PER A LA REDACCIÓ DE TREBALLS PER PUBLICAR A LA REVISTA LAIETANIA

- 1.- Els treballs que es presentin al Consell de Redacció de la revista LAIETANIA per a ser publicats hauran de ser inèdits i no haver estat acceptats per a la seva publicació en cap altra revista, actes de congressos o monografies.
- 2.- Malgrat que el contingut dels articles és responsabilitat de l'autor, el Consell de Redacció, podrà rebutjar qualsevol treball que al seu criteri no reuneixi un mínim de qualitat, o no s'ajusti als temes que són propis d'aquesta publicació.
- 3.- Qualsevol treball que no s'adeqüi a aquestes normes es retornarà al seu autor perquè faci les correccions necessàries d'adaptació, per la qual cosa se li donarà un termini màxim i improrrogable de 15 dies.
- 4.- Els treballs no podran tenir una extensió superior a 30 fulls Din A4 escrits a una sola cara. Aquest nombre de fulls inclou les il·lustracions, que no podran depassar el 15% del total de fulls. Serà potestat del Consell de Redacció l'acceptació de treballs de més extensió.
- 5.- Els originals per publicar s'hauran de lliurar en suport informàtic i en una còpia en paper.
- 6.- Preferentment, el text es presentarà en format Word per a PC. Si el treball inclogués algun gràfic, preferentment haurà d'haver estat fet en format Excel per a PC. En el cas que no s'haguessin utilitzat aquests formats, l'autor del treball haurà d'indicar clarament el sistema operatiu, el format i la versió utilitzada.
- 7.- Estructura del document i tipografia.
  - Tots els marges del document -superior, inferior, esquerre i dret- tindran el mateix valor: 2'5 cm.
  - El text s'haurà d'haver escrit amb lletra del tipus arial, amb cos 11 i a doble espai.
  - No s'admetran notes a peu de pàgina. En cas d'haver-hi notes, s'enumeraran correlativament a partir del núm. 1 i es presentaran en un full apart al final del treball abans de la bibliografia. No s'acceptaran notes bis. Les notes es presentaran en lletra de tipus arial, amb cos de 10 i amb espai senzill.
  - No s'acceptarà la publicació de llistats d'inventaris de materials arqueològics, llevat de casos excepcionals, que ha d'acceptar el Consell de Redacció.
  - A sota del títol del treball hi constarà el nom complet -nom i cognoms- de l'autor o autors del treball (en minúscules) i el nom de la institució o entitat a la que representa o pertany.
  - En el primer full hi haurà un resum, de com a màxim 10 línies o 150 paraules, en el propi idioma del text, a més d'una traducció en un altre idioma, amb la mateixa extensió. Un dels idiomes ha de ser sempre el català.
  - Després dels resums hi constaran entre 4 i 6 paraules clau, també en els dos idiomes.
  - El títol del treball anirà amb **MAJÚSCULA NEGRETA** (arial 14)
  - El subtítol primer anirà amb **MAJÚSCULA NEGRETA** (arial 12)
  - El subtítol segon anirà amb **MAJÚSCULA FINA** (arial 12)
  - El subtítol tercer anirà amb **Minúscula negreta** (arial 10)
  - El subtítol quart anirà amb Minúscula fina subratllada (arial 10)
  - El subtítol cinquè anirà amb *Minúscula fina cursiva* (arial 10)
  - S'escriuran en cursiva les paraules o frases escrites en idiomes diferents de la del text del treball, així com les cites d'altres autors.

8.- Il·lustracions.

- Com a terminologia bàsica, s'anomenaran figures tots els fulls complets que incloguin dibuixos, planimetria i fotografies. Totes les làmines es presentaran al final del capítol corresponent o del treball, abans de la bibliografia.
- Totes les il·lustracions que es pretengui publicar hauran de tenir una qualitat mínima suficient que permeti la seva correcta reproducció i s'hauran de presentar muntades i adaptades a la caixa de la revista: 23x17 cm. Per a la seva publicació s'hauran de lliurar preferentment els originals, si bé també s'accepten en pdf. Els formats originals que s'accepten són Freehand, Illustrator, Autocad i fotoshop. Les fotografies es lliuraran preferentment en format jpg.
- Els texts dels peus d'il·lustració es posaran a sota de cada una de les figures, fora de la caixa. També es podran presentar en full a part, al final del treball, amb tipus de lletra arial i amb cos de 8.
- Els dibuixos de materials arqueològics hauran de reduir-se com a mínim a un terç de la seva mida real, llevat de casos excepcionals; les peces més grans –àmfores, dòlies, etc.– que hauran de reduir-se com a mínim fins a una cinquena part de la seva mida real. Totes les figures hauran de dur la corresponent escala gràfica, o escales gràfiques particulars si inclouen peces reduïdes a diferents escales.
- Per norma general, a cada pàgina s'hi hauran d'encabir quatre fotografies. Si les fotografies són de material arqueològic, hauran de portar escala gràfica.
- Les figures s'enumeraran correlativament a partir del núm. 1. No s'acceptaran figures bis. Les referències a les figures en el text del treball es faran de la següent manera: (fig. 1) si es fa referència a la totalitat de la figura; (fig. 3-5) si es fa referència a la totalitat de les figures 3 a 5; (fig. 1, núm. 4) si es fa referència al dibuix o fotografia núm. 4 de la figura 1; (fig. 1, núm. 5-10) si es fa referència als dibuixos o fotografies núm. 5 a 10 de la figura 1.
- En les planimetries caldrà incloure l'orientació geogràfica i l'escala, tant gràfica com numèrica. Els talls, seccions, alçats, etc., hauran de dur la corresponent escala gràfica.
- Pel que fa a plantes, talls, seccions, alçats, etc., no s'acceptaran encarts, llevat de casos molt excepcionals discrecionalment apreciats pel Consell de Redacció.

9.- Referències bibliogràfiques, cites de textos clàssics i bibliografia.

- Les referències bibliogràfiques dins del text es faran amb lletra majúscula, de la següent manera:
  - si es tracta d'un sol autor (MARTÍ 1984: 23)
  - si es tracta de dos autors (MARTÍ, PUJOL 1984: 23)
  - si es tracta de més de dos autors (MARTÍ *et alii* 1984: 23)
- Les cites de textos clàssics es faran amb lletra majúscula, utilitzant abreviatures i separant els llibres, paràgrafs, etc., amb comes: (ESTRABÓ. 3,7,32)
- La bibliografia, ordenada alfabèticament i per dates, es col·locarà al final del text i s'escriurà indicant-hi tots els autors, primer els dos cognoms en lletra majúscula, després la inicial del nom i després l'any de la publicació entre parèntesi; després anirà la cita sencera. Exemple:
  - **Per llibres:** PUJOL DEL HORNO, J.; GARCÍA ROSELLÓ, J. (1994): *El poblament ibèric dispers al Maresme central*. Mataró.
  - **Per articles de revistes:** PUJOL DEL HORNO, J.; GARCÍA ROSELLÓ, J. (1994): El poblament ibèric dispers al Maresme central. *Laietania* 9, 87-129. Mataró.
  - **Per Actes de congressos, etc.:** GARCÍA ROSELLÓ, J.; MIRÓ CANALS, J.; PUJOL DEL HORNO, J. (1991): La porta meridional del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme), a *Fortificacions. La problemàtica de l'ibèric ple: (segles IV-III aC)*. Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica. Manresa.

10.- Als autors se'ls lliuraran unes primeres proves (galerades) perquè les repassin i les corregeixin en el més breu espai de temps possible, que com a màxim serà de 15 dies. Tret de correccions puntuals, el text original sols podrà ser modificat en casos absolutament justificats i prèvia l'autorització del Consell de Redacció.

11.- L'autor del treball tindrà dret a un exemplar de la revista.

